

HACSAVECZ BÉLA

A Mátra ölen Markaz

A FALU KRÓNIKÁJA 1875-IG

Hacsaveczt Béla

**A Mátra ölen
Markaz**

A falu krónikája 1875-ig

1992

TARTALOM

Ajánlás

A szerző előszava

I. FEJEZET Markaz középkori története

A Mátraalja benépesülése a honfoglalás előtt
Magyar, avar és kabar törzsek megtelepedése a Mátraalján
Markaz első írásos említése és nevének eredete
Pusztatemplom. Ameddig a múltba látunk
Markaz birtoklástörténete a XVII. század elejéig
„Vár állott; most kőhalom...”
„Megláták sok törököt... mint levegőben setét felhőt.”
„Török, német, magyar és polák vitézek miatt pusztul állapotja sok faluknak.”

II. FEJEZET Markaz szlovák település keletkezése

A szlovákok beköltözése Gyöngyös környékére
Markaz puszta és első lakói
Kik voltak és honnan jöttek az első markazi családok
A benépesülés második hulláma 1744-1770 között
Neveinkben történetünket rejtjelezték
Hová nyúlnak a gyökerek?

III. FEJEZET Az új Markaz kialakulása és megszilárdulása (1742-1771)

A falu birtoklástörténete 1600-1875-ig
A letelepedők foglalkozása és társadalmi tagozódása
A faluszerkezet kialakulása. Népi építkezés
Milyen nyelven beszélhettek az első letelepedők?
A beköltözők vallási és közösségi élete
A település megszilárdulása
A Mária Terézia féle úrbérrendezés
Jobbágykötelezettségek 1771 után
"Markasi Helységnek URBARIOMA"

IV. FEJEZET A markazi jobbágyszervezet gazdasági élete a múlt század első felében

A jobbágyszervezet társadalmi szerkezete a XIX. század első felében
A falu mezőgazdasága és állattenyésztése a jobbágyszervezet megszilárdulása előtti évtizedekben
Dézsmás szőlők és borászat
A jobbágyszervezet öröklése és adás-vétele

V. FEJEZET A falu önkormányzata a múlt század első felében

A markazi önkormányzat szervezete
A község gazdasági- és adóügyeinek intézése
Igazságszolgáltatás a falu „fűstyin”
Katonai ügyek a múlt század első felében Obsitosok
Iskolai ügyek. Népoktatás
Egyházi élet

VI. FEJEZET A népek tavasza és Markaz Jobbágyszabadítás és polgári átalakulás

1848-49-es évek eseményei és a Markaziak

A „Villogóba” fogott föld Jobbágyszabadítás (1853-1875.)

A szántóföld és rét tagosítása

Legelő- és erdőrendezés

Dézmás szőlők megváltása

Markaz 250 éves történetének legsötétebb évtizedei

A kolera „öldöklő angyala”

VII. FEJEZET Őseink szokásaiból

Kapcsolattartás a felvidéki régi származási helyen maradt rokonokkal

Őseink udvarlási és házassági szokásairól

Születések, keresztelők

Betegségek. Halál. Temetés.

Temetések

A markazi szlovákok magyarrá válásának folyamata

Forrásmunkák, jegyzetek

Ajánlás

Markaz lakóinak régi kívánsága teljesül a falu krónikájának megjelentetésével. A könyv közreadásával elődeink életéből villantunk fel részleteket, s egy kis ablakrésen visszatekintünk a homályba vesző múltba. Ez a könyv falunknak és őseinknek múltjáról beszél, mégis a jövő hangját érzem kicsendülni sorai közül, mert múltunk megismerése a jelen és a jövőendő építését szolgálja. Messziről jött őseink jól választottak, amikor a Mátra védett ölében lelték meg új hazájukat. E könyv kiadásával is tisztelettel hajtjuk meg fejünket emlékükhöz, a ránk hagyott örökséget féltve, őrizve, építjük, szépítjük, fejlesztjük tovább falunkat. Szülőfalunk gyorsan fejlődik, terjeszkedik, újabban mind több eredetileg nem markazi származású család választja lakóhelyének. Ez azonban azzal jár, hogy a két és fél évszázad alatt kialakult falusi kapcsolatok, szokások, hagyományok háttérbe szorulnak, feledésbe merülnek. Régi, népes családok szűnnek meg, s helyükbe újak jönnek. Néhány évtized múlva az itt élők jelentős része nem kötődik a falu múltjához, nem tekinti azt ősei szülőföldjének. Talán az utolsó lehetőséget ragadtuk meg, amikor megbízást adtunk településünk múltjának megírására. Helytörténetünk kutatására falunk szülöttjét kértük fel. Lelkes, hasznos és értékes munkájáért ezúton is köszönetet mondunk. Reméljük, hogy az első kötetet követni fogja a krónika folytatása, mely a falu történetét napjainkig felöleli. A falu és őseink sorsának megismerését mindenki részére lehetővé akarjuk tenni. Szeretnénk, ha minden család könyvespolcán ott lenne a falu története. Hittel és reménységgel segítem útjára Markaz krónikájának első kötetét, s ajánlom a falu lakóinak, szülőfalunktól elszakadt földijeinknek és mindazoknak, akik szívükön viselik községünk sorsának alakulását.

Markaz, 1992. december hó

Szekrényes József polgármester

A szerző előszava

„A múltat tiszteld, s a jelent kösd a jövődöhoz.” Írta Vörösmarty Mihály a nemzet koszorús költöje százötven évvel ezelött.

Hasonló gondolatok jegyében eredtem én is ismeretlen tót őseink nyomába, s kutattam a falu lakóinak történetét.

Az 1962. évi kiadású, „új Magyar Lexikon”-ban az alábbiakat olvashatjuk:

„Markaz. Önálló tanácsú község. Heves m. Gyöngyösi j. 1930 lakos. (1960-ban) VÁ. Gyöngyös. A Gyöngyös – Visontai borvidékhez tartozik. Gyümölcs és szőlőtermesztés. Erdőgazdaság. Gótikus várrom a 14. sz-ból.”

Ami a lexikonban néhány száraz szó, az a község 2000 lakójának és az onnan elszármazott mintegy ezer embernek szűkebb hazája, szülőfaluja.

A falu a Mátra hegység egyik mély völgyében úgy ül a magas hegyek karéjában, mint gyermek anyja ölében. Bármerről közelítjük meg a falut – nyugatról Abasár felől, vagy keletről Domoszlóról, a Kékes, vagy a déli síkság felől – az erdő, a gyümölcsösök, a hegyek, és a víz találkozása elragadóvá teszi. Sokan a megye legszebb falvának, a Mátra gyöngyszemének tekintik. Ami Markazt szemlélve – előttünk kitárulkozik, az a mává alakult múlt, az előbbi generációk (őseink) hagyatékának a jelen nemzedék munkájával csiszolt ötvöze.

Mit tudunk e szép faluról, annak alapítóiról, akik évszázadokon át építették, szépítették, csiszolták? Azokról, akik a várat és a templomot építették, akik feltörték a sziklát, hogy szőlőt telepítsenek a helyére? Keveset.

A falu fölött elmúlt századok teljesen ködbe vesznek. Pedig sok évszázados múltunk beprogramozta a jelenünket is. Őseink dédapáink, szüleink sorsa meghatározta a mi sorsunkat is, nemcsak genetikailag, és nemcsak olyan értelemben, hogy mit hagytak ránk anyagilag, hanem – ami legalább annyira fontos – jellemünk, szokásaink, erkölcsi tartásunk, termelési és társadalmi ismereteink munka és rendszeretünk, és így tovább.

A történelem színpadán minden előttünk járt nemzedék elvégezte a saját kora által rászabott feladatát. Küzdött, dolgozott, utódokat nevelt. Fenntartotta az emberi élet folyamatosságát. Nehéz lenne megmondani, hogy melyik nemzedék alkotott fontosabbat. A szerszám használatára való áttérés, az állatok megszelídítése stb. legalább annyira fontos volt, mint a villamosság. Kőbalta nélkül nem lehetett volna motorizáció.

A ma a múltból nőtt ki, a jövő a mából táplálkozik. Jelenünkben egyformán benne van a múltunk és a jövőnk. Azt szokták mondani: nem az a lényeg, hogy valaki honnan jött, hanem az, hogy hová megy. Talán ezt úgy kellene helyesbíteni, hogy: aki nem tudja, hogy honnan jött, azt sem tudja, hogy hová megy. Ezért is igyekszünk megfejtetni, hogy honnan jöttek őseink és hová vezet az út, melyen ma lépkedünk. Elődeink kevés nyomot hagytak maguk után. Írni, olvasni a XIX-XX. századforduló előtti időkhöz a faluban a nótáriuson és a plébánoson kívül alig volt olyan, aki tudott. Ők is általában elégették a szükségtelennek vélt papírokat. Markaz közigazgatási területén régészeti kutatás eddig nem folyt. A pusztatemplom 1983-ban csak részben lett feltárva. A vár pedig már évtizedek óta várja a régészeket. A település történetének okleveles feldolgozása sem történt meg, ennél fogva a helytörténeti kutatásban is fehér foltot képezett. A település több mint 700 éves fennállása során sok vihart megélt, mégse került soha a történelem gyújtópontjába. Kívül esett a nagy hadak mozgásirányán, és a társadalmi érdekütközések fő zónáján. Ezért ritkábban szerepel az

elmúlt századok okleveleiben, peres irataiban mint Abasár, vagy Domoszló. Mindig érdekelt a község lakóinak élete, múltja, történelme. Kutatásaim során egyre több olyan adatra leltem, ami összefüggött Markazzal. Az összegyűjtött adatok alapján az elmúlt években több előadást tartottam Markazon a falu helytörténetéről. A hallgatóság lelkes érdeklődése további kutatásokra ösztönzött. A történeti és helytörténeti könyvek százain kívül a Heves Megyei Levéltára, az Egri Érseki Levéltárban az Egri Dobó István és a Gyöngyösi Mátra Múzeumban, a Hadtörténeti Intézet levéltárában, az antikváriumokban, régi iratokat, térképeket, peres ügyeket, jobbágy- és adóösszeírásokat, úrbérrendezési anyagokat, stb. tanulmányoztam. Átnéztem a régi észak-magyarországi megyék történetét, felvidéki települések helytörténetét, felvidéki megyék jobbágyösszeírásait, dézsmajegyzékeket, útleírásokat, magyar, román, csehszlovák, román, belorusz, ukrán helységnévtárakat, szótárakat, személyi névgyűjteményeket és telefonkönyveket. A névanyag és családtörténeti adatgyűjtés során tanulmányoztam a markazi, domoszlói, abasári, vécsi, kishánai, tarnaszentmáriai, gyöngyösoroszi, gyöngyöstarjáni, és gyöngyösi régi egyházi anyakönyveket. Bejártam azoknak a felvidéki helységeknek a jelentős részét, ahonnan hajdani őseink Markazra költöztek. Itt mondok köszönetet mindazon szerveknek és személyeknek, akik adatgyűjtő munkámban segítségemre voltak. Az összegyűjtött anyag lényegesen több, mint amit e könyvbe bele lehetett préselni. A könyv nem lehetett történelmi adatok halmaza. Megírása során arra törekedtem, hogy a falu történetének fő csomópontjai, őseink életében a legmeghatározóbb események köré csoportosítsam krónikánkat. Mi, a XX. század derekának emberei befejezve szereplésünket, a történet színpadáról lelépünk, és históriává válunk. Új nemzedék a XXI. század – emberei lépnek a helyünkre, akiknek átadjuk őseinktől ránk maradt dolgos, és becsületes emberi munka tapasztalatait. Markaz krónikájának most megjelenő I. és a később kiadásra kerülő II. kötetével is elősegítjük hogy írásban maradjon meg mindaz, amit a múlt idő kitört az emberi emlékezetből.

A könyv minden megállapítása többszörösen ellenőrzött adatokon, dokumentumokon, bizonyítékokon alapul. A legendákat, meséket, kitalálásokat mellőztem. Az egymásnak ellentmondó adatokból csak a többszörösen bizonyíthatót használtam fel. A szöveg egyes részein zárójelben feltüntetett számmal hivatkozom a fejezetenként felsorolt forrásmunkákra, okmányokra, dokumentumokra, melynek jegyzéke a könyv hátulsó lapjain található. Nem tudtam minden esetben hivatkozni a forrásmunkákra, mert az összes dokumentum felsorolás egy újabb könyvet igényelt volna. A krónika megírásánál arra törekedtem, hogy a falu lakói által beszélt nyelven és színvonalon az idegen kifejezéseket és cikornyákat kerülve mondjam el a falu történetét. Az idézeteknél, és ahol a történelmi helyzetkép megkívánta, régies, őseink által beszélt kifejezéseket használtam. Az összegyűjtött anyagok alapján hiteles korrajzot igyekeztem összeállítani őseink életéről. Ahogy őseink nyomait keresgélve gyűlt a róluk szóló anyag, úgy érlelődött bennem a gondolat, hogy a szerzett ismereteket rendszerbe foglaljam és könyv alakjában az érdeklődők elé tárjam. Erre serkentett a falu előljárósága is amikor szorgalmazta a könyv megírását, és biztosította megjelentetésének anyagi fedezetét. Végül a sok évig gyűjtött adatmorzsák egymáshoz illeszkedő kockáiból összeállt e könyv, melyet ősapáink Markazra településének 250. évfordulója alkalmából nyújtok át földijeimnek Markaz lakóinak és mindazoknak, akiket falu története érdekel.

Markaz, 1992. december hó

Hacsaveczen Béla

I. FEJEZET

Markaz középkori története

A Mátraalja benépesülése a honfoglalás előtt

Az andezitből felépült Mátra hegység máig fennmaradó főbb formáin a természet az utolsó nagy építómunkát mintegy 10 millió évvel ezelőtt végezte el. A több millió éven keresztül tartó földrengések, gyűrődések, majd az ezeket lezáró vulkáni tevékenység lávafolyamaiból kialakult a Mátra hegység és ennek hegy- és völgyrendszere. A lávafolyamra a tűzhányókból kilövellő „bombák” milliárdjai hullottak, melyek hatalmas kövekkel és görgeteggel szórták tele a Mátrát és környékét. A földtörténeti újkorban – mintegy egymillió évvel ezelőtt – több ezer évig tartó természeti folyamat során – kialakult a termőtalaj, a maihoz hasonló növényzet s váltak uralkodókká a lombhullató fák. A hatalmas kiterjedésű mátrai erdőkben sok ezer éven keresztül mamutok, gyapjas orrszarvúak, ősbölgények tanyáztak. Megtelepedett a pézsmatulok, a barlangi medve és a kardfogú tigris is. A környéken fellelt – ma már csak csontvázairól ismert – állatok egyes példányainak maradványait a gyöngyösi és egri múzeumok őrzik – A markazi határ szomszédságában az erőmű építése során 1966-ban felszínre került – mintegy tízezer évig a földben nyugvó mamut csontvázát az egri „Dobó István” Múzeumba szállították. Több tízezer évvel ezelőtt terjedtek el a Mátra erdőiben a már általunk is ismert szarvasok, őzek, vaddisznók, mókusok, farkasok, stb., valamint a szárnyas vad számos fajának változatai. A mátraaljai táj kedvező földrajzi adottságai révén kiválóan alkalmas volt az ember megtelepedésére. A kedvező vízellátású vidék, a vadban, erdei gyümölcsökben, gombákban gazdag erdők jó megélhetőséget biztosítottak. Az Alföld és hegyvidék találkozásánál taposódtak ki évezredekén keresztül a főbb vándorlási útvonalak. A dombokról és hegyekről ellenőrizhető volt a környék minden mozzanata. Ilyen adottságok mellett természetes, hogy a legkorábbi emberi települések nyomai megtalálhatók a Mátraalján, így Markaz környékén is.

A régészek a Bükk hegységben és a Cserhát vidékén mintegy 100-120 ezer évvel ezelőtt élt embercsoportok barlangokban hagyott leletanyagát tárták fel. E hordák már bejárhatták a Mátra vidékét is, bár eddig ittlétükre bizonyító anyag nem került elő. Az őket követő embercsoportok már több nyomot hagytak maguk után a Mátraalján is. Az időszámításunk előtti 8000 és 3500 évek között élt emberek csiszolt kőeszközei és kezdetleges agyagedényei kerültek elő Gyöngyöspata határából, Gyöngyössolymosról a Tarnahegy tövéből és Visontán a kuriai-dombról. Markazhoz legközelebb Visontáról és a domoszlói Oroszlánkő várából kerültek elő bronzkori leletek. A bronzkori, majd a népvándorlás idejéből feltárt mátraaljai régészeti lelőhelyek tanúsítják a környék mintegy tízezer év óta tartó folyamatos lakottságát. Ugyanakkor e leletekből nyomon követhető a Kárpát medencébe – s ezen belül a Mátraaljára is – benyomuló új népek váltakozása s a régebben itt élők és az újonnan jövők keveredése, egymásra rétegződése. A népvándorlás hosszú évszázadai alatt a Kárpát-medencébe özönlő és a Mátra alá is eljutó lovas nomádok közül csak a történelem menetrendjében fontosabb szerepet játszó népeket említjük. Időszámításunk előtt a VI. század közepén jelentek meg környékünkön az iráni eredetű szkíták, akik közel 300 éves itt-tartózkodásuk bizonyítékaként hagyták maguk után a gyöngyösi szkíta temetőt. A megtalált szkíta használati tárgyak kocsi alkatrészeket, kardokat, ékszereket, szerszámokat tartalmaztak. Időrendben a környék következő, ma ismert lakóinak a keltákat tudjuk. A harcos nyugati nép a „félelem nélküli hódítók” Európa nyugati partjaitól Közép Európán és a Balkánon át egészen Görögországig hatoltak.

Maguk után hagyott, a múzeumokban őrzött hajdani szerszámaik arról tanúskodnak, hogy ismerték a földművelést. Egyes források szerint ők honosították meg a környéken a szőlőművelést is.^[1] A Mátrában ma már csak romjaiban vagy földrajzi neveiben élő egyes „pogányvárakat” – mint a domoszlói kolibiszkai, a kishánai macskavár és szederjes, a lenei várkapu, parádi veresvár, – mai ismereteink szerint a kelták emelték.^[2] Róluk szóló tudósítások szerint fontosabb szálláshelyeiket földsáncokkal vették körül, erősítették meg. Egyes feltevések azt tartják, a kelták kezdték meg a domoszlói hegyekben a vasércbányászatot és annak feldolgozását. E bánya és ércfeldolgozó az 1270-es években még termelt. A kelták szállásterületéhez tartozott a Halmajugra alatti település, ahonnan a régészek ásói nyomán magas rangú kelta harcos temetkezéséből származó fegyverek kerültek elő. A domoszlói és a Halmajugra alatti kelta falu pusztulása talán akkor következett be, amikor az időszámításunk első évtizedeiben a dél-oroszországi sztyeppék felől új lovasnép a szarmaták és jazigok törzsei jelentek meg. E harcos népkeverék a környéken több nyomot hagyott maga után. Ezek közül Markazhoz legközelebb a Visonta és Halmajugra közötti településük ismert.

A szarmata népeknél találkozunk a környéken először a koporsós temetkezés szokásaival is. Az utókorra hagyott leleteik arra utalnak, hogy az állattenyésztés mellett földműveléssel is foglalkoztak. Mai rokonaik az oszétek, a Kaukázus vidékén élnek. A történeti és néprajzi kutatók egy tábora úgy véli, hogy a XIII. században a kunokkal együtt érkező és hazánkban is megtelepedő jászok az iráni eredetű alán-jazig-szarmata népkeverék egyik elszakadt törzsét alkották.^[3] A szarmaták és jazigok uralmát az időszámítás utáni IV. és V. században az ugyancsak kelet felől érkező germán törzsek döntötték meg. A környékbeli megtelepedésük emléke a Domoszló határában feltárt gazdag sírlelet. Az előkelő germán asszony hagyatékából fülbevalók, arany és ezüst figurák, gyöngyök, ezüst tükrök, stb. kerültek felszínre. Egy évszázados ittlétük után a germán eredetű népeket nyugat felé szorította és behódolásra készítette a népvándorlás újabb nagy hulláma, a hunok törzseinek a Kárpát-medencébe való beözönlése 401-411 között. A hunok – mint a népvándorlás többi lovasáradata – magukkal sodortak egy sor más népkeveréket. Egyes krónikák szerint a hunokkal együtt sodródtak a Kárpát-medencébe Kijev környékéről az első szláv törzsek. A hun birodalom 453-ban az ellene felkelt germán eredetű gótok és gepidák csapásai alatt összeomlott. Egy részük keletre és délre húzódott vissza, másik részük szétszórt maradványa pedig beolvadt a győztes népek csoportjaiba. Ittlétük nyomait Gyöngyös, Domoszló és Atkár határában talált leletek bizonyítják. A hunok örököseinek – utódainak – vallották magukat a XIV. századig a volgai bolgárok, jelenleg pedig elsősorban a törökök.^[4]

Magyar, avar és kabar törzsek megtelepedése a Mátraalján

A hunok ellen fellázadó germán törzsek fő erőit nyugatra szorították és szétszórták a népek országútján feltűnő újabb hódítók, az avarok. Időszámításunk után 670 táján újabb rokon néptörzsek jelentek meg az avar birodalomban. A régészeti és történelmi kutatások szerint már magukkal sodorták a magyarság első – a délorosz sztyeppéken elszakadt töredékeit. Ezeket több történész a fehér magyarokkal azonosítja, akik még a származást anyai ágon vezették le, szemben a később jövő honfoglalókkal, akik már apai ágon számították az utódokat s ezért fekete magyaroknak is nevezték őket. Az avarok 670 táján érkezett új hulláma hatalmas birodalmába foglalta a korábbi lakosság maradványait, valamint a Mátra és Bükk völgyein alászivárgó szlávokat és az Al-Duna felől felhúzódó dunai bolgárok leszakadt csoportjait is.

Az avar birodalom északi peremkerülete – mai ismereteink szerint –, a Mátra és Bükk lábánál húzódott, amint azt a gyepekön egymás után feltárt avarkori temetők (Gyöngyöspata- Előmáj, Nagyréde Szőlőskert Csárda, Atkár, Visonta-Nagycsapás, Dormánd-Hanyipusztá stb.) leletei

tanúsítják A leletek tanúsága szerint a visontai nagycsapási avar temetőbe a gyepükre ügyelő „határőr” családok tagjai, főként harcosok temetkeztek. Többnek le volt vágva a feje, vagy egyéb, a csontot is érő sebesülési nyomok voltak a maradványukon. Az avar korból származik Saár falu neve is, mely az avar nyelvben fehérét, azaz fontos, kiemelt helyet jelentett (mint később a magyaroknál Székesfehérvár, Nándorfehérvár, Gyulafehérvár, stb.). Sajnálatos, hogy nem került feltárássra a markazi töviskés dűlői nagy kiterjedésű avarkori temető. Az egri Dobó Múzeumban általam 1984-ben bevitt csont-minták alapján a temetőt i.sz. VII. és VIII. évszázadból valónak származtatták A korabeli leletek tanúsítják, hogy a mátraaljai peremterületen a VIII. században az avarok már szláv népekkel keveredett, vegyes lakosságot alkottak. A sok néptöredékkal vegyült avar lakosság mellett jelentős szláv beszivárgás tényére utalnak a VIII. – IX. században keletkezett hegy- és vízrajzi elnevezések (Pl: Mátra, Bene, Tarna, Tarnóca, stb.) és régi falunévek (Pl: Ugra, Debrő, Sírok, Recsk, Parád, stb.). A magyar honfoglalás előestéjén a IX. század második felében valószínűleg kevert avar-szláv elemekből ötvözőtt lakosság lakta Markaz környékét, a Mátraalját. E lakosság alapvetően állattenyésztő és földművelő gazdálkodást folytatott. (Ennek értékes bizonyítéka a visontai avar temetőben talált ásópapucs is.) A Kárpát-medencét benépesítő kevert lakosság területére a Vereckei szoros és a dél-Kárpátokon át a IX. század utolsó évtizedeiben újabb nép, a honfoglaló magyarság első csoportjai húzódtak. A honfoglalás lassú és küzdelmes folyamatában a magyar törzsek részben a törzsszövetség hadi szervezetében kapott feladatuk, másrészt a honfoglalás menetében betöltött szerepük szerint foglaltak szállásterületet. Így a „gyepüket” azaz az országot a szomszédoktól elválasztó területet általában a fejedelmi törzshöz (Megyer törzs) csatlakozott, velük együtt érkezett és sodródott népek (besenyők, kevés bolgár és orosz, valamint kabarok) szállták meg. A magyarsághoz csatlakozott „segédnépek” legnépesebb és katonailag is legjelentősebb csoportjai a kabaroké volt. Bíborban született Konstantinosz bizánci császár szerint a kabarok a X. században éppúgy beszélték saját törökös nyelvüket mint a magyart. Három törzsből álló szervezetüknek egy fejedelme volt, mégpedig az Aba nemzetség honfoglaló őse. (Pata nagyapja). Mivel a gyepűsor (határ) legfontosabb része – az északi szláv szomszédság és keletről a besenyők fenyegetése miatt – a Mátraaljától a Felső-Tiszáig terjedő sáv volt, az erős kabar kötelékeket a Megyer törzs itt telepítette le. Anonymus, III. Béla király névtelen jegyzője a magyarok tetteiről hírt adó könyvében írta; hogy Árpád a Mátraalján nagy területet adott Ed és Edumen Cumanus vezéreknek és egyikük unokája Pata később földvárat épített s e vezérek nemzetségéből származott Aba Sámuel is.^[5] Anonymus igazát bizonyították a Gesta megírása után 800 évvel később az 1970-es évek elején a gyöngyöspatai vár régészeti feltárása során előkerült tárgyi bizonyítékok^[6] A kabar csoportok élén álló Aba nemzetséget a fejedelmi családdal szinte egyenrangúnak hitték – tekintették a honfoglalást követő másfél évszázadig. Aba Sámuel I. István király testvérhugát vette feleségül. A királyi udvarban magas méltóságot töltött be mint I. István testőrségének parancsnoka, majd az ország nádora (a király után a legfőbb méltóság) végül 1041-ben Péter ellenében királlyá is választották^[7] A kabarok mátraaljai központjai: Gyöngyöspata, Sár, Debrő katonai szempontból is a legalkalmasabb helyeken épültek ki. Törzsei nemzetiségi ágak s nagy családok szerint települtek a már itt élő igen vegyes eredetű lakosság közé vagy azok szálláshelyei mellé. Téli és nyári szálláshelyükön folytatták megszokott életmódjukat, mely gazdaságilag főként a félnomad állattenyésztésen alapult, kiegészítve a kezdetleges földműveléssel. Az Abák vezetése alatt álló kabar köznép hosszú ideig megőrizte a magával hozott, a kazár birodalomra jellemző törökös viseleti tárgyait, eszközeit. Ezek kerültek elő a patai, sári, visontai, debrői ásatások során.^[8] A népvándorlások évezredig tartó fentebb vázolt mozgásai gazdasági-társadalmi viszonyai között keletkezett az a pásztorszállás is, melyet Markaznak neveztek el, s azóta is így hívják

Markaz első írásos említése és nevének eredete

A falu keletkezésének ideje és körülménye az évezredes múlt ma már megfejthetetlen, áthatolhatatlan homályába vész. Sok évszázad telhetett el felette amíg a neve az első, ma is fellelhető oklevelekre rákerült. Az első írásos, okleveles adat, amely a települést említi, az 1332-37 között keletkezett pápai tizedjegyzék^[9] Ezen az azóta is használt „Markaz” névalakban tüntették fel a helységet. A pápai összeírást követő évtizedekben kompolti család osztozkodó oklevelei, örökösödési birtok-pereinek iratai, a XVI. század összeírásai és dézsmajegyzékei szintén a „Markaz” elnevezést használták. A középkori Markaz nem a mai falu helyén volt. A mai falu félkör alakba fogja régebbi rétet, melyet 1967-ben a Gagarin Hőerőmű Vállalat hűtővizének biztosítása céljából vízzel árasztották el. Ma az Abasár vagy Domoszló felől Markazra érkezőnek először az erőmű tava és a vízből még ma is jól kiemelkedő háromszög alakú földsánc vonja magára a figyelmét. E sáncok déli irányú szögének közepén egy formátlan kis domb látható. A régi falu e földsánc között létezett évszázadokon át, a kisdombocska pedig az elpusztult templom maradványa. Nyári időszakban, amikor a tó vize lejjebb apad, a templommaradvány alapjai még jól kivehetők és behatárolhatók. A földsáncon belül illetve a templomromok körül régi lakóházak, egyéb épületek rommaradványait már nem lehet észlelni. A ma emberének nézőpontjából nehezen érthető és magyarázható, hogy miért e lapos – az elárasztás előtt is vizenyős –, a környező ingoványokból alig kiemelkedő rétet választották letelepedésükre hajdani őseink, amikor e helytől északra – keletre és nyugatra is mintegy 500 méteres távolságra – száraz, kiemelkedő, de nem magas dombokat lehetett találni. E szálláshely kiválasztása elüt a környező falvak népeinek – általában a magyar-kabar-szláv pásztorcsaládoknak – települési szokásaitól. Domoszló, Nána, Saár, Visonta stb. korabeli népei a vízhez közel lévő dombokat szállták meg. A ligetes, vizenyős rétekre település (eddig ismereteink szerint) a kelták, később pedig a kun és besenyő pásztorcsaládok körében volt inkább szokásos. A markazi réten megtelepedett őseink állattenyésztő, pásztornépek voltak. Szokásaik szerint nyáron a téli szállástól távolabbi legelőkre, nyári szállásra vonultak. Innen ősz végén az állandóbbra kiépített téli településükre tértek vissza. Nyári időszakban pásztor őseink az állandó téli szálláson hagyták családjukat, asszonyaikat, kisebb gyermekeiket és az időseket, akik itt a házi munkákon kívül földműveléssel, erdei gyümölcs és gombák gyűjtögetésével foglalkoztak. A nagy kiterjedésű (200 hektáros) ligetes markazi rétet téli legelőként használhatták, ahol a ridegen (télen is szabadban) tartott állatok a hó alól kaparták elő táplálékukat. Jelentős szerepe lehetett a helykiválasztásban annak is, hogy a réten és környékén több helyen télen-nyáron egyaránt 16 C-os, bőven ömlő forrásvíz bugyogott és e feltörő vizeket összegyűjtő patakok a legnagyobb hidegben sem fagyott be. A télen is fagymentes, bőven ömlő forrásvíz – főként a réteken – a mátraaljai falvakban ritka jelenség. A feltörő forrásvizeket az állatok itatásán kívül őseink kultikus, vallási célokra is felhasználhatták. A mély völgy és a fás liget megfelelő védelmet nyújtott az időjárás viszontagságai elől embernek, állatnak egyaránt. A fentiekből következik, hogy a középkori Markaz pásztornépek téli szállásából alakult ki és szilárdult meg több száz éven keresztül lakott településként. A téli szállást keletről és nyugatról körülvevő enyhe lejtésű kiemelkedések jó lehetőséget biztosítottak a kialakuló földművelésnek és a szőlőtelepítésnek is.^[10]

A falu nevének eredetét a Földrajzi nevek etimológiai szótára a következőképpen határozza meg:

„Markaz helység Heves megyében (1332-7.; Ortvai: Egyk. Földl. 1:179) Pusztaszemélynévből keletkezett magyar névadással. Alapjául szolgáló személynév talán „Markes” cseh személynév.”^[11]

Pásztor József Heves megye várai című munkájában Markaz nevét a „Markhaus” német szóból próbálja levezetni, mely szerint a német szó fordítása Márkháza-t jelent és ez a helybeli tót lakosság nyelvén Markazzá ferdült. A helynév kétféle magyarázatából az következik, hogy a falu nevének (eredete, értelme, jelentése nincs elfogadhatóan megfejtve. Ez nem is csoda, hiszen még az olyan nagyváros mint Moszkva – vagy környékünkön Eger és Gyöngyös – nevének eredetére és jelentésére is többféle magyarázat van. A kutatások mai eredményei alapján leginkább elfogadható, hogy a község névadója Aba Sámuel Márk nevű unokatestvére, aki szintén a kabar törzs nemzetségéből származott. E feltevést erősíti, hogy a Markazzal szomszédos Visonta és Domoszló ugyancsak a Pata nemzetségből származó Abafiak vette fel.^[12] A Márk nevű főúr, illetve utódai létét közvetetten bizonyítja az is, hogy amikor Könyves Kálmán még mint király-utódjelölt – félve bátyja I. László haragjától –, 1094-ben Lengyelországba menekült, kíséretéhez tartozott egy Mark nevet viselő földesúr is, az Aba nemzetségből származó Ugra előkelőséggel együtt. (Ugra község névadó földesura)^[13] Összefügghetett a névvel, hogy a régi markazi templomot – melynek meglétére csak 1332-37 közötti időből van bizonyítékunk, de épülhetett 100-200 évvel előbb is –, Szent Márk tiszteletére szentelték, kifejezve ezzel a templom építését segítő kegyúr iránti hálát. Figyelmet érdemel a község nevével kapcsolatban egy másik feltevés is. Az előbbi részben felsoroltuk, hogy a mátraaljai falvak jelentős része már a honfoglalást megelőző századokban is folyamatosan lakott volt. A honfoglalás előtti idők pásztornépeit is vonzotta a markazi rét és a környékének természeti adottságai. A népvándorlás másfél évezrede alatt a sok száz néptörzs, nemzetség és ezek töredékei között sodródhattak e vidékre olyan kaukázusi, vagy török eredetű pásztor családok, akiknek a nyelvében a Markaz szó központot jelentett. A Kaukázus vidékén ma is élnek olyan népek, ahol a centrumot, illetve a központot Markaz szóval jelölik (pl.: Markaz Áruház = Centrum Áruház.) A Kaukázus vidékén Markazit hegy van. Markazitnak nevezett drágakő is van. A libanoni központi hírügynökség neve: Markazija Hírügynökség. E nézet szerint a Markaz helynév valószínűsíthető eredete és értelme: pásztorközpont. Amennyiben e feltevés igaz, akkor a pásztorszállítás a Jazig szarmata-oszét törzsek mátraaljai megtelepedése idején időszámításunk I-IV. századaiban keletkezhetett. Az eddigi kutatások során nem került felszínre olyan bizonyító anyag, amely alapján a Markaz helynév keletkezésének ideje és értelme egyértelműen eldönthető lenne. Bizonyító anyag a pusztatemplomnak nevezett régi falu maradványait borító iszap alól az 1983-ban végzett templom-feltárás során sem jutott felszínre.

Pusztatemplom. Ameddig a múltba látunk

Mint már az előbbi részben említettük, a régi falu – egy máig is fennmaradt – háromszög alakú földsánc között települt, és élte több évszázadon keresztül a kor által rá szabott életét. Észak-déli szára 400, északnyugat-délkeleti irányú része 300, az északkelet-dél nyugati irányú szára pedig szintén 400 méter hosszú volt. A sánc koronaszélessége átlagban 3 méteres. Észak-déli irányú szárán folyt a patak vize. Azonban másik két szárának tetején is egy méter szélességű, 50 cm mélységű vizes árok húzódott, s ezeken is végig lehetett vezetni a patak vizét.

A sáncnak a terephez viszonyított magassága – még készítése után több évszázad múlva is (az 1962-es magasításig) – a hordalék lerakódástól függően – egy-másfél méteres. A több évszázados sáncot 1962-ben a termelőszövetkezet 50-80 centiméterrel megemelte és az általa közrefogott 5-6 hektáros területen halastavat létesített. A hőerőmű tavának feltöltésével a két tó összeolvadt a nagy víztárolóval, a földsáncot pedig a hullámsík állandóan koptatja és elmossa.

A földsánc a maga korában hatalmas építmény volt. A pusztatemplom 1983-as megkutatása során kiderült, hogy a templomépület padlószintje 2 méterre van a felszín alatt. Ha a templom pusztulása óta eltelt négy évszázad alatt az épület körül több mint 2 méteres iszap rakódott le, akkor minden bizonnyal hasonló mértékben töltődött fel a földsánc melletti terep is. Ebből kiindulva: a földsánc eredeti magassága legalább 3-3,5 méter lehetett, koronaszélesség 3, talpszélessége pedig 9 méter. Folyóméterenként 18 m³ földet tartalmazott.

Ha ezt a földmennyiséget megszorozzuk a gát hosszával 20-30 ezer m³ földtömegű sáncrendszer valószínűsíthetünk. Gigászi munkát végeztek itt. A földet valószínűleg a földsánc északkeleti sarkától mintegy 150-250 méterre lévő dombos részről (a mai kertek alól) termelték ki, ahol még ma is látható erre utaló gödrös rész. Mai ismereteink szerint nehezen tudunk válaszolni arra, hogy kik, mikor, mi célból építették a földsáncot. Figyelembe kell venni azt is, hogy építés idején a terep sem olyan volt, mint ma. Az 1960-as évek közepén végzett vízkutató fúrások, majd a víztároló tervezéséhez szükséges fúrások azt igazolták, hogy a későbbi markazi rét helyén néhány ezer évvel ezelőtt még tó volt, melynek az alsó, a vízfolyást elzáró része a későbbi nyigedi kútnál végződött. A tó évezredek alatt folyamatosan töltődött fel. Alsó részén a török bereknél a víztükör még a múlt század végén is díszítette környezetét.

A pusztatemplomi földsánc külső részén még az 1960-as évek második felében történt elárasztás idején is ingoványos, pocsolyás, nehezen járható rész volt. A földgát által közrefogott 6 hektáros belső részen pedig száraz időben fogattal is jól lehetett járni. Ennek alapján valószínűsíthető, hogy a földsánc és a pásztorszállás környéke mocsaras tó volt, melynek egyik pontján a mai malom-patak hordalékából évezredekken keresztül a mocsárból kiemelkedő domb képződött. E kiemelkedésre települt a pásztorszállás, s ezt fogták háromszög alakban közre a később épített sáncok. A régi falu elpusztulása után a terület feltöltődése meggyorsult. Különösen sok föld és iszap került e területre 1738 után, a vízi-malom üzembe helyezése következtében. Ekkor létesítették a várpatykból kiinduló malom-árkot a működéshez szükséges víz biztosítására. Az árok vonalán áradásokkor nagytömegű víz zúdult le, amely a 70-80 méteres szintkülönbségből adódó energiájánál fogva a mil-völgyből egymillió m³ földet sodort a később rétté váló ingoványos markazi tóba.

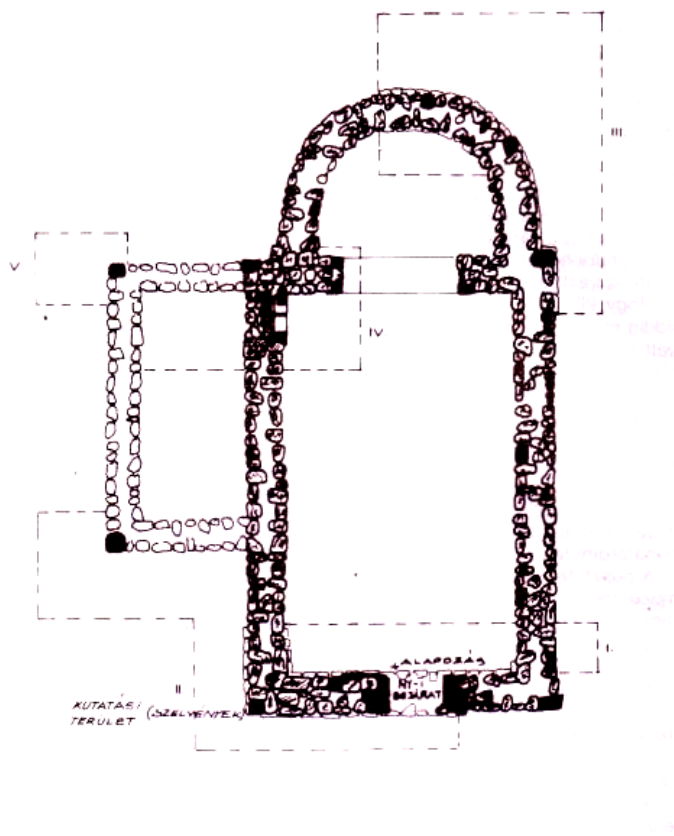
A hordalék a tavat feltöltve kiegyenlítette az előbbi szintkülönbségeket s két méteres iszappal temette be a templomromot és a földsánc környékét. Hogy a nagyobb méretű iszaplerakódás 1738 után következett be, annak bizonyítására Bél Mátyás 1735 körüli útleírását – amit a későbbiekben fogunk tárgyalni –, illetve a pusztatemplom 1738. évi rendbehozási kísérletét hozom fel. Tudniillik, Bél Mátyás nem láthatta volna a markazi vártól a templom romjait, illetve Marc János domoszlói pap nem kapott volna pénzt 1738-ban a templom rendbehozására, ha a maradványokat már akkor is a maihoz hasonlóan jelentős vastagságú iszap lepte volna be. Hogy kik építették a sáncokat és a templomot? Nem tudjuk! Ez az egyik eddig meg nem fejtett rejtély. Ismeretes, hogy már a kelták is sáncokkal körülvett objektumokat létesítettek településeik és állataik védelmére. Ezt követően többek között az avarok is építettek sáncokat. A krónikák megemlékeznek arról, hogy a honfoglalást követően a magyarok földsáncokból készített karámok között tartották éjszakára az állataikat. A háromszög alakú sáncon belül helyezkedett el a téli pásztorszállásból kialakult hajdani falu. Ennek legfontosabb épülete a templom volt. Romjainak maradványai egészen 1962-ig kőkénybokrokkaal benőve érintetlenül nyugodtak.

Az iszappból kiálló használható köveit 1961-62. telén a falusi építkezések alapjaiba széthordták 1968-ban a templom falainak vonalai a romok között még behatárolhatók voltak, s így a templom méretét is meg lehetett állapítani. A pusztatemplom létét 1968-tól többször jeleztem az egri Dobó István Vármúzeumnak. Négy-öt éven keresztül nem akarták elhinni, hogy ott templomrom van, mondván: „pocsolyába nem építettek templomot”. Végül 1983-ban

Fodor László vezetésével egy régészcsoporthoz tartozó feltárta a pusztatemplom épületének kb. 1/4-ed részét.

A régészek a régi pásztorszállást és a hajdani falu 2,5 méteres iszap borította maradványait, illetve a földsáncokat nem kutatták. A templom-feltárás eredményeiről a múzeum kiadásában kis füzet jelent meg, mely a markazi könyvtárban az érdeklődők rendelkezésére áll.^[14] A feltárás a templom építési idejét a tatárjárást követő évtizedekre keltezi. Ez az időszak volt a régi Markaz virágzásának a korszaka, amikor a templomon kívül a várat is építették. Nyilvánvaló, hogy amikor az 1200-as évek második felében a templomot e helyre építették, itt már virágzó népes településnek kellett lennie. A kutatás is valószínűsítette, hogy a feltárt templom helyén már annak építése előtt is lehetett egy faserkezetes templom, amely a tatárjárás idején éghetett le.

Az 1983-ban feltárt templom a kor-szokásainak megfelelően keleti-nyugati tájolású volt, azzal a céllal, hogy az imádkozók a szentély felé nézve a felkelő napot, Krisztus jelképét láthassák. A templom bejáratát nyugatról alakították ki.

1. A markazi „pusztatemplom” alaprajza a kutatási szelvényekkel. A szaggatott vonalak jelzik az 1983-ban feltárt részeket, mely a templom területének mintegy negyedrésze.

A romok között szétszóródott faragott kövekből arra lehet következtetni, hogy az épületen több ablakot is kiképeztek. A hajó és a szentély külső együttes teljes hossza 1680 centiméter, szélessége 820 centiméteres. A fal vastagsága 110, magassága pedig 500-550 centiméter lehetett.

Alapozása és a lábazata (a padlószinttől lefelé) 90 cm mélységű.

Padlózata lapos kőburkolat.

Méreteiből számolva 350-400 m³ követ építettek az alapjába, falába és padlózatába. Ezt a kőmennyiséget 1600 korabeli szekér tudta két ló vagy két ökör vontatással a helyszínrre szállítani.

2. A pusztatemplom sekrestyéének bejárata, küszöbköve és az oltár előtti diadalív északi sarkának faragott kövei. A két méteres iszap alól kibontott templommaradványokat visszatemették.

A templom falainak alapja a környéken bőven található görgeteg kőből (patakkőből), a felmenő falak nagyobbik hányada pedig a markazi kőbányából származó, könnyen faragható tufa, kisebbik része az abasári vörös és visontai bányából származó zöldesszürke üledékes homokkőből épült.

A kövek eredete azt is mutatja, hogy mind a három bányából már 700-800 évvel ezelőtt is hordták a követ a szomszédos falvakba. (1. kép) A romok 1983. évi feltárásakor kiderült, hogy a templom falaiból több maradt épségben az iszap alatt, mint ahogy azt előbb véltük. A képen, látható, hogy a padlószinttől számítva 2 méter magasságig épen maradtak az iszappal borított falak. (2. kép)

A templom 66 négyzetméteres belső tere 280-300 fő befogadását tette lehetővé. Ennél fogva a templom méretéből a maga korában közepes nagyságú (lélekszámú) falura lehet következtetni, melyben 300-350 fő élhetett. István király az ezredforduló első éveiben úgy intézkedett, hogy minden 10. falu építsen és tartson fenn közösen egy templomot. Mivel Saár-falu – az Aba nemzetség egyik központja – ez időben jelentősebb település volt, mint Markaz, az a valószínű, hogy ott épült fel a környék első temploma is, még előbb, mint ahogy Aba Sámuel Visonta nevű fia a XI. század derekán a bolt-tetői kolostortemplomot megépíttette.^[16] A XI. század második felében és a XII. században – főként I. László és Kálmán király uralkodása idején, a jelentősebb települések nagy részén templomok épültek.

Valószínűleg ez időben – a XI. és XII. század fordulóján – épült, a tatárok által később elpusztított, faserkezetű markazi templom is.

I. István király a templom-építkezésekkel kapcsolatban úgy intézkedett, hogy a hívők holtuk után is maradjanak együtt az élőkkel s ezért a közrendűeket a templom mellé, az előkelőeket pedig a templomba temessék el. Ez a temetkezési szokás a XVIII. század derekáig maradt fenn. Mária Terézia királynő egészségügyi okokból megtiltotta a templomba és a templom köré való temetkezést.

I. István rendelkezése alapján, ahol a templom vizenyős talajra épült – mint hajdani Markazon is – ott a legközelebbi dombon jelölték ki a temetkezés helyét. Így került a markaziak temetkezési helye a régi templomtól délnyugat irányba a 300-400 méterre lévő enyhén dombos területre. A mai kertek alatti részen egészen 1967-ig – (amíg a tó vize el nem árasztotta) – láthatók voltak gyeppeel benőtt ősi sírhalmok domborulatai. A pusztatemplom feltárása során sem a templomon belül, sem kívül sírok nem kerültek elő. A régészek egy halomba rakott emberi csont-kupacot találtak mely eddig ismeretlen időben és módon került a templom fala mellé. Az sem kizárt, hogy a falu pusztulása után szedték össze őket. A rajtuk lévő égés nyomok a többszöri bozótüztől éppen úgy származhattak, mint a templom égésétől. Felemelő élmény volt 1983-ban a templom feltárásánál a több száz évvel ezelőtt élt markazi emberek keze munkáját látni. Régen élt emberek lábai által kicsiszolt templom küszöbök! Vajon kik lehettek? Nagyrészüket nevét soha nem fogjuk megtudni. A legutoljára ott éltek egy csoportjának nevével a török időkben találkozunk, melyet később taglalunk. A hajdani falu közepe is a jelenlegihez hasonlóan a templom volt, s e körül helyezkedtek el a falu lakóinak otthonai. Milyen otthonaik lehettek? Otto freisenburgi püspök amikor 1130 körül hazánkban járt, a magyarországi lakóházakról a következőket írta:

„A falvakban és városokban igen hitvány házak találhatók, melyek jobbára nádából, ritkábban fából... építetnek s inkább egész nyáron át csak sátrakban laknak”^[17]

A hajdani Markaz lakói számának becsülhető nagysága – a többi környező településhez viszonyított – méretére és gazdasági helyzetére támpontot nyújt az 1332-37 közötti időben készített pápai tizedjegyzék. Az általunk ismert 4 évben Markaz falunak Miklós nevű plébánosa és a környékbeli papok az alább garast fizették Rómának:

Név:	1332	1333	1334	1335
Gyöngyös		50		33
Saár		8		11
Detk	12	10	12	11
Domoszló	5	4	5	
Visonta	25	27	30	31
Markaz		3	7	3

A felsoroltak közül Markaz fizetett a legkevesebbet. Viszont Nána, Vécs Oroszi még ettől is kisebb összeget adott.^[18] Más forrásokból ismerjük, hogy Gyöngyösnek mely 1334-ben kapta Károly Róbert-től a városi kiváltságot – ez időben 1200-1300, Visontának pedig (heti piaccal felruházott mezővárosként) 700-800 főre becsülhető lakosa volt. A későbbi adó- és dézsma-összeírások Markaz lakosságát mindig szegénynek – paupereknek – tüntetik fel. Visontán és Gyöngyösön pedig éltek gazdag jobbágyok, jómódú kereskedők és vízimalmok is üzemeltek. Az 1332-35. évi egyházi összeírás Markazon Miklós nevű papot említ. Ez időben olyan lélekszámú falusi közösségek kaptak plébániát és papot, ahol legalább 2 ekealja – kb. 260 kataszteri hold földet műveltek^[19] Ettől kisebb területen gazdálkodó közösség nem tudta volna a parókia fenntartásának terheit viselni. A markazi plébánia hajdani meglétéből következik hogy a XIV. században a falusiak legkevesebb 260 hold nagyságú területet műveltek. Az 1335-ös évet követő kétszáz esztendőn keresztül a faluval kapcsolatban adatokat nem ismerünk. Folyamatos meglétére fennállására csak az örökösödési okiratokból és perekből következtethetünk. Ezzel a falu birtoklástörténeténél a későbbiekben foglalkozunk. A XVI. század derekáról már több olyan okmányt tanulmányozhatunk, amelyek betekintést nyújtanak az akkori falu életébe. Az 1546. évi porta összeírásánál egy adóportának számítottak 4 lakóházat, vagy egyenként 4 ökröt tartó, 4 jobbágyot, vagy 12 iga nélküli gyalogjobbágyot,

azaz zsellért. Ebben az összeírásban Markazzal kapcsolatban adat nem található. A következő; 1547. évi összeírás szerint a falu lakói annyira elszegényedtek, hogy adóköteles telket nem lehetett számba venni.^[20] A falu elszegényedésében már a török pusztítás is közrejátszott. A hatvani vár 1544. évi elfoglalásával egyidejűleg a lovas szpáhi csapatok a mátraaljai falvakat is feldúlták.^[21] A kishánai várból 1549-ben füstölték ki a törökök Móré László hírhedt rablólovagot, amikor a szpáhik ismételten feldúlták a környéket. Az 1548-as búza dézsmajegyzéken 5 markazi lakos neve szerepel. Őszi búzából a jelzett kéve tizedet kellett leadniuk:

Dóka Péter 90 kéve

Nyilas Antal 120 kéve

Bósa Benedek 75 kéve

Dóka Imre 15 kéve

Dóka Balázs 150 kéve

Összesen: 450 kéve = 15 kalangyával. (keresztel)

Az összeírás szerint a 15 kalangya (kereszt, csomó) őszi búzát 2,5 forintért adták el a dézsmálók. A jelzett összeírás szerint Domoszlón 91, Detken 56, Saáron 3, és Visontán 2 kalangya tizedet szedtek be dézsmaként. A dézsmálást Zarfai András és Literátus Gáspár nagytályai lakosok végezték el.^[22] Az 1549. évi porta-összeírásban Domoszlón 7, Detken 2, Visontán 5, Saáron 7, Markazon pedig 2 adóporta szerepel. Ez az összeírás azt is tudatja, hogy a markaziak mind pauperek, azaz szegény jobbágyok, míg a környező községekben a zselléreken a szegényjobbágyokon kívül féltelkes és gazdag termelőket is írtak össze.^[23] Az 1549. évi portaösszeírás alapján Markazon 8 lakóház létre lehet következtetni. Ez a szám megfelel a hatvani török szandzsák 1550. évi összeírásának. A törökök összeírásában 1550-ben Markazon 8 lakóházban 13 házas és 3 nem házas férfit, valamint 6 felnőtt fiút sorolnak fel.^[24] Ha figyelembe vesszük, hogy a törökök által összeírt 3 nem házas férfi lehetett családos özvegy is, illetve a faluban lakhattak férfi nélküli családok (akikre az összeírás nem terjedt ki), akkor 16-20 családra; és – családonként 5-6 fővel számolva -80-120 főre lehet becsülni a település akkori lakóinak számát. A falu népessége 1550-ben a 220 évvel korábban (1332-37-ben) becsülhetőnek a felét sem érte el. A korabeli adókimutatásokból arra lehet következtetni, hogy a falu lakói 65-70 kataszteri hold nagyságú szántóról 200 q szemes terményt takarítottak be, a réteken 20 szekér szénát termeltek (Az ökrök, lovak, szarvasmarhák számát nem írták össze.) 28 db sertést hizlaltak és 15 méhcsaládot tartottak. A későbbi Veresharaszt, illetve a Plága nevű dűlőben lévő 5-6 kataszteri hold nagyságú szőlőről 1000 pinte (kb.: 30 hl) mustot szűrtek le.^[25] A 220 évvel korábbihoz képest a megművelt terület és ezzel összefüggésben a termelés is a harmadára csökkent. A török adószedők 1550. évi összeírásában található névsor – amennyiben azt vizsgálat alá vesszük – bizonyos információkat is tartalmaz az utókor számára. Markazon 1550-ben a törökök összeírása szerint a következő felnőtt férfiak éltek:

1. házban Dormán István bíró, házas
2. házban Dóka Petri házas, fia Ferencz, valamint Dóka Orbán
3. házban Nyilas Antal házas és fia Jakab, valamint Nyilas István
4. házban Simon Ágoston házas, Dóka Ambrus házas és fia Pál
5. házban Bósa Benedik házas, Dóka Imre házas, Süle Tamás házas, Nyilas Petri házas és fia Balázs
6. házban Dóka Balázs házas és fia Márton
7. házban Dóka István (előbbinek testvére) házas
8. házban Dóka Pál házas, Iván György házas és Dormán Petri.^[26]

Felkelti a figyelmünket, hogy a név szerint felsorolt 13 házas férfiből 7 dóka nevet viselt és közülük csak kettőnél van az a megjegyzés, hogy testvérek. A névsor rokoni kapcsolatra utaló megjegyzései azt valószínűsítik, hogy a markazi jobbágyság már néhány generációval előbb felvették – (használták) – a kettős nevet (vezeték és keresztnév). Hasonlóan erre mutat a Dormán név is, melyet két férfi viselt, de nincs megjegyezve, hogy testvérek. A Dóka név ez időben a török összeírás szerint a környéken csak Ugrán fordul elő egy esetben. A Dormán névből pedig a környéken szintén csak egyet (Gyöngyösön) találunk a szandzsák névsorában. A Dóka, Dormán és Bósa nevet az akkori magyar településeken nem vették fel, azaz nem származhat a magyarok köréből. A földrajzi nevek szótára szerint a Dormán név besenyő eredetű, a Dóka és Bósa pedig szláv. A három nem magyar eredetű név azért is érdekes, mert a környékbeli településeken csak Gyöngyösön, Domoszlón és Ugrán találkozunk szláv nevekkal, Visontán, Saáron, Detken stb. pedig ez időben teljesen magyar vezetéknév fordultak elő. Ez azt is jelentheti, hogy a XIV.-XV. század fordulóján – a jobbágyság kettős névadásának elterjedése idején –, a környező községek lakossága már magyar volt – vagy ekkorra már elmagyarosodtak –, viszont Markaz, Domoszló és Ugra lakói még csak részben olvadtak be környezetükbe. A nevek értelmét vizsgálva – felbontva – kitűnik, hogy azok nagy része a vadászattal függ össze. (Dóka=tör.) Két évszázaddal régebből ifjabb István király – a későbbi V. István – 1263. augusztus 24-én Várkonyból keltezett adományozó okleveléből tudjuk, hogy Domoszlón ez időben öt királyi solymár élt.^[27] A solymárok főként madarak vadászásával foglalkoztak. Valószínűsíthető, hogy a markazi lakosok egy része – a domoszlóiakhoz hasonlóan – az orosz-lánkövi várak (domoszlói és markazi vár) urainak vadászattal szolgáló népei rendjébe tartoztak. Foglalkozásukkal járó elnevezésük a XIV. és XV. század fordulóján – a paraszti kettős név elterjedése idején – vezetéknévvé változott – szilárdult meg. A korabeli adóösszeírásokból az is kiderül, hogy Markazon 1550-ben már nem volt pap, vagy írástudó diák. Nem volt kovács, sem egyéb mester-ember, hiányzott a malom. (Sáron 8, Visontán 1 malom került jegyzékbe.) Markazon és a környező községekben (Sár, Domoszló, Nána, Detk, Visonta) kuriális vagy armalista nemes nem élt, vagy ekkorra már elmenekültek. A föld tulajdonjoga teljes egészében és osztatlanul Ország Kristóf orosz-lánkövi váruradalmához tartozott. A török összeírás arról is tudósít bennünket, hogy egy-egy házban – amely egyébként is kis alapterületű vityilló lehetett – 2-4 család, 12-24 személy zsúfolódott össze, élt egy fedél alatt.

Markaz birtoklástörténete a XVII. század elejéig

Az előbbi részben már foglalkoztunk a kabar törzsből származó Aba Sámuel királlyal a ménfői csatavesztés után (1044-ben) meggyilkoltak s előbb a feldebrői templomba, majd a sári monostorba temettek el.^[28] Aba Sámuel három fia Péter, Domoslow és Viseslaw, (akiknek nevét Domoszló és Visonta viseli) – név szerint is azonosítható, de az utánuk következő leszármazottak négy öt generációja mindeddig ismeretlen.^[29] Aba Sámuel leszármazottait a történelmi irodalmunk összefoglaló néven Aba nemzetségnek ismeri, nevezi. A nemzetség a XIII. században már több mint húsz ágazatra szakadt, de egy közös őstől származónak tartották magukat. A sok irányba elágazott Aba nemzetség közül az egyik legismertebb volt Csobánka család. Családi birtokukhoz tartozott a XIII. században többek között Gyöngyös, Sár Visonta és Bene. Székhelyüket a már csak romjaiban található Bene várban rendezték be. E vár feltárása az 1980-as évek elején kezdődött meg. Az Abák másik jelentős ágazatát a kompoltiak képviselték. A XIII. században birtokukat képezte többek között Markaz, Domoszló, Nána, Vécs, Detk. A rozgonyi csata és Kopasz nádor leverése után a király hűtlenség miatt „megnótáztatott” azaz fej és jószágvesztésre ítélt – Csobánkától elkobzott Visonta és Sár 1339-ben szintén a kompoltiak – név szerint Kompolti Imre siroki

várnagy kezére került. Markaz első, ismert név szerint is azonosítható birtokosai a kompoltiak közül kerültek ki. A kompolti család Aba Sámuel Domoszló nevű fiától eredeztette származását.

I. Kompolt nevével a tatárjárás előtti időkből származó oklevelekben lehet találkozni. Fia II. Kompolt comes (főúr, főispán) 1252-1264. között szerepel történelmi irodalmakban^[30] Egy 1263-ban kelt oklevél szerint István ifjabb király Kompolt comesnek, Kompolt fiának adományozta az ő hűséges szolgálataiért Domuslont.^[31] Ezt követően kapta meg királyi adományként a környező községeket, közöttük Markazt.

II. Kompoltnak Péter nevű fiától származott a Nánai ágazatuk Pál nevű gyermeke pedig alapítója a később Visontai nevet felvevő családnak A XIV. század elején mindkét Kompolti család leszármazottai több ágazati szakadtak.^[32] A Kompoltiak örökösödési – osztozkodó levelein Markaz neve először 1351-ben fordul elő, amikor II. Kompolt fia Pálnak Imre nevű utóda az egri káptalan előtt kötött egyezséggel felosztotta gyermekei: János, István és Imre között 17 faluból álló birtokát. (Mivel ez időben még a főurak is csak egy nevet viseltek, az egymás után következő leszármazottakat e módon szokás jelölni. Az egyezés szerint Markazt és még 5 falut Imre kapta. Visonta és még falu János jussa lett. Jánost ezt követően Visontai Jánosnak nevezték^[33] A markazi vár örökléséről a jelzett oklevél nem intézkedett. Valószínűleg egy ideig a három gyermek közösen birtokolta, mint ahogyan a másik ágazat leszármazottai is felosztás nélkül – közösen – használták a domoszlói Oroszlánkő várat. Később a vár teljes egészében János birtokába került, s ettől kezdve Visontai Jánost Markazi Jánosnak is hívták^[34] Markazi Jánosnak 1406-ban bekövetkezett halála után özvegye és két fia János és István pereskedett rokonaival a birtok megosztásáért. 1421-ben Visontai (Markazi) János két fiának halála után a Visontai (Markazi) ágazat kihalt. A falu birtokjoga Zsigmond király adományaként a nánai Kompolti István országbíró kezére szállt. A XV. században nánai Kompolti István fiú és lányági utódai között mintegy 80 évig tartó örökösödési per folyt. A per kiterjedt az oroszlánkői várakra is. (A peres iratokban a markazi és domoszlói vár együtt szerepel „Oroszlánkői várak”-ként.) A közel egy évszázadig tartó pereskedésnek csak a Kompolti család összes ágazatának 1522-ben fiú ágon való kihalása vetett véget.^[35] A történelem színpadán mintegy 300 évig szereplő főúri család kihalása egy másik mágnás ágazat gyors emelkedését segítette elő. Az 1460-as évektől kezdve a kölcsönös beházasodások során a kompolti vagyon folyamatosan Guthi Ország Mihály – Mátyás király országnádora, illetve fiai – kezére került. E folyamat során 1510-ben a Kompolti és Ország család olyan kölcsönös örökösödési szerződést kötött, hogy amelyik család fiú utód nélkül hal el, annak vagyona a másik félre száll át.^[36] Az örökösödési szerződés alapján a Kompolti család kihalása után – 1522-ben – a Kompoltiak összes birtokait, közöttük Markazt Ország Mihály László fiának, ugyancsak László nevű gyermeke, majd annak 1546-ban bekövetkezett halála után kiskorú utóda Ország Kristóf örökölte. Guthi Ország Kristóf anyjának (Perki Annának) második férje Losoncy István (nógrádi főispán, a későbbi temesvári hős) volt, aki Kristóf gyámjaként használta az óriási birtokot, közöttük Markazt. Kristóf 1548-ban érte el az akkori jogszokásoknak megfelelő nagykorúságot s vált a birtok teljesjogú tulajdonosává. Ekkor unokatestvére – Bánffy Istvánné – (Ország Magdolna) – örökösödési pert indított Kristóf ellen a hatalmas vagyon megosztásáért. A per tárgyát a sok falura kiterjedő vagyon között az oroszlánkői várak képezték (A markazi vár is.) A XVI. század közepén a megye legnagyobb birtokkal rendelkező földesura Ország Kristóf volt. A megyében 1552-ben összeírt 1288 jobbágy adóportából 7000 jobbágycsaládot jelentett 1214 adóporta, (mintegy 1300 család) 22 falu volt Ország László majd fia Kristóf tulajdonában. Várbirtokaik láncolata Heves megyén kívül Nógrád, Borsod és több más megyére is kiterjedt.^[37] Ország Kristóf- mostohaapja, Losoncy István (Temesvár feladását követően Ahmed pasa parancsára történő) tragikus lefejeztetése után – a várbirtokokkal együtt örökölte a Nógrád megyei

főispánságot is. A nagy vagyonú és nagyhatalmú főúr az oroszlánkövi – később a nógrádi és diósgyőri – várakban rendkívül tékozló, duhaj életmódot élt. Kortársai Kristóf szertelen, kicsapongó életmódjának tulajdonították, hogy 30 éves korában teljesen megbénult, majd néhány év múlva 1567. október 17-én mint kortársai írták „zajos élettől fáradva...” meghalt. Kristóf felesége a fiatalon özvegyen maradt – kortársai által igen szépnak ismert – Zrínyi Ilona (a szigetvári hős Zrínyi Miklós testvére) egy ideig özvegyi jogon birtokolta a több megyére kiterjedő várbirtokokat. Néhány évvel később az akkor érvényes szabályok szerint az ősiség törvénye alapján 1569-ben a birtok visszaszállt a királyra. Miksa király 1569-ben az Országgh vagyon nagy részét, 35 falut – közöttük Markazt, Domoszlót, Saárt, Visontát, Kisnánát – Enyingi Török Ferencnek (Kristóf unokatestvére) Országgh Borbála férjének adományozta. Enyingi Török Ferenc a történeti irodalomból és az Egri csillagokból jól ismert – a konstantinápolyi Jedikulában (Hét toronyban) tragikus rabságban elhunyt – Török Bálint fia volt. Ferenc a királyi birtokadományozás idején – 1569-ben – a (dunántúli császári hadak főparancsnoki tisztét viselte. Nem valószínű, hogy a mátraaljai birtokait bármikor is látta volna, mivel e vidék akkor már török megszállás alatt állt. A birtokirányítás – mint később a Nyáryak idején is – a diósgyőri várban székelő várispán és udvarbíró vezetésével, a török katonai igazgatás alatt lévő területen visszamaradt földesúri tisztviselőkön keresztül történt. Enyingi Török Ferencnek 1578-ban bekövetkezett halála után a falvak tucatjaiból és sok várból álló főúri birtokot kiskorú István fia, s ennek korai halála után 1606-ban Török Ferenc Susánna nevű leánya, az elhunyt István testvére örökölte.^[38] Susánna házassága révén az Országgh vagyon 1606-ban, Bedegi Nyáry Pál – Eger várának (1596-ig, az erősség török kézre kerüléséig) volt császári kapitánya – birtokába jutott. Ezt követően a Nyári család örököseinek tulajdonjoga Markaz és a környező községekre a hódoltság egész ideje alatt fennmaradt.^[39] A falu későbbi birtoklástörténetével a következő fejezetekben foglalkozunk majd.

„Vár állott; most kőhalom...”

*„Itt az erdőkoszorús tetőkön,
Az enyészet töredékiben,*

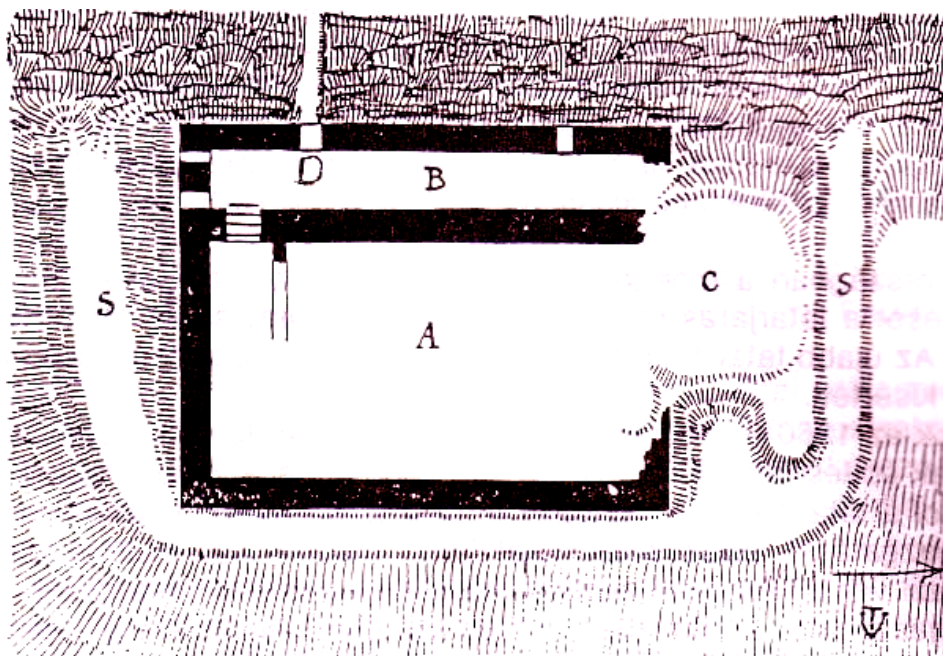
...

*A vitéz kor fénytettei felett
Feledés űz barna felleget.”*

(Petőfi Sándor: Elégia egy várrom fölött 1842.)

A falutól távol, de tőle nem teljesen függetlenül a markazi várban élték a XIV-XV. században több mint két és fél évszázadig az akkori korban fényűzőnek számító életüket a környék falvait birtokló főurak. A markazi vár építési idejéről eddig nem sikerült semmiféle megbízható adatot találni. Feltehető, hogy a domoszlói oroszlánköi várral egy időben – melyet II. Kompolt Péter nevű fia alakított át régi (ezer évvel korábbi) kelta kővárból lovagvárrá – építette fel a másik testvér, Pál az 1270-80-as években Markaz várát.^[40] Bár az országban a mongol betörés előtt is voltak megerősített helyek, a várak építését a tatárjárás szomorú tapasztalatai alapján IV. Béla király szorgalmazta. Az újabb tatár betörések veszélye a XIII. század második felében is állandóan kísértett. A tatárok az 1260-80-as években többször is betörték az országba. Ezért a királyi várak építésén túl a főurak – az uralkodó engedélyével – főként a hegyek között (ahol a tatár lovasok nehezen tudtak mozogni) igyekeztek lakóhelyüket és birtokigazgatási központjaikat kialakítani. A markazi vár a falu középpontjától északnyugatra, a tengerszint feletti 460 méter magasságban a meredek várbérc sziklájára épült. A téglalap alakú vár keleti és nyugati oldalfalának maradványa 32 méter hosszú, a déli és északi fala pedig 25 méter. A keleti fal vastagsága 2, magassága pedig 6 méter. A többi fal, amely meredekebb hegyoldalra épült, 180 centiméteres volt. Az északi rész

falait – ahol a bejáratot kialakították – ma már a romtörmelések teljesen eltakarják. A várfalakat a középkorban szokásos módon mészhabarcba „forrón” építették. A forró mészhabarc, a helyben bőven található kőből épült falakat betonszilárdságúra fogta össze. Ezért még ma is – lerombolása után közel 450 évvel később, – dacol az idő pusztításával s még romjaiban is hirdeti az utókornak a feudális történelmi múltat. A várfalak északkeleti-délkeleti és délnyugati oldalát kívülről 8-10 méter széles, 3-4 méter mély, – ma már nagyrészt romokkal feltöltődött – sáncárok vette körül. A nyugati meredek sziklákon nem volt szükség sáncárokra. A sáncárok a markazi várnál a falak magasságát növelte és nehezítette a megközelíthetőségét. A korabeli váraknál a sáncárok alját sűrűn bevert, kihegyezett karókkal „lator-kert”-nek képezték ki. Lator-kertre utaló nyomok a markazi várnál nem találhatók. A markazi vár bejáratát az északi részről – a várbérc és a hegyestető felőli oldalon a sáncárkon átívelő felvonó hídon át képezték ki. A bejáratnál épült a kapuvédmű, fölötte a lakótorony. A lakótorony léte a bejáratnál felhalmozódó, a többi résznél lényegesen magasabb romhalmaz utal. A kapu fölötti tornyot erősítették meg a legjobban. A kaputorony első emeletén tartózkodott a néhány fős őrség, akik onnan kezelték a felvonóhid és a kapuvédmű csigas, emelő szerkezetét. A kapu-őrség szobája feletti szinten a várúr féltve őrzött kincseit és kiváltságairól szóló okleveleit helyezték el, őrizték sokszorososan megerősített vasalt ládákban.

3. A MARKAZI VÁR ALAPRAJZA

A = a várpalota és udvara;

B = folyosó, melyről lépcső vezetett a várudvarra, s innen nyíltak a várudvar alatti pincék;

C = a kapuvédmű helye;

D = a várpalota és a vártóhoz lenyúló sikló helye.

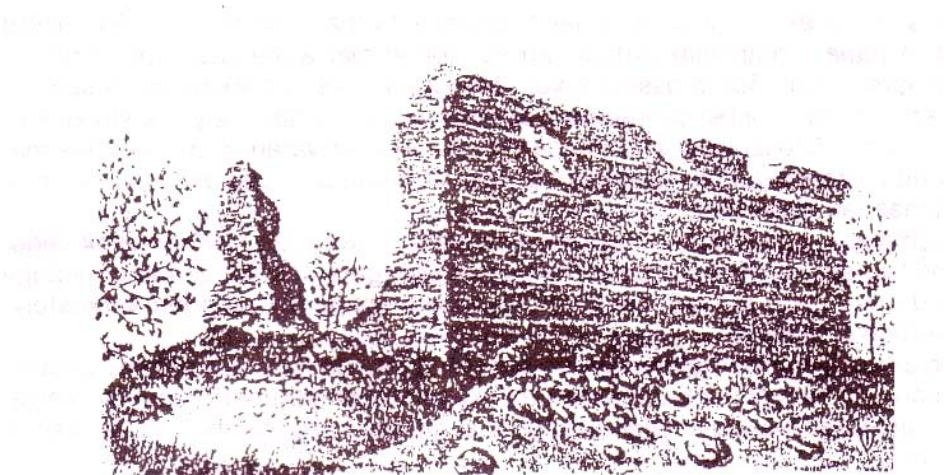
A várfalba épített kapu, mely a siklóhoz vezetett;

E = a vár árok.

A falakkal körülvelt belső terület 860-900 m² nagyságú lehetett. Mivel a terület szűk volt, igyekeztek azt jól kihasználni. A belső épületek külső falait a várfalak alkották Közepén egy 10x16 méter nagyságú udvarnak jutott még hely. A várpalota keleti és déli szárnya egy emeletes, a nyugati része pedig, ahol az építmény 3 méterrel alacsonyabb szintről épült – és a meredek hegyoldal jobb védetségét biztosított – két emeletes lehetett. A nyugati meredek hegyoldal felől a várpalota belső részén 3,5 méter szélességű folyosó húzódott. Innen lépcsőn

lehetett feljutni az udvarra. Valószínűleg e folyosóról nyíltak a palota alatti pincék bejáratai is. Méretei után ítélve az erődítmény egy – a máig is fennálló gyöngyösi Orczy kastélyhoz hasonló nagyságú – várpalota befogadására nyújtott lehetőséget. A korabeli várak nagyobbik részének tetőzetét náddal és szalmával fedték. Még a markazi vár elkészülte után 300 évvel később is építettek – hadászatiilag fontos – várakat – mint Érsekújváron is – nád és szalmatetővel.^[41] A markazi vár vízellátását az alatta 200 méteres mélységben folyó várpatakon épített vártó biztosította. A vizet a patakon képzett tóból sikló pályán,

4. A markazi várról 1931-ben készített rajz. A délkeleti falat ábrázolja, amely a legépebben fennmaradt (fénymásolat). (Ez a rész a felnőtt fáktól nem fényképezhető.)

kötélen mozgatott edényekben, csigasorszerkezettel húzhatták fel. A tónak és siklónak a nyomai ma is kivehetők a vár völgyén és a várhegy oldalán. A várnak lényeges hadászati, katonai jelentősége nem volt. Sehol nem lehet fellelni olyan hiteles okmányt, amely arra utalna, hogy magyar vagy török katonaság állomásozott volna a falai között. Méreténél, földrajzi elhelyezkedésénél és természeti környezeténél fogva nem is lett volna erre alkalmas. Mint már előbb céloztunk rá, a markazi vár építésének idején az apró lovakon gyorsan haladó – de a meredek hegyeken tehetetlen – tatárok újabb betöréseitől féltek, ezért a hegyekbe főként – bűvő – menedékhelynek építették a főurak a váraikat. Nemcsak a külső ellenség, hanem egymás ellen is védekezniük kellett. A feudális anarchia viszonyai között gyakori volt a főurak részérői az egymás elleni támadás a kiváltságokat biztosító oklevelek vagy a felhalmozott kincsek elrablása céljából. Előfordultak olyan esetek is, amikor a főúrnak a várban tartott szép felesége, vagy a szép leányának megszerzése volt a támadás indítéka. A vár biztonságot nyújtott a vetélytárs főúr meglepetésszerű támadása, vagy a főurat fenyegető rablók ellen. A főúri várakban a zajos tivornyák mellett gyakran történtek gyilkosságok, a királyi adománylevelek hamisítása, sőt Oroszlánkő várában még hamis pénzeket is vertek. A markazi vár oklevelekből ismert első ura – mint előbb már ismertettük – Kompolti Imre, a későbbi siroki várnagy volt. Kompolti Imre 1324-ben lett Sirok várnagya és tulajdonosa. Addig a bodonyi ágazaté volt, aki a rozgonyi csata után király-hűtlenség miatt „megnótáztatott” azaz fej és jószág (birtok)-vesztésre ítéltetett.

A Kompoltiak visontai ágazata – amelyhez a markazi is tartozott – 1421-ben kihalt s a vár és várbirtok a nánai ágazathoz tartozó Kompolti István kezére szállt. A nánai Kompoltiak birtokában, ez időben már a markazi, domoszlói és nánai váron kívül több erősség is volt. Markaz falu és a markazi vár része lett egy, az előbbinél többszörösen nagyobb vártartománynak, melyet a siroki illetve domoszlói Oroszlánkő várából igazgattak. Markaz várának ettől kezdve másodrendű szerep jutott, tulajdonosai főként pihenés, vadászat céljára főúri vikendháznak használták. A fentiekből az látható, hogy a markazi vár fénykorát az 1200-as

évek végétől 1421-ig élte, amikor a Kompoltiak egyik ágazata itt alakította ki a mintegy 20 falura kiterjedő uradalmának birtokigazgató központját és főúri várkastélyhoz kötődő székhelyét. A markazi vár belső életéről nem sokat tudunk, de ismerjük néhány azonos nagyságú és hasonló célra használt erősség korabeli berendezkedését, melyet párhuzamba állítva kis hibalehetőséggel átvethetünk a Kompoltiak váruradalmára is. A vár keretet biztosított a fényes főúri életmódhoz. Az ehhez legszükségesebb kiszolgáló személyzetnek (szakácsnak, lovásznak, vadászmesternek), néhány családnak helyben lakására volt szükség. Ezen túl a várúr parancsnokot nevezett ki a várnagy személyében. A várnagy volt az ítélkező úriszék elnöke, az ő alárendeltje volt az udvarbíró, az őrség, a belső udvaroncok, az íródeák. A vár őrsége csekély lehetett, 2-3 kapuőr, 3-4 éjjeliőr. Támadás esetén őket erősítették meg a várban tartózkodó más személyekkel, vagy a várhoz közel eső települések lakóival.^[42] A várban állandó katonaság nem volt, nem is lehetett. Mérete (0,08 ha) olyan kicsi volt, hogy a legszükségesebb kiszolgáló személyzet családjai is alig férhettek el, másrészt a Kompoltiak visontai ágazatának birtokaiból származó jövedelme nem tette lehetővé állandó katonaság fenntartását. A Róbert Károly idején hozott honvédelmi törvény csak háború esetére, a király parancsára kötelezte a főurakat katonaság kiállítására. A Kompolti birtokok mérete és feltételezett jövedelme csak a visontai, detki, stb. ágazatok kihalása után – amikor a markazi vár fénykora már lehanyatlóban volt, és a nánai ágazat gyorsan emelkedett –, érthette el azt a szintet, ahol saját zászlaja alatt kiállított bandériummal vonulhatott hadba.^[43] Nem ismerjük, hogy mikor ki és miért rombolta le a markazi várat. Ahhoz túl kicsi volt, hogy egy török ostromnak ideig-óráig is ellenálljon. Török katonaság elhelyezésére is alkalmatlan és földrajzi elhelyezkedésénél fogva céltalan lett volna. Ez csak búvóhelynek lett volna jó. Ezért az sincs kizárva, hogy a törökök éppen azért rombolták le, hogy ne bújhasson meg falat között, ne üthessen – benne szállást egy Móré Lászlóhoz hasonló rablólovag. Az 1570-es évektől az okiratok már csak lerombolt palota, illetve várromként emlegették. A falai között zajló életet és tulajdonosainak emlékét is elmosta a pusztulása óta eltelt négy és fél évszázad. Ősi köveinek nagy része szétszóródott a környékére, főként a meredek völgybe, ahonnan falusi építkezések házainak alapjaiba, és útépitkezésekhez hordták el.

A markazi várról is – mint az ország minden régi erődtípusáról – a népi kézelőerőből fakadó mondák keringenek. Itt is titkos alagútról – mely a domoslói templomot, a kishánai várat, Eger várat és Sirokot kapcsolta össze – rejtett kincsekről, a kincsek védelmére épített gyilkos szerkezetekről, óriáskígyókról és egyéb romantikus dolgokról keringenek mende-mondák. Mi lehet igaz ezekből? A vár belső részén lévő romok azért donganak (dohognak) mert a kőtörmelék alatt fa- esetleg nádmaradványok lehetnek. A beomlott tető maradványok alatt pedig boltozott pincék. Sok kilométer hosszan vezető alagutak még a nagy váraknál sem voltak. A legtöbb várban még az ivóvíz biztosításához sem tudtak elegendő kutat létesíteni.^[44] Egy Egerig – 50 km hosszan – kiépített alagút még a mai korban rendelkezésre álló technikával is milliárdokba kerülne. Fenntartása, víztelenítése, karbantartása, stb. évente újabb százmilliókat emésztene fel. A népi képzelőerő felkeltésében jelentős szerepe volt, hogy az 1920-30-as években a csörgői és júliai dűlőkben szőlő alá való forgatáskor a gözeke súlya alatt beszakadt a föld, s ott alagútszerű üregek voltak. A visontai külszíni bánya északi részén, a volt galambosi dűlőben az 1960-as években megfigyelhető volt, hogy a vörös, megkövesedett agyagba alagútszerű vízjáratok képződtek. Ugyanezt a jelenséget lehetett látni a markazi „Csörgő” alján az 1950-es években létesített törpevízmű talajmunkáinál, a sárga agyag és a föllette lévő görgeteg-réteg találkozásánál. E vízvájta üregrendszer egy több millió év óta tartó természeti folyamat eredménye. Ismert, hogy a markazi várpatak vize a vár alatti kőbánya környékén elapad, „bebújik” a sok méter vastag görgetegréteg alá egész a vízzáró agyagig az 5-10 %-os lejtésű földalatti „mederben” sebesen áramló víz a vízzáró agyagrétegbe több millió éven át kisebb, 40-60 cm átmérőjű, alagútszerű csatornákat – helyenként szélesebb üregeket – mosott ki, s ez néhány helyen, a föllette lévő réteg

szilárdságától függően beszakadt. A vár kincseit őrző „gyilkos” szerkezetekre, a babonából táplálkozó „emberevő” kígyókra, a meghatározott ünnepeken a várból kicsapódó lidércfényre aligha szükséges kitérni.

„Megláták sok törököt... mint levegőben setét felhőt.”

A gyászos emlékű mohácsi csatavesztés híre az onnan menekülő főurak útján hamar eljutott a Mátra környékére. Mohács mezején sok Heves megyei is halálát lelte. A csatát követő órákban, Szulejmán szultán parancsára lefejezett 2000 fogságba esett főúrral együtt vesztette életét a Markazt birtokló család egyik tagja, Országgh Ferenc is.^[45] A csatavesztés hírére rettegés szállta meg a falvakat. Az életben maradt, a csatatérről hazamenekült környékbeli főurak kétségbeesetten kapkodva és sikertelenül próbálták megoldani Gyöngyös környékén a katonai ellenállást. Lényegében a menekülők magukkal hozták az üldözőket is. A gyorsan mozgó szpáhik már szeptember elején feldúlták a Mátraalját. Gyöngyöst és környékét kifosztották és felgyújtották. Ekkor égett le – többek között – a gyöngyösi Barátok temploma, s vált rommá a pálosok veresmarti monostora is, melyet vöröskőből építettek. A „mart” név pedig ekkor monostort, egyházi intézményt jelentett.^[46] Verancsics Antal korabeli művében leírta a rémült kapkodást, melyet a környékbeli urak birtokaik és falvaik védelmét igyekeztek megszervezni.

„Más hadak az Mátra hegyén gyűlt vala, kit a terek megverének, mind a népet levágának ... az Úr Isten tudja mennyi számtalan rabot elvívének”^[47]

Nem írja a konkrét helyet, hogy ez hol volt, de valószínűleg a Mátraalján. A Mohácsot követő mintegy másfél évtizedben a Markazt birtokló Országgh család a többi főurakhoz hasonlóan – a forgandó hadiszerencsétől függően „helyezkedett” – hol Zápolyai János (János király), hol pedig Habsburg Ferdinánd pártjára állt. Ennek megfelelően a környéket is hol Ferdinánd csapatai vagy pedig Zápolyai katonái dúlták fel. Marakodásuk közben időnként (1529-ben, 1536-ban, 1541-ben, 1544-ben) a Mátra alját végigportyázták a török lovasok is. A mátraaljai lovasportyákat követően a törökök 1544-ben befészkeltek magukat a hatvani várba s ott kerületi közigazgatási parancsnokságot „szandzsákok” állítottak fel. A Hatvanban székelő Veli nevű Szandzsák bég 1544-től kezdve szörnyű büntetésekkel fenyegetőzve követelte a mátraaljai falvak behódolását, azaz a török fennhatóság elismerését, a harács befizetését, robot teljesítését, stb. Az egri vár parancsnokai – 1548-1552. között Dobó István – valamint a védelme alatt lévő vármegye viszont szigorú büntetés terhe mellett tiltotta a falvak behódolását. A törökök – hogy fenyegetéseiknek nyomatékot adjanak, – minden évben végigpusztították a be nem hódolt falvakat. A vonakodók házait felgyújtották barmaikat elhajtották. Az egri katonaság ugyancsak büntette a behódolókat. 1549-ben Országgh Kristóf oroszlánkövi várnagya Radek László panaszt emelt Dobó ellen, hogy a 100 lovas katonával végrehajtott adószedéskor a domoszlói, nánai, markazi jobbágyok barmait is elhajtották.^[48] Ugyanekkor ez a Radek László erőszakkal Oroszlánköi várába vitette a Tarnaörsiek disznajait. Mivel az egri várkatonaság és a megyei hatalom a falvak lakosságát nem tudta megvédeni a törökök bosszújától, azok 1546-tól folyamatosan behódoltak. Kénytelenek voltak adót fizetni a vármegyének és a töröknek is, robotot teljesíteni mindkét részre és részt venni a királyi kézen lévő Eger vára, illetve a hatvani török vár erősítési munkáin és mindezek mellett a földesúri kötelezettségeket is teljesíteniük kellett. E mérhetetlen terhek némi enyhítésére az 1548. évi 24. sz. törvénycikk intézkedett arról, hogy a töröknek is adózó jobbágyok a királyi adónak csak a felét kötelesek befizetni.^[49] A töröknek való behódolás után a hatvani szandzsák bég adószedői összeírták a hódolt falvak házait, felnőtt férfiai és terményeik mennyiségét. Az

összeírásból eddig csak az 1550. évi ismert előttünk. Az előbbi részben az összeírásból már ismertettük a neveket és a terméseredményeket. Most csak azt ismertetjük, amit a törökök adóköteles ingó és ingatlan vagyonként írtak össze. A törökök által készített 1550. évi adóösszeírás adatait érdemes a szomszédos községekével összehasonlítani, annál is inkább mert a markaziak adókivetésénél többszörös eltérés mutatkozik a vele határos településekhez viszonyítva, melyet az alábbiakban mutatunk be:

	Markaz	Abasár	Domoszló	Visonta
Adóköteles ház	8	12	15	8
Felnőtt férfi	16	36	41	17
(összeírt fiúk nélkül) Búza (kile)	150	70	90	60
(kile=török mértékegység, kb.: 60 kg)				
Kétszeres (kile)	108	48	52	14
Must (pinte)	1000	480	550	280
Méhkás (darab)	15	15	10	10
Széna tiz. (akcse)	40	15	80	
Sertés (tiz / akcse)	28	60	45	15
Kincstári rét (akcse)	20	15	60	
Nájabet (büntetés)	60	10	20	15
Malom (db)		8		2
Összes török adó (akcse) (a szultáni adó nélkül)	4583	2850	3225	1825
1 házra jutó adó (akcse)	573	273	215	228
1 felnőtt férfira jutó adó (akcse) ^[50]	287	79	78	107

A Markaznál kimutatott, a környező községekhez viszonyított igen nagy jövedelem annál is inkább érthetetlen, mert egy 1549-es – magyarok által készített – adóösszeírás Domoszlón 7, Visontán 5, Saáron 7 adóportát mutat ki, Markazon pedig csak kettőt. A magyar összeírás Sáron, Visontán a zsellérek és negyedtelkes (pauper) jobbágyokon kívül 4, illetve 3 féltelkes jobbágyot, Domoszlón pedig gazdag parasztokat is kimutat, Markazon viszont a korabeli jegyzékek mindig csak paupereket jelölnek^[51] Az egy felnőtt férfira – (ami lényegében egy családot jelentett) – vetített búza, kétszeres, musttermésnél lévő többszörös különbségek, valamint a magyar összeírásokban és a török adókivetésben a községek közötti nagyfokú eltérések magyarázata az lehet, hogy Visontán – Saáron – Domoszlón a termés nagy részét el tudták dugni a törökök elől a nehezen felfedezhető pincékbe és azokba a vermekbe, melyek a régészeti ásatások során az 1960-as években Visontán és Domoszlón előkerültek. A markaziak viszont mivel sík, ingoványos rétre települtek, nem tudták javaikat elrejteni. Feltűnő a markaziaknál a nájabet (pénzbüntetés) nagysága is. Ezt verekedésekért, vagy különféle kihágásokért szabták ki a törökök. Az adót akcse-ban (török pénzegység) számolták. Hogy egy akcse mennyit ért, azt leginkább a búza egyenértékéből számíthatjuk ki. A török összeírók egy kile (török mértékegység, kb.: 60 kg) búzát 100 akcséra értékelték, ami átszámítva mázsánként 166,6 pénzegységnek felel meg. A török által különféle címeken kivetett adó egy felnőtt markazi férfira vetítve átlagban 1,7 mázsa búza egyenértékkel volt azonos. Ezenfelül volt a szultáni adó, – a flóri, – melyet a szandzsák bégek közvetlenül

Isztambulba küldtek. A törökök az adót irgalmatlanul behajtották, jól példázza ezt Muszli pasának a gyöngyösi bíróhoz küldött levele is:

„... a pénzt, ugymint az ezerhatszáz és ötven forintokat eleinkbe behozzátok, mivel panasz van hogy napja elmúlt ... ezt süketségre ne vegyétek, mert ha elhallgatjátok és süketségre veszitek ... nyargalókkal behozatunk és megpálcázunk, hogy mely anyátok csöcsiből tejet szoptatok az is keserűvé fordul ... „^[52]

Ivó Andric: *Híd a Drinán* című könyvében leírja, hogy a balkánon lakó keresztényektől véradó fejében 6-12 éves gyermekeket kellett beszolgáltatni, akikből a török katonai iskolákon janicsárokat neveltek. Hazai földön nem találkoztunk azzal, hogy gyermekeket kellett volna adóba adni. Ki tudták-e fizetni a hajdani markaziak a viszonylag nagy összegű török adót úgy, hogy ezen felül még Ország-h Kristófnak is fizették a kilencedet, az egri püspökségnek a tizedet, lerótták a királynak és a szultánnak a külön adót, valamint viselték a magyarok kezén lévő egri vár, illetve a hatvani török vár megerősítésének terheit, teljesítették a robotot a magyar és török földesúr kívánságára? Nagyon nehezen! Bár a falu az 1540-es évek derekától a töröknek hódolt, a magyar földesurak és a királyi hatalom is mindig megtalálta a módját annak, hogy járandóságait behajtsa. Úgy látszik, hogy a minden oldalról szorongatott markazi jobbágyok néhány évig küszködtek nehéz sorsukkal, azonban 1552-ben a történelem vihára elsodorta őket. E vihar a török hadak Eger elleni felvonulásával indult meg. A török hadak egy része (a budaiak és hatvaniak) a falu alatt húzódó sár-verpeléti országúton (ma Fehérkereszti útnak nevezik) vonult. A vonuló sereg körül cirkáló szpáhi lovasság az útjába esett falvakat kifosztotta és felégette. A korabeli krónikák arról adnak hírt az utókornak, hogy a törökök sok lakost – gyermekeket, nőket, férfiakat rabszíjra fűzve – elhurcoltak. Aki tudott, menekült. Az erdőbe menekültek gyökerekkel, a fák leveleivel és magjaival táplálkoztak, a családok százai veszték éhen.

„Oly veszélyben, és nyomorban van most szegény Magyarország, hogy anya gyermekét eldobva, a férj hitvesét elhagyva kénytelen futni az ellenség elől... a mezőn az ellenség fegyvere, a városokban a döghalál emészt fel bennünket.”

- írta 1552. szeptember 2-án Batthyán Ferenc nádor a Mária királynőhöz küldött levelében.^[53] A markaziak az Eger ellen vonuló törökök elől az erdőbe, egyes források szerint pedig Gyöngyösre menekültek.^[54] Az összeírások szerint a falu 1552-től 1554-ig elpusztított, lakatlan volt. Ez időben semmisült meg a környék sok községével együtt Kiszána is. A falu több korabeli okirat szerint 1554-ben újra kezdett betelepülni. Az 1554-es dézsmajegyzéken már újra szerepel. Valószínűleg a régebbi – elmenekült lakói – tértek vissza. Azonban egy évvel később 1555-től kezdve a falu ismét lakatlan, lerombolt pusztaságként van nyilvántartva.^[55] Vajon hová lettek lakói? Rabszíjra fűzte őket a török és elvitte a rabszolgavásárokbá? Nem valószínű, hogy mind elvitte volna. A török főként a még jól tanítható serdülőkorúakat és a jó munkabírási férfiakat, nőket fűzte rabszíjra, az idősebbeket nem hurcolta el. Egyenként sem szökhettek meg a faluból, mert a török a helyben maradókra állt volna bosszút, illetve a menekülőket, befogadókat is súlyosan büntette. A legvalószínűbb, hogy egyszerre szöktek el a környékből, – a háború pusztításától még teljesen le nem rombolt – községekben lévő rokonaikhoz, illetve Gyöngyösre. A befogadó településeken egy ideig bujkálva, más név alatt élhettek, hogy ne találják meg őket. Érdekes e szempontból, hogy az 1550-es török összeíráskor a környéken csak Markazon éltek Nyilas vezetéknévűek. Markaz elnéptelenedése után e név csak 1582-ben – harminc évvel később – bukkan fel, mégpedig a domoszlói dézsmajegyzékben.^[56] Ezt követően néhány évtizedig megint nem lehet e névvel találkozni, majd 52 év után Nyilas János 1634-ben már Gyöngyösön fizette az adót, majd 1684-ben a solymosi dézsmajegyzéken tűnik fel a nevük. E család leszármazottai ma is Solymoson élnek.^[57] Az 1550-ben Markazon összeírt Bósa név évtizedekkel később a sári adófizetők között található meg. Lehetséges, hogy az 1552-ben, illetve 1554-ben szétszéledt markazi családok egy részének nyomait a későbbi kutatások során még fellelhetjük

„Török, német, magyar és polák vitézek miatt pusztul állapotja sok faluknak.”

A mohácsi csatavesztést követően 150 évig tartó török uralom rövid ideig tartó gyakori békekötésekhez és még gyakrabban ismétlődő háborúkhoz vezetett. A békés időszakok is lényegében csak azt jelentették, hogy nem folyt egymás ellen nagy hadjárat, nem ostromolták a várakat, de a katonai portyák, cselvetések „vitézi próbák” vásárütések a magyar és török végvári katonaság között megszakítás nélkül folytak. A portyákról, cselvetésekről gazdag zsákmánnyal, rabokkal és emberfejekkel – mint győzelmi jelekkel – tértek vissza a várakba. Tinódi Lantos Sebestyén egyik énekében arról ad hírt, hogy az 1552. márciusi szegedi csatából 5000 levágott magyar végvári vitéz orrát küldték a győztes törökök Isztambulba. A magyarok hasonlóan jártak el. Például 1588. október 8-án a szikszói rajtaütésből az egnépek sok zsákmány mellett – lándzsákra tűzött – 120 török fejjel, mint győzelmi tróféával tértek haza.^[58] A megszállt területeken békeidőben is állandó villongások voltak. A Heves és külső Szolnok megszállására rendszeresített 5000 fő körüli török katonaság kevés volt ahhoz, hogy az adott helyzetben területét és a falvakat ellenőrzése alatt tarthassa.^[59] A magyar végvári katonaság állandó rajtaütései, Csongrád és Szeged vidékéig is kiterjesztett portyái, a kettős megye török katonáit Eger, Sirok, Szarvaskő, Heves, Hatvan, Jászberény, Szolnok várába szorította. Jellemzően mutatják a várakba zárt törökök helyzetét a korabeli Magyarországon élt Pacsevi Ibrahim történetíró alábbi sorai is:

„... egyik palánkból nem lehet a másikba menni, hacsak öt-hatszáz ember együtt nincs ... Magam is... mihelyt beesteledett, felkötöttem a kardot, puskát ölembe vettem és úgy feküdtem le ... „^[60]

A portyák, vásárütések, cselvetések kölcsönösek voltak Egy – az egri vár katonái által szervezett portyán – török cselvetés során esett fogságba 1554. október 18-án Poroszlónál Bornemissza Gergely, az egri vár legendás híru parancsnoka is. A Mátra alatt a törökök egyik fő közlekedési útvonala a Markaz határán is átvezető régi országút volt. A török szállítmányokat, kereskedő karavánokat, fontosabb személyiségeket az itt vezető úton több száz fős török csapat kísérte. Ezen az úton ment Egerből Gyöngyösre 1664-ben Evlia Cselebi török világutazó. Ahogy ezt úti beszámolójában leírta, őt is 300 kecskebőr öltözetű török lovaskatona kísérte.^[61] A régi országút keresztül szelte a markazi Nyiged-völgyi rétet (ma a tó vize takarja) és a rajta folyó, nyáron is élő vízzel telt patakot. E ligetes, fűzfás, berkes terep kiválóan alkalmas volt a menetelő egységek (vagy karavánok) pihentetésére, lovaik legeltetésére, itatására, de cselvetésekre is. Valószínűleg a markazi Törökbereknek nevezett rétet környékén többször is zajlott „vitészségről formát” – adó cselvetés. E határrészen (a nyigedi kúttól északra) az 1910-es években kútásások és szőlő alá való forgatások során több helyen ember és lócsontokat, nyergeket, fegyvereket forgattak ki a földből.^[62] A múzeumok figyelmét nem hívták fel (mint oly sok más esetben sem) félvén, hogy a kutatások miatt leállítják a szőlőtelepítést, vagy egyéb munkákat. A rövid, viszonylag békés időszakokban a török uralom alatt lévő falvak termelése, mezőgazdasága fejlődött. Visontán, Sárón, Domoszlón 1549. év 1583. között megháromszorozódott a szőlőtermeléssel foglalkozó gazdaságok száma, a bortermelésük mennyisége pedig tízszeresére nőtt.^[63] Markazról, mivel lakatlan pusztaként szerepelt, ez időből gazdasági adataink nincsenek. Nem fejezi ki a teljes igazságot az a nézet, hogy a török katonai hatalom csak pusztítani tudott. A pusztításokat az erőegyensúly alapján állandósult háborúk okozták és abban mindkét fél részt vett. A török katonai igazgatás a fennhatósága alatt lévő területeken igyekezett rendet tartani, megindítani, illetve ösztönözni a termelőmunkát és kereskedelmet, fenntartani a közbiztonságot. Az elszaporodó rablóbandák felszámolására gyakran indítottak közbiztonsági katonai akciókat. Esetenként a császári haderővel, illetve a végváriakkal együttesen indítottak akciókat a

nagyobb rablóbandák ellen. A törököknek is érdekükben állt, hogy a falvak lakosságát együtt tartsák s ezáltal az adófizetők számát szaporítsák. A törökök kezén lévő hódolt falvak földjei szultáni tulajdont képeztek, azonban nagy részüket tisztek használatába adták fizetésük (zsoldjuk) fejében. E falvak képezték az úgynevezett „tímár-birtok”-okat. Egy-egy birtok 3.000 – 20.000 akcese közötti jövedelmet (25 – 170 ökör ára) biztosított az azt használó török tisztnak.^[64] Evlia Cselebi török utazó leírta, hogy 1664-ben (amikor Egerben járt) Mohamed beglerbég egri pasalikjához 250 tímár birtok tartozott. Egy-egy tímár-birtok több faluból állt. Használóját, a török tisztet meghatározott számú katona kiállítására, ellátására kötelezték a tímár-birtok jövedelmétől függően. A tímárbirtokot használó török tisztek nem laktak a faluban, tehát ténylegesen nem irányították „birtokukat”. Csak a jövedelmét szedték be, sőt az 1600-as években, ahogy egyre inkább beszorultak a váraikba, a falusi bírák a „török birtokosnak” járó részesedést is a magyar végvárakba vitték el, s azt magyar tisztviselők adták át a „tímár-birtokos” török tiszteknek. Nem tudjuk, hogy a környék falvainak és Markaznak milyen nevű török tisztek voltak a tímár birtokosai, egyedül Vécs esetében ismert, hogy 1680-ban az Eger várában lakó Hasszán aga használta.^[65] Érdekességgé említhető, amit Sós Imre Heves megye történetéről írott könyvében elmond: 1680-ban Gáll Albert vécsi jobbágy Benedek fia török rabságba esett. Apja az Egerben lakó Hasszán agához, Vécs tímár-birtokosához fordult és Anna nevű lányát adta zálogba addig, amíg fia váltságdíját összeszedte. A török katonai közigazgatás és a tímár birtokosok is szorgalmazták az elpusztult falvak újraterelítését. E célból együtt működtek gyakran leveleztek a felvidék törökmentes területeire menekült magyar földesurakkal is. ilyen akció során – valószínűleg 1594-ben – települt be Markazra 5-6 szegény jobbágycsalád, és így az 1595. évi dézsmajegyzékben Markaz már újra szerepelt. De az ezt követő években ismét lakatlan pusztaként emlegették.^[66] Az újabb elmenekülés, az alighogy életre kelt falu ismételt megsemmisülése az 1596-os hadjáratral függhetett össze, amikor Mohamed szultán 150 000 fős sereggel ostrom alá vette és elfoglalta Eger várát. Ezt követően újabb 40 évig. 1635-ig Markaz a lakatlan falvak listáján volt és csak az örökösödési pereknél lehet nevével találkozni, mint haszonélküli pusztával. Végül az 1635-ös összeírásban tűnik fel újra, mint újonnan betelepült falu. Az 1635. évi adóösszeírás Visontán 3, Sáron 2, Domoszlón 2, Markazon pedig 0,5 adóportát állapított meg.^[67] A korabeli adóporta összeírásból következtetve 6-8 zsellér család telepedett le ekkor a markazi pusztán. Névsortukat eddig nem sikerült megtalálni, így nem tudunk választ adni arra a kérdésre sem, hogy az 1595-ben, illetve 1635-ben letelepedetteknek volt-e valami közük az 1552-54-ben elnéptelenedett falu hajdani lakóihoz? Az 1635-ben letelepedett, – összeírt – lakók sem tudtak Markazon megkapaszkodni. A későbbi összeírásokban már nem lehet velük találkozni. A falu negyedszeri elnéptelenedése egyben a végső pusztulása is volt. Ezt követően Markaz több mint 100 évig lakatlan volt. Az 1742-ben történt újabb benépesítés során már nem a régi helyén épült fel. Ezzel a következő fejezetben foglalkozunk. Az 1618-ban megindult és 1648-ig tartó harmincéves háború alatt az előbbi évtizedekhez viszonyítva is nehezebbé vált a falvak élete. A zsold nélküli éhező törökök főként élelemszerzés céljából csaptak rá a falvakra, de gyakran az ugyancsak éhező magyar végváriak pusztították el a töröknek adózó településeket. Fosztogattak a hajdúk és még jobban elszaporodtak a rablóbandák. Császár Péternek 1632-ben a szikszói templom előtt elmondott beszéde igen jellemző képet fest az ez időszakban uralkodó állapotokról:

„.... Behódolásunk elein fizettünk a töröknek 35 forintokat. Mostan? Százhuszonötöt szedett a múlt évben ... török, német, magyar és polák vitézek miatt pusztul állapotja sok faluknak Török és császári katona a várakból folytonosan ki-ki csap ... török, tatár, magyar. német, polák és szökött parasztokból verődött rabló fosztogat ... Ha nem adsz a töröknek robotot? Egré (Egerbe) visznek, botoznak S ha a magyari uradnak tagadod meg a robotot? Annak is bot az ára, s ha magad mezejét s szőlejét hagyod, akkor botoz az éhség, a pénztelenség, s nincs miből adót fizetned: s bot akkor is!”^[68]

II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi szerencsétlen kalandja előidézője lett Erdély romlásának és az újabb török háború kirobbanásának. E háborúk során dúlták fel 1664-ben a szentgotthárdi csatába vonuló – a törökkel szövetséges – krimi tatár hadak a környéket. 1672-től kezdve Thököly Imre kurucai járták a falvakat. Az ellenük vezényelt horvát és német zsoldosok még a töröknél is jobban fosztogattak. Ez időből maradt fenn egy érdekes, visontai vonatkozású, de más falvak állapotára is jellemző jegyzőkönyv:

„Huszár Gergely és Csesznok Tamás előjárók a következő vallomást teszik A kuruc rebelióban 500-600 forint kárt szenvedtek a gazdálkodáson kívül, (vagyis azonkívül amit megettek), melynek alkalmatosságával a törökhöz mentek panaszkodni. A török azt felelte: Ti jó emberek, amíg tarthatjátok a kurucot, tartsátok (élelemmel). Ha ti nem tartjátok, én tartom. Ha az ruhámra ül, felköltetni nem merem, hanem ruhámat és köntösömet el kell metszenem, vagy otthagynom, mert a török császár parancsolatja ez. Azután német és magyar urakhoz folyamodtanak, de senki nem orvosolta sérelmeiket. Német és horvát vitézek eddig őket nem érdekeltetik (azaz nem háborgatták) hanem az elmúlt 1675-ik esztendőben adtanak Strosoldó német császári generális uram parancsolatjára Ónodba 46 kila árpát (1 kila ekkor 62,5 kiló volt), 40 kenyeret. Azért pénzt nem adott, de vele meg nem elégedvén két emberünket fogva tartotta, ahonnét csak úgy szabadulhattak meg, hogy elszőtek Ófelsége magyar vitézeitől 5 esztendő alatt vallattak gazdálkodáson kívül legalább 600,- Ft-ot érő kárt. Az idén pedig az időnek terméketlensége miatt az szűk idő és feljebb elmondott gazdálkodás miatt már annyira jutottak, hogy zabkenyeret is alig ehetnek és immár pusztuló félben vannak”^[69]

1683. nyarán Kara Musztafa nagyvezír parancsnoksága alatt a török haderő felvonult Bécs ostromára. A török hadjáratba bevonták a krími tatár kánság haderőit is, akiknek egyik hadoszlopa a keleti-Kárpátok hágóin átjutva, a Mátraalján vonult fel és élelem, valamint takarmányszerzés céljából feldúlta az útjába eső környékbéli településeket. A tatárok elől való „futáskor” pusztult el Domoszló is, melyről Csöke János paraszthadnagy 1683. június 24-én többek között a következőket jelentette az alispánnak.

„... Most mihelyt Dobai szolgabíró úrnak levele érkezett... a tatár elől el kellett futnunk ... Sok szegény embernek egy ökre, egy tehene sem maradt ... Nem tudom ki hová szaladt, s mint maradhatott. Mi domoszlóiak, sáriak és visontaiak Gyöngyösön maradtunk meg, sok kimondatlan kárunk után .... Ha szolgabíró uram nyargalókat küld is, sok falunak csak a megégett helyét találja.”^[70]

Ugyanez időben a tatárokkal párhuzamosan, az északi megyék útvonalain a Habsburgokkal szövetséges Sobieski János lengyel király Bécs védelmére vonuló zsoldosai dúlták fel a később Markazra költöző őseink hajdani településeit, Likert, Gerált, Hacsovát, Tiszolcot, Sedulyát, Varint, stb. A török hadak 1683-as bécsi vereségét követte 1686-ban Budavár visszafoglalása, majd ugyanez év augusztusában a császári csapatok kezére került Hatvan is. 1687. nyarán már a gyöngyösi menekültek a városból a még épségben lévő falvakba, az Eger vára ellen felvonuló császári csapatok elől. 1687. december 17-én felszabadult Eger vára, s ezzel lezárult a környéken mintegy 6 emberi generáció életén át tartó török korszak. A török uralom végére Domoszlónak, Kispánának, Markaznak, Detknek, Halmajnak, csak az üszkös romjai maradtak meg, Sáron és Visontán pedig a még megmaradt néhány család a végveszély szélére jutott. Bár a töröktől felszabadult Markaz környéke, de sok korabeli vélemény szerint a német még nagyobb terhet rakott rá. Jól példázza ezt a szomszédos Sár falu lakóinak 1694-ben a megyéhez írott panaszos levele:

„Nagyságtoknak – Kegyelmeteknek akaránk értésére adnunk, minémű kimondhatatlan nyomorúsága vagy szegény helyünk lakosainak az őfelsége német vitézi miatt. Azkik akár Eger felől gyűjjenek, akár pedig Buda felől, éjjel vagy nappal, soha el nem mennek

Hacsak kettő gyűn is, mindjárt erővel is quártirra osztatja magát, kikövetvén magok portiójokat. Azon kívül számlálhatatlanok, azkik szekereinket erővel is extorqueálják, ha szintén a vármegye tiszteitől semmi igazságot nem mutathatnak is. Ők csak arra azt felelik, hogy az oldalokon vagyon igazságok és csak elhajtják szekereinket Sérczig vagy tovább is. Mert Verpelét elpusztult, Egerben pedig fel nem váltják még ha szintén passusok vagyon is egyik helyből a másikba. De az német arra sem hajt, hanem Miskolczig is elhajtja. Mégis mind ennyi véghetetlen nyomorúságinkot sem respiciálják szolgabíró uraink, hanem akármi németnek is czédulát adván, hogy szekereket adjunk nekik. Hát azon kívül az melyek Hatvan felől által jönnek, kiknek hírek sincs szolgabíró uraiméknak, azoknak is aszerint kelletik szolgálnunk, az melyet tellyességgel el nem győzi az szegénység. Ha Nagyságtok-Kegyelmetek nem könnyebbít az szekerezés dolgából, bizonyára kényszerítetik elpusztulni az szegénység, valamint a verpelétiek. Mert a szolgabíró uraink csak tellyességgel az facultás szerint adnak czédulát, az németnek, az szekéradásból. Mi pedig azon felül is Isten tudná előszámolni, mennyit szolgálunk az hatalmasnak kinnteleség alatt. Azonban az elmúlt nyáron az némettségnek adtunk többet 400 font kenyérnél és szolgabírák uraimék is követnek rajtunk huszad fél kila abrakot. Kérjük, tekintvén ebbéli éjjeli s nappali nyomorúságinkot, méltóztassék vagy egy, vagy más szükséges dolgokban könnyebbséggel lenni, mert tellyességgel elfogyatkozott a szegénység.

P.S. Azonban az Vármegye kívánságára szintén úgy kellettik az portió felvetés szerint szekereket szolgáltatnunk. Az szegénység azonban az facultás szerint amint az németséget tartja, majd alig egy nap múlik el, hogy németet nem tartunk, máris azok miatt sok szegény szőleinek hasznát a másoktól nagy summa pénzeket felvett, mely miatt szőleinek töve is oda lészen.”^[71]

Az anyakönyvek tanúsága szerint ez időben Sáron kisebb létszámú német helyőrség állomásozott. Ezek főként báró Haller generálisnak a több tucat falura kiterjedő birtokigazgatási központját szolgálták. A katonákon kívül több német eredetű polgári személy szolgált Haller uraságnak a Sári út mellett, a mai Majnik ház környékén épült kastélyát és birtokigazgatását. Nem tudunk arról, hogy a későbbi Markazra költözött családokból bárki is részt vett volna a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban. Azt viszont tudjuk, hogy Domoszlóról Kacsiska János (később Kocsis lett a neve) Orosz János, Petri Mátyás és Kokovai Gergely a kuruc csajági ezredben szolgált. Abasárról 4, Visontáról 2 olyan személy ismeretes, akik a rebellis felkelés fegyveres résztvevői voltak.

Két csajági regimentbeli kuruc katona, Tót Pál 1707-ben, Kocsmáros István pedig 1709-ben kötött házasságot Sáron. A kuruc mozgalom bukása után egy viszonylag békés, közel 150 évig tartó, az előbbi két évszázadnál sokkal nyugodtabb időszak következett és az elpusztult falvak nagyrésze, közöttük Markaz is, a legendás fönix madárhoz hasonlóan hamvaikból feltámadtak.

II. FEJEZET

Markaz szlovák település keletkezése

Heves megye teljes területe 1687. december 17-én – Eger várának visszafoglalásával – szabadult fel a közel 150 évig tartó török hódoltság alól. A környéknek a hódoltság végére csak néhány lakója maradt. Az elnéptelenedés méretét mutatja, hogy 1689-ben – 2 évvel Eger várának felszabadulása után – a megyében 37 községben laktak, egy-egyben néhány család. A többi falu, a települések 80 %a teljesen lakatlan pusztává vált.^[1] A vármegye 1687. Szeptemberében Gyöngyösön, majd 1688. március 9-én Losoncon megtartott közgyűlésének fő problémája a megye népének visszatelepítése, illetve az elpusztult falvak benépesítése volt. A visszatelepítés során a megyei közigazgatás és a földesúri megbízottak felkutatták a felvidéki eldugott falvakba, az erdőségekbe vagy Gyöngyösre menekült jobbágyokat, intézkedtek visszatelepítésükre, a jobbágygazdaságok életrekelésére. A visszatelepítettek talpraállításának elősegítése céljából 2 évi adó és földesúri kötelezettségek alóli mentességet biztosítottak. Az elhagyatott falvak újránépesítése során tíz év múlva, 1697-ben már 75 lakott hely volt a kettős megyében és összesen 6297 fő tizenöt éven felüli férfit írtak össze. Az összeírások szerint Domoszlón 59, Visontán 83, Sáron pedig 165 tizenöt évnél idősebb férfi lakott.^[2] Az elmenekült lakosság előbbi lakhelyére való visszatérése és a más megyékből történő átköltözés eredményeként a század végére már 35.473 főre tehető a népesség száma, de így is 60 %kal kevesebb a 150 évvel előbbi – 1550-es – időszakhoz viszonyított mintegy 87.000 fős lélekszámnál.^[3]

A szlovákok beköltözése Gyöngyös környékére

A megyei hatóságok és a falvak birtokos urai az újránépesítés során szívesen látták Hevesben a felvidéki megyékből beáramló szlovák nemzetiségű szökött jobbágyokat, zselléreket, pásztorokat, valamint a szabadköltözködésűeket. Gyöngyösön és környékén szlovákok már a török idők előtt is éltek, laktak. Az 1550. évi török összeírásokban, valamint a korabeli dézsmajegyzékekben feltüntetett egyes nevekből is kiolvasható a tót eredet. Az előbbi fejezetben már kitértünk rá, hogy az 1550-es markazi, domoszlói, ugrai – többségében magyar nevek között –, szláv csengésű, értelmű is van. Hosszadalmas lenne a Gyöngyös környékén az 1500-as évek derekán fellelhető szláv jelentésű vezetéknéveket felsorolni, ezért csak néhányat említünk meg. Fagan (Fahan) János Domoszlón, Özse Petri Karácsondon, Bok György és testvére Mátyás Gyöngyösön (a Nagy utcában laktak,) Matus Balázs Jászberényben, Kollár Benedek, Maka Pál (később Ferencsik lett) Patán, Bozsik Gergely Verebélyen. Maszjár Balázs Patán, Potoczki György Nagytáján (Ardornaktálya). Találhatók az összeírásokban Barta és Tót vezetéknévűek is.^[4] Egyes források szerint az 1600-as évek elején Gyöngyösön Tót utca volt, de azt feltételezik, hogy ez már 60 évvel korábban is létezett.^[5] A török idők előtt a Mátra alatt élt szlávok éppen úgy lehetnek a régi, még a honfoglalás előtti időszak nem asszimilálódott elemei, mint a honfoglalás utáni új beköltözők. Néhány helynévből képzett vezetéknévet viselőnél – mint Barta vagy Matus – minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy az akkor is fennálló népességáramlás során Ungvár környékéről az 1500-as évek elején kerülhettek e vidékre. A XVI. század második felében a szláv zsellérek és szökött jobbágyok beáramlása felgyorsult, s a Mátraalján is egyre gyakoribbá váltak a tót nevek. Az 1605-ös évben felvett dézsmajegyzékekben olvasható nevekből megállapítható, hogy ez időben Visontán már 2, Solymoson legalább 8, Abasáron legkevesebb 4, Domoszlón 2, Gyöngyösön pedig több tucat szlovák család élt.^[6] A XVII. század közepétől és főként a XVIII. század első

felében a szlovákok Gyöngyös környékére való beáramlása olyan méretűvé vált, hogy egyes községekben – (Domoszló, Kisnána, Ugra, Halmaj, Visonta, stb.) – az összeírt nevek többsége tót, szláv eredetre mutat. A gyöngyösi adó és dézsmaösszeírások és a korabeli anyakönyvek alapján az is megállapítható, hogy a város lakosságának legalább 10-15 %-a akkor már szláv származású volt.^[7] Szederkényi Nándor Heves megye történetének II. kötetében szintén utal arra, hogy a tót lutheránusok Gyöngyösre költözése a XVII. század végén olyan nagy számú volt, hogy a Szent Erzsébetről elnevezett ispotály templomba megnyerésük céljából külön szlovák nyelvű katolikus miséket tartottak Átkeresztelkedésük elősegítését pedig 1730-ig tót dékán intézte. Ugyanakkor a lutheránus vallásúaknak mindenféle összejövetelt hatóságilag megtiltottak.

A Gyöngyösre telepedett szlovákok nagy számáról írt Bél Mátyás – a pozsonyi egyetem tudós professzora is aki az 1730-as években Heves megyei körútja során szerzett tapasztalatairól szóló beszámolójában a város nyugati részéről írta, hogy azt „tót negyed”-nek nevezték.^[8] A letelepedett szlovákokon kívül a XVII. század elejétől kezdve sok tót zsellér járt Idénymunkára Gyöngyösre és környékére aratni, illetve a szőlőkbe tavasztól őszig tartó napszámos munkákra, akik nyomait sem az adóösszeírások, sem pedig az anyakönyvek nem őrzik. A Gyöngyösön 1654-től vezetett – ma már igen kopott – anyakönyvekben, valamint a korabeli adó és dézsmajegyzékekben az utókor számára megőrzött sok névből csak azokat sorolom fel, akiknek utódaik később Markazra kerülnek, illetve vezeték vagy ragadványneveikben ma is ott élnek. (A neveket úgy írom, ahogy a korabeli iratokban található). 1654. és 1670. között már Gyöngyösön vagy a környékén éltek: Kuklics György, Matus Gáspár, Spingler János, Zajdel György és János, Bozsik Bónis, Blaskó Tamás, Móczár András, Kukus Pál, Hacsok György, Ferencsik István (Előbb Makka), Chodaj István és Pál, Babjar Lőrinc, Turnaj Tamás, Bildeg István, Bok András és Valentin, Kalmár András, Forgó Mihály, Boldog János, Bagi András, Kispál Jakab. Saáron éltek: Kocsaj András, Ferencsik Mihály, Hancsok (Hancsek) Pál és Márton, Geralt András, Miksi János, Péter András Visontán laktak: Pipis János, Várkonyi Mátyás, Huszár István, Hancses György, Harman András. Benén: Német István (gyakran Germanusznak írva) Takács István és Purgely Ádám.^[9]

Az 1670-es évek közepétől – az újabb háborúk, a Thököly féle kurucmozgalom, stb. – bekövetkező újabb zűrzavaros időkben a népesség szaporulata is, s a szlávok beáramlása is erősen mérséklődött, sőt visszaesett. Új nevek ritkán tűntek fel, egyes beköltözött családoknak pedig nyoma veszett: valószínűleg visszaköltöztek. Az 1680-as évek végétől újra megindul a felvidékiek áradata. 1685-től lehet találkozni a fentebb már felsoroltakon kívül. Gyöngyösön: Potócs Mátyás, Tiszócki András, Fehér János, Visontán: Veres István, Tóth András, Lukács György, Puttonka János, Juhász Benedek, Domoszlai András, Saáron: Benga István, Barta György, Fülöp András, Cserveny György (később Simonyák), Kurilla Pál (ebből szakadt ki a kusnyér ág) Szitár János, Antal Pál, Zeleka János, Balázsovcics György nevével. 1695-ben kezdett benépesülni a török időkben lakatlan pusztává vált Halmaj.^[10] Halmaj ez időben majdnem teljesen tótokkal települt újjá. A Felvidékről áramló új telepeseikkel egyidejűleg az előbb Gyöngyösön, Sáron, Visontán megtelepedettek egy része is áthúzódott ide. Az 1695-1703. közötti időben a sok szláv családdal együtt már itt élt elődeink közül: Polyák András, Huszka István, Kuscsiny Márton, Kocservecz Márton (Hacsavecz), Zaja Mihály, Csorba János, Kacsaska János, Ferenc János, Dudás István, Cibula András, Gubinczki Tamás, Fekete Jakab, Liptóczki János (ebből Lisztócki) Hulya (Hulyava) István, Ferencsik Tamás, Zajó János, Potocki János, Figan György, Hrenkó János, Martinkó János, Katus Mátyás, Misolya István, Kriván Mátyás, Treskó Jakab, Ribár János (Halász), Jancsó Tamás, Gyurkó János és Mihály, Fülöp György, Kósnya Ferenc, Molinár (Malyinár) András, Kolizár (Krolitár) Pál Kályi Ádám, Süveges Ádám. Ez időben főként Sárra és Visontára annyi Tót vezetéknevű (Tót

István, Tóth János, Tót András, Tót Mátyás, stb.) érkezett, hogy lehetetlen közöttük eligazodni. Ezek a felvidéki lakhelyeiken tót környezetben nem viselhették ezt a vezetéknévet, mert ott ennek nem lett volna értelme. Csak úgy lehetséges, hogy az ide érkező szlovákok, lengyelek, valachok, rutének egy része még egynevű volt, (azaz csak keresztnévet viselt) és itt, magyar környezetben nevezték mindegyiküket Tóthnak. Később a megkülönböztethetőség kedvéért új név ragadt rájuk. Érdekes megkülönböztető neveket adtak nekik a Sáriak. Például: Kenyérkéregető János, Ökörpásztor Mihály, Kolduló Mátyás, Görbelábú Urbán, Pincejárom György, Sánta Mátyás, Kapás András stb. Vagy például Tót Mátyásból Gorálik lett és 1737-ben felvette a Dudás nevet, Tót Lőrincből Szeverényi (északi ember), Tóth Urbán Tányér Urbán lett, stb. Egy részüknél a ráragadt név vezetéknévvé szilárdult, másik részük születésük helyének nevét vették fel. Így lett Tót Pálból Pukan Pál, Tót Mátyásból Muszka Mátyás, Tót Imréről Petes Imre, Tót Pálból Bojtás Pál, Tót Mihályból Csordás Mihály, Tót Istvánból Magyar István, Tót Jánosból Mongyi János, Tót Györgyből Bogdán György, stb. Az 1683-ban elnéptelenedett – Markazzal szomszédos falu – Domoszló újraterelése 1696. tavaszán kezdődött meg. Az év eleji összeírás még lakatlannak említi. Az 1696. nyári portaösszeírás a domoszlói szlovákok betelepülésével kapcsolatban már a következőket tartalmazza:

„Falubíró: Ragován Mihály adómentes.

Csak három hónappal ezelőtt kezdtek betelepülni az új lakók, még semmi vetésük nincsen, ezért mindannyian zselléreknek tekintendők (15-en: Kohánszki 2, Kollár,

Kovács, Balinszki 2, Lehóczki, Lucsány, Polgár, Nemec 4, Mathiazon.”^[11]

Az összeírás valamennyi domoszlóit újonnan betelepültnek tünteti fel. A fenti névsor csak az adózókat tartalmazza. A valóságban 1696-1700 között az adósok névsorában szereplő családokon kívül már Domoszlón laktak Árval Tamás, Chakladany (Skoda lett) János, Sága Petrus, Koleszár János, Gilány Pál, Zibóti Mihály, Kerékgyártó István, Szekeres János, Kokovai Márton, Likéri Balázs, Klenóczki István, Strapkó Mátyás, Vrabecz János, Polonkai Jakab, Gyurkó Mihály, Harcsajavincz (Hacsavec) István, Gyetvai György, Ribár Mátyás, Juhász Mihály, Ponyeckai Mátyás, Murányi Petrus, Lipták András, Orosz János, Koncsos Miklós, Ruszin György, Kassovicsi Márton, Bognár Balázs, Sztankó János, Polyák András, Fülöp Mihály, Hegedűs Mártony, Molnár János, Tót Kristaphán, Kiss Mihály, Török János, Lóci László, Drab András, Sanga György, Ponyeckai Dávid, Szabó Mátyás, Kozma András, Lengyel László.^[12]

Az 1720. évi összeírás elmondja azt is, hogy honnan jöttek a domoszlói szlovákok

Származási helyük a jelzett összeírás szerint:

„A Kishont megyei Lehota, Rimabánya, Hacsova, Fűrész, Tiszolc, Klenócz, Kokova községekből 2-20 évvel ezelőtt Orczi és Kubinyi birtokról szökött át 30 tót jobbágy.”^[13]

A Nyáry örökösök között folyó 1744. évi per irataiban szerepel, hogy Domoszlóra az első betelepülők a török után Rimaszombat tájékáról jöttek „Nevükben régi lakóhelyük sűrűn van megjelölve.”^[14] A Domoszlóra beköltözők eredeti lakhelyei kutatásaink szerint szélesebb térségben szóródtak, mint ahogy a fentebb idézett két korabeli okirat hírül adja. A Domoszlóra költöztek jelentős részének a nevei azonosak a 30-35 évvel előbb Gyöngyösre, Visontára, Sárra, illetve az egy-két évvel korábban Halmajra költöztek neveivel. Nagyrésztük vagy a már előbb is a környéken élt családok új generációja vagy pedig a már itt élő családoknak a Felvidékről lehúzódnak rokonai. Az újabb beköltözők zöme ekkor is a Rima völgyéből érkezett – de jöttek Körmöcről, Oroszkárótól, Óbercanonkáról, Polonóból, Kálnóról, Bényárai, valamint Homonna és Ungvár környékéről, Trencsénből és még Sziléziából is meg nem nevezett és eddig fel nem derített falvakból. Néhány domoszlói családról – Török, Kis,

Szabó, Kozma – viszont megállapítható, hogy azonosak az 1683-ban a tatárok elől elmenekült domoszlóiakkal. A II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc időszakában ismételen elapadt a szlovákok beáramlása. Sőt a hadiesemények, valamint a sorozatos járványok miatt a települések lakóinak a száma jelentősen csökkent. Visontán 1693-ban 10, 94-ben 11, 1697-ben 36, 1700-ban 30, 1703-ban szintén 30 gyermek született. 1711-ben már csak 10, 1712-ben ismét 10, 1713-ban 8 újszülött jött a világra. A születések számában a lassú emelkedés csak 1717-től figyelhető meg. A saári, gyöngyösi, halmaji születések számának vizsgálata is hasonló képet mutat. A kuruc-labanc háborúk elmúltával beköszöntő viszonylag békés időszakban az előbbieknél is nagyobb áradata indult meg a szlovák telepeseknek a környékre. Újabb családok tűntek fel Domoszlón, Sáron, Visontán, Gyöngyösön, Tarjánban stb. Az 1706-os sikertelen kísérlet után 1716-ban véglegesen újraterlepték Kisnána is. Markaz történetéhez azért is kapcsolódik szorosan a kishánai betelepülés, mert az ott meghonosodottak újabb generációja már szerepet játszott – Halmajhoz és Domoszlóhoz hasonlóan – Markaz 1742-től kezdődő újranépesítésében. Az 1720-as években az alábbi névsorban foglalhatók össze a kishánai illetőségű – ott élő – családok: Kiszely János, Kollár Mátyás, Gubancsik András, Hladovány Mátyás, Márton és János, Belkovics György, Kuncsik Mátyás, Slézák János, Bukovi Márton, Simonyák (Cserviny) András, Paulenkó György, Hudecz András, Valykó Márton és János, Hanspel János, Gyetván Márton, Szakács András, Huszka János, Gyurecska Mátyás, Dudás András, Lalik István, Pilányik Petrus (később Sedulyák lett) Karcsek (Kacsák) György, Szalatny György, Vitus (Bistucz) Lőrinc, Garcsék János, Kovács Márton, Hariány György, Kuka (Kukó) Mátyás, Baltizár András, Ganylovó Mihály, Holyák György, Koklács András, Vilcsék János, Kozár György, Krenács István, Krizsó Pál, Tokár Márton, Tót István, Záprel Mátyás, Gerhát Pál, Hronyecz András, Juhász Pál, Német György, Galján Márton, Lukacsik (Lukács) Mátyás, Trubacs Petrus, Csajányi (Csaja) György, Greskó Márton, Simriák Mihály, Kutlik Pál, Safrankó András. Kisnánára az 1720-as évek után is érkeztek újabb hospesek (telepések) neveik felsorolása azonban hosszadalmas lenne és ők már kevésbé kapcsolódtak Markaz lábra-állításához.^[15]

Markaz pusztája és első lakói

Az 1720-as évektől a rendeződő politikai, gazdasági, társadalmi viszonyok között a környező községek – a kor körülményeihez mérten – gyors fejlődésnek indultak. Lakóik – zömükben – meghonosodtak, a gazdálkodásuk szerkezete kialakult, településük megszilárdult. Markaz azonban ez időben is az összeírások még sokáig lakatlan pusztaként emlegették. Amikor 1700. február 18-án a püspökségen összefoglalták a primás kérdéseire, az egri egyházmegye helyzetére vonatkozó feleletet, Markazzal kapcsolatban a következőket jelentették:

„Markaz falu és templom elpusztult, nincs belőle más mint kőomladék”^[16]

Egy 1695-ben készült összeírás szerint

„Markaz emberemlékezet szerint pusztája, haszon nélkül.”^[17]

Ez az összeírás arról is tudósít bennünket, hogy Markaz területén a jelzett évben 10 egész jobbágytelket mértek ki. Ez valószínűsíti azt a feltevést, hogy Domoszló betelepítésével egyidejűleg Markaz újranépesítése is napirendre került, azonban a tisztázatlan tulajdonjog, az örökösödési pereskedések és a birtok sorozatos elzálogosításai miatt a jobbágyság telekre „ültetése” elmaradt. Markaz ismétlődő elzálogosítására idézem a következő, az 1720-as évek elején készített nyilatkozatot:

„b. Haller Sámuel testvéreinek, Zsigmondnak, Imrének és Mihálynak nevében is kinyilatkoztatja a következőket: atyja id. Haller Sámuel 1701. körül nagy szorult-

ságában Verpelét, Visonta, Fegyvernek, Nagykőrű, Domoszló, Markaz községeket, melyeket fegyverválság címén és tulajdonjoggal Lipót király Einczinger Jánosnak adományozott, de a legutóbbi pozsonyi országgyűlés előterjesztésére a Magyar Kamarából és kancelláriából létesített bizottság előtt a Nyári-örökösöknek visszaadattak, fent nevezett atyja: id. Haller Sámuel 2.800,- Ft-ért Einczingernek zálogképpen mégis átadta. Most Ő, ifjabb Haller Sámuel mint zászlós, csapattestével elutazik, ennek költségeire Einczingertől újabb 300,Ft-ot vesz kölcsön, s ezért fenti falvak elzálogosítását Einczinger javára meghosszabbítja.”^[18]

Bár Markaz elzálogosított birtok volt a XVIII. század első harmadában, az összeírások továbbra is lakatlan pusztaként emlegették, melynek határát az abasáriak és domoszlóiak legeltetésre és makkoltatásra bérelték, rétjeit a földesuraknak részibe kaszálták. Egyes írások utalnak rá, hogy az elhagyott Markaz pusztán is elszaporodtak a farkasok, egyéb kártékony vadak, és a madarak Bél Mátyás 1730-as években országjáró útja során felment a hegyen épült markazi várhoz is és beszámolójában a következőket írta:

„Markaz vára szintén csak rom. A helybéliek azt mesélik róla, hogy építését csak megkezdték, de be nem fejezték, mert amit nappal építettek, éjjel szétszedték. A vár alatt, a Mátra derűs, termékeny lejtőjén látni a hasonnevű falu romjait, vagyis Markaz pusztát, melyből több földbirtokosa jelentékeny hasznot húz.”^[19]

Bél Mátyás a „helybéliek” alatt valószínűleg a kíséretében lévő sáriakat érthette. A kíséretében lévőknek a vár építésével kapcsolatos mondája sok hasonlóságot mutat más várakról szóló balladákkal. Hasonló legenda sok várhoz fűződik. A markazi vártól Bél Mátyás és kísérete a régi markazi falu romjait, a „pusztatemplomot” láthatta. Tudósításában Markaz falu „romjai”-ról, tehát nemcsak egy romról írt. Lehetséges, hogy ekkor ott még a templomon kívül más épületeknek a romjai is láthatók voltak? A ma élő generáció már csak egyedül a templom romjáról tud. Bél Mátyás és kísérete a markazi vártól az elpusztult község és templom romjait a nagy távolság miatt csak az esetben láthatta, ha a romos falak még álltak. A mi nagyapáink idején már csak néhány száz méterről voltak láthatók a bozóttól benőtt templomromok. A tudósításból az derül ki, hogy az 1730-as években – 100 évvel a régi falu 1635. évi harmadszori pusztulása után – a templom falai még álltak és körülötte ekkor még láthatók voltak a beomlott jobbágysáncok maradványai is.

A tudós professzor a markazi várnál nyáron lehetett, a vártól láthatta a Bossányi-féle juhászat nyájait, a bérelt legelőkön az abasáriak és domoszlóiak által legeltetett kecskéket és birkákat, az árendába használt erdőkbe más falukból makkoltatásra hajtott disznócsordákat és a részében lekaszált markazi rétet. Ennek látványa nyomán írhatott a jelentős földesúri haszonról, eltérően az előbbi részben idézett 1695-ös összeírástól, mely még haszon-nélküli pusztának nevezte Markazt. Bél Mátyás látogatása után, néhány évvel később 1735-ben egy összeírásban olvashatjuk, hogy 12 forintos bérért Haller Sámuel árendába vette az összes egyházi dézsmákat Markazon is. A bérleti összeírásokból kitérjük, hogy Haller az abasári egyházi tizedért 167,- a domoszlóiért 95,- a visontaiért pedig 198,- forint bérletet fizetett.^[20] Ismerve a fenti községek ekkori adózó lakóinak számát, arra lehet következtetnünk, hogy Markaz pusztán az 1735. évben 3-4 család élhetett, telepedett meg. Egy későbbi 1737-es összeírás már arról tudósít bennünket, hogy Bossányi Gáspár császári ezredes, földesúr Markaz pusztán malmot és juhászatot üzemeltetett. Ebből a tudósításból arra gondolhatunk, hogy az 1735-ben egyházi adót fizetők közül 2 család juhász volt, egy család pedig vízimolnár. De kinek örült ez a malom, ha a molnáron kívül csak 2-3 család lakott itt? Egy későbbi összeírásból tudjuk, hogy a malom első üzemeltetője Molnár Márton faragó mester volt. Tehát 1735-37. között ő fabrikálta a vízimalmot, és azért lakott ott. Az okiratok szerint az 1950-ig folyamatosan fennálló vízimalmot az 1735 és 1737 közötti időben létesítették a feltörő, percenként 2-300 liter vizet adó, később – (és ma is) – melegvíznek nevezett forrásra,

melynek vizét egy nagy tóba fogták fel. A melegvízen kívül a várpatak vizét a Milvölgyön keresztül levezették a malomárkon át a malomtóba. A vízimalom megépítése és üzembe helyezése azt mutatja, hogy 1735-től már folyt a község betelepítésének előkészítése, de a még ekkor is tartó birtokviták a telepítés megszervezését és meghirdetését késleltették. Hogy mióta és kik lakták a markazi pusztát, arra vonatkozóan nincs más fogódzónk mint az egyházi anyakönyvek. A Saáron vezetett anyakönyvekben 1713-ban tűnik fel, hogy Markazpusztán lakott Német Barthamolusz és neje Német Marián. Ugyanitt található meg Germanusz Szimonisz neve is. Vajon mit csinálhatott e két német család 1713-ban a markazi pusztán? A Német nevű családdal az 1660-as években Benén lehet találkozni, mint faragó molnárral. Felváltva, hol Germanusznak, hol Németnek írták össze őket. Később a két név különvált és még keletkezett hozzá egy harmadik név is: a Szász vezetéknév. E név Abasáron és a környékén ma is Szászként van elterjedve, Visontán viszont ma már Száz-ként ismerik. 1713 után a Germanusz név eltűnik, valószínűleg az is átalakul Németté.

A terebélyesedő Német család tagjai Benén a kallókba faragómesterként, Visontán faragó molnárként, Sáron fáber (azaz asztalosként) dolgoztak. Így valószínűsíteni lehet azt is, hogy Markazon a juhászszállásokat, hodályokat, ill. a vízimalmot készítették Markazon ez időben 1739-ig lehet Német Barthamolus névvel találkozni s ezt követően utódaik egy évszázadig nem települnek le a községbe. Az 1800-as évek közepén rövid időre a környékre költözött egy német nevű kerékgyártó, majd a XIX. század végén a ma ismert Német család. 1722-ben találkozunk először Juhász Mátyás és felesége Szajrát Anna névvel. Juhász Mátyás, mint bojtárokat is foglalkoztató juhász-gazda bérelte a pusztát, s egyben ellátta a Nyári család örökösének helyi megbízotti feladatait. Ez időben a földesúri vagyonszösségbe használt birtok összes örökösének jogát a Saáron lakó Bossányi Gáspár császári kapitány – később ezredes – gyakorolta. Juhász Mátyás közvetlenül neki volt alárendelve. A Juhász család 1722-től kezdődően születő 4-5 gyermekének Bossányi Gáspár volt a keresztajuk.

A Juhász család először 1692-ben Visontán tűnik fel. Az összeírásokban és az anyakönyvekben is mindig megjegyzik előbbi Morvai és a még előbbi Drab nevüket. Domoszlóra települt rokonuk még hosszú ideig megtartotta Drab nevét. Morvai János és fiai 1646. október 29-én kapták nemességüket, melyet Szatmár megyében hirdettek ki. Utódaik Saáron és Visontán juhászgazdaként bojtárokat (cselédeket) alkalmaztak Ezt követően a férfi utódokban bővelkedő család gyermekei a környékbeli falvakban gazdatiszteként helyezkedtek el. Juhász nevű gazdatisztek voltak az 1700-as évek első felében Markazon kívül Vécsen, Karácsondon, Saáron, Fügeden, stb. Markazon találjuk akkoriban Tót Jánost Tót Katalin nevű feleségével együtt, aki a Juhász család bojtára volt. A domoszlói anyakönyvbe 1725-ben keltezett bejegyzésből az derül ki, hogy ekkor Markazpusztán élt Kovács Márton és Trubacs Márton is, akik Visontáról kerültek oda, de a későbbi években már nem lehet a nevükkel Markazon találkozni. Feltehetően az ő helyükre költözött be az 1720-as évek végén a két Hadobás család. Hadobás Márton neve Markazon először 1729-ben tűnik fel, amikor Mátyás nevű fia született. Neje előbb Sztankó Anna, majd Juhász Anna volt. Testvérének Hadobás Györgynek (neje Majoros Mária) neve 1736-ban van először bejegyezve az anyakönyvbe. Hadobás Jánosnak a nevével pedig csak 1742-től lehet találkozni, mint a Bossányi-féle majorban lakó juhásszal. Valószínűleg Mártonnak a fia volt. Márton második felesége 1768-ban 75 évesen hunyt el. A Hadobásokkal együtt lakott azok szolgája, (azaz bojtára) Szipka András Sztancsik Dorottya nevezetű feleségével.

A Hadobás család az 1600-as évek közepén a Losonctól dél-nyugatra lévő Hladován (Éhségpusztás) élt, Prorok név alatt. Innen költöztek az 1670-es években Marokházára, ahol a család egyik ágazata felvette születési helyének nevét Hladovánt, a többi ágazatuk pedig tovább viselte a Prorok nevet. Ez időtől kezdve a nevet változtatott ágazat Hladovánként, néha pedig Hadobásként szerepel egészen a múlt század 60-as éveinek végéig. Az 1700-as évek

első felében az összeírásokban megjegyzik a régi (Prorok) nevüket. A Hladován név a Zagyva völgyében több helyen ma már Hladószki-ként szerepel. A nevet változtató ősük Hladovány Márton 1720-ban Szentjakabon (ma Szurdokpuszpöki) halt meg. Hadobás Márton és György családja 1713-ban még Szentjakabon élt. Onnan egyik ágazatuk Tarjánba (Gyöngyöstarján) költözött, majd véglegesen a markazi pusztán telepedett le. A Szentjakabon maradt Hadobás család 1770-ban már Hladóczki-ként volt összeírva. E család másik ágazata már előbb, 1716-ban beköltözött Kismánára, ahol egy évszázadon át Hladovánként szerepeltek az iratokban. Ugyanebben az Időben költözött közülük egy család Ugrára és néhány évvel később megjelentek Visontán is.

Az 1742/43-as adóösszeírás szerint a Bossányi tanyában lakó Hadobásoknak 4 ökrük, 1 tehenük, 2 lovuk és 20 saját birkájuk volt.^[21] Az ekkor Markazon lakó harmadik adózó Molnár Márton családja volt. Az 1735-től üzemelő vízimalomba Molnár Márton Saárról került, s igen idős korban, 1770-ben 90 évesen halt meg. A Molnár családnak ez az ágazata az 1800-as évek elején fiú ágon Markazon kihalt, tehát a ma itt élő Molnár nevének nem az utódai. A vízimalom ez időben is ott üzemelt, ahol mi – a mai idősebbek – megismertük Tulajdonosai gyakran változtak fennállásáig, 1950-ig. Az őrlésen kívül a falu társadalmi életének egyik központja volt, ahol a várakozók kicserélték a híreket és gyakran a más tájról érkező hírmondók is megfordultak a malomnál. A Bossányi-féle juhászat a mai tsz. iroda helyén volt. Kövének egy részét a tsz. iroda alapjába és falába építették be 1961-ben. Amint az előbb leírtakból kitűnik 1742 tavaszáig Markaz pusztán csak a 3-4 család élt, akik juhászattal foglalkoztak, a vízimalom üzemelt és ott lakott Juhász Mátyás juhászgazda, földesúri megbízott. Nagyobb számú szlovák család 1742. áprilisában érkezett az akkori pusztára. 1742. május 7-én a tarnamenti járás főszolgabírója – Subics Pál – jelentette a megyei közgyűlésnek, hogy Gömör és Hont megyékből jobbágyok költöztek Heves megyébe, akik az addig lakatlan Markaz pusztát benépesítették és Bossányi Gáspár földesúr védelme alá ott letelepedtek. A Vármegyei Közgyűlés úgy határozott, hogy:

„Itt maradhatnak, amíg a régi földesuraik vissza nem követelik őket, minthogy örökös jobbágyok Addig is fizessék a megyei szükségletekre kivetett taksát.”^[22]

A megyei közgyűlés határozata arra mutat, hogy az első új otthont kereső markazi szlovákok nem szervezett áttelepítés eredményeként kerültek ide az érintett, a benépesítésben érdekelt földesurak felvidéki birtokairól, hanem engedély nélkül hagyták ott az előbbi uraikat és falujukat. A Felvidékről érkezettek mellett 1742-1743-ban sok család költözött át Markazra a szomszéd községekből, Domoszlóról, Saárról, Halmajról, Nánáról. A halmaji (gyöngyöshalmaji) előjáróság 1753. évi panaszában említett jobbágygazdák szintén csak engedély nélkül költözhetek Markazra, mert Halmaj és Markaz nem azonos földesurak birtokában volt. A panasz a következő:

„Mivelhogy halmaji lakosok közül hét jó, vagyonos gazda már helységbe vette lakását, mások szolgának állottak, koldulásra jutottak. Adóikat mindazonáltal most is a többiek viselik”^[23]

Az engedély nélkül – más földesúr védelme alá igyekvő – felvidéki és halmaji jobbágyokon kívül voltak olyanok is, akik a Haller, Bossányi, Orczy, Petrovay birtokokat képező környékbeli községekbe – (Domoszló, Kismána, Szentjakab, Tarján, stb.) – előbb megtelepedett szlovákok újabb generációjának köréből költöztek át. Ők viszont csak földesuruk engedélyével, vagy az általuk szervezett telepítés keretében kerülhettek új helyükre. Az akkori telepítési szokásoknak megfelelően Markaz benépesítését is már előbb meghírdették. (Egy sor adatból következtetni lehet rá, hogy évekkel előbb kezdték előkészíteni.) A telepítés hírét és idejét a Felvidékről a környékre lejáratók, szőlőmunkások, fuvarosok és a szomszéd falvakban megtelepedett rokonok tovább vitték. Az adatokból következtetni lehet arra is, hogy

a beköltözők előbb már jártak ezen a vidéken rokoni látogatásokon, idénymunkásokként illetve fuvarosként. Tehát egyrésztük már a betelepítés előtt megszemlélte jövőbeni, faluja helyét. Amikor őseink az új hazát szemrevételezték, meg kellett, hogy egyezzenek az Saáron lakó Bossányi Gáspár ispánjával – Zimán Jánossal – a befogadásukról, érkezésük idejéről és a letelepedés feltételeiről. Megegyezés nélkül – bizonytalanra – elődeink sem indulhattak el ilyen sorsdöntő és hosszú útra, de a betelepítést intéző földesurak sem bízhatták a véletlenre, hogy kik érkeznek a birtokukra, s ott kiket ültetnek jobbágytelekre. Az előzetes szemrevételezés és megállapodás alapján döntöttek elődeink a költözés mellett. Az áttelepítésre csábító földesúri ügynökök tehát elsősorban nem Kis-Hont és Gömör megyében működtek, hanem itt a helyszínen s ebben az elsődleges szerepük a szomszéd községekben már az előbb megtelepedett rokonságnak és ismerősöknek volt. Nem lehet véletlen, hogy az újonnan beköltözők többsége a Rima és Garam felső folyásának azokból a falvaiból jött, ahonnan előbb a domoszlói, kishánai, halmaji, ugrai szlovák telepések zöme is érkezett, sőt soknak a neve is azonos, ami a szoros rokoni kapcsolatokra utal. A csábító hatás viszont azt is mutatja, hogy a környéken évtizedekkel előbb megtelepedett és az itteni, valamint a felvidéki viszonyokat is jól ismerő – és összehasonlítani tudó – szlovákok az új hazájuk életfeltételeit jobbnak ítélték meg a réginél.

Kik voltak és honnan jöttek az első markazi családok

E kérdésre az 1742/43. évi megyei taxás összeírások és a megyei közgyűlési jegyzőkönyvek más forrásokból is kiegészített anyaga ad részbeni – nem teljes – felvilágosítást.^[24] A markazi pionírokkal kapcsolatban, – főként akiknek az utódaik ma is a faluban élnek – a nevükön kívül néhány eddig megismert adatot is közlünk, annál is inkább, mert a felsorolt személyeket szűkebb pátriánk honalapítóiként tiszteljük, másrészt a faluban ma is létező családok nagy részének legrégebbi, – az írásokban fellelhető – név szerint beazonosítható őseik voltak. Elhalálozásuk évét és életkorát – (ahol ez megállapítható) – azért közlöm, mert ebből látható, hogy a Markazra településük idején hány évesek voltak.

Bálint Mátyás: Az újratelepedés utáni első markazi bíró 1742-ben Domoszlóról költözött át. Előbb Saáron, illetve Halmajon laktak a szülei. Az 1742/43. évi taxás összeírás idején 2 heverő ökre és egy pálinkafőző üstje volt.

Barnák Mihály: A felvidéki Gömör megyéből eddig ismeretlen faluból 1742-ben jött

Markazra. Egy házban lakott Bálint Mátyással, de külön kenyéren, és semmi vagyona nem volt.

Dobos András: Az 1720-1725 közötti években a Dobos család Kápolnán volt összeírva több olyan szlovákkal együtt, akik később Markazra költöztek. Egy házban, de külön kenyéren élt Bálint Mátyással és Barnák Mihállyal. Amikor érkezett semmi vagyona nem volt.

Sedulyák Márton: (Előbbi neve Pilanyik volt.) Egy Pilanyik nevű család 1716-tól kezdődően már Kishánán is élt. Sedulacka Zólyom környéki falu, parasztot jelent.

Ragadvány nevükben ma is hordozzák a Beszkó nevet. Beszkó falu a Vág völgyében van. Sedulyák Márton 1742/43-ban egy házban élt a Bálint, Barnák, Dobos családdal, de külön kenyéren. Az 1742-es összeírásakor egy tehene, egy lova, egy pálinkafőző üstje volt. Felesége 1764-ben 58 évesen halt meg.

Sedulyák Jakab: Márton testvére. A fentiekkel egy házban lakott, de külön kenyéren, semmi vagyona nem volt, fiatalon, 1757-ben 39 éves korában halt meg. Erzsébet nevű felesége ugyanez évben 33 évesen hunyt el.

Gajdos János: Az összeírás szerint Gyetváról jött. Érkezésekor 2 ökre, és 1 tehene volt.

Tressó János: 1696-ban több szlovák családdal érkezett az újonnan települt Halmajra.

Hogy a nevük mit hordoz, két feltételezés van. Gyakran Tereshehó-ként írták nevüket.

Ez a tanya a Garam felső folyásánál volt, 3-4 évszázaddal ezelőtt. A másik lehetséges névadó település az Árva várától Nyugatra Zázrivecz melletti Terezstova, melyet gyakran Tresztó-ként írtak. Ezt erősíti, hogy Tarnaszentmárián 1770-ben 80 évesen elhunyt Oravecz János, akinek előbbi neve Teresoson volt. A névváltozás Árva vidéki származásra utal. A Tressó név összefüggésben áll a náddal. (Nevük Treslapor, Tereshehó, Tereslont, Teresul, Tresztó-ként van írva.) A Markazra költöző Tressó János 1719-ben kötött házasságot Hacsaj Évával. (Hacsovai) Egy tehénnel és juhokkal érkezett Markazra. Karácsondról néhány évvel később érkezett egy Tressó András nevű juhász. Tressó Jánosnak 5 fia született. Unokáik zöme szintén fiú volt. Ennek következtében váltak a falu legnépesebb családjává. (Képletesen: Markaz Ádám-Évájának leginkább Tressó Jánost és Hacsaj Evát lehet tekinteni.) Gulyás János: (Előbbi neve Remeszelnik volt.) Két ökörrel és egy tehénnel 1742-ben érkezett Halmajról.

Oda 1720. körül Gömörből került. A Gulyás család egyik ágazata ma is Halmajon él. Guláts nevű település Ungvár környékén van. Gajdos Mátyás: A Zólyom megyei Gyetváról érkezett. Érkezésekor semmije nem volt. Gulyás Jánosnak a zselléreként (cselédjeként) írták össze. Hacsavecz András: (A korabeli iratokban Hancsok, Hancsik, Hacsi, Hacsiházi, Katsanec, Haccsaj-ként jelenik meg.) Hancsok János 1664-ben tűnik fel a Gyöngyösi anyakönyvekben. 1690-ben Hancsok György gyöngyösi másodbíró volt. Hocsanak Márton 1696-ban Halmajra költözött. Mártonnak 1704-ben született András nevű fia 1742-ben 5 lányával, 1 fiával érkezett Markazra. Egy ló, tehén, és juhok voltak birtokukban. András 1775-ben 70 éves korában halt meg. Hacsavecz György: 1707-ben született.

Az előbbinek unokatestvére. Egy tehénnel és juhokkal érkezett. Mária nevű felesége 1771-ben 50 éves korában hunyt el. Polyák Márton: A gömöri Polya nevű településről érkezett először Kisanánára, majd Markazra. Polya Iach (román eredetű) pásztor település volt. (Ma Pelyák ragadványnévként szerepel Markazon.) Barta Márton: 1742-ben érkezett a Kis-Hont megyei Klenócról. Rokona Barta Pál 1723-ban szintén Klenócról költözött Kápolnára. Barta az Észak-keleti Kárpátokban lévő település. Litvániában Barta nevű folyó és falu is van. Sebrák György: Fiával, Pállal 1742-ben érkezett Gömörből. Sebrák Ungvár melletti település. Markazra költözésükkor felvette a Vitéz nevet. Ez szintén Ungvár környéki településnek a neve. A későbbi iratokban Vitéz Györgyként szerepel. Érkezésükkor 1 lovuk és tehenük volt. Később ide költözött Mihály nevű fia is, aki 1777-ben 62 éves korában halt meg. A sok ágazatra szakadt népes Vitéz család a múlt század végén fiú ágon kihalt. (Zebrák – katonát jelent. A névváltoztatás összefügghetett katona helyett a „vitéz” hangsúlyozásával is.) Tameszk György: Érkezésekor az összeírás szerint semmije nem volt. Eddig nem ismert helyről költözött Markazra.

Gerhát Mátyás: (Az összeírásokban Gerhard, Gerant, Gralits, Geráts-ként fordul elő.) Markazra 1742-ben jött, 1716-tól családjuk már Kisanánán élt, ahová a Kis-Hont megyei Páskaházáról települtek be. Két ökörrel érkezett Markazra. 1778-ban 70 éves korában halt meg. Dorottya nevű anyja 1780-ban 94 évesen hunyt el. (Gerhát Gellértből alakult át.) Gerált falu (Gelért) Zólyom mellett található. Bukovi János: 1743-ban érkezett Domoszlóról Markazra. Domoszlóra a Kis-Hont megyei Klenócról költözött az 1730-as években. Neve

bükköst (bükkös erdőt) jelent. Ilyen nevű település sok van lengyel földön és Szlovákiában is. Medve János: 1742-ben jött Markazra a Kis-Hont megyei Klenócról, vagyontalan zsellérként érkezett. A család Medveczkiként ma Halmajon él. Medve Losonctól délkeletre lévő település. Oravecz János: 1743-ban érkezett, származási helye eddig nem ismert. Oravecz nevűek a beköltözés idején Szentjakabon és Tarjánban éltek Neve Árva megyei származásra utal. (Árva: erdős, hegyes vidéket jelent.) Kalina János: 1742-ben jött a Kis-Hont megyei Klenócról, vagyontalan zsellér volt. Benyó Pál: 1742-ben érkezett a Kis-Hont megyei Pályiból.

Az akkori összeírás szerint egy tehene volt. A népes család Markazon kihalt. Tokár Mihály: A Kis-Hont megyei Hacsováról jött, esztergyos (famunkás) foglalkozású volt, Markazon Kokovai András zselléréként dolgozott. Tokár Mihály 1770-ben 70 éves korában halt meg. Kokovai András: A Rima felső folyása melletti Klenócról jött. Az összeíráskor 3 ökre volt. Rusznyák Gergely: Kopoltról költözött át Markazra 1742-ben. Érkezésekor 2 ökre volt. Szitár János: Harangozó, Domoszlóról került át 1742-ben. Érkezésekor egy tehene volt. Domoszlóra eddig ismeretlen helyről települt be. 1768-ban 56 éves korában hunyt el. Később e név Szitássá változott. Ma ragadványnévként él Markazon. Szitár Munkács környéki település. Semina Jakab: A Hont megyei Lakról jött. Érkezésekor egy lova volt. Juhász Mátyás: Kápolnáról 1742-ben érkezett Markazra. Az összeíráskor 4 kecskéje volt. Apja Juhász János 1724-ben Kápolnán volt összeírva, ahol 2 ökör, 1 borjú, 4 sertés volt a tulajdonában. Előbbi nevük Roszvány volt, melyet 1720 körül Juhász névre cseréltek fel. A család a tokaji rebelliókor, 1697-ben a detki Peliékkal az Ung megyei Péterfafuról költözött a Balpüspöki pusztára. Amikor a péterfalusi régi földesuraik visszakövetelték őket, a Pellék részben visszaköltöztek, illetve Detkre települtek, a Roszvány család pedig Kápolnára, s ott felvette a Juhász nevet. Paraszt János: Domoszlóról érkezett. Előbbi lakóhelye és neve nem ismert. Költözésekor 1 lova és 3 sertése volt. Rokonságban volt a Sedulyákkal, csak e név magyar formáját használta. Medve János: 1743-ban Markazra érkezésekor 2 ökre és 1 tehene volt. Gömörből eddig nem ismert helyről költözött át Markazra. Névrokona egy évvel előbb érkezett.

Krappány János: Kallós. Átköltözéskor semmije sem volt, származási helyét nem ismerjük. Nevénél megjelölt foglalkozása azt jelenthette, hogy a markazi vízimalomnál egy ideig kalló is működött, vagy pedig azt is szervezni akarták (Kalló = posztósulykoló.)

Hegedűs János: 1742-ben érkezett Gömörből egy eddig nem ismert faluból.

Letelepedésekor egy lova, és birkái voltak

Hegedűs Gergely: A parádi hutából jött Markazra 1743-ban. A hutába 1720 körül több szlovák családdal együtt érkezett Gömörből. Vagyontalan zsellér volt. A két család között ez időben a rokonság nem mutatható ki. Molnár József: Molnár mester, Sárról jött. A vízimalomban dolgozott.

Turnai Tamás és Turnai János: A gömri Sajó menti Turnajból érkezett. (Ma Safárikovonak nevezik.) Érkezésekor semmije nem volt. (Turnaj őrhelyet jelent.)

Adamecz Mátyás: A Zólyom megyei Gyetváról érkezett 1743-ban. Érkezésekor 2 ökre és egy tehene volt.

Benyó András: 1742-ben a Kis-Hont megyei Pályiból jött. Vagyontalan zsellérként érkezett.

Krappán János: 1742-ben a Kis-Hont megyei Klenócról került Markazra, vagyontalan zsellérként.

Amint a fenti nevekből is látható 1742-ben és 1743 tavaszán a már korábban jött két Hadobással együtt 41 jobbágy és zsellér család telepedett le Markazon.^[25]

Az első években érkezők nem lehettek valami rózsás helyzetben, ami kitűnik abból is, hogy egy félíg földbe ástott házban 4-5 család (Bálint, Barna, Dobos, és a két Pilanyik) lakott együtt. A többi neveknél az első összeírások nem tüntetik fel, hogy kik laktak egy-egy házban együtt, de kézenfekvő, hogy ha a községi bíróval még 4 másik család élt a többi házban is legalább 4-5 család lehetett elszállásolva.

Ebből adódik, hogy 1742-43-ban a faluba költözött 41 család 8-10 hevenyészetten tákolt, kunyhószerű építményben lelt otthonra. Ráadásul az 1742-es év igen hűvös, csapadékos, gyenge termést hozó volt. Az agrártörténeti feljegyzések szerint az 1742-43 tél iszonyú hideget hozott. Minden kifagyott. Amit a fagy meghagyott, a hirtelen olvadás áradata sodorta el. A vetéseket tavasszal kiszántották. A letelepedők nehéz helyzetére való tekintettel 1743. május 28-án a megyei közgyűlés az alábbi határozatot hozta:

„A markazi lakosoknak, akik a markazi pusztát most népesítették be, és még semmi jövedelmet nem tudtak nyerni a földből, s egyébként is szegények, hogy az ittmaradásra kedvet kapjanak és a közterhek viselésére előbb-utóbb képesek legyenek, adótaksájuk egyharmad része elengedtetik”^[26]

Igen szerény segítség volt a megyei közgyűlés részéről, hogy az új falut és új családi fészket alapító markazi lakosok adójának 1/3 részét engedték el, ha figyelembe vesszük hogy az évtizedekkel előbb érkezett domoszlói, kishánai, halmaji, stb.

szlovákoknak 3 évi adó és dézsmakedvezményt adtak, illetve a markaziakkal együtt települt Tarna menti (Kál, Kompolt, Kápolna, Kerecsend, Debrő, stb.) sváb telepesek 6 évi adó, robot és dézsmamentességet élvezhettek. A markaziak részére nyújtott igen csekély segítségnél közrejátszott az is, hogy a jobbágyszökések megszüntetése, illetve csökkentése céljából 1734-ben az uralkodó olyan rendelkezést adott ki, mely szerint az ország területén az egyik helyről a másikra költöző új telepes nem kaphatott adókedvezményt. A költözködőnek a letelepedése után azonnal fizetnie kellett a megyei taxát, és viselni az összes úrbéri kötelezettségek terheit. Ugyanakkor a külföldről vagy a birodalom más tartományaiból érkezett új telepes 6 évig mentes volt minden teherviselés alól. E megkülönböztető kedvezmény is közrejátszott abban, hogy a Tarna völgyébe ugyanez időben települt svábok előbb és jobban boldogultak mint a szlovákok – A kedvezménykülönbség 6 év alatt egy jobbágytelekre vetített átlaga 12 darab igás ökör árának megfelelő értéket jelentett. A kedvezménnyel nyeri vagyoni előnyt a németek gazdaságuk és lakóházuk rendbeszedésére tudták felhasználni, míg a szlovákoknak nehéz helyzetükben is minden kötelezettséget teljesíteniük kellett. Az első markazi lakók között a mostoha sorsuk miatt igen rossz hangulat uralkodott. Több korabeli összeírásban is olyan megjegyzések vannak, hogy nem látszanak állandóaknak visszakiváncsozhatnak előbbi lakhelyükre. Ténylegesen az első bevándorlók közül többen vissza is költöztek előbbi falvaikba, vagy más községben próbáltak letelepedni.

A benépesülés második hulláma 1744-1770 között

Az 1742-43-ban Markazra érkező szlovákokat újabb letelepedni szándékozók követték. A második hullámban érkezők egy része meg is tudott új hazájában maradni, s több család ma is itt él közülük. A nagyobbik részük viszont csak 1-2 évet vagy 1 nyarat töltött az itteni rokonoknál vagy ismerősöknél, s a környékbéli falvak szőlőiben zsellérmunkásként dolgoztak. Ezt követően tovább mentek Ittlétükre csak a temetőben hagyott halottaik hiányos és nehezen olvasható anyakönyvi bejegyzésekből lehet bizonyosságot szerezni. Igen sok és nehezen kiejthető nevű beköltöző közül csak azok ismert adatai sorolom fel, akik 1744 és 1770 között érkeztek és leszármazottaik ma is faluban élnek. Ferenc János: Domoszlóról jött

át Markazra. Ezt megelőzően Ferenc Péter névvel 1712-ben Sáron lehet találkozni. A család egyik ágazata a XIX. század elején már a Ferenci nevet viselte. A Sáron megtelepedettek előbbi neve Hudec és a még régebbi pedig Tatárka volt. Kovács György: 1745-ben Domoszlóról érkezett Markazra. Apja Kovács Mihály már az 1720-as években Domoszlón lakott, s ott kovácsmesterséget folytatott. Előbbi nevük Lalik volt, melyet Domoszlón változtattak Kovácsra. Kovács György Markazon fáberként, azaz asztalosmesterként dolgozott, fiai pedig még a XX. században is folytatták elődeik mesterségét. Hatalyák Tamás és György: 1745-ben érkeztek a faluba Domoszlóról. (Az összeírásokban kezdetben Hatali, Hatalov, Hatal, Hatalyiként szerepelnek Nevükben a Zemplén megyei Hatal magyarul Gátalj település elnevezését viselik. Ferencsik János: Előbbi neve Maka volt. A Maka név az 1548. évi dézsmajegyzéken és az 1550. évi török összeírásban is szerepel. 1745 körül Halmajról költözött Markazra.

Ott ma is több Ferencsik nevezetű család lakik. E név a Felvidéken, főként Losonc környékén elterjedt. Simolyák Tamás és András: Előbbi nevük Cserviny volt. Ugráról érkeztek Markazra. Simonya, a Rima folyónál, Rimaszombattól dél-keletre van. Cserviny András 1750-ben, 55 éves korában halt meg. Fülep Ignác: Nem ismerjük honnan jött. Krenács Mátyás: Gyakran Szklenárként szerepel. Kisnánáról érkezett. Ott már az 1737-es összeírásban is szerepel. Szklenár Körmöcbánya melletti település. Üvegest jelent. Kusnyér János: Domoszlóról érkezett. Oda 1696-ban költözött a családja. Előbbi neve Kurilla volt. A név szücs foglalkozást jelöl. Záprel György és Mihály: Kisnánáról érkezett, 1750-ben. Nem tudjuk, hogy Kisnánára honnan kerültek Nevük tilalmas helyről származót (tilalmas helyre valót) jelent. Horváth Mátyás: Domoszlóról jött. Ott az 1720-as években lehet nevükkel először találkozni. Valószínűsíthetően nevükben a Zemplén megyei Horváthfalva nevét viselik. E faluba a török elől menekülő balkániakat telepítették le. Horvati nevű település van Léva mellett is. Petrinyec János: Nevük Petrinyisaj, Peterényiként szerepel az összeírásokban. E névvel legkorábban, 1734-ben a gyöngyösi összeírásokban lehet találkozni. Valószínű, hogy a Gyöngyösre, idénymunkákra járó szlovákokkal települt le. Petriny nevű falu Homunnától délre található. Péterfalvát jelent. Vízer Mihály: Hasznos faluból érkezett 1765-ben. A Vízer név német eredetű és magyarul rétit jelent. Potóczki András: 1764-ben érkezett a faluba Domoszlóról. E névvel már az 1548-as dézsmajegyzékben is lehet találkozni Nagytályán. Ezt követően 1685-ben Potóczki Mátyás Gyöngyösön, 1700-ban Potoska Mihály Halmajon, 1730-ban Potócska Pál Domoszlón van összeírva. Gyöngyösön, majd ezt követően Domoszlón a katonai kvártély-házhoz beosztott szücsként dolgozott. Innen került át Potóczki András Markazra, és még itt is egy ideig a gróf Esterházy nevét viselő ezred részére szücs munkákat végzett.

Az egyik összeírásban Liptói eredetűnek vallják magukat. Liptóban Poprád mellett található egy Potócki nevű település. (Patakit jelent.) Zaja András: Sárról települt át 1744-ben. Legkorábban, az 1669-es években tűnnek fel, mint a Felvidékről idény szőlőmunkára járó szlovákok Zajdan István 1697-ben már Saáron lakott. Neveik Zajdó, Zajjó, Zajidel, Zájdel, Zajácként fordul elő. Zajdel Kassa melletti település, a Zajac pedig nyulat jelent. Szekrényes Mátyás és György: Eddig még nem ismert helyről költözött a faluba. Az 1700-as évek végén és a múlt században a községi előjáróság által készített utazólevelek tanúsága szerint a Nyitra völgyébe, mint atyafiai földjére jártak rokonlátogatásra, de, közelebbi hely nincs megjelölve. Nevük Markazon először 1748-ban tűnik fel, amikor Szekrényes György felesége 55 éves korában meghalt. Kezdetben Szkrinyec, Szelzsinyic, Szelzsinyice és Szerzsényi-ként van írva, ahogy a pap az adóbeszedő hallás után értette a nevüket. A Szekrényes név csak 19 évvel később 1767-ben található rendesen leírva. Nevük valószínűleg helynévből alakult ki. Belkovies János: Kisnánáról került Domoszlóra és onnan jött Markazra. Domoszlói András: 1750 körül Domoszlóról került Markazra. Előbbi neve Orosz volt. Orosz nevezetű családok

ma is élnek Vécsen és Domoszlón. Varinyi Márton: 1750 körül érkezett a faluba. Variny Vág-völgyi település, Zsolnától dél-nyugatra. Várnát, azaz fekete vizet jelent. Jurecska Pál: E név 1716-ban Kisnánán tűnik fel először.

A Keleti Beszkidek Havasköz nevű falujától kezdve Rimaszombaton, Losoncon át a jelentősebb településeken megtalálható. A markazi ág kihalt és 1900-ban keletkezett újra, amikor Jurecska György nősülése után, Kisnánáról Markazra telepedett. Koritár György: Előbbi Neve Turnaj volt. A névből következtetve a Sajó menti Turnajból származik. Szabó Tamás: Családja már az 1690-es években Domoszlón lakott. Ragadványnevük a Gömör megyei Rima folyó menti Serke falura utal. Ponyiczki János: Az 1696-os években már Domoszlón laktak Ponyicki nevű település Beszterce bányától dél-keletre fekvő pásztorfalú. Paulenka Márton: 1696-ban a nevük már megtalálható Domoszlón. Egyik testvérük Domoszlón felvette a Fűrészit nevet.

A név a Garam folyásánál lévő Vlac pásztortelepülésre Pavlenkóra utal. Fűrészit pedig Rimaszombattól északra helyezkedik el. Kocsis Pál: Előbbi neve Cisfány volt. 1702-ben Kocsis Mihály Saáron lakott, onnan Domoszlóra, majd Markazra költözött. Marokházi Pál: Előbbi neve Kubely volt. A Kuzbely család az 1700-as évek elejétől a Hadobásokkal együtt Szentjakabon élt és ott juhász volt. Szentjakabra Marokházáról telepedtek át. 1730-ban a Kuzbelyek már Domoszlón kerültek összeírásra. Itt vette fel az egyik ágazatuk a Marokházi nevet. Ettől kezdve az adó és dézsma összeírásokban és az anyakönyvekben felváltva, hol Kuzbelyként, hol pedig Marokháziként szerepelnek. A névváltoztatás azt is jelentette, hogy nevezett Marokházán született. A Kuzbely nevet ma is viselik az ország különböző területein és Budapesten. A nevet cserélő Marokházi Pál 1777-ben 76 évesen halt meg. Szabados Mátyás: Az első években Szlobodniként jegyezték fel. 1730-ban még Gyöngyösön laktak, és onnan 1750-ben költöztek Markazra. Szabados Mátyás Jusztina nevű felesége 1780-ban 90 éves korában halt meg. Süveges András: Az 1696-os halmaji betelepülők között szerepel a neve. Markazra 1760-ban került. Sztruhár János és György: A gömöri Murányhutából települtek át. Érkezésükkor 4 kecskéjük volt. György 1765-ben, 64 évesen halt meg. Sztruhár nevű település Losonc és Zólyom között található. A név fafaragót Jelent. Lipták Fülöp: Domoszlóról jött Markazra. 1723-ban a Gömör megyei Ocsaváról több szlovák családdal együtt Tarnaszentmáriára, egy évvel később pedig Domoszlóra költöztek. Nevében a lipitói származás van feltüntetve. Egy 1724-es összeírásban Lipták György úgy szerepel, hogy sarlófával kereste a kenyerét. Ez azt valószínűsíti, hogy már az átköltözésük előtt is a Felvidékről erre a környékre jártak aratni. Kucsera Jakab; 1759-ben érkezett Markazra. Származási helye és egyéb adatai nem ismertek.

Az 1800-as évek első felében készült utazólevelekben a Nyitra-völgye van megjelölve rokoni látogatás céljából. Tóth Márton: János nevezetű apja 1735-ben költözött Kisnánára. A nevét Terbákról változtatta Tóthra. Márton 1760-as években költözött Markazra. Kisnánán maradt egyik testvére, a Magyar nevet, másik testvére pedig a Köles vezetéknévet vette fel. Tiszóczki János: Előbbi neve Szbió volt. Az 1690-es években nevük már Halmajon is megtalálható. Markazra Domoszlóról érkezett. Takács Mátyás: Nevét már az 1660-as években a benei lakosok között feltüntették. A benei kálókban főként német származásúak dolgoztak ez időben. Sárról kerültek Markazra. Sztankó Márton: Domoszlóról költözött át. Oda az 1690-es években a Felvidékről települt át. A Sztankó név Ungvártól Rimaszombatig Losoncon keresztül minden jelentősebb helyen megtalálható. Forgó Mihály: Az 1760-as években Vécsről került Markazra. Kecskés András: Domoszlóról érkezett. Az első években Kozjelicskaként voltak összeírva, ami magyarul Kecskést jelent. Az első és a második hullámban érkezett telepesek korát vizsgálva azt kell megállapítanunk, hogy zömében a 30 éven felüli már megállapodott gondolkodásúak, nős, többgyermekes családok, családok, jobbagyok és zsellérek vándoroltak Markazra. Fiatalabb, 20-25 év alatti nőtlenek általában

szüleikkel vagy idősebb testvérük családjával együtt érkeztek Több beköltöző az idős, 70-80 éves szüleit is magával hozta. Ez arra mutat, hogy az érkezők többsége alaposan megfontolt, letelepedési szándékkal vándorolt ide. Másrészt azt a gondolatot ébreszti, hogy a betelepülők nagyrészenek az előbbi lakhelyén nem volt olyan vagyona, amit sajnált volna otthagyni, s ezért a család apraja-nagyja mind elköltözött.

Neveinkben történetünket rejtjelezték

Az előbbieken felsorolt, többségében ma is a faluban lakó családokon kívül sok olyan nevű személy is került Markazra, akiknek az akkori vezetéknevük ma már csak megkülönböztető ragadványnévként él, és eredetére, jelentésére, a ma élő legidősebbek sem emlékeznek. Több mint száz olyan ragadványnév található a faluban, ami az 1700-as években élt családok után maradt fenn. Ezekből csak néhányat említünk meg: Puttonka: Homonna melletti település. Tropo: Ungvár és Homonna között található. Fagan: házasságon kívül születettet jelent. Purgely: polgár. Kacsák: Homonna melletti település. Lingér: Singlér falu Eperjestől észak-keletre. Trenkó: Kökényes a jelentése. Kuklis: ugyancsak kökényest jelent. Kuncsi: Homonnától dél-keletre lévő település, magyar neve Köcsény. Pupcsár: puskást jelen. Gága: Sága Máriáról maradt vissza, aki az 1750-es években lakott Markazon és a Zajákhöz ment feleségül. Ság: falu Nyitra megyében. Holyo: ruszin település. E név havasi legelővel függ össze. Holyko: hegyi levegőn élőt jelent. Hutyan: kohászt jelent. Település Ungvár körzetében. Kuri: tűzzel, étetéssel kapcsolatos. Losonctól dél-keletre lévő tanya. Ibrony: nyírségi falu. Ibrahim névből keletkezhett. Kályi: a török nyelvben öreget jelent. Titkai: Zólyom környéki tanya. Csipko: Csipkár = csipkekészítő. Falu Eperjes fölött. Kozár: kecskepásztor. Falu Léva környékén. Katuska: tekercest, tekergetőt jelent oroszul. Pafkó: öreget jelent. Falu Gömörben. Maszjár: mészáros. Bubený: dobfenék. Község Gömör megyében. Hujava: Hunfalva, település Kézsmárk és Poprád között. Pitlik: vadorzót, orvvadászt jelent. Odák: Odák Mária 1760-ban ment férjhez Zaja Mátyáshoz. Pukan: duzzasztó a jelentése. Település Lévától északra. Muszka: maszkály. Az oroszok egyik neve. Kevert fajtát jelent. Várkony: helység ózd és Putnok között. Gerheny: helység Ungvár és Munkács között. Az összes 1700-as évekből visszamaradt ragadványnevet hely hiányában nem tudjuk közölni. Minden vezeték és ragadványnévnek van valami mondanivalója. Az 1700-as évekből fennmaradt száznál több ragadványnév zöme helynevet takar, rég elhalt családok valamelyikének születési helyét. A nevek kisebbik része foglalkozást, vagy valamilyen tulajdonságot fejez ki. A 200-300 évvel ezelőtti ősünk a mainál gyakrabban, lényegében minden családra kiterjedően használták a ragadványnevet.

A magyar jobbágyoknál és zselléreknél a vezeték és keresztnév használata, tehát a kettős név felvétele Zsigmond és Mátyás király idejében ment végbe. A főurak és a nemesség körében ezt megelőzően 100-150 évvel korábban vált szokássá a kettős név használata. A legrégibb, kettős neveket tartalmazó dézsmajegyzékek az 1500-as évek derekáról maradtak fenn. Az akkor elmaradottabb Felvidéken a ruszin földön és erdélyi részeken egy, másfél évszázaddal később ment végbe a jobbágyoknál és zselléreknél a kettős név felvétele mint az ország belső vidékein. Mint ahogy az előbbi részekben már láttuk, az 1600-as évek második felében még sokan érkeztek Markazra és a környező községekbe olyan személyek, akik csak egy nevet viseltek (keresztnévüket) s itt vették fel általában születési helyük nevét, vagy pedig az új környezetükben rájuk ragadt megkülönböztető nevük szilárdult vezetéknevvé. Hogy ki, milyen nevet viselt, részben a környezetétől függött, attól, hogy mit ragasztottak rá, vagy pedig a saját maga által felvett elnevezés határozta meg. Gyakori volt, hogy egy-egy egyént máshogy nevezett a környezete és másként íratta be ő saját magát a hivatalos helyeken. Ezért egy-egy egyén gyakran három név alatt is szerepel. Másként írták be az anyakönyvbe, illetve

a dézsmajegyzékbe, attól is függően, hogy ismerte-e az illetőt a földesúri tisztviselő vagy a pap. Egy-egy azonos nevet is sokféleképpen írtak le, ahogyan értelmezte, értette, bemondás után hallotta az, aki leírta. Például a Kucsin községről felvett név Markazon Kuncsi, Soly-moson Kucsin, Detken pedig Kuncsin. Ugyanez a név Budapesten Kuncsiszkiként szerepel. A Skoda nevet Chada, Shoda, Kada, Kadán, Ceklatán, Kodács-ként értették, és írták le.

Az okmányokban nyomon követhetők az egyes nevek változásai, magyarosításai is. Részben őseink a tót nevüknek megfelelő magyar értelmű nevet kezdték használni, például Szlobodni helyett Szabadost, Kozicska helyett Kecskést, Ribár helyett Halászt, Hudec helyett Hegedüst, stb. Gyakran az anyakönyvet vezető papok magyarosítottak, úgy, hogy 1-2 betű elhagyásával, vagy megváltoztatásával az eredeti név egész más értelmet kapott. Például: Az 1700-as évek második felében élt Dorovogány Pál Orgovánnyá változott. A Kukust Kakukknak írták, a Varinyit Varjúnak, stb. Néha szlovák őseink a maguk értelmére gyúrták át a számunkra is érthetetlen nevet. Például: Huszka név, amely az Északkeleti Kárpátokban lévő község nevéből adódott, egy fél évszázad alatt átalakult Zuszkává, ami harangozót jelent. Miksi falu Losonc mellett van. Abasáron 100 éven keresztül egy nagy család minden leszármazottját Miksiként írták az okmányokba. E név az 1700-as évek második felében Misi-vé változott át, ami egeret jelent. 1814-ig a nevét mindenki szabadon megváltoztathatta, vagy egyidejűleg több nevet is használhatott. Meg is változtatták sokan. Markazon az 1743-1814 között eltelt 70 év alatt az itt élő családok több mint egyharmada változtatott nevet. A névváltoztatók túlnyomó többsége újra tót nevet választott a régi helyett. Markazon csak néhányan választottak magyar nevet. 1814-től a névváltoztatás már csak engedéllyel történhetett.

Ettől kezdve hosszú időn át nem került sor Markazon névváltoztatásra. A XX. század első felében vagy 15 esetben történt névváltoztatás. A nevek torzulása viszont 1814 után is végbe-ment és ma is tart. Azonos nevet nem úgy írnak be az egyik esetben, mint a másikban. A tisztviselők és a papok nem egyformán értenek azonos neveket. A nevek kutatása során a gyöngyösi rendőrkapitányság igazgatási osztályán elmondták, hogy többek között Hort községben az egyik családban négy édestestvérfiú mindegyike egymástól eltérő nevet visel, azaz az anyakönyvi elírás alapján az iskolában az azonos nevet más-más formában írták be. Az anyakönyvbe való hibás beírás egy idő után hivatalossá válik, s az egy névből 2-3 egymáshoz hasonló de mégis különböző név keletkezik, s ezt a folyamatot ma sem tudják megállítani.

Hová nyúlnak a gyökerek?

Ha Markazra vagy a környékbeli községekbe betelepült szlávok vezetéknéveit vagy maguk után hagyott és ma is élő ragadványneveiket elemezzük, ebből kiderül, hogy túlnyomó többségük helynevet takar. Amennyiben a helynevek földrajzi helyzetét felkutatjuk és rá-visszük egy kiterített térképre, kibontakozik előttünk őseink évszázadokig tartó vándorútja. Ha ezen az útvonalon fekvő települések mai lakóinak vezetéknéveit megvizsgáljuk, több helységben azonos, vagy hasonló neveket is találunk, mint a Markazra és a környékére betelepülteknél. Honnan indul, és hová vezet ez a vándorút? Egyrésztük átnyúlik a határon túlra, Lemberg-Halics irányába, illetve a Lengyelországba vezető hágókon keresztül, a lengyel Kárpátokba. Őseink nevének jelentős hányada a Keleti Beszkidek között lévő tele-pülésekre mutat.

A Beszkidek a magas Tátrától Munkácsig terjedően, mintegy 200 kilométer hosszan és 50 kilométer szélesen elnyúló szakaszának sok száz völgyében és havasi legelőin rengeteg apró település van jelenleg is, és még több volt 200-300 évvel ezelőtt. E településekre évszázadokon keresztül húzódtak a Kárpátokon át a lengyel páнок uralma alól menekülő orosz, lengyel, bjelorusz, ukrán, vlac, s román pásztorok. Ugyancsak errefelé áramlottak a

törökök elől menekülő magyarok, balkáni népek erdélyi népelemek, németek és csehek is. Így alakultak ki az igen kevert, de zömében rutén pásztor szállások. E nagy kohóban váltak az ukránok, bjeloruszok, oroszok, románok, magyarok, németek, balkáni népek ruszinokká. E pásztor szállásokról állandó áramlás volt általában keletről nyugat felé, Munkács, Ungvár, Homonna, Eperjes, Poprád irányába, onnan tovább a Vág völgyén, illetve a Garam és a Rima völgyén Zólyom, Losonc, Rimaszombat irányába. Egy másik vándorlási irány a Vág és a Nyitra völgyébe vezetett. Besztercebányán, Zólyomon keresztül Losonc irányába. A legtöbb olyan települést, amelynek nevét őseink jelentős számban viselik, Losonc és Rimaszombat környékén a Rima és a Garam völgyében találhatjuk. Hogy milyen térségből verődtek össze e kor vándorló népei, a következő nevek is példázzák Havasalföldi, Bukovinai, Rahó, Ráhóci, Ráhóczki, Rarmi, Vihonszki, Vlac, Valac, Valacko, Vachida, Valacin, Munkácsi, Ungi, Ungvári, Huszt, Huszti, Ruszin, Rusznyák, Muszka, orosz, Rutinko, Rusznya, Rusznyacsek, Darián, Dilán, Virgó, Boruszáj, Ruszka, Burla, Nyeboracsek, Csámpor, Bajneszki, stb. E nevek egy részében Rahó, Munkács, Ungvár környéki települések ismerhetők fel, másrészt minden kétséget kizáróan vlac, ukrán és rutén eredetűek.^[27]

A nevek egy jelentős része lengyel eredetre utal, többen a gorál lengyel hegyi lakók különböző formában megjelenő neveit viselik 4 személynél sziléziai származás van feltüntetve, de a település helye nem szerepel a jegyzékekben. A vándorló népek között csehek, lengyelek, és német eredetűek is feltűnnek. Sokan viselik a morvai eredetre utaló neveket is, de van olyan is közöttük, ahol az iratokban megjegyzik, hogy Morvából jött. Amikor megrajzoltuk, hogy őseinket meddig tudjuk térségben nyomon követni, felvetődik az a kérdés, mikor élhettek azokon a helyeken, amelyet nevükben viselnek, azaz meddig tudjuk az időben visszafelé haladva nyomaikat felkutatni. Mint az előbbieken már rámutattunk a vlac, ukrán, rutén, lengyel, tót pásztorok később kezdték a kettős neveket (vezeték- és keresztnév) felvenni mint a magyarok. Az összes ezzel összefüggő források megegyeznek abban, hogy e népek csak a XVI-XVII. században vették fel a vezetékneveket. A névfelvétel idejéből az valószínűsíthető, hogy őseink azon csoportja, amelyeknek nyomait a Kárpátokig tudjuk követni – zömében a nevükben viselt helyeken – az 1500-as évek második felében és az 1600-as évek első felében élhettek. E szállásokat sem lehet eredeti származási helynek tekinteni, mivel a pásztorok nagyrésze állandó mozgásban volt, egyik helyről a másikra költözött. Azon csoportok utódainak egy része, amelyeknek születési helyeit a Kárpátokban találjuk meg egy-másfél évszázad alatt ért a Mátra alá. Vándorlásuk úgy történhetett, hogy az adott helyen megtelepedett család a felnőtt fiúk közül egyet-kettőt mindig tovább „lökött”, két három faluval odébb, ahol azok új családot alapítottak, s a következő generációból kikerültek egy része újra távolabb keresett megélhetést, nyájának legelőt és befogadó földesurat. Ennek következtében több olyan markazi név is van, amely a Keleti Kárpátoktól kezdődően egész Markazig egy települési sávban, minden nagyobb helységben megtalálható. Elődeink nagy része a XVII. század közepén már a Garam felső folyásánál a Rima völgyében Zólyom, Losonc és Rimaszombat közelében élt. Ez az a vidék, ahol a tótokból, vlacokból, ukránokból, ruszinokból, lengyelekből, morvaiakból, szászokból, csehekből a történelem öntő tégelyében nemzedéken át keveredve, gyakran neveiket is változtatva szlovákká váltak és magukba olvasztották a közéjük sodródó magyarokat is. A XVII. század második felétől kezdődően már az egyes személyek is kezdenek a tömegből, illetve a homályból kibontakozni és beazonosíthatókká válni. Így történelmileg az egyes családokat az 1650-1670-es évekig tudjuk visszafelé követni. Néhány olyan család van, amelyet az 1500-as évek derekáig lehet azonosítani.

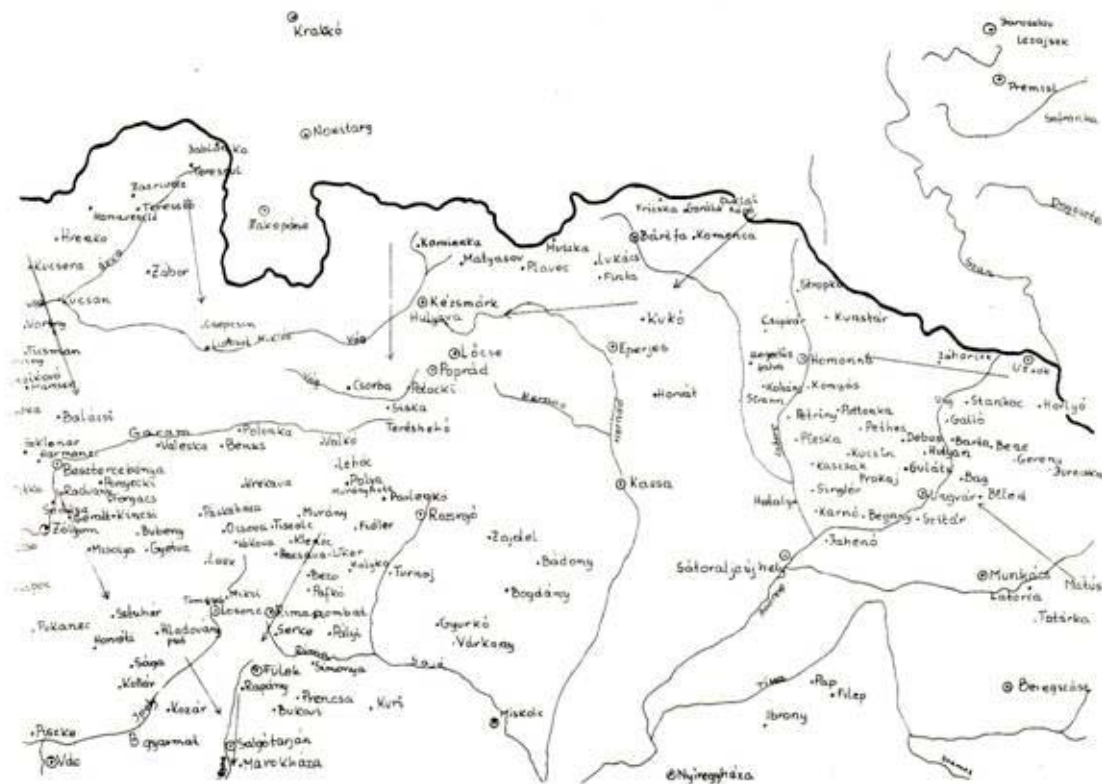
A fentebb felsorolt nevek csak egy részét tartalmazzák a faluban 1740-60-as években megjelent ide-oda hullámozó emberanyagnak. Lényegében Markazon, Domoszlón és Kisnánán azonos családi nevet viselők tűntek fel, azaz a még meg nem telepedettek hol az egyik, hol a

másik faluban lévő rokonaiknál laktak és a gyöngyösi, egri szőlőkbe dolgoztak, illetve uradalmi arató munkákat végeztek. Meglepő, hogy az akkor fennálló jogi keretek között ez az ide-oda áramlás ilyen méretekben végbe mehetett. Ismeretes, hogy az 1514-es Verbőczyi féle törvények és az azokat kiegészítő királyi pátensek jogilag továbbra is érvényben voltak. Úgy látszik azonban, hogy az akkori földesúri birtokigazgatás és a megyei közigazgatás az engedély nélküli költözést tiltó törvényeknek nem tudott érvényt szerezni. E tekintetben II. József császár 1785-ben kiadott jobbágyrendelete, amely megszüntette a parasztság röghözkötését, és szabad költözést, szabad házasodást engedélyezett, bizonyos fókig a már meglévő helyzetet utólag szentesítette.^[28]

A Felvidékről az ország belseje felé, így a Mátra alá is áramló szlovákok nagy része szabadköltözködésű napszámos, pásztor, stb. volt, de jelentős számú szökött jobbágy is közéjük keveredett. Gömör megyéből az ottani alispáni hivatal kimutatása szerint 1680-tól 1736-ig (56 év alatt) 1200 jobbágycsalád szökött el, akik magukkal vitték ingó vagyonukat és igás állataikat is. A Gömörből szökött jobbágyoknak az ottani alispáni hivatal kimutatása szerint mintegy 23 százaléka Gyöngyös környékén települt le.^[29] Gömörön kívül sok Kis-Hont megyei, zólyomi, árvai, stb. szökött jobbágy is a Mátra alatt keresett új hazát. A megugrott jobbágyok felkutatására a felvidéki uradalmak figyelőket küldtek ki, akik többek között a sokadalmakon (vásárokon) is keresték a megszökötteket. A környéken jelentős csoportot érintő visszatelepítésről a Markazzal határos Balpüspöki tanyánál tudunk Balpüspöki a török időben elpusztult falu volt. A Tarnóca patak két oldalán ma is jól láthatók a kökényes bozóttal benőtt hajdani jobbágy és zsellérházak alapjának maradványai. Balpüspöki újjáépítésére a domoszlói betelepülést követően egy évvel később 1697-ben kerül sor. A tokaji ribilliókor (kuruc felkelés) 1697-ben az Ugocsa megyei Péterfalváról költözött ide néhány szökött jobbágycsalád. Előbbi földesuraik visszakövetelték őket. Ekkor a Juhász és néhány más nevű család Kápolnára, a Pelle, Holló családok Detkre költöztek, a többi család pedig visszament Péterfalvára. Ennek következtében Balpüspöki mint község újratelepítése elmaradt. Helyén a mai napig is csak egy kis tanya van.

Őseink jelentős részének nemzedékeken keresztül megtett vándorútját egy-egy megtelepedési helyét vagy valamelyiküknek a szülőhelyét az alábbi vázlat mutatja:

5. Vázlat. A markazi személynevekkel összecsengő, illetve a beköltözők előbbi lakhelyét jelző felvidéki helynevekről. A nyilak iránya az évszázadokig tartó áramlás fő útvonalait jelzi. A helynevek több régi térképről gyűlte össze. Az elmúlt századok alatt az itt jelzett települések egy része megszűnt, vagy más nevet kapott.

III. FEJEZET

Az új Markaz kialakulása és megszilárdulása (1742-1771)

Mint az előbbi fejezetben már láttuk, a falu szervezett újratelepítését a földesurak, illetve a Sáron lakó birtokigazgatóik, ispánjaik intézték. Korabeli iratok szerint Markaz betelepítése érdekében elsősorban Bossányi Gáspár császári ezredes serénykedett, aki ez időben a vagyonszövetségben használt birtok összes tulajdonosának földesúri jogait gyakorolta. Az újratelepült falu korabeli helyzetének megértéséhez szükséges, hogy a falut birtokló földesurakat megismerjük.

A falu birtoklástörténete 1600-1875-ig

Krónikánk első részében felsoroltuk Markaz birtokosait a honfoglalást követő századoktól 1606-ban Török Ferenc Susána nevű lányának kezével a falu Nyáry Pál (Eger 1596-os várkapitányának) – tulajdonába került. A mintegy 70 faluból és több várból álló hatalmas birtokot Diósgyőr várából igazgatták. E nagy vagyon felét 1619-ben Nyáry Pál halála után Borbála nevű leánya és Miklós nevű fia örökölte. Nyáry Borbála Bárány Györgyhez ment férjhez. Haller nürnbergi német család sarja, aki 1433-ban Erdélyben Zsigmond királytól kapott birtokadományt. Nyáry Pál vagyonának másik örököse Nyáry Miklós, az 1640-es években Diósgyőr várának a kapitánya volt. A reá jutó vagyonrészt az 1650-es években 4 leánya örökölte. Katalin nevű leánya Szunyogh Gáspár grófhöz ment férjhez. Másik lányát Krisztinát Bossányi László vette feleségül. A harmadik lányt, Nyáry Susánát báró Petrovay László Pest megyei alispán vette nőül. Negyedik lányuk, Mária Huszár Imrének, a hatalmas kiterjedésű Nyáry vagyon birtokigazgatójának felesége lett. Huszár Imre dédapja az 1596-ban – Eger török kézre kerülésekor – fogságba esett Nyáry Lőrincet a mezőkeresztesi csata idején kiszabadította a törökök rabságából, ezért jutalomként a család birtokaiból jelentős adományt kapott. Huszár Imre családi kastélya az 1600-as évek második felében Vécsen volt.

Nyáry Miklós fentebb felsorolt 4 leánya utódainak birtokjoga Markazon 1875-ig a jobbágyfelszabadítást követő perek lezárásáig fennmaradt. A négy lány örököseit nevezték a későbbiekben 200 éven keresztül a négy lineának (A leszármazott örökösök négy ágzatának). A földesúri örökösök 200 éves láncolatának minden tagjával nincs módunk foglalkozni. Csak az egymást követő örökösödési menetrendben fontosabb szerepet betöltő markazi birtokosokat tudjuk röviden ismertetni. Először a báró Haller vagyon birtoklástörténetét vesszük sorra. Mint fentebb már írtuk, a 70 falura kiterjedő Nyáry vagyon fele része 1619-ben Nyáry Borbála örökségeként Bárány György szatmári várkapitány kezére, majd fia, I. Haller Sámuel – Diósgyőrnek 1643-1650 évekbeni várkapitánya – kezére került. Őt követte II. Haller Sámuel, aki a török elleni felszabadító háborúban vált ismertté. Saáron népes katonai és polgári személyzetű udvartartást vezetett be, az esetek jelentős részében német származásúakkal. Fia III. Sámuel 1742-ben halt meg. Ő szervezte meg a visontai nagytelepen a környék első uradalmi szőlőtermelő gazdaságát. Nevéhez fűződik a Sárhegy oldalán a mai Majnik-féle háztól nyugatra: 300 méterre épített kiránduló kastély. (A kastély helyén ma csipke- és kökénybozót van.) Az abasári tsz. jelenlegi pincéjét III. Haller Sámuel mélyítette és helyeztette el az Aba Sámuelre emlékeztető táblát. E pincébe korabeli iratok szerint az 1740-es években 10-12.000 akó, (6.000 hl) bor jött össze a mátraaljai Haller tulajdonú zsellérszőlők bordézsmaiból. Fia IV. báró Haller Sámuel Mária Terézia híres lovassági tábornoka volt.

Atyjával ellentétben nem szaporította a mátraaljai Haller vagyont, hanem jelentős részét elzálogosította, és 400.000,- korabeli bécsi forint adósságot hagyott utódaira. (Összehasonlításképpen egy kilogramm sertéshús 1 bécsi forint volt.) A Halterek fő családi palotája a bécsi Burg (Vár) főbejáratának közelében épült. Pesten utca és tér viselte nevüket. Az ország több vidékén volt kastélyuk, s Erdélyben is hatalmas vagyonnal rendelkeztek

IV. báró Haller Sámuel 1788-ban bekövetkezett halála után birtokait 3 lánya örökölte.

1. Gróf Hunyady Jánosné sz.: Haller Erzsébet

2. Berényi Tamásné sz.: Haller Jozefa

3. Révay Károlyné sz.: Haller Antónia

Második férje 1769-től báró Brudern József császári ezredes. (Gyöngyösi palotájuk a mai kórházhoz tartozó ideggyógyintézet helyén volt.)

a./ Gróf Hunyady János markazi vagyonát az 1700-as évek végén József nevű fia és két lánya Anna és Judit örökölte. Gróf Hunyady Jánosnak József nevű fia építette az 1800-as évek elején a Tatármező felső részén a Várpatak melletti Tatárpusztát, ahol több száz birkát tartottak. Az ő majorságához tartozott az ubocsoki uradalom is. Az Ubocsok északnyugati sarkán a múlt század végéig fennálló tanyát szintén ő építette meg. Gróf Hunyady József, anyja Haller Erzsébet után örökölt és saját szerzeményű vagyonát 1811-ben eladta anyja sógorának báró Brúdern Józsefnek. Az átadási iratokban a markazi dézsmás szőlőkön kívül szerepel az ubocsoki majorság is.

b./ Báró Brúdern József császári ezredes Belgiumból származó báró 1769-ben vette feleségül Révay Károly fiatal özvegyét, Haller Antóniát. Jozefin nevű lányuk gróf Sztáray János felesége lett. A reájuk jutó Haller eredetű markazi vagyont 1835-ben eladták Gosztonyi Pálnak. A jobbágyfelszabadítást követő tagosításig e birtokrész a Gosztonyiak tulajdonában maradt.

c./ A báró Haller Jozefa, férjezett Berényi Tamásnéra jutó markazi vagyon egyik része leányuknak Berényi Borbálának a jussán férje, báró Orczy Lőrinc kezére került. Báró Orczy Lőrinc Anna nevű lánya gróf Szapáry Józsefhez ment férjhez. (A Szapáry grófoknak szintén volt Gyöngyösön kastélyuk) E birtokrész a jobbágyfelszabadításig a tulajdonukban maradt.

d./ Hunyady János Judit nevű lánya gróf Szerdahelyi Andrásnak ment férjhez. Gróf Szerdahelyi András építette az 1800-as évek elején a markazi felsőmajort, ahol ez időben 3300 db „selyem-juhot” tartottak. Sógora a fentebb említett Hunyady József az 1810-es években átadta részére a tatárpusztai juhászatot is. Lányuk Szerdahelyi Judit 1837-ben báró Ocskay Ignáchoz ment feleségül. A szerdahelyi birtok egy része az Ocskayké, másik része Perlaky Károlyé lett. Báró Ocskay Ignác építtette a Cseres nevű erdőben a még ma is meglévő erdészházat. (Kis István erdész lakott benne.) A jobbágyfelszabadításig e birtokrész megmaradt Ocskay Ignác kezén. Perlaky Károly birtokának egyik része báró Baldácsy Antalhoz, másik része a Gosztonyiakhoz került. A Perlakyaknak Domoszlón volt nagyobb kiterjedésű birtokuk, s ott volt a családi kastélyuk is.

e./ Báró Baldácsy Antal császári kamarás, gróf Hunyady János másik lányát Annát vette feleségül. Fő családi kastélyuk Komáromtól nyugatra a Duna partján állott. Bécsben, Pesten és az ország több vidékén szintén voltak kastélyaik. Nagyobb vadászháza volt Gyöngyösorosziiban és egy kisebb Markazon, melyet Búzás István hajdani „öreg” jegyző vett meg, most Tresó Ferenc (Honvéd) lakik a kastély helyén. Baldácsy tulajdonában volt a nyígedi völgyben (ma bárórétnek nevezett helyen) épült tanya. Vele szemben a patak másik oldalán az 1870-es évek végén épült a markazi öreg jegyző Búzás István tanyája. A jobbágyfelszabadításkor Markazon a legnagyobb földbirtokos báró Baldácsy Antal volt.

Markaz birtoklástörténetének eddigi részében az 1600-es évek első felében kialakult Nyáry birtok felének a Haller ágon való öröklésével ismerkedtünk meg. A Nyáry Pál-féle várbirtokok másik 50 százaléka Nyáry Miklós négy lányának a jogán: A négy linea leszármazottai között öröklődött.

A birtoklástörténet elején már felsoroltuk a négy lineát, de bővebb ismereteket is közlünk velük kapcsolatban. Gróf Szunyogh László hitvesének Nyáry Katalinnak markazi vagyონrészét 1714-ben a Huszár féle vagyonnal együtt Tarródy István a maga részére váltotta meg az „újszerzeményi Bizottságtól” a fegyverváltság lefizetésével. Ezért a Szunyogh-féle ágazat Markaz birtoklástörténetében ezt követően nem szerepel. Huszár Imre, neje Nyáry Mária öröksége a Szunyogh-féle vagyonhoz hasonlóan Tarródy István kezére került, aki ez időben, az egri püspökség birtokigazgatója, majd 1731-től megyei alispán volt. E birtokrész növekedett meg feleségének Bossányi Teréznek az örökségével. Tarródy István 1730-ban a majort, 1738-ban pedig a ma is fennálló kastélyt építtette Detken. A Tarródy családnak hasonlóan a többi mágnásokhoz az ország más vidékein és külföldön is voltak palotái. Tarródy István a Szunyogh és Huszár vagyon után 1750-ben megszerezte a Markaz betelepítésében jelentős szerepet játszó Bossányi Gáspár császári ezredes vagyont is, aki 1748-ban, 56 éves korában Abasáron hunyt el. E vagyonrésszel Tarródy István a megye egyik legnagyobb földbirtokosává vált. Tarródy Istvánnak 1751-ben bekövetkezett halála után, birtokát József nevű fia örökölte, aki királyi, császári tanácsos volt. Két fia maradt, az egyik István, aki a detki kastélyt örökölte a másik pedig Bertalan. Hogy Bertalan is Istvánhoz hasonló értékű palotaörökséget kapjon, felépítette a már csak romjaiban látható de a II. világháború előtt még teljes fényében pompázó ludasi kastélyt (Ludas északi faluszélén). Tarródy Józsefnek volt egy Krisztina nevű testvére, aki Vécsey József mónosbéli birtokoshoz ment férjhez. Ennek Anna nevű lánya gróf Almásy Antal hitvese lett. E házasság révén jutottak az Almásy grófok az alsónyigedi (Nyisdeth, Kisdetk évszázadok alatt elferdült neve) tanyához. Itt temetkezett az Almásy grófok utódjainak egyik családja, az 1930-as években még meglévő gondosan ápolt kriptába. A kriptát azóta belepte a bozót. Tarródy Bertalannak a felesége gróf Reviczky Mária volt. Fő családi kastélyuk Komáromtól Keletre a Duna partján állott. Reviczky Mária jóval túlélte férjét. Neve gyakran szerepel a markazi jobbágytelkek, dézsmásszölők jobbágyházak eladásának vagy cseréjének engedélyezésén. A család utód nélkül halt ki.

Végrendeletükben sógoruk Gosztonyi Pál és Tarródy Anna legkisebb fiát, Ferencet tették meg örökösüknek. Ő örökölte a ludasi kastélyt is. A másik testvér Tarródy István – aki a detki kastélyt is birtokolta – telepített az addig lakatlan Tarnóca pusztára 1791-ben 19 zsellér családot. Tarródy István szintén örökös nélkül maradt mint Bertalan nevű öccse. 1810-ben vagyont lányára, Tarródy Annára férjezett Gosztonyi Pálnéra hagyta. Az örökségek folytán a detki és a ludasi kastély és a sok falura – közöttük Markazra is – kiterjedt Tarródy birtok Gosztonyi Pál tulajdona lett. Néhány adat még a Markaz életében hosszú időn át jelentős szerepet játszó főúri családról. Nemességüket az 1400-as évek derekán V. László királytól kapták Vas megyei eredetűek A család Heves megyei ága 1699-ben Gosztonyi Jánosnak a Jász-Kun kerület kapitányának való megválasztásával alapozódott meg. Ekkor a Bossányi családba nőszülve Karácsondon jutott birtokhoz. A Gosztonyi család markazi vagyona a jobbágyfelszabadításig fennmaradt. Ezt követően utódaik a Karácsondon birtokos Matyasovszkyak lettek Ezzel majd a következő kötetben foglalkozunk A Gosztonyiak detki és ludasi kastélya és a hozzá tartozó birtokok 1880-ba Beökönyi Viktor (előbbi neve Najmajer) kezére került, s maradt tulajdonukban a II. világháború végéig. A Gosztonyi család vagyonából szerzett örökséget az 1830-as években Greskovics Ferenc egri kanonok, aki Domoszlón lakott. A Tarjánka-völgyben épült juhaklaiban tartott birkáinak kártételei miatt a markazi és domoszlói Jobbágyok állandóan panaszkodtak. Nevét ma Markazon egy erdőrészt,

a „Greskulya” őrzi. A Nyáry Miklós leányaitól kiinduló négy linea harmadik ágazatát báró Petrovay László leszármazottai alkották. Fia Petrovay Ferenc a környékbeli falvakban elterülő birtokokból csak Domoszlón örökölt. Lánya, Petrovay Zsuzsánna az 1600-as évek végén báró Orczy István táblabíróhoz a Jász-Kun Kerület kapitányához ment férjhez. Báró Orczy István Vak Bottyány halála után átvette a Tarnaörsön táborozó kuruc hadak parancsnokságát, majd a labancok oldalára állt.

Ő építtette 1722-ben a közel két és fél évszázadig pompázó, ma már omladozó tarnaörsi kastélyt. Gyöngyösön 1716-ban felépíttette a ma is remekműnek számító Orczy kastélyt. Kerítését kuruckori fegyverek csöveiből kovácsoltatta. 1720-ban a zsákmányolt török ágyúkból öntette ki a gyöngyösi nagytemplom harangját. Fia az irodalmi életben is hírnevet szerzett Báró Orczy Lőrinc tábornok építtette a markazi faluszélén lévő erdészházat, a Csörgő nevű dűlő alján, és ugyanott többszáz juh befogadására alkalmas hodályokat I. Orczy Lőrincnek József nevű fia II. báró Orczy Lőrinc szintén a gyöngyösi kastélyban lakott. 1809-ben ő volt a megyei nemesi felkelő sereg parancsnoka. Résztvett a győri csatában, ahol a heves megyei nemesek egy káplár elvesztése és két sebesülés után a napóleoni lovasság rohama elől szétszaladtak

II. báró Orczy Lőrinc Markazon lévő vagyonának egy része lányának Orczy Annának a jussaként gróf Szapáry József kezére került. Birtokukat a jobbágyszabadítást követő perek lezárásáig megtartották. Vagyonuk másik része báró Orczy Erzsébet kezével gróf Eszterházy László János nevű fiára szállt. E vagyont az 1840-es években Agárdy Mihály és Novota Péter örökölte. Agárdy gróf 1875-ig megtartotta birtokát. Novota Péter főszolgabíró pedig annyira összeveszett Szederkényi Nándor alispánnal, hogy pisztolypárbaj lett a vége, melyben Novota Péter életét vesztette. Birtokának értéke nem fedezte az adósságát, ezért utódai még 30 évvel később is pereskedtek. Markazi birtoka Greskovits Ferenc egri kanonok kezére került.

A Nyáry család négy lineája ismertetésének a végére maradt a Bossányi család. Nagyugróczy gróf Bossányi László IV. Bélától a tatárjárást követő évtizedekben királyi adományt kapott, a Nyitra folyó mentén elterülő Bossány földjére. Itt épült fel a török elleni védelmet szolgáló váruk, majd 1776-ban a fő családi kastélyuk Ezen túl az ország több vidékén és Bécsben is volt palotájuk Markaz történetébe a Bossányiak akkor léptek be, amikor az 1600-as évek derekán gróf Bossányi László hitvesének választotta Nyáry Krisztinát. Bossányi Lászlónak három lánya és egy fia született. Fia, Samu 1705-ben a vármegyei hajdúcsapat kapitánya, II. Rákóczi Ferenc híveként harccselekmények során meghalt. Sámuelnek a fia volt az előbbi fejezetekből ismert Bossányi Gáspár császári ezredes, akinek Saáron majorsága és kastélya állt a mai tsz telephelyén. Bossányi Gáspár 1748-ban bekövetkezett halála után birtokát sógora az előbbieken szintén már említett Taródi István váltotta meg. Ezzel a Bossányi család Markaz birtoklástörténetéből kilépett. A Markazt birtokló főúri családok 600 éven keresztül mindig kölcsönösen egymás családjába nőültek, s másod- vagy harmadunokatestvéri szinten a rokonság állandóan megújult. A jobbágyszabadítás végére a hagyományos földesúri birtokok eladósodtak. A jobbágyszabadítást követően az eladósodott főúri majorsági birtokok rövid idő alatt gazdát cseréltek. Gazdaságaik nagyrésze a múlt század 80-as éveiben Gröszner Jenőnek a Gyöngyösi Bank Rt. titkárnak tulajdonába került. Ennek részletezése Markaz történetének II. kötetében kerül sorra.^[1]

A letelepedők foglalkozása és társadalmi tagozódása

A Markazra betelepültek névanyagánál már láttuk, hogy ősünk igen sok helyről érkeztek, ahol már előbb is egymástól eltérő foglalkozást űztek. A letelepedésüket követő rajtnál a mai szemmel és mércével mérve nem volt közöttük nagy vagyoni különbség. Az indulásnál a legvagyonosabbak 2-4 ökörrel és egy tehénnel, vagy két lóval és egy tehénnel, néhány kecskével, birkával rendelkeztek. Ez időben egy ökör ára 15 korabeli forint, egy ló 10 forint, a tehén 12 forint, juh és sertés ára darabonként 1-1 forint volt. Aki két ökörrel, egy tehénnel és egy sertéssel érkezett, 43 korabeli forintot érő vagyonnal rendelkezett. Az akkori gyalognapszám 15-25 krajcár között mozgott. A legjobb gazdasági helyzetben lévőknek is csak mintegy 180-200 gyalogos napszámmal azonos értékű vagyonuk volt. Viszont ez a főként ökrökben és lovakban jelentkező előny a későbbiekben már igen jelentős vagyoni különbségek forrásává válhatott az igával érkezők és a nincstelen zsellérek között.

Az ökörrel érkezők már az előbbi lakóhelyeiken is földműveléssel foglalkoztak. Nagyrészüket az új települési helyén telkes jobbággyá, majd telkes gazdává vált. Ez időben a község határában földet mindenki ott és annyit művelt, amennyit iga és családi kézi munka erejével meg tudott művelni. Erről később az 1770-ben végrehajtott tagosítás során a markaziak a következőképpen nyilatkoztak:

„Mintegy 30 esztendeje, hogy ezen helyiséget megszállottuk, azótától fogva bevett szokás szerint tettük szolgálatunkat és adózásunkat. Van legelő, jó szántók, melyek trágyázás nélkül is teremnek Szőlőhegyünk jó, alkalmas bort terem, és innen helyünkből az alföldi lakosok megvevén elhordják. Ezen helyiség még eddig házhelyekre ki nem volt szabva, hanem a szántóföldek a jobbágynek tehetsége szerint ökörszámra voltak felosztva.”^[2]

Ekkor főként az ökrök száma határozta meg, hogy a községi előljáráóság ált minden évben nyílászással művelésre felosztott szántóból ki mennyit kap, illetve mennyit akar megművelni. Ha a zsellér időközben ökröt tudott venni, akkor ő is annak száma szerint kaphatta a földet és zsellérből jobbággyá vált. Két ökörrel (ez volt többségében az induló állomány) általában 14 akkori hold földet tudtak megművelni (ez 10,5 kataszteri holdnak felelt meg). A kezdeti évek után a jobban indulók ökreik számát négyre tudták szaporítani, és így 28 kishold (20 kataszteri hold) földet tudtak megművelni. Tehát az indulásnál nyert előnyüket a későbbiekben tovább tudták növelni. A zsellérek pedig egyre jobban lemaradtak. Hasonló volt az irtásföldekénél is a helyzet, ahol az ökörrel rendelkezők lényegesen nagyobb területet tudtak megtisztítani és művelésbe fogni, mint a zsellérek. A markazi határ erdős, bozótos, köves területeit 2-3 év alatt, nagy szorgalommal párosult nehéz munkával tudták feltörni, termővé tenni. A határ egyes részeinek az elnevezése ma is erre utal, mint a Töviskes, Kőkényes, Kisirtás, Irtás, stb. Az egyes jobbágygazdaságok termésének mennyiségére vonatkozó adatokat nem tudunk felsorolni, mert bár sok környékbeli község XVIII. századbeli dézsmajegyzékét átnéztem, a markazi, domoszlói, kishánai összeírások sorozatosan hiányoznak. Ennél fogva a termésmennyiség becslésére csak a környező községek írásban fennmaradt eredményeit tudjuk kivetíteni. Az akkori viszonyok között a markazi földek az elvetett vetőmagnak háromnégyeszeres mennyiségét termették meg. Igen jelentős volt a réti széna termésük, melyet a mintegy 200 hektár nagyságú rét egy részéről (másik részét legeltették) takarították be. A rétet sok összeírás és a birtokperekkel kapcsolatos anyag Markaz kincsének nevezte. Hogy a kaszáló rétet ősünk nagy kincsnek tartották, azt az is

mutatja, hogy az 1776. körüli időben készített községi pecsétre címerül a tavaszi virágokkal ékes rétet választották.

A földműveléshez tartozó másik fontos ágazat a szőlőtermelés és ezzel együtt a borászkodás volt. Az egyik korabeli összeírás szerint 1770-ben

Szélespallag hegyben	22 helybéli	103 kapás
Veresharaszt alján	12 helybéli	28 kapás
Összesen:	34 család	131 kapás

szőlőt művelt.^[3]

Őseink azonos helyre telepítették a szőlőt, mint ahol 200 évvel korábban 1550-ben is volt. A török időkben elnéptelenedett faluban – 1635-ben rövid időre újra megtelepülők által megtisztított, majd ismét elbozótosodott szőlőterületen – egyes szőlőtőkék és gyümölcsfák még 1742-ben is meglehettek. A korabeli iratokban szerepel a Plága nevű határrészen lévő szőlő is. A Plága szó bozótost jelent. Valószínűleg az 1550 után elbozótosodott és a beköltözéskor művelésbe vett szőlőket jelzi a Plága dülönév. Az egy kapás szőlő területe, amennyit egy ember egy nap alatt be tudott kapálni, körülbelül 300-350 négyszögöl volt. Ebből kiindulva Markazon az 1770-es években összesen mintegy 28-30 kataszteri hold szőlő lehetett. Ebből egy-egy szőlőtermelőre átlagban közel egy kataszteri hold jutott. A szőlő nagyobbik részét az igátlan zsellérek használták, mivel annak művelése a korabeli időben teljesen kézimunkán alapult. A Markazra beköltöző őseink egy másik csoportjának letelepedésük utáni első foglalkozása az állattenyésztés, főként a juhászat volt. A juhász foglalkozást, földműveléssel együttesen üzték, mivel egyes összeírásokban a juhászok a földet művelő jobbágyok között is megtalálhatóak. 1744-ben a megyei hatóságok összeírták a külön adó fizetésére kötelezett pálinkafőzőket, a földet és legelőt bérlőket, a molnárokat, az erdőt bérbevevő makkoltató kanászokat, mészárosokat, pipásokat, stb. Az összeírás szerint Markazon 24 személyt köteleztek külön adó fizetésére. Első látásra meglepően nagy ez a szám, ha figyelembe vesszük hogy ugyanakkor Domoszlón 3, Nánán 3 Ugrán 2, Detken 2, Saáron 8, Visontán 5 olyan személyt írtak össze, akit külön adó fizetésre köteleztek^[4] A külön adó fizetésére kötelezett markazlak a következők voltak:

Szeverényi János,
Adamecz Mátyás,
Rosács Mihály,
Hegedűs János (Tatárka)
Medve János,
Hacsavetz András,
Juhász Mátyás (Rosszvány),
Rusznyák György,
Tokár Mihály,
Barnák Mihály,
Orvos András (Széplegény),
Polyák Márton

Benyó Pál
Bálint Mátyás,
Vitéz György (Sebrák),
Marokházi Pál (Kuzbely),
Hadobás György (Prorok),
Sedulyák Márton (Pilanyik),
Gulyás János (Remeszelnik),
Halmajus András,
Tresó János,
Kreppán János,
Hegedűs György (Tatárka),
Tomcsik György

A zárójelbe tett utónév az összeírtaknak az előbbi nevét jelentette. A felsorolt 24 személy közül 5 fő pálinkafőzéssel foglalkozott. (Sedulyák Bálint, a másik három fő név szerint nem ismert) Kreppán János kovácsként dolgozott. Molnár József a markazi vízimalomban dolgozott. A fenti adófizetők közül élt még a faluban egy kocsmáros és egy mészáros, akiket

nem tudunk azonosítani. A 24 adófizetőből 15-en a földesuraktól legelőt bérlő juhászgazdák voltak. Kik voltak ezek az árendás juhászok? A Hadobásokról az előbbi fejezetekből már tudjuk, hogy a Bossányi uradalom juhait gondozták, de saját juhaik is voltak. Tresó János, Juhász Mátyás, Rusznyák György, Gulyás János, Polyák Márton, Marokházi Pál már az előbbi letelepedési helyükön is juhászgazdák voltak. Hacsavec András utódai az 1870-es évekig foglalkoztak juhászattal. A Barnák család leszármazottai pedig még 200 évvel később, az 1950-es években is tartottak juhokat. A névsorban feltüntetett 15 állattenyésztéssel foglalkozó személy közül tíz fő azonosíthatóan juhász volt. Feltehetően juhászattal foglalkozott az első években Hegedüs János és György is. A juhászgazdák birkáikkal együtt kecskéket is tartottak, amit bizonyít az is, hogy az 1742-43-as összeírás szerint 2 beköltözéskor többen kecskékkal érkeztek a faluba. A kecskét évszázadokon keresztül a „szegényember tehenének” nevezték. Még az 1950-es évek elején is a faluban vagy 100-120 db volt belőlük Abasáron, Domoszlón, Kisnánán, Gyöngyössolymoson még több „zsellértehenet” tartottak mint Markazon. A jobbágygazda juhászok nemcsak saját állataikat gondozták, hanem a földműveléssel foglalkozó, de emellett néhány birkát is tartó családok kora tavasztól késő őszi legeltetésre meghatározott bér ellenében átadták jószágaikat a juhászoknak. A juhászgazdák bérelték a földesúri kezelésben lévő legelőket és teljesítettek minden kötelezettséget az uradalmakkal szemben. A korabeli összeírásokból hiányoznak a markazi állatállományra vonatkozó adatok. Ezért megközelítő pontossággal sem tudjuk megmondani, hogy mennyi volt a juhok, vagy egyéb állatok száma. Érdekes, hogy a földműveléssel és juhászattal foglalkozó gazdák nincstelen zselléreket (későbbi szóhasználatnál cselédeket) tartottak. Ez csak azzal magyarázható, hogy a gazda juhász a földműveléssel foglalkozott, a juhok mellett pedig külön komenciós zsellérjuhászt, illetve bojtárt alkalmazott. Néhány évtized múlva a juhászat Markazon is alábbhagyott, részben mert a „juhászgazdák” ősi foglalkozásukat fokozatosan föld- és szőlőműveléssel cserélték fel, másrészt a földbirtokosok is korlátozták a jobbágyi juhtenyésztést. Az 1770-es évektől kezdve egyre jobban tért hódított a földesúri juhászat a jobbágy juhászgazdák által bérelt legelőket elszedték, illetve a bérlet megszüntetésével lehetetlenné tették a tömeges jobbágyjuhászat további fennmaradását. A juh és kecsketartás ez időben is sok kárt tett az erdőkben. A letarolt hegyes oldalt már az 1784-es térképen is Kopaszpartnak nevezték. A falu északi részén lévő „kiserdő” is lekopaszodott. A Birka-partot már 1784-ben is így nevezték, annak jeléül, hogy a jobbágyjuhászok néhány utóda kisszámú nyájával ide szorult vissza. A juhászaton kívül a markaziak közül néhányan makkoltatással foglalkoztak. Nem csak a saját sertéseiket, de nyári és őszi időszakra bérbevett állatokat is makkoltattak. Egyes források szerint a markazi erdőkben 400-500 db sertést is hajtottak az Alföldről bérmakkoltatásra. Augusztustól a tölgyerdőkben, szeptembertől pedig a bükkösökben.

A tölgymakktól a sertések gyorsan híztak, de kesernyés lett a húruk, a bükkmakktól pedig a kesernyés íz elmúlt. Ez időből maradt fenn sok a makkoltatással összefüggő földrajzi név is a markazi erdőkből, például Disznókút, Disznóhálás, Disznóoldal, stb. Az előbbieken már többször idézett Bél Mátyás az 1730-as években a megye alföldi részét bejárva azt írta, hogy ott a disznók általában a szabadban vannak, ősszel pedig nagy csordákban hajtják őket a Mátrába.^[5] A makkoltatás igen fontos és elterjedt hizlalási mód volt. Ezért is hangzott el sok panasz a XVIII. század utolsó harmadában a Markazon megindult nagymérvű erdőkivágások ellen, amely a makkoltatást is veszélyeztette. Őseink egy kis csoportjának a pálinkafőzés volt a mestersége. Az 1744. évi adólajstromból tudjuk, hogy ekkor a faluban 5 személy foglalkozott pálinkafőzéssel. Űstjeiket előbbi lakóhelyükről hozták magukkal. Régebbi szálláshelyeiken a Garam a Sajó és a Rima felső folyásának vidékén űstjeikben erdei gyümölcsökből és a boróka-fenyő apró terméséből, valamint bodzából főzték a „borovicska” pálinkát. Új hazájukban fenyő nem volt, itt erdei és nemes gyümölcsből, valamint szőlőtörkölyből készítették a szeszt. Főzdéjük után külön adót fizettek a vármegyének is. E

tevékenység a földesuraknak a megyének és az üzemeltetőknek is hasznos lehetett, mert egy 1760-ban készített összeírás szerint Markazon már 13 fő foglalkozott pálinkafőzéssel.^[6] Külön adó fizetésére kötelezettek között voltak a pipások (bagósok) is. Az 1744. évi összeírásban szereplő 24 fő közül nem tudjuk, hogy kik voltak a pipaadót fizetők. Viszont ismerjük, hogy 1760-ban Tresó János, Dobos András Szeverényi Jakab, és Fülep Ignác fizetett bagós adót. A pipázást a XVII. században szigorúan büntették, gyakran börtönnel, azonban a dohányzás a szigori büntetések ellenére is terjedt. A XVIII. században már büntetés helyett adót vetettek ki a pipásokra. Jelentős foglalkozási ágazat volt Markazon az újonnan letelepedők között famegmunkálás. Egykorú leírások úgy emlékeznek meg róluk, hogy Igen ügyes fafaragók voltak, szekereket, faekét, faházakat, ólakat, kádakat, cölöpöket, szőlőkarót, taligát, nyírfaseprőt és egyéb szerszámokat készítettek s pénzért, gabonáért árulták egészen a Tisza vidékéig. Télen erdei favágással, és ölfa fuvarozással is foglalkoztak. Néhányan a szénégetés mesterségét űzték.^[7] A famegmunkálás, szerszámkészítés „mellékfoglalkozásként” űzött mestersége is generációkon keresztül napjainkig fennmaradt. Ma azonban már csak néhány idősebb ember foglalkozik hagyományos módon a famunkákkal.

A XVIII. századi családokban kialakult munkamegosztás szerint az asszonyok „szabad-idejükben”, amikor a határi és a ház körüli munkák megengedték, kenderfonással és szövással foglalkoztak. Markazon kenderföldek nem voltak. A fonni, szöni való kendert az Alföldről és a felvidéki falvakból (Mátraballa, Mátradereske, Bodony, Pétervására, stb.) szerezték be és főleg téli idényben dolgozták fel. Őseink a ruházkodásban is majdnem teljesen önellátásra rendezkedtek be. Egyes téli felső ruhák saját maguk által kidolgozott prémes állati bőrből készültek. A házi készítésű vászonból varrták a férfi ruhákat, ingeket, gatyákat, (kivéve az egyes jobbmódúak által viselt szűrt, subát vagy dolmányt). Házi szőttesből készítették a női alsó (pendel), de gyakran a felsőruhákat is. Az ágyneműk lepedők, párnahuzatok, kenyérruhák stb. ugyancsak házi készítésű szőttesből, takaróző pokrócok pedig durva rongyszőttesből készültek. A szövés, fonás minden korabeli asszony munkájának szoros tartozéka volt. E háziipari foglalkozás is átöröklődött napjainkig. A fonás az 1950-es évekig, dívott, a házi szövással a faluban még ma is foglalkoznak néhány háznál. Sok olyan házi szövőszék van, amely még XVIII. században készült és azóta is használatos. Az első telepések egy nagyszámú csoportja napszámos- és idénymunkásként kereste kenyerét a környékbeli szőlős-gazdaságokban, nyári időszakban pedig arató és cséplő munkára jártak a búzatermesztő alföldi uradalmakba. Aratni továbbra is oda jártak, ahová előbbi lakhelyükről Kis-Hont és Gömör megyékből. Az egyik nagy uradalmi birtok ahová eljártak, Erk és Tarnaörs térségében volt. A XVIII. század második felében írta báró Orczy Lőrinc Barscay Ákoshoz címzett levelében:

*„Itt vagyok táborban, izmos tótokkal,
Kis-Hont vármegyei kétszáz aratókkal.”^[8]*

1748-ban a megyei közgyűlés úgy határozott, hogy az aratók a búza után kilencedet, árpa, rozs után nyolcadot kapjanak.^[9] Az aratás ekkor sarlóval történt. Egy arató-pár kb.: 800-1000 négyszögöl gabonát tudott egy nap alatt levágni. Az akkori búzatermés kataszteri holdakra számítva a jobb gazdaságokban 4-5 mázsa között mozgott. Egy aratópár hajnali 3 órától este 9 óráig tartó teljes erőbedobással végzett megfeszített munkával naponta körülbelül 25-30 kg búzát tudott megkeresni. A XVIII. sz. második felében a község határára 4 mezőőr és 4 erdőőr vigyázott. A földesúri birtokigazgatás igencsak ügyelt arra, hogy a jobbágyok dézsmálás nélkül terményt ne vihessenek haza. A falu értelmiségét ekkor még csak egy, ember képviselte illetve jelentette, aki jegyző, tanító és kántor volt egy személyben. Az egész faluban csak ő tudott írni. Markazon pap csak 1787-től lakott. A földesúri tisztartók, akiknek felügyelete alatt folyt a falusi élet, ez időben még csak Abasáron és Domszlón laktak. Földbirtokosok és birtokos nemesek Markazon a XVIII. században nem éltek. Az első urasági majorok a község határában a már előbb ismertetett Bossányi-féle juhászaton kívül, csak az 1770-71-es úrbérrendezés után alakultak ki.

A faluszerkezet kialakulása. Népi építkezés

Markaz belterületének kijelölése – mint előbb már láttuk – 1696-ban Domoszló újraterelítésekor megtörtént. Ez időből térkép vagy vázrajz nem került elő. Az első kapaszkodót az 1784-es katonai térkép nyújtja. Ezen a belterületi ingatlanokat a 100 évvel későbbi 1858-as és az 1886-os térképekkel azonosan, változatlanul fennálló határokkal jelölik. A falu települési rendszerének gerincét a markazi rétet patkó alakban félkörbe vevő Fő utca képezte. A Fő utcából a korabeli terepviszonyokat követve 7-8 girbe-gurba mellékutca ágazott ki. A falu központja a templom, a mellé épült faluháza, az iskola, valamint a kocsmával egybeépített szatócsbolt és mészárszék volt. A másik fontos közléstény a „melegvíz” mellett épült vízimalom, annak vízgyűjtő tava és a télen is 16 fokos vizet adó, a falu asszonyai által szabadtéri mosásra használt „meleg-vízi” tó volt. A letelepedő jobbágyok 600-1200 négyszögöl, a házas zsellérek 300-600 négyszögöl nagyságú beltelki ingatlant kaptak. Hogy ki milyen nagyságúhoz jutott, lovainak és ökreinek a száma és a család munkaereje határozta meg. A 120 évvel később készült és már név szerint beazonosítható térkép alapján megállapítható, hogy a nagyobb méretű beltelkeket nem mindig egy, hanem gyakran 2-3 darabban mérték ki. Az 1786-os térképen jól láthatók, hogy a beltelkeknek a legelő felé eső végében helyezték el a gazdasági udvart, főként a juhaklokat. A falu északi részén 200-300 öles beltelkeket mérték ki a későbbi jövő zsellérek részére. Ezt szabad pástnak, azaz krakónak nevezték el. Ennek a legvégén jelölték ki a cigányok letelepedési helyét. A falu régi belterületét árkokkal és tuskés élő sövényekkel vették körül. Ennek maradványai helyenként még ma is láthatók. A körülkerítés fő célja az volt, hogy az udvaron lévő állatok ne tudjanak a határba kimenni, illetve a külterületi legelőkön lévő házi állatok, valamint az erdei vadak ne okozhassanak károkat a kertekben. A sövény biztosította azt is, hogy a személyi közlekedés csak a kijelölt

6. Az 1786-ban készült és a Hadtörténeti Levéltárban őrzött térképről készült vázlatról leolvasható, hogy akkor a rét teljesen körbefogta a „kocsi” út. A beltelki porták végén a szérűskertek és juhaklok is jól érzékelhetők.

utakon történhessen. Az árok és a tuskés élő sövény bizonyos fokig a városfal szerepét töltötte be a falun. Az 1786-os térképről ítélve a belső utak helye, vonalvezetése, azonos volt a mostanival. Szélességét az akkori forgalomhoz méretezték. Az előbbi részben már

foglalkoztunk azzal, hogy 1742-43-ban a beköltöző mintegy 41 család 8-10 hevenyészetten kiépített házban lakott. A következő években a lakásokat az akkori körülményekhez képest szaporán építették. A beköltözést követően 7 évvel később egy 1749-ben készített házadó összeírásnál már 38 jobbágy és zsellérházat és két urasági lakóházat írtak össze. Az összeírás szerint a két Hadobás testvér még mindig a Bossányi illetve a Taródi féle uradalmi juhászlakásban lakott, s velük együtt – egy lakásban – élt még két nincstelen zsellér is, akik valószínűleg juhászbojtárok voltak. Az 1749-ben összeírt 38 házból 23 teljes jobbágyé volt, amely feltehetően jobb kivitelben készült és nagyobb méretű, mint a zsellérek házai. (Több adót is vetettek ki rá.) 15 ház pedig gyengébb kivitelű, kisebb méretű, zsellérlakásként készült. Az első házak nagyobbik része Markazon is fából épülhetett. Ezt valószínűsíti, hogy a szlovákok előbbi lakhelyein, a Rima és a Garam felső folyásánál – a tárgyalt időszakban – (de részben még ma is faházakat építenek). Őseink letelepedése idején Markazt is sűrű erdőrengeteg vette körül. A lakosok, mint ügyes fafaragók a leggyorsabban és legkönnyebben fából tudtak házat építeni. Közvetett bizonyítékként kell elfogadnunk az 1730-as évek derekán a környékbeli szlovák településeken járt Bél Mátyás pozsonyi tudós professzor útleírását: „A hegyvidékeken gerendákból összerótt faházakat építenek, de tetőfedésre mindenütt szalmát, vagy nádat használnak. A lakások belső berendezése egyszerű: szalmával döngölt földpadló, kis asztal lócával, a sarokban kemence, melyben kenyeret sütnek s vele fűtenek. Kemence hiányában nyílt tűzhelyet állítanak a szobába, s a belőle áradó füst megtölti, egyben fűti a helyiséget. Amikor a fa leég s a tűz kialszik a füst az ablakon megy ki.”^[10]

Az 1940-es években az akkor idősebb markaziak Kovács Ferenc (gyuri), Tresó József (honvéd), Hadobás István (kukus), emlegették, hogy a XIX. XX. század fordulóján még állt Markazon egy olyan faház, a mai Dobó István utcában, melynek nem volt kéménye, és a szabad tűzhely füstje egy kürtön a padlástérbe jutott, s amikor a tűz leégett, a kürtölyukat egy, e célra készített, karóra erősített rongygombolyaggal dugták be, hogy a meleg ne szökjön el. Az ablakokat gyakran marhahólyaggal vonták be, mert nem volt pénz üvegre. Télen pedig vagy szalmával tömték el, vagy bedeszkázták. A belső térben éjjel-nappal sötét volt, csak a tűzhely lángja világított. Egy megyei összeírás szerint 1910-ben Markazon még 8 olyan fából készített ház volt, amelyet lakás céljára használtak. Az utolsónak lebontott gerendákból ácsolt faházat Gerhát Pál kústár használta, s az 1930-as években építették át. A faházak mellett sövény fonatú házak is voltak. Az épület sarkaiba beásott ágasfákhoz és a közötté lévő oszlopokhoz erősített, font vessző képezte a falnak a vázát. E falat kívül-belül törekkkel kevert átgúrt sárral tapasztották be. Az ágasfák tartották a tetőszerkezetet és a mestergerendát. Födémje szintén vesszőfonású volt. Tetőzete szalmából, fűből, zsúpból vagy nádból készült. A sövényfalú házak egy része szintén kémény nélküli volt, de készültek olyanok is, ahol a tetőtérből kivezető kéményt fából faragták. Az 1940-es évekig állt még néhány ilyen fonott falú zsellérlakás a faluban. Melléképületekként pedig az 1950-es évekig funkcionált a tapasztott sövényfonás. Az 1740-es években Markazra beköltöző lakók egy része, főként a nincstelen és a mindig továbbállásra kész zsellérek félig földbe ásott, fából ácsolt és földdel fedett kunyhókban éltek. Bél Mátyás a már idézett művében az Alföldről írta, hogy azért készítettek földbe süllyesztett kunyhószerű lakhelyeket és azért nem

7. Az 1700-as évek végén épített generációs házak. A település első éveiben a fényképen látható kisebb és gyengébb házak épültek.

ültettek fákat még a földlakások körül sem, mert – mint ahogy ezt Bél Mátyásnak mondták – : „Hogyha az uraság elzavarja őket, vagy az ellenség elől futni kell, ne sajnálják a kunyhókat és a fákat otthagyni.” A markazi helységháza (akkor így hívták a községházát) a mai kántoriskola helyén állt. Ugyancsak hevenyészetten a lakók építették fel a beköltözésüket követően. Itt működött az iskola, a hivatali helyiségként szolgáló lakásban, hiszen a jegyző egyben iskolamester, harangozó és kántor volt, s a hivatali helye a lakása volt az első években. A beköltözés első időszakában – a templom megépítéséig (1757-ig) a helységházául szolgáló lakásban tartották az egyházi szertartásokat is. A helységháza egyike volt az elsőnek megépített háznak, mert azt az okiratok szerint 1746-ban már használták. A középkori falu képéhez mindenütt hozzátartozott a templom. Az első letelepedők még 1742-43-ban fából ácsolt haranglábon álló Szent László tiszteletére felszentelt kisharangot állítottak fel a helységháza udvarán. Az egri érsekség 1746-ban végrehajtott egyházi vizsgálatánál a következőket állapították meg Markazról:

„Domoszló filiája. Temploma nincs, mert újonnan betelepült szlovák lakossága még nem telepedett le véglegesen, nem állandóak Két kereszt van, egyik a faluban, a másik a falun kívül.”^[11]

Az érsekség 1767. évi vizitációjánál már azt írták, hogy:

„Templomát szilárd anyagból a lakók építették 1757-ben. Kis fatornya van.”^[12]

Nincs semmiféle adatunk arról, hogy kik építették a templomot. Markazon ez időben élethivatás-szerűen építkezéssel és ácsmunkákkal foglalkozó személy nem lakott. Az életfeltételek olyanok voltak, hogy a parasztoknak mindenhez érteniük kellett. Arra pénzük nem volt, hogy hivatásos mesterekkel építkezzenek. De ekkor még igen kevés pénz jött össze a falu-közösségnél is. Ezért a kényszer által csiszolt ügyes kezű zsellér „kontárok” legjobbjai a gazdálkodás mellett a sajátjukon kívül esetenként másoknak is segítettek felhúzni a házát. Ezek az „ezermester” zsellérek voltak a markazi templom építői is. A falu lakosságának többi része pedig „segédmunkában” és az anyagfuvarozásban teljesítette a rárótt közmunkákat. A sokmindenhez értő fafaragó, kőműves, ács, földműves, állattenyésztő zsellérek utódaiknak továbbadták tudományukat, s csak az 1950-es évek modern építkezései szorították ki őket.

Milyen nyelven beszélhettek az első letelepedők?

Az 1746-ban tartott egyházi vizitáció Markazzal kapcsolatban a következőket állapította meg:

„A lakosság nemrég telepedett be, nem látszanak állandónak Temploma még nincs. Valamennyien tótok, részben katolikusok, részben lutheránusok A katolikusok lélekszáma 303, a lutheránusoké 71. A vallással nem sokat törődnek Az iskolamester, kántor, jegyző és harangozó egy személy: Bucsányi Pál. Tud magyarul, németül, tótul. Lelkes ember, panaszkodik, hogy a szülők nem küldik gyermekeiket az iskolába. Lakása igen nyomorúságos. Párbért kap.”^[13]

Egy másik korabeli összeírás szerint a lakosság nem elég vallásos, szeretnek mulatozni, táncolni az egyház által tiltott időben is és vasárnap hordják a terményeiket a malomba, végzik a ház körüli munkákat. A vizitációk tömör megfogalmazásai és megállapításai igen sokat mondanak őseink szokásairól és jelleméről. A vizitációk az első években mindig azt állapították meg, hogy a markaziak valamennyien tótok. E megállapításhoz hozzá kell még tenni, hogy a nótárius jegyző, iskolamester, Bucsányi Pál is tót volt. Felvetődik a kérdés, hogy milyen nyelven beszélhettek ez időben a Markazra betelepült tót őseink? Hogyan értették meg egymást a környékeliekkel és földesúri tisztartókkal. Bél Mátyás, a már idézett tudós-professzor a Mátra vidéki útjáról beszámolva a következő jellemzést adta a környékbeli szlovákokról:

„Az újonnan bevándorolt szlovákok életmódjukban a magyarokat is, németeket is utánozzák.

Lakásuk nem olyan tiszta mint a németeké, beszédük pedig olyan mint a magyaroké, mert a magyar nyelvet úgy elsajátítják, mintha magyarnak születtek volna.

Nemcsak a városokban, hanem a falvakban is magyarul beszélnek és magyarosan öltözködnek”^[14]

Bél Mátyás hajdani útvonalát követve kitűnik, hogy csak magyar, szlovák, és németek által lakott, kevert településeken járt, és az ottani megfigyeléseit adta közre. Abasár és a többi vegyeslakosságú falvak esetében az állapítható meg hogy ahol a szlovákok beköltözése előtt már volt egy magyar eredetű vagy elmagyarosodott törzslakosság, és oda a szlovákok hosszabb időn keresztül kisebb csoportokban „szivárogtak” be, ott a tótok átvették a magyar szokásokat nyelvet, ruházatot, stb. és gyorsan beolvadtak a törzslakosságba.

Bél Mátyás útleírásából viszont tudjuk, hogy nem járt „színtiszta” azaz teljes egészében szlovákok által lakott településeken. A tiszta tót falvakban másként alakul a szlovákok asszimilációja, mint a vegyes községekben. Markazon, ahová kivétel nélkül csak szlávok települtek be, Domoszlón, ahol 3-4 család kivételével, illetve Kisnánán, ahol 1-2 földesúri

tisztartó kivételével mindenki tót volt, és ennél fogva nagy tömegben, szlovák közösségekben éltek együtt, – évszázadokon át megtartották szokásaikat a magyarokétól különböző öltözköket és a tót anyanyelvüket is. Nincs birtokunkban adat, vagy összeírás arról, hogy a beköltözöttek közül hányan tudtak magyarul beszélni, de egy sor közvetett bizonyíték alapján arra lehet gondolni, hogy a letelepedés idején a népességnek legalább a fele csak tótul tudott. A beköltözötteknek mintegy 60 százaléka közvetlenül, vagy 1-2 évvel korábban a szlovák nyelvterületnek olyan községeiből érkezett, ahol még 200 évvel később az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó éveiben is csak tótul beszéltek (E könyvhöz szükséges adatgyűjtés során jó néhány olyan felvidéki faluban jártam, ahonnan hajdani őseink érkeztek. Sok faluban egyetlen személyt se lehetett találni, aki magyarul beszélt volna.) Markaz első szlovák iskolamestere, illetve jegyzője Bucsányi Pál egyházi és közigazgatási jellegű megbízatása is arra mutat, hogy a lakosság jelentős része még nem tudott magyarul. Az iskolába (jegyző lakására) eljáró 10-12 gyermek (mert a többi nem járt) tanítása a Biblia felolvasására és főként a magyarul való beszélés gyakorlására szorítkozott. Az 1749-től kezdődő hiányosan vezetett anyakönyvi bejegyzések azt mutatják, hogy a még előbbi tót nevüket szép hangzású magyar névre felcserélők is (ezek jártak az élen az elmagyarosodásban) törve beszéltek a magyar nyelvet. Tudni illik ez időben 4 községnek (Markaz, Domoszló, Kisanána, Vécs) egy papja volt. A pap a 4 község lakóinak nagy részét működése során nem ismerhette meg. A bemondásokból – hallás alapján – nehezen tudta a magyar és a tót neveket megkülönböztetni. Az egyházi személy a nevet úgy írta be az anyakönyvbe, ahogyan azt bementék, illetve ahogy azt a bejelentő beszéde alapján értette. Az első években megfigyelhető, hogy a magyar nevek egy részét is gyakran tótosan írták be az anyakönyvbe. Például a Marokházi név gyakran Marasanzi, Maroksanzi, Marshaziként van írva. A Szekrényes név Szkredéc, Szkrinyic, Krényecként. A Vitéz név Vítiz, Vityiz, Visiz-ként van írva, stb. Évtizedek teltek el, amíg a pap rendszeren írta le, azaz a bementők pontosan mondták be a magyar hangzású neveket is. Még furábban vannak a magyar hangzású nevek leírva akkor, amikor új pap anyakönyvezett, aki akkor hallotta először a tót hangzással kiejtett magyar neveket.

A tót neveket is sokféleképpen értették az anyakönyvi bejegyzést eszközöző papok. A Hadobást gyakran Hababa, vagy Hadaba-ként írták. A Hatalyákat Hatalyi, Hátalyi, Hutalyiként. A Zaját Zajos, Zajdi, Zarjacként. Az elferdült kiejtés a markazi határ dülőinek neveiben is megmutatkozott. Például „Milvölgy” = mélyvölgy. Kisdetk = Nyisdeth = Nyiged.

A beköltözés után 25 évvel később az 1767-ben tartott egyházi vizitáció már a következőket állapította meg:

„Kántortanító Vidinyi József magyarul és tótul beszél. A tanulók vallásoktatását elvégzi. Egyúttal jegyző is. Háza nagyon rossz állapotban van, a falu építette. Minden tanulója után 15 krajcárt kap. Néhány magyar kivételével tót anyanyelvű. Lélekszám: 547.”^[15]

A fenti összeírás idején már nagyrészt a pionírok második generációs nemzedéke, a beköltözők leszármazottai lakták a falut. A névanyag eredetvizsgálatából ítélve, mint ahogy azt már előbb kifejtettük, 1767-ben is kivétel nélkül csak szlovákok éltek a községben. A néhány sorral fentebb idézett egyházi vizitáció jegyzőkönyve utolsó mondatának megállapítása „... néhány magyar kivételével ...” azt mutatja, hogy a magyar nevet viselő második generációs szlovákok közül egyesek már úgy beszéltek a magyar nyelvet, hogy a lakosságot nem ismerő papok azokat magyar anyanyelvűeknek vélték. A vizitáció megállapítása egyben azt is mutatja, hogy a második generáció már két nyelvűvé lett, a tót nyelv mellett beszéltek a magyart is. A magyar nyelv megtanulásában valamit csak segített az „iskola” és az egyház. Elősegítették elsajátítását az Abasáron és Domoszlón lakó magyar nyelvű földesúri tisztartók, akik magyar nyelven jobban tudtak érintkezni a jobbágyokkal. Ez irányban hatott a környező községek magyar lakosságával való érintkezés is. Az egyház és

földesurak egyébként ez időben még kevésbé törődtek jobbágyaik nemzetiségi hovatartozásával és nyelvükkel, inkább a vallási-felekezeti hovatartozásuk, az ebből eredő nézetük, istenhitük érdekelte őket. Ezért kerültek minden téren háttérbe a nem katolikus vallásúak és igyekeztek a lutheránusokat átkereszteltetni.

A beköltözők vallási és közösségi élete

A beköltözés után négy évvel az 1746-os egyházi vizitációnál mint már előbb idéztük a 374 lakosból 71 lutheránus volt. Ezek annak ellenére ragaszkodtak vallásukhoz, hogy az előbbi lakhelyeiken már megismerték a vallásüldözést, sőt esetleg közöttük lehettek olyanok is, akik éppen emiatt kényszerültek előbb falujukból elköltözni. A Rima és Garam felső folyásának falvaiban a XVIII. század első felében zömében lutheránusok éltek, illetve élnek ma is. Vallásuk visszaszorítására egy sor egyházi, állami és földesúri kényszerintézkedést hoztak.^[16] Mivel őseink lutheránus vagy görög-keleti vallású községekből származtak költözködésükkor zömük még nem lehetett katolikus vallású. A gyors átváltás azzal magyarázhatjuk, hogy a felvidéki származási helyükről érkezők nagy rész (okulva az ottani vallásüldözésből új helyén már nem hangoztatta régi vallását Kényszerűségből a katolikus egyházhoz tartozónak vallotta magát, és csak legnyakasabbak álltak ki továbbra is – lutheránus meggyőződésük mellett. Őa egy ideig tovább dacoltak a hitbuzgó katolikus földesúri megbízottak és a papol' megkülönböztető intézkedéseivel. Végül elfogytak, kihaltak (Őket nem anya könyvezték, nincs róluk sehol nyilvántartás.) A temető szélére kerültek, s valószínűleg az ő maradványaik kerültek elő az 1970-es években a ravatalozó építésének alapjaiból. Az egyház és a befogadó birtokosok tisztviselői már előre felkészültek arra hogy az érkező lutheránusokat átkatolizálják Az első telepések között érkezett Domoszlóról a harangozó Sztár János, majd a kántortanító Bucsányi Pál. Elsőként épült meg a faluban a harangláb, a helységházában az imaház, majd valamivel később a templom. A magukat katolikusnak valló telepeseket azonnal bevonták az egyházi életbe, míg a lutheránusoknak semmit nem engedtek építeni. Tilos volt a lutheránusoknak még a magánházaknál való összejövetelük is. Az átkatolizálás munkája az évek során azzal az eredménnyel járt, hogy a vallásukhoz leginkább ragaszkodó lutheránusok elhallgattak. Egy korabeli egyházi irat igen dicsérőleg emlékezik meg Mercz János plébánosról, aki 1718-tól mintegy 35 évig volt a körzet papja, és igen sok lutheránust átkeresztelt. Így kialakult a faluközösségben az egységes vallás, s a lakosság feledve régebbi vallási sérelmeit, hitbuzgó katolikussá vált. Markaznak 1749-ben 420 lakosa volt, akik 38 lakóházban éltek. Egy-egy lakóházban átlagban 2 család, 11 személy lakott, az idős szülők a már nős fiaikkal, vagy pedig egymással rokonságban lévő családok. Az egy lakóházra jutó átlagos létszám viszont azt is jelentette, hogy a házak jelentős hányadában 3 család (15-18 fő) zsúfolódott össze. Egy 1751-es adóösszeírásban megtalálható, hogy más-más nevű családokból többen együtt, egy lakóházban, de külön éltek. Markazon ez időben többen laktak egy lakóházban mint Visontán, ahol átlagban 9 fő élt egy fedél alatt. Markazra még inkább helytálló az a történeti megállapítás, hogy:

„Azt kell feltételeznünk hogy a ház minden helyiségében háltak, nem mindig ágyon, hanem a ház földjére szórt szalmán, esetleg szalmazsákon, – sőt az istállóban, a különállóan épített kamrában, a padlásán, vagy éppen az udvarban a kertben összerakott kazal, boglya tövében is.”^[17]

Nem a hagyománytisztelet, hanem a termőföldre alapozott megélhetés és a lakáshiány miatti kényszerszegregyüttélés volt az alapja a hosszú ideig fennálló nagycsaládoknak, ahol a nagyszülők együtt éltek leszármazottaik több családok közösségében. A padlásán, istállóban, az istálló jászlában, pajtában, szénakazalban való alvás, részben még az 1930-as években fennállott. A falusi férfiak nagy része az 1930-as években is télen-nyáron az istállóban lévő dikón, vagy a

jászolban hált. A 10-12 éves fiúk egy része pedig vagy a jászolban, vagy az istálló menyezetgerendáira erősített, s onnan 50-60 centiméterre lógó deszkanyoszolyában rendezkedett be éjszakai pihenésre. Markazon, Domoszlón, Kisnánán és más falvakban ma is élnek olyan idős emberek, akik elmondják, hogy az esküvőjük utáni hónapokban az istállóban, vagy a padláson tárolt szénában háltak ifjú feleségükkel, mert máshol nem jutott hely számukra. Őseink magukkal hozták a Felvidékről azt a tulajdonságukat, amiről 1868-ban Albert Ferenc írt, mely szerint egyes helyeken

„... az a szokás dívik, hogy az ajtóban szeretnek aludni akként, hogy a fejüket az ajtó küszöbére helyezik.”

E bohókásnak tűnő szokás nem őseink mókás természetéből, hanem a régi életfeltételekből fakadt és öröklődött át arra az időre, amikor már a körülmények nem indokolták fennmaradását. Elődeink nagy része 250-300 évvel ezelőtt a Kárpátok, a Fátra, a Vihorlát, az Alacsony Tátra hegyei között pásztorkodott. Azt vélhetnénk, hogy a pásztorok a magas hegyek holyáin (hegyi legelőin) nyugodtan szunyókálhattak, míg a nyájak legeltek. A valóságban sohasem volt békés életük. Az erdőkből mindig zsákmányra éhes katonák, rablók, martalócok éles tekintete fürkészte a nyájakat, s azokat gyakran megdézsmálták. A pásztoroknak nyájaik védelmében mindig készen kellett lenniük arra, hogy megvívjanak a farkasokkal, medvékkel, az örökké éhes minden nációt képviselő katonákkal, kóbor csapatokkal, rablóbandákkal, a nyájat elhajtani igyekvő földesúri csatlósokkal és esetenként más pásztornépekkel is. Ezért voltak a későbbi századokban is a falvakban mindig a legverekedősebbek legagresszívebbek a pásztorok. A pásztoroknak amellet, hogy sok mindennel és mindenkivel meg kellett küzdeniük, készen kellett lenniük családjukkal együtt a gyors menekülésre. Szálláshelyükön ahol egy kunyhóban többen éltek, (bár éjszakára a nyájat felváltva őrizték) – a legéberebben alvó az ajtóban hált, hogyha kint zaj támad, akár ember vagy állat képében jelenik meg az ellenség, gyorsan talpon tudjanak lenni, védekezni, vagy menekülni. Az ajtóban háló ébren alvó volt az összekötő a nyájat kint őrző személy és a bent alvók között. Erre a szokásukra még az új hazájukban is szükségük volt, mert itt is gyakran dézsmálták meg az állatállományt a hegyekből bejáró farkasok és rókák. A megyei közgyűlési jegyzőkönyv megörökítette, hogy még a beköltözés után 50 évvel később 1802-ben a környéken egyidejűleg 15 farkaskölyköt pusztítottak el. Gyakran rendeztek farkasvadászatot az erdőkben és a réti nádasokban.

A település megszilárdulása

„1773. után gyakorlatilag lezárult Heves Megye török utáni újranépesülésének nyolc évtizedes folyamata. A megye lakosságának a száma 1715-től 1785-ig 15.000-ről 132.000-re emelkedett.”^[18]

A XVIII. század utolsó harmadában lényegében megszűnt a környéken az egyik községből a másikba hullámozó, letelepedési helyet kereső vándorlás. A Mátra alján a török időben lakatlanná vált falvak újranépesítése a XVIII. század második felében Pálosvörösmart betelepítésével lezárult. Az utolsónak népesült Pálosvörösmatra 1749-től 1760-ig teljesen nincstelen, zömében juh- és kecskepásztor szlovákok (részben vlachok és lengyelek) érkeztek. Feltűnő, hogy a Vörösmatra beköltözőknél több családi név szintén azonos a környékre, többek között Markazra is évtizedekkel előbb betelepült tótok vezetékeveivel.^[19] A markazi faluközösség megszilárdulásában igen lényeges szerepe volt az 1770/71-es Mária Terézia féle úrbérrendezésnek, melyre a későbbiekben bővebben kitérünk. A lakosság állandósulását elősegítette az is, hogy a XVIII. század második felében a gabona és gyapjú konjunktúra arra ösztönözte a földbirtokosokat, hogy saját kezelésben lévő majorokat hozzanak létre, és

növeljék a juhállományukat. E törekvésük során hozták létre 1770 után a markazi nyigedi völgyben Tarródy József majorságát, majd valamivel később ugyancsak ott a Hunyady grófok felsőnyigedi tanyáját a falu szélén. (Ubocsban, a Tarródyak másik juhászatát azon túl, hogy az övék volt a mai termelőségvetkezeti iroda helyén lévő tanya is.) Gróf Hunyady József a markazi legelők szélén a Tatármező felső részén folyó Várpataknál építette meg a Tatárpusztának nevezett – a falusiak által pedig zshiványtanyának gúnyolt – juhtelepet. Gróf Szerdahelyi pedig Markazon a Felső-majornak nevezett szállást készíttette el. Az Orczyak szintén ez időben létesítették a Csörgő alatt (ahol a mi időnkben Kiss János erdőkerülő lakott) a több juhodályból álló tanyát. Ezekben a majorokban sok juhász telepedett le és jutott munkához. A juhászaton kívül uradalmi kocsisok, földesúri tisztviselők és szolgáló népek is letelepedtek a kialakuló tanyákon. Nincs adatunk az 1770-es évek utáni időszak földesúri juhállományának mennyiségéről, de egy későbbi iratból hozzávetőleges képet nyerhetünk.

„Gróf Szerdahelyi Pál több ezer darabból álló juhnyáját Brudern bárónak karácsondi Varjas nevű majorságába, a kaszálókba hajtotta bele. Egy 5600 darabból álló juhnyáját a Duna mellől, Béláról szállíttatott Szerdahelyi erre a vidékre. Ebből 1000 db Saáron maradt és a Brudern birtokban lévő Rókus-dűlőt pusztította. Egy részét, – 1000 db-ot Domoszlóra, másik részét 300 db-ot Karácsondra irányítottak, a többi Markazra került. Varjason Brudern gyönyörű „selyem-juhokat” tartott.”^[20]

E híradásból kiolvasható, hogy gróf Szerdahelyi Pál Markazon 3300 db birkát helyezett el. Ugyanakkor juhászata volt – mint előbb már írtuk – a Tatármező szélén és Nyigedben Gróf Hunyady Józsefnek, a falu szélén (a mai tsz-irodának a helyén) és az Ubocsokban Tarródy Józsefnek. Nem tudjuk biztosan, hogy Gróf Szerdahelyi hol helyezte el Markazon a 3300 db-ból álló juhnyáját, de úgy véljük hogy azt csak a markazi Felsőmajorban létesített aklokban tarthatta. Ebből arra is következtethetünk, hogy az 1745-46ban lebontott Felső majort az 1770-1780-as évek közötti időben létesítették. A földesúri juhnyájak nagymérvű növelése, a legelők lefoglalása, a legelőbérletek megszüntetése háttérbe szorította az ősi hagyományokra épülő jobbágygazda juhászatakat. Az 1744-ben összeírt mintegy 15 jobbágyjuhásznak fiai közül az 1770-es években már csak 5-6 gazda foglalkozott a földművelés mellett juhászattal is. A többiek felhagyva az ősi foglalkozással földhözkött jobbágyok, vagy földesúri komenciós juhászok lettek. A falu lakosságának állandósulását elősegítette az is, hogy 1784-ben II. József császár egyházszervezési akciója során szilárd anyagból parókiát építettek, és 1787-től kezdődően önálló plébániája és papja lett a településnek. Az 1784-87 között épült parókiát többszöri felújítás után 1965-ben teljesen lebontották és helyére építették a ma meglévő újat. A település megszilárdulását egy sor állami, jogi rendelkezés, földesúri intézkedés az állandóbb jellegű újabb lakóházak építése, új szőlők telepítése, stb. szolgálta. A népesség letelepedésének a megszilárdulásában a jobbágyzsellér-parasztok megkötésében azonban a legjelentősebb intézkedés az 1770/71-ben végrehajtott úrbér rendezés és tagosítás volt.

A Mária Terézia féle úrbérrendezés

A 150 évig tartó török időből átöröklődött és megoldatlan földesúri tulajdonjogi birtokviták, az ellentmondásos állami adórendszer egységesítésének szükségessége, az elmaradott mezőgazdaság korszerűsítésének igénye az uradalmi majorságok térhódításával kapcsolatos jobbágyföldek elvétele és a növekedő, a földesúri tisztségviselők által követelt robotszolgáltatás miatti összeütközések következtében felhalmozódott rengeteg probléma megoldására Mária Terézia királynő 1767. január 13-án kiadta az úrbérrendeletként ismert pátensét (parancsát).

Ennek célja volt olyan:

„szabályszerű úrbárium (úrbéri szerződés) elkészítése, amely pontosan meghatározza a jobbágYTELEK belső és külső tartozékait, és azokkal arányosan írja elő a jobbágY által a földesúr részére fizetendő pénzbeli, terménybeli és robotszolgáltatásokat ... továbbá egységes alapra helyezze és növelje az állami adóbevételeket.”^[21]

Az urbárium végrehajtására a megyékbe királyi biztosokat neveztek ki. Heves megyében Brunszvik Antal udvari tanácsos kapta a királyi biztosi megbízatást.^[22] Markaz község urbáriumát 1771. február 22-én hagyta jóvá a megyei úrbéri törvényszék. Viszont a markaziak azt nem akarták elfogadni. Elpanaszolták, hogy a földesurak a kilenced dézsma címén, a terményeik egyötödét elszedték. Több robotot követeltek, mint ami törvényes. A földesúri tisztviselők által igénybevett fuvarokat nem számították be a robotba, a jobb földjeiket mint az Ubocsok és Nyiged és a legjobb legelőjüket elszedték. Az iga nélküliek azt panaszolták, hogy a jó földjeiktől megfosztották őket, és csak egy kis darabkát kaptak az addig feltöretlen kavicsos libalegelőkből a paskomokból. Az urbárium végrehajtása során az iga nélküliek házas zselléreké váltak. A vita 13 évig tartott. Végül sérelmeik meghallgatása céljából és az urbárium elfogadásának megtagadása miatt a markazi előjárókat (bíró, jegyző, esküdtek,) a megyei királyi megbízott elé idézték, ahol 1784-ben az urbáriumot anélkül, hogy a sérelmeket orvosolták volna, aláírták, (csak a jegyző tudott írni) illetve kézvonásukkal ellátták, s ezzel szentesítették a jobbágyszerződést. Az úrbéri szerződés aláírásakor a markazi előjáróság a következő írásbeli nyilatkozatot tette:

„Hogy Felséges Consilium által kiadott urbáriális parancsolatban foglalt punktumok és kérdések előttünk nemzeti vitélő szolgabírák uraimék által magyar nyelven elolvastatván ... és, hogy ezekben sem földesuraságok, sem tisztjei ellen semmi panaszunk nincsen, saját kezünk keresztvonásával és helységünk élő pecsétjeivel megerősített levelünkkel bizonyítjuk

Signum Markaz dia. 12.00 1784.

Vahasnyen Ferenc jegyző
Turnaj Tamás főbíró x
Hacsavéc Lőrinc törv. bíró x
Zaja András esküdt x
Tresó Máté esküdt x
Hadobás József esküdt x^[23]

Az elfogadott és jóváhagyott urbárium 1 példányát a községi előjáróságon, egyet a megyénél, egy-egy példányt pedig az érintett földesuraknál őriztek a továbbiakban. (A megyei levéltárban őrzött példányról készített fénymásolatot néhány lappal odébb közöljük.) Az úrbéri rendeletet végrehajtók a község határát másodosztályúnak minősítették (Domoszló határát első, a detkit pedig harmadosztályúnak) Markazon a II. osztályú minősítésnek megfelelően egy egész jobbágYTELket 28 kishold (1200 négyszögöles) szántóban, 10 kaszás rétben, (800 négyszögöl, illetve egy szekér széna = I kaszás réttel) állapítottak meg. Belsőségként egy kishold tartozott még egy-egy jobbágYTELEKhez. Az urbárium szabályainak megfelelően a faluban 23 egész telket alakítottak ki, melyet 43 jobbágYgazda között osztottak fel. Ennek következtében voltak egész, háromnegyedes, féltelkes, és negyedtelkes jobbágYok. A telkek kialakítása során 456 kataszteri holdról, 483-ra nőtt a jobbágYok szántóföldjébe beszámított terület, mert az ekkor folyó irtások által megtisztított földet is szántóként vették figyelembe. A használatukban lévő rétet pedig 106 kataszteri holdról 172 holdra növelték azáltal, hogy a friss irtás területeket ugyancsak rétként számították be a telekbe. A telkes gazdaként elismertek száma az urbárium előtti 75-ről 43-ra csökkent. Ez azt eredményezte, hogy 1-1 telkes gazdára papírforma szerint átlagban több föld és rét jutott, az úrbérrendezés

után, mint amit előbb használtak. Azaz nőtt a jobbágygazdaságok területi nagysága. A papírformától eltérően azonban a valóságban lényegesen kevesebbet használtak, mert az irtásföldek előbb nem voltak beszámítva a telekbe, most pedig figyelembe vették. Amíg a telkesgazdák kevesebben lettek, a házas és házatlan zsellérek száma lényegesen megnőtt. Harminc volt jobbágyot a földből kisemmizett zsellérré tettek. Ők most már csak 1200 négyszögöl külterületet kaphattak, azt is a legroszszabb helyen, az előbbieken libalegelőként használt paskomokban. Az úrbéri szolgáltatásokra kötelezett zselléreknek a házuk, illetve a beltelkük, és a paskomokban használt kis parcellájuk után kellett a földesúrnak járó terheiket viselniük.^[24] A mintegy 30 családot számláló úrbéri zselléreken kívül volt még a faluban egy másik, ugyancsak mintegy 30 családot kitevő teljesen nincstelen, tehát még belsőséggel sem rendelkező zsellérréteg, akik a hiányosan vezetett anyakönyvön kívül semmiféle más hivatalos iratban nem szerepeltek. Ezek a zsellérek nem voltak úrbéri szolgáltatásra kötelezettek. Ők képezték az uradalmi juhászok, uradalmi cselédek, jobbágyoknál szolgáló bojtárok, községi pásztorok csoportját.

Jobbágykötelezettségek 1771 után

Az úrbárium (úrbéri szerződés) pontosan körülhatárolta a jobbágnak és házas zsellérnek a földesúrral szembeni kötelezettségeit, ami fő tartalmában országosan azonos, de a falvak és a földesúri igények sajátosságaiból adódóan némileg el is tértek egymástól. Hosszadalmas lenne e kötelezettségeknek a felsorolása, ezért eltekintünk tőle. Néhány oldallal odébb megtalálható az úrbáriumhoz csatolt markazi jobbágyok névsorának a fénymásolata, melyen minden személynél feltüntették, hogy milyen kötelezettségek terhelik. Az úrbárium ugyancsak felsorolja azt, hogy a földesúr milyen büntetést szabhat ki, ha a jobbágy nem teljesíti megszabott feladatait.^[25] Ha az úrbáriumban felsorolt jobbágyi kötelezettségeket, földesúri dézsmát, egyházi tizedet, ajándékot, robotot, stb. pénzre átszámítjuk, és összevetjük a jobbágygazdaság valószínűsíthető átlagos jövedelmével, azt kell megállapítanunk, hogy a telkesgazda jövedelmének a felét elvitte a földesúr és az egyház, a másik feléből pedig fenntartotta a gazdaságát és a családját, fizette az állami, megyei és községi adót. Ezek alapján a jobbágyok röghöz kötött feles bérlőnek is tekinthetjük. A sokféle földesúri kötelezettség betartására a teljhatalmú megbízottak az ispánok vigyáztak. A markazi jobbágyok felügyeletét ellátó Haller-birtok ispánja Domoszlón, az Orczyaké pedig Abasáron lakott. Egy korabeli domoszlói tanúkihallgatás jegyzőkönyvében az ispán eljárását a következőkben örökítették meg:

„Tudja a tanú, hogy B. Haller Önagyságának itten Domoszlón conventiós ispánja vagyon, nevezetes Hajas Miklós. Akárminemű munkája az uraságnak előadta magát, szántásra, kaszálásra, más afféle robotára mindenkor az ispán szokta a jobbágyokat kihajtani és jelenlétében szokták az uraság dolgát véghezvinni. A jobbágyok az ispántól függenek és ha valami olyan engedetlenség vagy más afféle igazításra való dolog történik, ő szokta elintézni a jobbágyok között. Számadás nélkül az uraság nem tartaná szolgálatjában. Domoszló, Markaz és Nána vannak gondviselésse alatt. Az bor és búzabéli dézsmálást önagysága verpeleti tisztartójával ketten szokták véghezvinni, hanem korcsma és mézárszék árendáit mind a három helységben Hajas Miklós szokta kézhezvinni. Cenzust pedig nem adnak egyik helyiségben sem, mivel robotával szolgálják önagyságát. Másik tanú úgy tudja, hogy olykor Hajas Miklós, olykor pedig önagysága kerülője és polgárja által hajtattak ki a jobbágyok, de ugyancsak az kerülőnek polgárnak a jobbágyok hajtogatásában is Hajas Miklós szokott parancsolni. A jobbágyok tőle függenek, sőt, ha szavának nem engedelmeskednek láncra is szokta tétetni az olyanokat. A jobbágyság hol ispánnak, hol erdőbírónak szokta nevezni. Ha

jobbágy a kerülő vagy polgár szavára robotára meg nem indult, Hajas Miklós pálcával rajta menvén vagy kihajtotta, vagy zálogát vitte. A múlt nyáron egy ember a korsót a másik fejéhez ütvén az uraság számára az ispán vette meg a szokott pennalitást (büntetőpénz). Korcsma, mészárszék, malom, és erdőbéli jövedelmekről számadást szokott adni.”^[26]

Hogy ténylegesen létező személy volt a fent emlegetett Hajas Miklós Ispán, arról tanúskodik az anyakönyv is. Nevezett 1758-ban 50 éves korában halt meg Domoszlón. Az úrbárium felsorolta a földesúr, illetve a tiszttartója által kiszabható büntetéseket is. Ha a jobbágy nem jelent meg a tiszttartó által megparancsolt munkán, 3 napi többletmunkával, ha ettől sem javult meg, 24 pálcaütéssel „*az asszonyi állat pedig szintén ugyanannyi korbácsütéssel*” büntetessék – A földesúrral vagy annak megbízottjával való nyelvelésért 12 korbácsütés járt az „asszonyi állatnak”. Ha a fenti büntetések nem használtak, a vármegyei hajdúk próbálták megjavítani a bűnbe esettet. A földesúr ispánja 3 napra bezárhatta az urasági börtönbe a szóra nem hajlót. Ezt a megbüntetett napi 15 krajcárért (ennyi volt az egy napi napszám is) megválthatta. Ha az uraság engedélye nélkül házasságot kötöttek, a szabálysértő javait elkobozhatták. Idegenek csak földesúri engedéllyel tartózkodhattak a jobbágy házában. Ezt a házigazda egy órán belül köteles volt jelenteni az előjáróságon. Az 1771-ben életbe lépett úrbárium még nagyobb terheket rakott a falu lakóira, mint amit előbb viseltek. A telekrendszer kialakításával új alapokra helyezett adók az előbbi időszakhoz viszonyítva jelentősen megnövekedtek. Egy felnőtt fiúval és felnőtt lánnyal együtt gazdálkodó két lovat és két sertést tartó féltelkes jobbágygazda évi adója, amit a vármegyének kellett befizetni, 5-6 forint körüli összeget tett ki. A kétlovas ígás napi fuvar ekkor 1 forint, egy gyalognapszám 15-25 krajcár körül alakult. Az úrbérrendezés során az előbb évente felosztott közösségi földhasználat megszűnt. A jobbágyoknak a földjét most már állandóra kimérték, kihasítottak a határ minden táblájából egy-egy nadrágszíz parcellát, amelyet a nevéen nyilvántartásba vettek. Azért aprózták úgy el a határt, hogy minden jobbágy, minden dűlőből kapjon, mert a földek minősége körül már ekkor is megoldhatatlan ellentétek feszültek. A közösségi földhasználat 1771-ben való megszüntetése, a jobbágyföldek személyekre való kimérése a jobbágytelkekhez fel nem osztott földeknek majorsági szántóvá és legelővé nyilvánítása lehetetlenné tette a továbbiakban a paraszti vándorlást. Ezután már sehol nem volt olyan paraszti földközösségi rendszer, ahová az engedély nélkül vándorlót mint földművelőt befogadták volna. A földesurak az urbárium végrehajtásával kapcsolatos földrendezést használták fel arra, hogy a legjobb földeket elvegyék, és azon majorsági gazdálkodást alakítsanak ki. Míg 1770-ben a faluban majorsági szántó egyáltalán nem volt, az 1788-as összeírásnál már 236 kataszteri hold szántón folyt uradalmi gazdálkodás. E területből 216 kataszteri hold gróf Hunyady János abasári uradalmához tartozott és a Nyígedekben terült el, 24 hold pedig Orczy József gazdaságához. Utólag azt mondhatjuk, hogy fölösleges volt a földbirtokosok tiltakozása 1785-ben II. József császár szabad pályaválasztást, szabad házasodást és szabad költözködést biztosító jobbágyrendelete ellen. Most 220 évvel később megállapíthatjuk, hogy az 1770/71-es úrbérrendezés során a falusi földközösség megszüntetése, a földek személyekre való felparcellázása jobban röghöz kötötte a parasztságot, mint a Werbőczy törvények és az azt kiegészítő több száz királyi pátens. Az alábbiakban közölt úrbéri szerződés első lapja és a markazi jobbágykötelezettségeket tartalmazó névsor a Megyei Levéltárban őrzött eredetinek a fénymásolata. Az úrbáriumnak csak az első lapját adjuk közre. Mivel az egész urbárium sok oldalon át sorolja a szabályokat, és a kötelezettségeket, helyigényes volta miatt nem tudtuk mindet közölni. A markazi jobbágyok és a házas zsellérek névsorát és kötelezettségeit viszont azért ismertetjük, mert ez a legrégebbi névsor, amely őseink vagyoni helyzetéről és kötelezettségeiről hírt ad. A névsor szép magyar írással készült de sok betűt másképp írtak mint most. A földesurak nevei nehezebben olvashatók, ezért az előfordulás sorrendjében felsorolom: báró Haller Sámuel,

báró Orczy Lőrinc, Tarródy József, Török József, Czingel Zsuzsána. Az úrbéri táblázat 1771-ben készült.^[27] A mellékelt névsorból az úrbéri szolgáltatásra nem kötelezett teljesen nincstelen zsellérek (mintegy 30 család) hiányzik, tehát a névsor nem tartalmazza a faluban akkor élő összes családnak a nevét. A névsoron mindenütt feltüntették hogy „szabadmenetelűek”, tehát nem röghöz kötött örökös jobbágyok. Az itt felsorolt 71 jobbágy valamint házas és házatlan zsellérből 46-nak a leszármazottai azonos néven ma is a községben élnek. Hat családnak az utódai a környékbeli községekben laknak. A többi család pedig fiú ágon, utódok nélkül kihalt.

Markasi Helységnek URBARIOMA

ELSŐ PUNCTOM

Jobbágy Ház-Helynek Mivoltáról.

Posseio Markaz classis 1 ^{ra}																	
Kereszt és Vezeték Nevek.	Jobbágy Helynek Mivoltáról.	Jobbágy Helynek.		Ezredbeli Szolgálat vagy Kóbor.	Kilenczed	Adózások.					Törlés.						
		Rész	Külös			Ezredbeli Árenda.	Tízre való Fa.	Fonyás.	Ki fizet Vag.	Kárpány.		Céte.					
		Polányi Mire való.	Szántó Föld Hold.	Rét Ember Vagó	Marha Robot.	Vagy E helyett kézi Szolgálat											

Kereszt és Vezeték Nevek.	Jobbággy Helynek Minőségge.	Jobbággy Helynek.		Kilenczed		Adózások.							Holt Nro	
		Mivolta.		Marhas Robot.	Vagy E helett kézi Szolgálat.	Ezrendből Arenda.	Tízre való Fa.	Fonyás.	Kl főzött Vay.	Kappany.	Csárte.	Tótsa.		
		Belső	Külső											
		Pofonyi Mérére való.	Szántó Föld Hold.											Rét Ember Vagó.
No.	Nap.	Flor.	ály.	Fant.	Isze.	No.								
3. Silányi Andráj	1/4	1/4	7	2 1/2	13	26	1	1/4	1/2	1/4	1/4	1/4	3	
4. Orvay Andráj	1/4	1/4	7	2 1/2	13	26	1	1/4	1/2	1/4	1/4	1/4	3	
5. Sztrudai János	1/4	1/4	7	2 1/2	13	26	1	1/4	1/2	1/4	1/4	1/4	3	
6. Kuyhel Adam	1/4	1/4	7	2 1/2	13	26	1	1/4	1/2	1/4	1/4	1/4	3	
Azon M. ur co. E. 12														
Domichány Magyar														
hinnasai														
1. Máj György	1/4				18		1							
2. Sztrudai János	1/4				18		1							
3. Kuyhel Andráj	1/4				18		1							
4. Rajser János	1/4				18		1							
5. Kuyhel Andráj	1				18		1							
6. Sztrudai János	1/4				18		1							
7. Kuyhel Andráj	1/4				18		1							
8. Sztrudai János	1/4				18		1							
9. Kuyhel Andráj	1				18		1							
10. Sztrudai János	1/4				18		1							
11. Kuyhel Andráj	1				18		1							
12. Sztrudai János	1				18		1							
13. Kuyhel Andráj	1/4				18		1							
14. Sztrudai János	1/4				18		1							

Kereszt és Vezeték Név.	Jobbággy Helynek Minősége.	Jobbággy Helynek.		Eztendőbeli Szolgálat vagy Robot.	Kilenczedik Szolgálat vagy Robot.	Adózások.									
		Belso Külső				Eztendőbeli Arany.	Tűre való Fa.	Fonyás.	Ki fűzött Vagy.	Kappany.	Célté.	Tofja.			
		Mivolta.													
		Pofonyi Mérére való.	Szántó Föld Hold.												
		No.	Nap.			Flor.	Úly.	Funt.	Leze.	No.	Hold Név.				
Ugyan azon in a Cse- llényi és Magyar Ország															
	1. Bonyai János			12											
	2. Keszthelyi János			12											
	3. Tóthi Mihály			12											
	M. D. Ország Cse- llényi és Magyar Ország														
	24. János János	1 1/2	14	5	26	52	1 1/2	3	1/2	1	1	6			
	28. János János	1 1/2	14	5	26	52	1 1/2	3	1/2	1	1	6			
	29. János Mihály	1 1/2	14	5	26	52	1 1/2	3	1/2	1	1	6			
	30. János János	1 1/2	14	5	26	52	1 1/2	3	1/2	1	1	6			
	31. János János	1 1/2	14	5	26	52	1 1/2	3	1/2	1	1	6			
	32. János Mihály	1 1/2	14	5	26	52	1 1/2	3	1/2	1	1	6			
	33. János János	1 1/2	14	5	26	52	1 1/2	3	1/2	1	1	6			
	34. János János	1 1/2	14	5	26	52	1 1/2	3	1/2	1	1	6			
	Cse- llényi és Magyar Ország														
	15. János Mihály	1 1/2				18	1								
	16. János János	1 1/2				18	1								
	17. János János	1 1/2				18	1								
	18. János Mihály	1 1/2				18	1								
	19. János Mihály	1 1/2				18	1								
20. János Mihály	1 1/2				18	1									

[illegible]

IV. FEJEZET

A markazi jobbágylakó gazdasági élete a múlt század első felében

Az előbbi fejezetben már ismertettük, a XVIII. században megteremtett alapokon a Mária Terézia féle urbárium által szabályozott keretek között szinte változatlanul folyt tovább a falu élete a XIX. század első felében is. Markaz lakóinak száma 1821-ben 805 fő, 1830-ban 783 személy, 1840-ben 1015, 10 évvel később 1849-ben pedig 904 fő volt. Az 1827. évi közigazgatási összeíráskor a következőket jegyezték fel Markazról:

„Van összesen 39 jobbágylakó, 64 zsellér, 6 házatlan zsellér, 4 mesterember, 102 jobbágylakóház, 255 kapás szőlő, 56 igás ökör, 22 tehén, 6 tinó, 62 ló, 35 juh, 19 sertés.”^[1]

A fenti összeírás nem részletezi a falun lakók tagozódását, bár az akkor sem volt egységes. Hogy mennyire nem volt egységes a lakosság, annak bemutatására vizsgáljuk meg társadalmi helyzetüket.

A jobbágylakó társadalmi szerkezete a XIX. század első felében

Markaz nem tartozott a bonyolult társadalmi szerkezetű jobbágylakókhöz, de itt is sokféle foglalkozású és jogállású rétegből állt össze. A markazi földeket teljes egészében birtokló földesurakkal az előbbi fejezetekben már foglalkoztunk, és a következőkben, ahol a falu életének ismertetésével kapcsolatos anyag szükségessé teszi hivatkozunk a birtokosokra is. Itt csak annyit: a vár lerombolása óta egyetlen földesúr sem lakott Markaz közigazgatási területén, ezért itt nem épültek kastélyok, de még nemesi kúriák sem. A markazi nemesek rétege a XIX. század első felében – más falvakhoz viszonyítva – igen vékony volt. Mint ismeretes előttünk a XVI. század derekán Markazon és a körülötte lévő falvakban a török összeírások szerint nemesek nem éltek. A megyében is kevés helyen írtak össze kiváltságlevéllel rendelkezőt. E vékony nemesi réteg jelentős része is kihalt, a 150 éves hódoltság alatt. Az új nemesség kialakulása főként a XVIII. század derekán nagy arányokat öltő királyi adományozások során ment végbe. 1675-ben a megyében élő 300 nemes közül 174 (közel 60 százalékuk) olyan új nemes volt, aki már a török idők után kapta meg kiváltságlevelét. Az 1800-as évek elejére ez az arány még jobban eltolódott. Ekkor már a nemesek 90 százaléka volt a török idők utáni új nemes. Zömük a végvári vitézek soraiból került ki. Kisebbik részük hentesek, kocsmárosok, kereskedők közül. Sokan a XVII-XVIII. században elszaporodott rablóbandákban szedték össze a nemesség megváltásához szükséges pénzüket. Gyakori volt, hogy a hóhér az ország más vidékére költözve az emberi kobakok leütéséért kapott pénzen váltotta meg nemességét. Magyarul alig tudó, hazai földön lakó tót, román, rác, orosz, török német, stb. meggazdagodott személy pénzért vette meg a nemességét, és a régi nevét igen szép hangzású magyar névre cserélte fel. A XVII-XIX. századi nemességnek már semmi köze nem volt a honfoglalókhöz, bár utódaik ezzel dőngették a mellüket még a múlt században is. Sőt ez a nemesi „kiváltságosság” áthúzódott a XX. század első felére is.^[2] Magyarország lakossága 1808-ban 7.008.574 fő volt, ezek közül igazolt nemes, családtagokkal együtt 325.894 személy volt. Tehát minden 21 ember közül egy élvezett kiváltságot. A nemesi kiváltságot viselők túlnyomó többsége csak címeres levéllel rendelkezett (birtok nélküli), jobbágylakóknak gazdálkodott vagy uradalmi közigazgatási

tisztviselőként kereste a kenyerét. De voltak olyan nemesek is, akik szőlőkbe napszámos munkára jártak, vagy dézsmás zsellérszőlőket műveltek. Markazon sajátos helyzeténél fogva kis létszámú saját birtok nélküli armalista nemesek honosodtak meg. A községben a gazdálkodó nemest a múlt század első felében az egy ágazatból származó 3 Juhász testvér testesítette meg. Nemességük eredetével a könyv előbbi fejezetében már foglalkoztunk Juhász Antal, Pál és Ferenc saját nemesi birtokkal nem rendelkezett. Jobbágytelken gazdálkodtak. A jobbágytelken gazdálkodó 3 Juhász testvéren kívül Markazon lakó nemesi származású, birtok nélküli tisztviselők voltak az 1840-es években:

Beck József plébános, Murcshia Mihály jegyző, Fridrich Mátyás, Ocskay Ignác földesúr ispánja, Oroszlány István báró Baldácsy erdésze, Gyarmati Imre Baldácsy vadásza, Petrovics Ferenc, Gosztonyi Ferenc földesúr ispánja, Rutkai János harangozó, Királyi Sándor erdész, Hunyady Búzás István báró Baldácsynak nyigedi tanyáján lakó ispánja és Kozéki Sámuel erdész.

Az utóbbi két nemesi tisztviselőre szükséges még néhány szóban kitérni. A nyigedi tanyán lakó Búzás István a markazi öreg jegyző apjának a testvére volt. Mindkét (az idős és az ifjabb) Búzás István ugyanabból a családból származott. Bánffyhunyady Búzás András gyulafehérvári kántor 1627. szeptember 8-án Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől kapta nemességét. Utódai főként katonai pályán érvényesültek. A markazi öreg jegyző apja Búzás Pál 1843-ban Saáron igazolta saját maga és 3 fia nemességét.^[3]

Kozéki Sándor erdész az 1840-es években a Várpataknál lévő Tatárpusztán lakott. Nagyapja az 1800-as évek elején ugrai kovácsmesterként szerezte armalista kiváltságlevelét, amelyhez nemesi birtokadomány nem társult. Nevükben a felvidéki Kozékfalvát viselik. Markazon az 1800-as évek első felében a fentiekén kívül élt 3 olyan család, akiknek az ősei nemesek voltak, de ők már nem viselték e címet, illetve az utódaik már mit se tudtak elődeik kiváltságáról. Az egyik ilyen a Hegedűs családnak a Fagan és Gyám ágazata, melynek ősei a Tatárka nevet viselték. Tatárka János 1633. január 14-én II. Ferdinándtól kapta kiváltságlevelét. A család markazi ágazata egyetlen esetben az 1744-es adóösszeíráson szerepel, a kiváltságot élvező adómentesek között. A domoszlói ágazatukhoz tartozó Tatárka Lőrinc még a múlt században is megtartotta régi nevét és 1808-ban igazolta nemességét. A család halmaji ágazata ma is viseli ősi nevét. A Tatárka család egyik ágazata Békés megyébe települt az 1700-as évek első felében. A Ferencsik család őse Maka Lukács patai lakos 1666. április 7-én kapta meg kiváltságlevelét. Egyik ágazatuk ezt követően változtatta meg a nevét. Maka nevűek Patán ma is élnek. A XIX. század második felében beköltözött Markazra 3-4 olyan család, akiknek az őseik nemesek voltak, bár az utódaik erről már mit sem tudtak, illetve ma sem tudnak. A Záborszki család 1875-től honosodott meg Markazon, amikor a 23 éves Záborszki József domoszlói lakos feleségül vette Hegedűs Mária 18 éves markazi leányt. Ezt követően egy újabb Záborszki család is Markazra költözött. A Záborszki család a Liptó megyei Zábor faluról kapta a nevét. Legrégibb ősük Záborszki István 1263-ban IV. Béla királytól kapott birtokadományt Zábor falvára. A család 1718-ban Raskoványból költözött Domoszlóra. A Demeter család őse Demeter György nevével először 1692-ben Egerben lehet találkozni, mint a török elől menekülő göröggel, aki a Csernovics Arzén pátriarka által vezetett rácokkal került hazánkba. Fia Demeter János (neje Holló Anna volt) egri iparos 1701. május 5-én a 741. számú jegyzőkönyvben rögzített nemességet kapott. Demeter Ferenc nagyrédei cipész 1884-ben esküdött Szabó Annával, és Markazon telepedett le. Testvére ugyancsak Markazra nősült. A Fehér család bár később az 1920-as években költözött Markazra, de mivel a nemesi származásúakkal a későbbiekben nem foglalkozunk, ezért itt említjük meg. 1921-ben az 59 esztendő Fehér Antal gyöngyösi szőlősgazda feleségül vette a 26 éves markazi illetőségű Sedulyák Máriát, aki ezt megelőzően szolgáló volt a Fehér családnál.

Ősök Fejér Ferenc 1648. február 6-án III. Ferdinándtól kapta kiváltságlevelét. Ekkor a felvidéki Erdőtarcsán laktak. Ezt követően költöztek Karácsondra, majd onnan Gyöngyösre. Bádonyi Sándor a markazi volt kistanító őse az 1755. évi nemesi összeírásban szerepel. Ugyancsak szerepel az 1755. évi nemesi összeírásban a Ferenc család Saári ágazatának az őse. E család egyik leszármazottja költözött Markazra. A Ferenc család a Tatárka – Hegedüs ágazatból szakadt ki. Innen adódott a nemességük Ugyancsak az 1755. évi összeírásban szerepel a Bogdány család ősének a neve. A falu legnépesebb, legszámottevőbb rétegét a jobbágy, valamint a házas és házatlan zsellérek családjai alkották. Az 1770-71-es úrbérrendezésnél a jobbágyok és házas zsellérek neveit már ismerttettem. Az 1820-as 1840-es években unokáik és dédunokáik gazdálkodtak a jobbágytelkeken. Neveik felsorolása hosszadalmas lenne. Volt viszont a faluban a zselléreknek egy olyan rétege, amelyek a jobbágy összeírásokban, az adó- és dézsmajegyzékekben nem szerepeltek. Ezek az uradalmi zsellérek, cselédek, juhászok a jobbágyok szolgálatába álló bojtárok, falusi csordások, csikósok, kondások, stb. voltak Rajtuk kívül még néhány mesterember, kereskedő, kocsmáros lakott a faluban. A községben báró Baldácsy vadászkastélyánál szolgált, illetve cselédeskedett Hegedüs Pál, Ferenc Antal és Hadobás Mihály. Baldácsy kocsmáját vezette Erlich Farkas. Itt volt csapos Ivók Márton. (A kocsmá később Hegedüs Antal kezére került, akinek a kocsmáros ragadványneve ezzel függött össze.)

Tanyákon lakó majorsági zsellérek voltak:

Felsőmajor: Szabó János cseléd, Varinyi Ignác béres, Polonkai István béres, Vizer Mátyás juhász, Szekrényes Márton cseléd, Cigulya Pál juhász és Ponyecki Pál juhász.

Nyigedi báró Baldácsy tanya: Galcsik János juhász, Szekrényes Pál juhász, Hadobás Mihály juhászbojtár, Koritár György juhászbojtár, Potóczki György béres, Hegedüs András (Misolya) béres, Gubancsik János béres, Csaja János béres.

Nem lakhatom tanya: Sztruhár József juhász, Horvát István juhász. Tatárpusztá:

Szekrényes István juhász, Gric János juhász, Prokai József juhász, Szuszi Antal juhász.

Gosztonyi Felsőmajor: (Később Matyasovszky major, most a tsz. iroda van a helyén.)

Tresó János szolga, Farkas István juhászbojtár, Kocsis János juhász, Tomásko János juhász.

Gosztonyi Alsómajor: (A jelenlegi ubocsi szőlők észak-nyugati sarkán volt.) Prorok

János szolga, Gadó Antal juhász, Kis József juhász.

Csörgő melletti Orczy tanya: (Ahol az 1930-as, 40-es években Kis János erdőkerülő lakott.) Szabó György juhász, Petrinyecz György juhász.

Markaz történetében kezdettől fogva lehet találkozni a gazdagabb jobbágyok szolgálatában álló cselédekkel. Például Bodony János juhászbojtárral, Kovács János

béressel. Mindketten a jobbágytelken gazdálkodó nemes Juhász Ferencnél szolgáltak. Marokházi Andrásnál Belkovich Márton szolgált. Tóth István, majd Sejcsi Barnabás Hacsavetz Jánosnál volt juhászbojtár. Turnai Jánost Tresó András alkalmazta. Valószínűleg több juhászbojtár, béres és házi cseléd is állt a jobbágyok szolgálatában, akikről adataink nincsenek. Napszámos zselléreként dolgoztak: Turnai Mátyás, Tresó András, Hegedüs György, Szekrényes János, Horváth Vendel. A napszámos zselléreken kívül a házas zsellérek is azon túl, hogy dézsmás szőlőkben dolgoztak, napszámos munkákra jártak a falusi jobbágyokhoz, vagy más falvakba, illetve az akkor kialakult uradalmi szőlőkbe Gyöngyösre, Saárra, Visontára, de gyakran még Egerbe is. Falu szolgálatában álló zsellérek: Gyurkó István csikós, Hegedüs József csikós, Barnák János kondás, Kovács Pál pásztor, Rapcsák József

pásztor. Iparosok: Kovács József asztalos, templombíró, Kovács András asztalos, Kecskés István és Kucsra József fafaragó, Paulenka Mátyás, Vilesek István és Domoszlai Mátyás kerékgyártó. Majercsik János faragómolnár (a fából készült malmot is karbantartotta.) Titkai András molnár, Kovács Ignác molnár, Plaveczi József molnár. Kukolya József és Kis László kovácmester volt. Pleskó János és Potoczki Mátyás szücsmester, Marcsek Viktor szabó, Kovács András csizmadia. Csontos János és Bokk János hentes és mészáros, Vencel György, Takács István és Tóth István kőművesek és tetőkészítők, Takács János pedig a takács mesterséget űzte. Kereskedők és kocsmások: Sziliberman József a falusi telkesek kocsmáját bérelte a községtől. (A Baldácsy féle kocsmát előbb már említettük) Weisz Márton és Grósz Márton a telkesgazdától bérelt kocsmában csaposok voltak. Frank Eszter szatócskereskedést tartott fenn. Szénégetéssel foglalkoztak: Virág Mihály, Tóth János, Ferenc István. Árendás jobbágyjuhászok voltak: (Akik jobbágytelken gazdálkodtak, de juhaik részére legelőt béreltek.) Juhász Antal, Juhász Ferenc és Pál, Tresó András, Hacsavecz János, Hatalyák Mihály, és Marokházi András. Erdei makkoltatást bérelt a földesuraktól: Barnák János és Gubancsik Pál. Az Alföldről fogadták a makkoltatásra hajtott disznókondákat, és ezért bért szedtek. Az 1848-as eseményeket megelőzően élt a faluban vagy 10 obsitos (kiszolgált, vagy rokkant katona), akikkel a katonai ügyek című résznél a későbbiekben foglalkozunk. Lakott még a faluban 3 cigány, akiket 1798-tól „Zingaraként”, 1804-től pedig „újmagyar”-ként írták össze.^[4] A fenti foglalkozás szerinti névsorban helyenként kismértékű átfedések is lehetnek, mivel a foglalkozási ágak nem különültek el teljesen. Például a dézsmás szőlőt művelő zsellér egyben uradalmi juhász is volt. A szénégetéssel foglalkozók dézsmás szőlőt műveltek.

A foglalkozási felsorolásban nem szerepelnek azok, akik mint jobbágyok, vagy zsellérek „másodfoglalkozásként” illetve kontárként házakat építettek, taligát, ólat, nyírfaseprőt és egyéb faragványokat készítettek, s esetenként házalva vagy a vásárokon árusították.

A falu mezőgazdasága és állattenyésztése a jobbágyfelszabadítás előtti évtizedekben

Az előbbi részben már említett 1827. évi közigazgatási összeírás szerint volt a faluban:

„... 755 kapás szőlő, 56 ígás ökör, 22 tehén, 6 tinó, 62 ló, 35 juh, és 19 sertés. A határ két egyenlő kiterjedésre oszlik, az egyik nyomásba őrít, kétszerest és rozsot vetnek, a másikba mindig tavasziakat – árpát és zabot. Szőlőföld a Mátrai szőlőhegyben van. A nép az egri, gyöngyösi, saári, és visontai szőlőkben jut keresethez, e helyeken kapál, és napszámbért kap. Trágyázás ritkán esik”^[5]

Egy generációval, 24 évvel később 1851-ben készült közigazgatási összeírás szerint pedig élt a faluban:

„Családfő 141. Lélekszám 814. Magyar 807, Cigány 3. Zsidó 4. Házak száma összesen: 146. Ebből telkes jobbágyház 44. Zsellérház 97. Lelkész és tanítói lakás 1.

Községház 4. Urasági ház nincs.

Ló 187, igavonó marha 68, tehén 133, juh 1256, sertés 81, szamár és öszvér 8.

Őszi termés búza és rozs. Tavasziak árpa, zab, tengeri. Burgonya nincs. Réti termés: széna, lóhere. Bor 273 akó.”^[6]

Feltűnő az első az 1827. évi összeírásban a tehenek, juhok és sertések alacsony száma. Ez azzal magyarázható, hogy az összeírás előtt néhány évvel a száj és körömfájás az állatok jelentős részét megritkította és az összeírás idejére még nem tudták pótolni. A 24 évvel későbbi összeírásban már nemcsak pótolták, hanem lényegesen növelték az állatállományt. A

két összeírás közötti időben a családok száma 28-al szaporodott, a háza száma pedig 44-el. Különösen szembetűnő, hogy a lovak száma 62-ről 187-re több mint háromszorosára nőtt, míg az ökrök száma alig emelkedett. Ez időben alakult ki az a mintegy 130 évig fennálló paraszti szimbólum, ahol a gazdaságot leglátványosabban a ló jelképezte. Átlagban minden 3-4 főre jutott egy ló. Az átlag viszont azt jelentette, hogy 46 teljes jobbágnál volt 155 db ló és csikó, 97 zsellércsaládnál pedig csak 32 db-ot tartottak.

Ismereteink szerint a lakók számához viszonyítva ez időben volt a legtöbb ló a faluban. A gazdák büszkéek voltak a lovaikra. A múlt század első felében Markazon a ló kiszorította az ökröket a mezőgazdaságból. A juhok számánál az 1827. évi összeíráskor valami okból tévedés történhetett. Ismeretes előttünk, hogy ez időben is 4-5 olyan juhászgazda élt a faluban akik uradalmi legelőt béreltek és juhászbojtárt alkalmaztak. Nyilván 4-5 juhászgazdának 35 birkánál többnek kellett lennie még akkor is, ha előbb száj és körömfájás volt. A fenti számok az uradalmak adatait nem tartalmazzák. Az uradalmi juhászat állományának a számát hozzávetőlegesen a juhászok számából lehet megítélni. Ez időben a majorsági juhászok száma 20-22 között váltakozott, s ezek legalább 5000 birkát legeltettek. Ez a becslés megközelíti az 1780-as években tartott uradalmi juhoknak a számát. A két összeírás között eltelt 24 év alatt a tehenek és sertések száma a négyszeresére nőtt. Az ismertetett két összeírás nem ad hírt a kecskékről. Valószínűleg a juhokhoz számolja a kecskéket is. Mivel őseink már 1742-ben a betelepüléskor is hoztak magukkal kecskéket, és a későbbi iratokban is gyakran szerepeinek, minden bizonnyal a „zsellértehenek” az 1820-1840-es években is nyűtték a kopaszpartot. A kecskék miatt sok összezördülés volt a jobbágyok és zsellérek, illetve a zsellérek és uradalmi tisztviselők között, de a kecskék tartását nem tudták megakadályozni. A múlt század első felében a markaziak 825 kataszteri hold szántón 180 kataszteri hold réten és 285 kataszteri hold legelőn gazdálkodtak. Ezen túl 17 hold kert és 125 kh szőlő volt használatukban. Az uradalmakhoz 355 kh szántó, 202 hold rét, 92 kh legelő, valamint 2817 kh erdő tartozott. A határt két egyenlő részre osztva az egyik felében őszi búzát és árpát, a másik felében tavasziakat vetettek. A táblákat váltották, de egy táblába mindenki azonos terményt, őszi vagy tavaszi vetett. Ez a vetésváltás lényegében az 1950-es évekig fennmaradt. A határnak azt a részét, melybe őszi kalászoszt vetettek, aratás után legeltetésre használták, és csak tavasszal, közvetlenül a tavaszi vetés idején szántották fel. A földesurakkal évente írásbeli megállapodást kötöttek az uradalmi tarló legeltetésére. E megállapodások szerint 1 ló vagy 1 szarvasmarha uradalmi tarlón való legeltetéséért kötelesek voltak 1 koci trágyát adni és kiszállítani a majorsági földekre. A földet 3-4 ökörral, majd később ahogy a ló szerepe megnőtt, 2-4 lóval, faékével, 10-15 cm mélységig szántották közvetlenül a vetéskor. Egy 1200 négyszögöles magyar holdba (kishold) két pozsonyi mérő gabonát vetettek. A pozsonyi mérő 62 l-es volt, tehát egy kisholdba 124 l mag került, ami 100 kg-os mennyiségnek felel meg.

8. Az eredeti pozsonyi mérő 1551-ből. (A pozsonyi városi múzeumban.)

A pozsonyi mérő az 1807. évi 22. törvénycikk szerint az egész ország területére kiterjedően hivatalos mérő eszköz volt, s ehhez szabták a vékát, amely 31-es l-es, az urnát, a köblöt, stb. Gyakran a terület nagyságát is aszerint határozták meg, hogy hány pozsonyi mérő vetőmag kell bele. (A 8. fénykép a hivatalos pozsonyi mérőt ábrázolja.) Az őszi vetésű búzán és árpán kívül termelték a tavaszi vetésű kölest és a kapásokat. Az 1827. évi és a korábbi markazi összeírások még nem adtak hírt kukoricatermesztésről. E növénnel a markazi iratokban csak 1830-tól lehet találkozni. Ezt követően a kölest teljesen kiszorította a termelésből. 1842-ben a markazi előljáróság jelentette a főszolgabírónak:

„Kevés kenderrel foglalkoznak, de nincs kenderföld. 41 telkes termel, egy fő 8 lábálját, együtt 328 lábálja. Igen keveset a gyalogosok, a szőlő végibe.

Soha nem szokták folyó vízbe áztatni, hanem a mocsojákban, mely készen van a kertekbe. Így nem büntethetők.”^[7]

Nem tudjuk, hogy mennyi volt egy „lábálja”, de az összes kender csak néhány száz négyszögöl lehetett. Nemigen volt ettől több a dohány sem.

Krumpli termesztésével a markazi iratokban a XVIII. sz. végétől, vörösherével a XIX. század elejétől lehet találkozni. Az akác a XIX. század első felében került Markaz határába először az uradalmi majorokba. A terméseredményeket adatok hiányában csak megközelítő pontossággal tudjuk most mintegy 130-150 év távlatából felmérni. Bár az előljáróság akkor is végzett évente termésbecslést, és arról jelentést is tett a főszolgabírónak, de e jelentések áttanulmányozása után sem tudjuk, hogy mennyi a kevés és mennyi a sok? Nem hangzott biztatóan az alábbi 1838. évi termésbecslés sem:

„Krumpli apró, Búza közepes. Kétszeres közepes. Rozs rossz. Árpa közepes. Zab rossz. Kukorica ritkaszemű. Káposzta rossz. Főzelék rossz. Dohány rossz. Széna nem termett. Szőlő idő előtt elsülván semmi bor nem termett.”^[8]

Az 1840. novemberi jelentésben a következőket írták:

„Kukorica sok Búza középszerű. Árpa, rozs csekély. Zab csekély. Káposzta kevés. Krumpli közepes. Főzelék kevés. Széna kevés. Igen kevés savanyú bor. Kölest nem termelnek.”

Más forrásokból tudjuk, hogy az 1840-es év igen hűvös, esős volt. „Az 1840. június

15-i nagy vihar sok kárt csinált a faluba és a hátárba is. A víz a fahidakat elsodorta” írták a jelentésekben.^[5]

1841-ben pedig a ritkán tapasztalt méretű aszály tett tönkre mindent.

1842-ben pedig már bizakodóan írták a lőrinci faluban székelő sóhivatalnak „... *három ínséges év után némi takarmány felhalmozódott.*”^[9]

Bár a markazi előjáróság jelentéséből nem tudjuk megállapítani a termés mennyiségét, más források és a környékbeli falvak terméseredményei alapján úgy becsülhetjük, hogy búzából átlagosan 4 mázsa körüli, kukoricából 5-6 mázsa közötti, krumpliból 12-14 mázsa körüli mennyiség termett kh-ként.

A falu jobbágysai által használt 825 kh szántóból mintegy 380 holdba került őszi kalászos. A területről átlagban 1500-1600 mázsa szemestermény került le. Ha ebből levonjuk a földesúri és az egyházi dézsmát – 20 százalékot – és levonjuk a vetőmagszükségletet, akkor 700-750 mázsa szemestermény maradt a jobbágy és házas zsellérek háztartásának ellátására. Ez személyenként 8090 kilogrammot jelentett. Ezért a markaziak történetük során mindig arra kényszerültek, hogy részes aratásba menjenek távoli vidékekre. A múlt század első felében a tarnamenti uradalmakba és a Hajdúságba jártak arató és cséplő munkára.

Az aratás sarlóval történt. Egy marékra való búzát összefogva a sarlóval a földnél elvágta. Elvágás után a markot letették a tarlóra, amit a marokszedők szedtek össze és raktak kévébe.

Az elmúlt évszázad hatvanas éveiben az uradalmi intézők, ispánok és egyéb korabeli agrárszakemberek még azon vitakoztak, hogy a sarlós vagy a kaszás aratás jobb-e. Az aratás 60 százaléka még az elmúlt évszázad hatvanas éveiben is sarlóval történt. Csak a következő évtizedekben szorította ki a kasza a sarlót az aratásból. Az aratók részét már a XVIII. században is szabályozták. A múlt század első felében a búza 1/9-de, az árpa 1/8-da volt az aratók része. Az 1742-es évektől végig követett aratórésznél megállapíthatjuk, ahogyan nőtt az uradalmak terméseredménye, illetve ahogy a sarlót felváltotta a nagyobb teljesítményű kasza, úgy csökkent az aratók százalékos részesedése. Ez a múlt század utolsó negyedére már a búza 1/10-ére, az árpa 1/9-én csökkent. A búzát szérűskertekbe, vagy pajtákba hordták és ott a nyomtatás, cséplés gyakran karácsonyig is eltartott. Amikor Markazon befejeződött az aratás, s letöltötték az uradalmi robotot, telkes jobbágyok nagyrésze is útrakelt, hogy nyomtatómunkát vállaljon. A nyomtatómunkákra útrakelőket az előjáróság utazólevéllel látta el. Ebből egyet az alábbiakban idézünk:

„Több megyébe hol nyomtató munkát találnak, abrakért és élelemért cséplőmunkát megy keresni:

Potoczki János 1 ember és 2 ló, Hacsavecz János 2 ember és 4 ló, Barta György 2 ember és 4 ló, Kucsera József 2 ember és 2 ló, Zaja György 1 ember és 2 ló. 1741. augusztus hó.”^[10]

A cséplésre lovakkal útrakelő telkes jobbágyok eljutottak Kisújszállás, Karcag,

Hajduhadháza, stb. környékére is, és csak a szüretre tértek vissza.

A múlt század utolsó negyedéig a cséplésnek két formája volt. Egyik lónyomtatásos, ahol a lovak a terményen járva taposták ki a kalászból a szemet. A másik a kézciséplés, ahol a rúdra erősített fakolonccal csépték a kévéket, vagy pedig a kévébe kötött kalászokat verték egy faállványhoz.

A cséplés után a gabonát tisztították, szelelték, rostálták.

Korabeli iratokban gyakran hivatkoztak a gazos, sok gyommagvat tartalmazó búzákra.

Különösen nehezen tudták a búzát a mérgező konkolymagtól megtisztítani.

Cséplőgép léteire utaló első írásos adat Markazon az 1872. szeptember 14-i anyakönyvi bejegyzés:

„Hegedűs János 19 éves zsellér cséplőgép által összetöretett.”

A bejegyzés nem tudósít arról, hogy hol történt a baleset. Épp úgy történhetett valamelyik uradalomban, mint Markazon.

A cséplőgépnek és a szelelőrostáknak, magtisztítóknak a meghajtó erőgépeknek is sok változata alakult ki a múlt század második felében. A sok évszázados cséplési módszereket a feledés homályába taszította a gép. Markazon a nyomtatásos cséplést teljesen csak az 1920-as években szorította ki a cséplőgép. A kézi cséplés pedig csak az 1960-as években került a történelem süllyesztőjébe.

Dézmás szőlők és borászat

Az előbbi fejezetben már foglalkoztunk azzal, hogy őseink a letelepedésüket követően megtisztították és újraterelítették a török idők kezdetén gazdátlanúvá vált és elbozósodott szőlőket. Mint már az előbbi fejezetben kifejtettük 1770-ben 34 család 131 kapás szőlőt művelt. Családonként átlag közel egy kataszteri hold jutott belőle. Egy 1786-os peres ügyből tudjuk, hogy Bujánovics Lázár a bécsi udvar hadiszállítója, a Haller utódoktól bérbe vett egy erdőt, ahol hatalmas tölgyfák voltak. Azokat kivágatta és dézmás szőlőt ültetett a helyére. Ezt a szőlőt nevezték el Veresharasz-felsődülőnek. A kivágott hatalmas méretű tölgyfákat a Bánátba szállították^[11]. Az 1780. és 1848. közötti években a szőlőültetvény gyorsan szaporodott és a jobbágyság eltörlésének az idején a markazi határban elérte a 201.180 négyszögölt, azaz több mint 125 kh-at. A markazi zselléreknek és jobbágyoknak a saári és a domoszlói határban is voltak dézmás szőlők, melyeknek a területi nagyságát nem ismerjük. A markazi szőlőültetvény nagysága jelentősen alatta maradt a domoszlóinak, ahol 1770-ben összesen 420 kapás, illetve a saárinak, ahol ez időben 1184 kapás szőlőt műveltek. A filoxéra vész (1885.) előtti időszak felfogása szerint szőlő termesztésére a dombos, illetve a meredek hegyoldalak voltak alkalmasak. Szőlőt telepíteni csak földesúri engedéllyel, az általa kijelölt helyen, tömbösítve lehetett. A jobbágytelkek külső tartozékait képező szántóföldekbe szőlőt telepíteni nem engedélyeztek, másrészt a kialakult vetésforgó se tette volna ezt lehetővé. A földesúr a saját kezelésében tartott majorsági területet adta ki szőlőtelepítésre. A telepítést a használó végezte és amíg az termőre nem fordult 5-7 évig adó- és dézsmamentes volt. Termőre fordulása után szolgáltatva a használó a földesúr részére a dézsmát, hegyvámot és egyéb járandóságot. Telepítéskor a szőlő alá készített földet egy ásónyomra 30-35 cm mélységig ásták fel, s ezt követően sima vesszőket dugdostak a talajba. (Az ott gyökeresedett meg.) A szőlők zöme vörösbort adó fajta, kékkadarka (törökszőlőnek is nevezték) és negatini volt. Fehér bort adó fajtaként termelték a fehérburgundit, a csiricsurit, a juhfarkot, és még vagy 30-40 változatot ami a fő fajták közé keveredett.

A szőlősorokat igen sűrűre telepítették, zömében 70x50 centiméterre, de volt olyan is, hogy görbe összevisszasága következtében a sorát nem lehetett látni. Fokozta még a túlszűfoltóságot, hogy a szőlősorok között babot, tököt, gyakran kukoricát is termesztettek. A szőlőket 30-35 tőkéneként úgynevezett csatornákra bontották, egy a sorokra keresztbe menő barázdával. E keresztbehúzott barázda vezette le a csapadékvizet a szőlő két szélére. Minden csatorna végére gyümölcsfát ültettek. Ezért az akkori szőlők lényegében sokféle gyümölccsel teleültetett kertek voltak. A filoxéra vész előtti szőlőkben a tőkefejeket kopaszra metszték, hasonlóan mint ma az Alföldön. A telepítések zöme karó nélküli, „gyalogművelésű” volt. A

permetezést még nem ismerték, azaz a szőlőt károsító gombabetegségek csak a filoxéra vész után terjedtek el. A peronoszpóra és lisztharmat 1878-ba került át az USA-ból Franciaországba, és onnan két év alatt 1880-ra már elért hazánkat is. A korabeli okiratok tanúsága szerint a szőlőt általában négyszer kapálták, kétszer kötözték, és kétszer csonkálták. Rügyfakadáskor az asszonyokat nem szívesen engedték a szőlőbe, mert a sűrű sorokban a bokáig érő bő szoknyájukkal a zsenge hajtásokat leverték. A szőlőket az előző évszázadokban is sok kár érte, különösen a téli és zöldfagyra, valamint a jégverésre volt gyakori panasz. A teljesség igénye nélkül sorolok fel néhány, a szőlőtermesztésben is igen rossz évet. 1789-ben „iszonyú hideg” télről emlékeznek meg. A nagy hó csak március 29-én olvadt, akkor pedig az áradat a hidakat és az utakat elsodorta. A téli fagy a szőlőt tönkretette. 1835-ben nagy volt a szárazság, a kutak is kiszáradtak. Ezt 1836-ban még nagyobb aszály követte. A szőlőszemek zölden száradtak meg a tőkéken. A markazi előljáróság 1844-ben jelentette a főszolgabírónak:

„A szőlőt a junius 3-i nagy vihar tönkretette. A domoszlói határban lévő markaziak szőlőiben 500 pengő forintos kár van.”^[12]

1845-ben pedig az alábbiakra panaszkodtak:

„Az augusztus 22-i vihar nál a saári határban lévő markaziak szőlőjében 10.150, a domoszlói határban 6.000 pengő forint jégkár keletkezett.”^[13]

1863-ban a rendkívüli szárazság következtében már nyáron lehullott a szőlő levele, a fürtök pedig leszáradtak.

1871. május 21-re vasárnapra virradóra az összes szőlő, gyümölcs, vetemény, stb. elfagyott. Ez megismétlődött 1873-ban is, tetézve az igen sok csapadékkal és a zord hűvös nyárral.

A fellelhető dokumentumok alapján az állapítható meg, hogy a múlt században gyakoribbak voltak a zöldfagyok és jégverések, mint a mi időnkben a XX. század második felében. A múlt századbeli szőlőket tüskés élő sövénnel teljesen körülkerítették. Ennek maradványai a hegyi szőlők körül még helyenként ma is láthatók. A plágai illetve az öreg-hegyi és a veresharaszti szőlőkben csak 1-1 úton lehetett bejutni. A bejáratnál állt a földesúr által alkalmazott kerülő kunyhója. A kerülő a kapun csak azokat engedte be, akiknek ott szőlőjük, – azaz dolguk – volt. Amikor a szőlő érni kezdett, a kaput bezárták, és oda azok se mehettek be szüretig, akik a szőlőt használták, művelték. Ez a szokás ősi eredetű. Bizonyíthatóan már az 1600-as években lezárták a szőlőket. Akit a csőszök szőlőérés idején a szőlőkben megfogtak, az előljáróság osztotta ki részükre a deresen a 12 pálcás járandóságukat, esetenként ezt még megtévezve 1-2 forint bírsággal.^[14] A múlt században a csőszöket puskával is ellátták. A meg nem fogható tolvajt „sós golyóval” jegyezték meg, mely a bőr alá hatolva erős viszketést okozott, és csak borbélyfelcser orvos tudta eltávolítani. A dézsmás szőlőkben a szüretet egyszerre kezdték. A szüret kezdetét a földesúri ispán az előljáróságon keresztül hirdette ki. Ez azért volt szükséges, hogy a földesúri dézsmaszedők egy-egy falu határában egy-két nap alatt be tudják fejezni a munkájukat. Egy-egy uradalomnak sok faluban voltak dézsmás szőlői, és nem tudott egyidejűleg több faluban dézsmaszéket felállítani. A leszüretelt szőlőt a szőlőtábla kijáratánál a csőszház előtti téren dézsmálták, azaz mérőedényekkel átmérték, kivették belőle a földesúri járandóságot. A markazi szőlőknél két dézsmálóhely „*dezsmaszék*” alakult Id. Egyik a veresharaszti szőlők bejáratánál, a másik pedig a plágai kapubejáratnál. A dézsmálók a földesúri tisztviselők voltak, de gyakran bevonták e munkába a környékbeli községek jegyzőit is. A szőlők beállottságától és telepítési idejétől függően ötöd, heted és kilenced dézsmás ültetvények voltak. A dézsmán kívül pénzben kellett fizetni a hegyvámot, amit száraz dézsmának is neveztek.

„A szőlő alja taksája vagy az ún. szárazdézsmá. Minden három négyszögöl szőlő aljától 2 krajcár. A taksa alá tartozó gyümölcsfákat három osztályba sorolták 8-4-2. krajcárt fizettek utánuk az uraságnak”^[13]

A földesurak esetenként engedélyt adtak arra, hogy a dézsmás szőlőkből a szüret megkezdése előtt meghatározott mennyiséget előre leszedhessenek és abból szüretre bort készíthessenek. A „murci” a szüret idejére forrt ki. A földesurak által meghatározott 1-2 nap alatt 1-1 falu szőlőművelői a szüretet csak úgy tudták megoldani, hogy a távol lakó rokonokat és a szomszéd községekben lévő ismerősöket is bevonták.

Markazon például 125 kh szőlő szüretéhez 800-1000 kézi szedőmunkanapra volt szükség. Markaz az akkori 800-900 fős lakosságából 200-300 szedőt tudott naponta kiállítani. Ahhoz, hogy két nap alatt a szürettel végezzenek, még 200-250 más falusi szedőt és puttyonost is be kellett a munkába vonni. Az idegen helyekről bevontak zöme kölcsönbe jött szüretelni. Amikor Markazon végeztek, a markaziak mentek más faluba a kölcsönmunkát visszadolgozni. A szőlőhegyek azért is voltak hangosak a szüreti nótától, mert a távollakó rokonok és ismerősök ekkor jöttek össze. Nagyobb és jelentősebb rokoni összefövetel volt a szüret, mint a búcsú. A gazda igyekezett kitenni magáért a vendéglátásnál is. Szaporán ürültek a „murcis” kancsók, ami fokozta a lagzi; hangulatot, szállt a szőlőhegyek fölött a szüreti dal. Nehéz megbecsülni a szőlőtermés eredményeit. A rendelkezésünkre állt adatok csak az összeírt bort tüntetik fel. De, hogy azt mikor írták össze, ősszel, tavasszal vagy nyáron, az nem állapítható meg. Arról sincs adat, hogy a szőlőtermésből gyümölcsként mennyit fogyasztottak. 1720-ban Saáron azt írták fel, hogy egy kapás szőlő 1,5 akót terem. Domoszló 1728. évi összeírásában egy kapás szőlő termésének két akót tüntetnek fel. Az 1851. évi közigazgatási összeírás Markaz összes borát 273 akóban hitelesíti. Nem tudjuk azt se biztosan, hogy milyen akóval számoltak, mert a mi vidékünkön is használták a pozsonyi akót, ami 54,3 literes volt, de használták borsodi akót is, ami 59,38 litert mért. A múlt század derekára környékünkön az akó 51 liternél állapodott meg. Talán nem tévedünk sokat, ha az 1 kh ültetvényre jutó átlagos bormennyiséget 6-8 hektoliterre becsüljük. Mivel egy-egy házas zsellér, illetve jobbág átlagban 1 kh. szőlőt művelt, ez a 6-8 hektoliter azonos egy-egy szőlőművelő család átlagos bortermésével. Az átlag viszont azt is jelentette, hogy a szőlőművelő 135 családból 100-nak félholdnál kisebb területe, 35-nek pedig 1 holdnál nagyobb területe volt. Erlich Miksának, aki a zsellérek között került összeírásra, de az uradalmi kocsmát vezette 6 kateszteri, Dlabács János kántornak (Dlabács Bertalan nagyapjának) pedig közel 3 kateszteri hold szőlője volt. A zsellérek egy része több dézsmás szőlőt művelt mint a telkes jobbágyok. Például Szekrényes Mátyás és Belkovics József zsellérek 1,5-1,5 kateszteri hold szőlőt birtokoltak. A leszüretelt szőlőt kádakba, lábbal taposták, és több ágú csömöszőlő fával bunkózták, hogy a szőlőszemeket összetörjék. Szőlőprés még igen kevés volt a faluban. Ahol volt, ott sorban vártak arra, hogy préselhessenek. Sok helyen kezdetleges fa és kőnehezékekkel nyomták ki a szőlőlevet. A gyengén kipréselt törkölyben sok lé maradt, s ezt a szeszfőzdékben hasznosították. Kis teljesítményű főzőüst még a múlt század közepén is, vagy 10 helyen üzemelt a faluban. Évente 2 forint adót fizettek érte. (Körülbelül 10 férfi napszám értékét jelentette ez az adó.) A bor zömét lakóházaknál a kamrában, istállóban, vagy a kazalban tartották. De voltak már pincék a múlt század elején is. A verekedési ügyekkel és lopásokkal kapcsolatos iratokban gyakran lehet találkozni azzal, hogy a falusi legények feltörték a pincét és bort loptak. A korabeli borokat nem javították semmivel. Esős, hideg nyarakon a szőlő nem ért be, a bor savanyú ecet lett. Jó bortermő években viszont a magas cukortartalmú szőlőből nagy alkoholfokú borok készültek. A rossz kezelés következtében zömében a legjobb borok is megecetesedtek a következő év nyarára. A borokat az alföldi falvak lakói búzáért, kukoricáért, babért a felvidékiek pedig kenderért, krumpliért cserébe elhordták, illetve a környékbeli kocsmárosok helyből megvették. A bornak a napszámhoz, a búzához, iparcikkekhez viszonyított árának alakulásával, a szőlőültetvények adás-vételével a következő fejezetekben foglalkozunk.

A jobbágytelkek öröklése és adás-vétele

Az 1830, 1840-es évekből több adásvételi szerződés, hagyatéki megállapodás maradt fenn, amelyekből képet nyerhetünk a tulajdon forgalmazásáról, öröklésekről s azok jogi szabályozásáról. Mint az előbbi részekben már kifejtettük, a feudalizmus idején a föld (erdő, belsőség, stb.) tulajdonjoga a földesuraké volt. Ezt a jobbágyok dézsma-robot és egyéb szolgáltatások ellenében használatra kapták meg. A jobbágyi gazdálkodáshoz és az életfenntartáshoz szükséges eszközök, felszerelések, épületek, állatok, stb. a jobbágy személyi tulajdonát képezték, mellyel szabadon rendelkezett. A jobbágytelkek külső tartozéka (szántó-föld, rét) 1771. előtt az évenkénti újrafelosztásos földközösségi rendszerben nem volt az egyes jobbágy részére elkülönítve és a nevén nyilvántartva. Minden évben nyilat húztak, hogy mely tábla, hányas számú darabját műveli a nyíl húzó az adott évben. A Mária Terézia féle úrbérrendezés után viszont Markazon egy-egy jobbágynek 15 dűlőben feldarabolva már a nevén nyilvántartott állandóra kiosztott földhasználatra volt. Így tehát a telek külső tartozéka is örökölhetővé vált. Az úrbárium a jobbágytelkek adás-vételét tilalmazta, eszerint „... azt az atyafiak öröklék, s ha kihalnak, visszaszáll a földesúrra.” A Werbőczy féle Hármaskönyv III. 29. cikkelye alapján „... az ősi jószágból a lányok úgy részelenek, mint a fiúk.”^[16]

A lányok örökösödési jogával a felkutatható történelem során végig találkozunk. A jobbágytelek aprózódását az úrbéri rendeletek tilalmazták. Ennek érvényt is szereztek, amit az is mutat, hogy 1771-ben Markazon 43 telkes jobbágy, 80 évvel később 1851-ben pedig 46 földes gazda élt a faluban. (3 fős szaporodás onnan adódott, hogy a jobbágyfelszabadításkor a földesúri szolgálatban álló kerülők ajándéktelket kaptak a földesúrtól.)

A jobbágytelket rendszerint az első fiú örökölte, és az pénzben elégitette ki a többi testvérét. Gyakran az előregedett szülők még életükben pénzért adták át legidősebb fiúknak a gazdaságot, és ők osztották fel az érte kapott pénzt a többi gyermekük között. A pénzben megkapott örökséget szőlőtelepítésre, házépítésre, vagy ló vásárlására fordította a zsellérré vált örökös. Ha az örökösök között fiú nem volt, a legidősebb lányra szállt a vagyon az előbbi feltételekkel. Az örökösödési megállapodásokat a múlt században már írásba foglalta nótárius. A Megyei Levéltárban fennmaradt egyik ilyen testamentumból való alábbi idézet:

„Adjuk tudtul mindenkinek, kiket a dolog most, vagy a jövőben illetet: Hogy Hadobás József a méltóságos Gosztonyi Pál részén lévő szőlejét és fél telkét leányának és Ferenc András vejének adja, a méltóságos úr híve tudtával. Bírják egész életükbe az átadás után.”^[17]

1838. július 28-án 36 éves korában elhunyt Kovács József (neje Barta Anna). Halála után kiskorú gyermekei egyezkedő levelet készítettek a nótáriusnál, mely betekintést nyújt egy féltelkes jobbágygazda belső-telki vagyonának helyzetébe:

„József, legöregebbnek – egy ökör, egy ló, egy tehén, egy borjú, egy ház fele, és egy kocsi fele.

András második testvér – egy ökör, egy ló, egy tehén, egy borjú, egy ház fele és egy kocsi fele.

György harmadik testvér – egy ökör, egy ló, egy tehén, egy borjú, és egy ház fele.

János legfiatalabb – egy ökör, egy ló, egy tehén, egy borjú és egy ház fele. György és János ezzel kielégítve nincs.”^[18]

A testvérek közötti örökösödési egyezségből és ezt követően az árvagyám elszámolásából kiderül, hogy Kovács József féltelkes jobbágynek 6 lóva, (kettőt temetési költségekre eladtak) 4 ökre, 4 tehene, 4 borjúja, két háza és egy kocsija volt. Az egyezkedő levélből nem tűnik ki, hogy mi lett a sorsa a jobbágytelek külső tartozékainak, a földnek és a rétnak. Viszont 1843-ban néhai Kovács József földjét és rétjeit eladták idős Kovács Jánosnak. (József testvérének)

Mivel az árvák örökségét idegenítették el, az elöljáróság becsértéket készített. A vagyon gondozását Hegedűs János árvagyám ellenőrizte. A becslevél szerint egy fél jobbágytelek belső és külső tartozékának értéke 1850 váltó forint volt. Ebből a féltelek külső tartozéka (a föld és a rét 375 forint értéket képviselt. A telek eladásakor elszámoltatták Hegedűs János árvagyámot az apa nélkül maradt gyerekek pénzének felhasználásáról a következőkben: „Ifj. Kovács József árvái elszámolása:

Eladott javak (temetéskor)

2 ló 44 Ft

1 szekér széna: 13,30 krajcár

Együtt: 57,30 krajcár

Ebből kifizetve temetési költség:

összesen: 50,28 krajcár

Maradt: 7, 02 krajcár^[19]

Kovács József hagyatéki irataiból azt is megtudjuk, hogy ez időben már a jobbágytelkek adásvétel tárgyát képezték nemcsak az örökösök, hanem 1836-tól kezdődően a családon kívüli személyek között is.

Erre utal a következőkben ismertetett eset is.

1839-ben 50 éves korában elhunyt Marokházi András. Két gyermeke maradt árván, Anna 9 éves, (később a Turnai család ma élő legidősebbjeinek a dédanyja és a 6 éves Veron, aki Kovács Istvánhoz ment férjhez, és a Kovács-jano, Zemen, Mócár, Gyurkó, Flóri, Gyuri család ma élő legidősebb nemzedékeinek a dédanyja lett.

Az elhunyt Marokházi András felesége Hegedűs Erzsébet ismételten férjhez ment, ezúttal Tresó Györgyhöz. A két árva hagyatékát eladták, s amíg a lányok a nagykorúságot el nem érték, az árvagyám kezelte a vagyonukat. Az eladásról az alábbi egyezség született:

„Alulírott adom tudtára mindeneknek, kiket a dolog most vagy a jövőben illethet:

Hogy Istenben boldogult Marokházi András első férjem után Anna és Veron árvák maradtak, törvényesen a boldog emlékü nagyságos Tarródy Bertalan úr özvegye, született Reviczky Mária Eö Nagysága, fundusán lévő házat egy telek föld és rét illetménnyel együtt szabad akaratomból eladom törvényes leendő jóváhagyás mellett

Domoszlai Mátyás helybéli lakosnak 900,- azaz Kilencszáz váltó Forintokért, melyekbe 45 váltó Forintokat fel is vevén.

1841. augusztus 2.

Előttünk: ld. Tresó György x

Tresó János bíró x

Gerhát János törvénybíró x^[20]

Hegedűs Erzsébet x

Domoszlai Mátyás x”

A földesúr tisztviselője a fenti megállapodást nem hagyta jóvá, s ennek következtében néhány nappal később az ingatlant Skoda József vette meg hasonló összegért. A Marokháziak által eladott ház és a belső ingatlan a mai alsó Skodák portáján állt. Ehhez tartozott a patakig és a mai Postaíg terjedő terület 1200 négyszögöl.

Skoda József néhány héttel később megvette Hegedűs Jánostól is az Orczy Lőrinc jussán lévő – ma felső Skoda portaként ismert házas belsőséget, a hozzávaló fél jobbágytelek külső

ingatlanaival együtt. (Ezt osztotta fel később két fia József és István között.) 1842-ben Szekrényes Tamásné fél jobbágytelek külső tartozékait, földet és rétet adott el 360 váltó Forintért Zaja Józsefnek. 1839-ben Vizer István báró Orczy Lőrinc ispánjának engedélyével 135 váltó Forintért eladta házát és belsősegeit Hegedűs Antalnak.^[21] Hegedűs Pál 1845-ben 170 forintért adta el házát Sztruhár Józsefnek. Az egyik 1839-ben keltezett hagyatéki iratban idős Marokházi György úgy rendelkezett, hogy telkének belső és külső tartozékai idősebb fia András használatába kerüljön, György pedig a két pozsonyi mérős beltelekből egy házas zsellérnek való belsőrészt kapjon. A fentiekben ismertetett adásvételi megállapodások és a többi átvizsgált, de itt helyhiány miatt nem közölt ingatlan eladási szerződésekből az látható, hogy a jobbágyházak 100-300 váltó forint közötti értéken cseréltek gazdát. Egy fél jobbágytelek külső tartozéka mai mértékkel számolva 12 kataszteri hold szántó, 2,5 hold rét, 350-380 váltó forintot ért. Az értékviszonyok megértéséhez az összehasonlíthatóság céljából hogy tegyük hozzá:

- 1845-ben Gerhát János egy jól tejelő tehenet vett Potóczki Jánostól 80 váltó forintért.
- A fentebb idézett Kovács József temetési költségeire 2 lovat adtak el 44 váltó forintért. (Lovak ára 20-100 forint között mozgott.)
- A kaszáló férfi napszáma 25 krajcár, a gyűjtőké 14 krajcár körül mozgott.^[22] Amennyiben a jobbágyház és a földek értékét hasonlítjuk össze néhány más, itt közreadott árral, az derül ki, hogy a föld értéke a házhoz, állathoz, illetve a napszámhoz viszonyítva alacsony volt. Egy ház értéke 4-12 kataszteri hold föld, vagy 2-4 tehén ára, illetve 400-1200 kaszáló napszám volt. Egy kataszteri hold szántó használati értéke 24 forintot jelentett. Egy tehén árán több mint 3 hold szántó használati jogát lehetett megvenni. A szőlő a szántóföldhöz viszonyítva lényegesen magasabb árakon mozgott. 1839-ben Tresó György báró Podmaniczki Lajos jussán lévő egy kapás helyi szőlőt adott el Gosztonyi Pál ugrai krasznárjának 45 váltó forintért. A múlt század első felében fennmaradt szerződések szerint egy negyedholdas szőlő a fekvésétől, beállottságától, ültetési korától, kezeltségétől és termőerejétől függően 40-90 váltó forint közötti értéket képviselt. Kataszteri holdra átszámítva 7-8 szoros árat adtak érte mint a szántóért. Nagyobb is volt iránta a kereslet. Sokkal több szőlő adásvételi szerződés maradt az utókorra, mint a jobbágytelkekhez tartozó szántóknál. Igen gyakran falusi tisztviselők – (nótárius, tanító, pap, krasznár, ispán, stb.) vették a zsellérektől a szőlőt a földesúr engedélyével. Más faluban lévő tisztviselők is vásároltak.

A szőlő megvétele után az esetek többségében ugyanaz a zsellér dolgozta tovább napszámban az ültetvényt, aki eladta a tisztviselőnek.

A szőlők használati jogának adásvétele már a török megszállás előtt is ismert volt.

Azonban csak 1790-től találkozunk a szőlő adásvételét engedélyező „szőlő-levéllal”, melyet a földesúri tiszttartó, illetve a nótárius 31 krajcárért állított ki.

Bár a jobbágytelkek tartozékai adásvételének 1836-tól való törvényes engedélyezése feszítette a feudalizmus kötelékeit, csak az 1848-as törvények tették lehetővé, hogy a földet több örökös között is megosszák, s ezzel az ősi jussot felaprózzák.

V. FEJEZET

A falu önkormányzata a múlt század első felében

A múlt század első felében a falu önigazgatása a Mária Terézia királynő által kiadott, s 1771-ben a falu jobbágyaival kötött egyezséget rögzítő úrbáriumon alapult. A királynői rendelkezés a falu önkormányzatának szabályozásánál a régi szokásokra hivatkozott. Ezt megelőzően a több mint 250 évvel korábbi Werbőczy-féle Hármaskönyvben is az ősi szokásokra hivatkozva szorították szűk keretek közé a falu életét. Nem tévedhetünk sokat, ha megállapítjuk, hogy az 1800-as évek falusi önkormányzatának alapvető szokásai már a XII.-XIII. században – a törzsi közösségi földek földbirtokosi magántulajdonná válásával a falvak határainak elkülönülésével – kialakultak. Egyes elemei pedig a még ősből törzsi – nemzetiségi időszakból öröklődtek át. Ebből következően amit a múlt századbeli markazi faluközösség önigazgatásáról az alábbiakban elmondunk, kisebb eltérésekkel – alapjaiban érvényes az előbbi évszázadokra visszavetítve is.

A markazi önkormányzat szervezete

A Markazzal összefüggő okmányokban bíró személyével először az 1550. évi török összeírásokban lehet találkozni, mint ahogyan ezt már az I. fejezetben bemutattuk. Az 1742-ben újranevesült falu közigazgatási szervezete a betelepedés után mindjárt kialakult és lényegében azonos maradt 1874-ig. A falusi önkormányzat élén a bíró állt, akit a földesúri tisztviselők által javasolt 3 jelölt közül a falu lakói választottak meg. A bíró mellett törvénybíró, közgyám, pénztáros, esküdtek, – akik között egy-egy terület igazgatása volt felosztva, – s közülük borbíró, hegybíró, pusztabíró, hús és sóbíró, (pacalos) kárbecslő titulust viseltek. Egy gyaloghadnagy, valamint a nótárius (jegyző) segítette a markazi elöljáróságot. A választott testületben résztvevők munkáját csekély tiszteletdíjjal és dézsmakedvezménnyel honorálták, de lényegében társadalmi tisztségként dolgoztak, kivéve a gyaloghadnagyot és a nótáriust, akik munkájukért fizetést kaptak. Az elöljáróságot segítette még egy „mindenes” lovas küldönc. A markazi újtelepesek 1742-ben, az elsők között érkező Bálint Mátyást választották bírónak. Ezt követően az akkori előírásoknak és szokásoknak megfelelően évente Szent György napján választották meg az új elöljáróságot. 1742-ben és az azt követő időszakban már nem volt érvényben az 1679. évi bíróválasztó szabály – amely szerint e terhes tisztség a falu felnőtt férfi lakói között sort ment – mégis azt kell megállapítani, hogy a beköltözést követően 1836-ig majdnem minden jobbágycsaládból került ki bíró. Törvénybíró és esküdteket gyakran a házas zsellérek közül választották. Az 1836. évi jobbágytörvény megszüntette a földesúr bírójelölési jogát, kimondván, hogy a falu lakói szabadon választják bírúkat és elöljáróikat.^[1] Az új 1836. évi törvény bevezetésétől lehet megfigyelni, hogy a bírók egyre inkább néhány módosabb jobbágy – főként a Tresó, Barta, és Hadobás – családokból, a törvénybírók és közgyámok általában a Hegedűs, Gerhát, Zaja, a hites esküdtek, a Záprel, Hacsavecz, Hatalyák, Kovács családból, a pénztáros a Bokk, a gyaloghadnagy pedig rendszerint a Szekrényes és Ferenc vezetéknévűekből kerültek ki. Érdekes, hogy a családok jelentős részénél a közügyek iránti vonzalom apáról-fiúra öröklődően, 5-6 generáción keresztül kimutathatóan napjainkig fennmaradt. (Az egymást váltó generációk már gyermekkoruktól e közegekben nőttek fel. Ugyanakkor jónéhány olyan népes család él a községben, melyből az 1830-as évektől falusi köztisztviselőt nem választottak. Az elmúlt századok markazi bíráinak és az elöljáróság tagjainak felsorolása

hosszadalmas lenne. Ezért csak néhány időszak és néhány év keresztmetszetében mutatjuk be a tisztségviselőket.

ÉV	FŐBÍRÓ	TÖRVÉNYBÍRÓ	ESKÜDTEK
1742.	Bálint Mátyás		
1770.	Vitéz Pál	Sztruhár János	
1781.	Hadobás Mátyás	Kuzbell Ádám (Marokházi)	Tresó Márton, Hatalyák János, Szekrényes Pál, Hacsavecz György
1784.	Turnaj János	Hacsavecz Lőrinc	Zaja András, Tresó Máté
1806.	Szekrényes György	Tresó Pál	Hegedűs Mátyás, Barta András, György
1839.	öreg Tresó	öreg Hadobás János	Kovács János, Hacsavecz Hatalyák Mátyás, Hegedűs János, Tresó József
1841.	ifj. Tresó János	Gerhát János	Hegedűs Tamás, Barta István Hacsavecz János, Hatalyák Mátyás, Tresó Mátyás, Szekrényes István
1853.	Juhász Ferenc	Gerhát János	Hegedűs Ignác kárbecslő, Hadobás János hegybíró, Hacsavecz János pusztabíró (pásztorbíró), Tresó József borbíró Záprel József pacalos (hús és sóellenőr) Hatalyák Mátyás

A falu elöljárósága megválasztása után a templomban a pap előtt tette le a hivatali esküt. Az esküdtek közül megválasztották a tisztségviselőket, (egy-egy területnek a bírait). A múlt század 60-as éveitől visszafelé menve az időben azt kell megállapítani, hogy a falu választott testületének minden egyes tagja, beleértve a bírót, a közgyámot, a pénztárost is, teljesen írástudatlan volt. Az 1860-as években az elöljáróság választott testületében 9 fő közül csak a bíró tudta a nevét leírni, a többi keresztvonásokkal hitelesített. Bonyolult eszközökkel, jelekkel mégis meg tudták számlálni a birkákat, és a pénzt. (Ennek módszerére majd a következő kötetben térünk ki.) A rendeleteket sem a bíró, sem az elöljáróság nem ismerte, és a felsőbb utasításokat sem tudták elolvasni. Munkájukat az ősi szokásjog alapján végezték. Amíg a falvakban nem volt nótárius, az írásbeli munkát és az elöljáróság elvi irányítását is a pap végezte, akihez 4-5 falu tartozott. (1718-tól a domoszlói paphoz Véc, Kisanána, Tarnaszentmária és betelepülése után Markaz tartozott.) Ahol nem volt pap és nótárius, ott a földesúri tisztségviselőre szorultak.

Az ország nagyobb településein már az 1600-as években is dolgoztak nótáriusok (jegyzők), de a falvak többségében 1730-tól szorgalmazták írástudók rendszeresítését. A falusi nótárius egyben iskolamester, kántor, és harangozó volt. (Ezért is nevezték nótáriusnak.) E funkciók csak az 1830-as években kezdtek Markazon egymástól elkülönülni, amikor a nótárius segédtanítót foglalkoztatott, majd pedig a kántor munkáját a jegyzőtől az énekész vette át. Markaz első nótáriusa Bucsányi Pál volt; aki magyarul, tótul, és németül beszélt. 1767-ben már Vidinyi József a nótárius, aki a magyar nyelv mellett ismerte a tótot is. Ez időben készült a község pecsétnyomó címere, melynek lenyomata ma a „MARKAZI HÍRMONDÓ” fejlécét díszíti. Vidinyi József nótáriust az 1770-es években Vachott Ferenc, majd őt 1784-ben Vahasnyen Ferenc követte, akik szintén beszélték a magyar mellett a tótot is. 1790-től Bánóczi János, őt követte 1815-ben Pintér József, 1836-tól 1846-ig pedig Murchia Mihály töltötte be a falu nótáriusi tisztségét. Murchia Mihály egészen fiatalon 19 évesen lett „a falu jegyzője”. Egy tragikusan végződő vadászaton 1846. október 24-én, 29 éves korában az

anyakönyvi bejegyzés szerint „szerencsétlenül leadott lövés által múlt ki”. A fiatalon (26 évesen) özvegységre jutott felesége Krajlovics Teréz három kiskorú gyermeküket felnevelte.

Murchia Mihály után 1846-tól 1847-ig Richter Alajos, 1847-1862-ig Kovács Endre volt a falu jegyzője. Őt követte 1862-től az idősebbek által még ma is emlegetett „öreg jegyző” Búzás István aki 1931-ben húnyt el. A falusi előjáróságok irányítását, összefogását, ellenőrzését az 1290. évi V. tc. alapján rendszeresített és közel hét évszázadon át – (a török időben is) – fennálló járási főszolgabírói hivatal végezte.^[2] A szolgabíró utasításait a falu hírvivő lován járó küldönc stafétaszerűen vitte tovább egyik faluból a másikba. A kézzel írt utasítások egy erre a célra rendszeresített könyvbe kerültek a főszolgabírótól le a faluba, azt a község nótáriusa átmásolta, és az eredetit küldte tovább a hírvivő küldönccel a másik településre. A hirdetések, körözhvények hasonlóan mentek. A faluról a körözhvények felkerültek a főszolgabíróhoz, és amit jónak láttak, azt ott átmásolták, és vagy feljebb küldték a megyéhez, vagy ha csak egy járást érintett, akkor a községek körleveleibe kerültek. (Azaz beírták őket a főszolgabírói intézkedéseket tartalmazó könyvbe, és úgy küldték tovább.) A nemes vármegye tisztviselői rendkívül szigorúak voltak a községi előjáróságokkal szemben. Ha elmulasztották az intézkedéseket megtenni, vagy nem szedték be időre a kivetett adót, stb. beidéztek őket a vármegye házára, s ott szolgálták fel részükre a „fekete levest”. (A török időben a szultánhoz rendelt főurakat udvariasan megkínálták kávéval – melyet „fekete levesnek” hívtak –, utána letartóztatták őket.) Például 1840-ben az útjavítás elhanyagolása miatt csukták be néhány napra a markazi bírót. A nótárius 1843-ban a következőket írta:

„Pálcás Bírók az úri illetőségnél nem jelentek meg, ezért a markazi bírót a karácsondi és ugraival együtt büntetésre Egerbe idézik”^[3]

Az úri illetőség alatt ez esetben a földesúr ispánját kell érteni, akinél a bíró nem jelent meg. A falusi bírót a vármegye házában éppen úgy deresre húzták, mint ahogy ők a faluban pálcával mérték az igazságot. A nótáriusok büntetésül néhány napra a megyei tömlöcbe kerültek. Őket, mint nemesi kiváltságot élvező embereket testileg nem büntethették, a nemesek részére fenntartott külön börtönbe viszont becsukhatták, és be is csukták. A falusi előjárásnak igen sokféle feladatot kellett ellátnia az elmúlt századokban is. Biztosítaniuk kellett a falu belső rendjét, felkutatni és kizsuppolni az engedély nélkül letelepedőket, a lappangókat, az adó és a katonaság elől bujdosókat, a tolvajokat, rablókat és betyárokat, az engedély nélkül házalókat és koldusokat. Örködniük kellett a falu lakóinak vallásos életvitelén, a kor törvényes és erkölcsi normáinak megtartásán. Gondoskodniuk kellett a szükséges középületek létesítéséről, fenntartásáról, (helységháza, templom, iskola, parókia, temető, stb.) a közösségi földek

műveléséről, pásztorok fogadásáról, legelők karbantartásáról, itatókutak és vályúk létesítéséről, a közutak, a közterek, a vízjáratok rendbentartásáról.

Feladatai közé tartozott a lakosság ellátása, (hússzék, kocsmá, sóelosztás), határőrizet, az adók kivetése, beszédése, megyei közmunkák (megyei utak javítása, stb.) a földesúri, illetve a vármegye igénye szerinti hosszúfuvarok kirendelése, igazságszolgáltatás, katonaállítás, azok felszerelése, a katonaság ellátására kivetett élelem és takarmány beszolgáltatása, a katonaság házaknál való elhelyezése.

Örökösödési ügyek, árvaügyek, kárbecslések, a tűzrendészet intézése.

Még hosszasan lehetne sorolni a feladataikat!

A falusi önkormányzat sokirányú feladatai közül részletesen annak minden ágazatával az anyag terjedelme miatt nincs lehetőségünk foglalkozni, ezért csak néhányat vizsgálunk meg közülük. Főként a következőket:

- a./ A község gazdasági- és adóügyeinek intézése.
- b./ Igazságszolgáltatás „*a falu füstyin*”.
- c./ A falu katonai igazgatási feladatai a múlt-század első felében. Obsitosok
- d./ Iskolai ügyek Népoktatás.

A község gazdasági- és adóügyeinek intézése

A falusi előljáróság sokrétű gazdasági jellegű feladatai kapcsolódtak a mező-gazdasághoz, legeltetéshez, igazságszolgáltatáshoz stb. Az egyes témákhoz kapcsolódóan külön is foglalkozunk gazdasági jellegű intézkedéseikkel. E részben csak az adókról, a közmunkákról és a kommunális feladatokról nyújtunk vázlatos képet. A község adóját a vármegye részben a jobbágytelkek, a házak, és az állatállomány arányában, másrészt a falu lakosságának a száma arányában vetette ki. A megye által kivetett adót a községi előljáróság bontotta le személyekre és azt a falugyűlésen ismertették. Az adót negyedévenként a nótárius szedte be, – csak ő tudott írni és olvasni – és könyvelte el a „*Számadások Könyvébe*”. Az adóbeszedésnél minden évben ismétlődően visszatérő probléma volt, hogy a 3 nemes Juhász testvér nem akart adót fizetni. Arra hivatkoztak, hogy amíg a visontai és karácsondi nemesek nem fizetnek, addig őket sem lehet kötelezni. Évtizedeken át nem tudták velük megértetni, hogy ők más jogállásúak. A karácsondi és visontai nemesek saját tulajdonú nemesi birtokukon gazdálkodtak, amely adómentes volt. Viszont a 3 Juhász testvérnek saját birtoka nem volt, ők jobbágytelken gazdálkodtak, melyre a megyénél éppen úgy kivetették az adót, mint a többi teleknél. Mivel a Juhász testvérek nem fizettek, a többi jobbágyon hajtották be az ő telkük utáni kötelezettségeket is.

Markaz 1842-ben összesen 2788,- váltó forint adót fizetett. Ez megközelítően 15-20 közepes jobbágyház, vagy 35 db jól tejelő tehén ára volt.^[4] Az előljáróság gyakran panaszkodott a vármegye felé, hogy a lakók annyira elszegényedtek, még élelemre valójuk sincs, s az adót nem tudják miből fizetni. A lakosság rossz hangulata miatt az adó beszedéséhez a helyi hadnagy mellé még külön is kértek a megyétől fegyveres hadnagyot. Hasonlóan sok panaszra adott okot az igen erős megterhelést jelentő megyei közmunka is. A megyei közmunkákról pontos számunk csak 1850-ből van, de feltehetően hasonló nagyságú volt más években is. 1850-ben közmunkaként a megyei utaknak a javítására 159 szekeres munkanap és 276 gyalogmunkanap letöltését vetették ki a markaziakra.^[5] Az évi 159 fogatos munkanapból a faluban élő 46 teljesjobbágyra átlagban közel 4 nap, a zsellérekre ugyancsak 4 gyalognap ledolgozása jutott. A megye azonban nemcsak az utak javításához, hanem a katonai szállításokhoz, só és tüzelő stb. fuvarozásához is követelt közmunkákat. A megyei kötelezettségen kívül közmunkában történt a község területén az apaállatok részére való kaszálás, a közösségi legelők, a határi utak, vízjáratok rendbentartása, valamint az iskolai, egyházi intézményekkel és a helységházával összefüggő fuvarok és gyalogmunkák elvégzése. A megyei és a községi közmunkák évente a fogattal rendelkező jobbágyot 10 fogatnappal, a zsellért pedig 10 gyalognappal terhelték. (Ez a közmunka a földesúrnak ledolgozandó roboton kívül, azon túl volt.) Az előljáróságnak kellett gondoskodnia a katonaság ellátására kivetett beszolgáltatás biztosításáról is. Kezünkbe került néhány, a katonaság részére való „beadási”, illetve „beszolgáltatási” elszámolás. Ezek a következőket tartalmazzák

„*Beadás 1841. Kenyér 193 felülyadás tavalyi.*

1841. szeptember 17-én 906.

Zab 568. október 20-án 1841

Széna 629.

Szalma 314.

5 öl fa Gyöngyösre.^[6]

1850-ben pedig: Markaz 364. életet

344. zabot

344. szénát adni tartozik és beszállítani a katonai raktárba. ”^[7]

A természetes mértékegységek a beadási jegyzékeken nincsenek feltüntetve, de valószínűleg a mennyiség alatt fontot kell érteni. Ez időben egy font azonos volt egy kilogrammal. A „kenyér” illetve a 2. jegyzékben az „élet” szó alatt a kenyérnek való búzát kell érteni, hiszen évszázadokon keresztül mindig a kenyeret tartották a fő élelemnek, fontosságát az „élet” szóval is hangsúlyozták.

A katonai raktárak, (ahová a beadást teljesíteni kellett) Gyöngyösön, Verpeléten és Egerben voltak. A katonaság a beszolgáltatott élelemért az akkori maximált hivatalos árat fizette. Ez lényegesen alacsonyabb volt a piaci árnál. (Ezért is volt kényszerintézkedően kötelező a beszolgáltatás.) Gyakori volt az előjáróság levelezése a sóhivatallal, melynek elosztóraktárai Lőrinciben voltak. A lőrinci sóraktárakba évente 53.000 mázsa sót szállítottak a poroszlói kompikötőből. Ide a sót Máramarosból tutajokon és hajóval hordták. A sókereskedelem ez időben állami monopólium volt. A községek kiutalásra kapták a lakosság számához méretezett sómennyiséget. A kiutalt sót a sóhivatal csak termény vagy takarmány ellenében adta ki. A terményt a katonaság szükségletére használták fel. Ha a falusi előjáróság nem tudott elegendő terményt adni, nem kaphatott sót. Ezért írták 1842-ben amikor sót igényeltek, hogy:

„... három inséges év után némi takarmány felhalmozódott.”^[8]

Ez azt jelentette, hogy a falunak volt mit adni azért, hogy a lakosság részére sót kapjanak. Az idézett néhány sor arra a következtetésre is lehetőséget nyújt, hogy az inséges esztendőben amikor nem volt termény és takarmány, a falu sót sem kaphatott. (Ilyenkor a só volt a fő „valuta”.) A község részére kiutalt sót személyekre bontva osztották, illetve adták el. A só eladásának jogát az előjáróság bérbe adta a kocsmárosoknak, henteseknek, szatócsoknak. Ugyanakkor bérbe adták az úrbéri illetékességű, a telkes jobbágyok italkimérési jogán alapuló kocsmát is. Fennmaradt erről egy 1840-ből keltezett szerződés:

„Szillberman József árendás kocsmáros egy évre bérbe veszi az előjáróságtól az úrbéri kocsmát.

Ezért 70 pengő Forintot fizet, a helységet illető részként.

Borbíró minden eladott bor akójától 1 icce bor árát kapja. A só mérési jogáért 100 kg sót ad a helységnek.

Gerhát János törvénybíró x,

Hegedűs János x,

Hadobás József x,

Barta István x,

I. Tresó János x,

Skoda József x,

Hegedűs János x,

Hatalyák Márton x,

esküdtek Szillberman József x.”^[9]

Nem tudjuk ki volt az előjáróság részéről ez időben a borbíró, de azt tudjuk, hogy ez év egyik hónapjában a borbíró 6 icce bor árát kapta meg. Tehát a kocsmába egy hónap alatt 6 akkó (kb.: 3 hl) bor fogyott el. A boron kívül rumot és pálinkát is árusítottak (Sör árusításával az ez időben keletkezett iratokban nem lehet találkozni.) Az úrbéri kocsmát két évvel később 1842-ben már 30 %-kal drágábban 100 pengő Forintért és 100 kg sóért adták árendába. Hasonlóan adták bérbe a mészárszéket is, ahol a hús minőségét és mennyiségét ellenőrző pacalos, – azaz

húsbíró – szintén részt kapott az eladott hús után.^[10] Sok panasz érkezett az előjárósághoz a só adagolásával és a húsméréssel kapcsolatban, általában arról, hogy kevesebbet adnak, mint amennyiért megfizettek. Az előjáróság több esetben pénzbüntetést szabott ki a súlycsonkításért. (Ez időben már nem volt érvényben az a régi gyakorlat, hogy ha a mészáros súlycsonkításon kapták rajta, a fülénél fogva lópatkószöggel a mészárszék ajtajához szögezték, és egy napig ott tartották.) Az 1840-es években a járási főszolgabírói hivatal takarékmagtár építését szorgalmazta a falvakban. Erre 1845-ben a markazi előjárók a következőket válaszolták:

„A helyiségben nincs takarékmagtár. I. Kevés a búza. II. Nincs ház. III. A nemesek adót nem fizetnek, a községnek pedig nincs pénze.”^[11]

Mivel a sok akadályozó tényező miatt az előjáróság elzárkózott a takarékmagtár építése elől, az a későbbiekben sem valósult meg.

Igazságszolgáltatás a falu „füstyin”

A földesúr és jobbágy közötti vitás ügyekben 1836-ig a földesúr által kinevezett tisztviselőkből álló úriszék ítélezett. A XIII. századtól kezdve egyes földesurak részére a király pallosjogot – vérhatalmat – biztosított a jobbágyaik, minden alárendeltjük de még, a saját családjuk tagjai felett is. Az 1514-es Dózsa-féle parasztfelkelés után jelentősen nőtt a parasztokra kiszabható büntetés. Az úriszék földesúri tisztviselői – érthető okokból – gyakran részrehajló ítéleteket hoztak. Az úriszéket főként a reformkori országgyűléseken egyre több támadás érte. Ezért az 1836. évi X. tc. úgy intézkedett, hogy a jobbágy és földesura közötti magántermészetű ügyekben ítélező úriszék elnökét csak a megyei táblabírák közül lehet kiválasztani. Az elnök mellé rendelt két táblabíró, ugyancsak a megyei táblabírák vagy az ügyvédek közül kellett delegálni. Rajtuk kívül az úriszéknek hivatalból tagja volt a járási főszolgabíró és esküdtársa. Kisebb jelentőségű ügyekben a földesúr ispánja úriszék tartása nélkül is ítélezhetett. Az 1771. évi Urbárium szerint, ha a jobbágy nem jelent meg az ispán által megjelölt munkán, 24 pálcaütést kellett rá kimérni. Idősek részére 3 napi elzárás járt szárazkenyéren és vízen. A főbenjáró büntettek felett (mint a gyilkosság, rablás, tolvajlás, házasságtörés, nemes embernek a bántalmazása, stb.) a megyei törvényszék ítélezett.

Nemes emberek ügyében a helyi igazgatási szervek, de még a járási főszolgabíró sem járhatott el. Csak a nemes vármegye ítélezhetett felettük. Ezért volt tehetetlen a markazi igazságszolgáltatás a három nemes Juhász testvér adó- és közmunka megtagadása, illetve cselédjeik bérének visszatartása ügyében is. Kisebb bűnügyekben, a falu lakóinak egymás elleni vitáiban az igazságszolgáltatás a helyi, azaz a (választott) falusi előjáróság feladata volt. Az 1640. évi vármegyei utasítás kötelezte a falu bírait kaloda felállítására, ahová a vétkest kötni kell. A kalodába befogottat vasárnap délelőtt a templom vagy a helységháza előtt az egész falu csúfolhatta.^[12] A kalodán kívül hasonlóan elmés igazságszolgáltató eszköz volt a deres. Erre a deszkából és gerendából készített alkalmatosságra hasra fektetve kötözték rá az elítéltet, úgy, hogy a büntetés porciója a bűnös testrésze kimérhető legyen. A XVII. századtól a falusi bírák fő igazságszolgáltató eszköze a pálca lett. A bűnüldözésben a bíró fő segítőtársa a hadnagy volt. Ő tette kalodába, illetve húzta deresre az elítéltet. Ő mérte ki a bűnös testrésze a porciót is. A hadnagy fizetést kapott feladatainak ellátásáért és adómentességet élvezett. Az előjáróság általában zsellér embereket igyekezett hadnagyként foglalkoztatni. Így érthető, hogy 1840-ben, amikor Szekrényes István gyaloghadnagy Gosztonyi Ferenc nyugalmazott százados telkes jobbágyává vált, – az előjáróság ez ellen azzal tiltakozott, hogy „... akkor Szekrényes nem tudja ellátni a hadnagyi feladatát és nincs mindig kéznél, amikor az előjáróságnak szüksége lenne rá.”^[13]

A tiltakozás hátterében az is szerepet játszott, hogy ha az adófizetés alól felmentett Szekrényes hadnagy kapja meg a jobbágytelket, az e telek után járó adót is a többieknek kell megfizetniük. Az előjáróság az ítéleteket a falu lakói, a falu gyülekezete előtt hozta, s azt azonnal végrehajtották. A falu gyülekezete előtti ítéletet nevezték a „falu füstylenek”. Nézzük ezek után, hogy az 1840-es évek elején néhány konkrét ügyben hogyan ítélezett a markazi előjáróság. Az ítéleteket szó szerint idézzük.

1./ „Farsang három napján Kovács Ferenc a többi fiatallal verekedett, ezért március 9-én az előjáróság mindegyikre 12 pálcaütést a hadnaggal kiméretett.”^[14]

2./ „Prorok János farsang alatt a majornál két libát elorozott, de azok visszakerültek. Ezért 12 pálcaütés kiméretett.”

3./ „Kucsera Lászlóné lopásért bevádoltatott. Az előjáróság pendely-zálogot vett és 12 korbácsütéssel megcsapatta.”

Nem sikerült eddig megfejtetni, hogy mi volt a „pendely-zálog”. Az akkori igazságszolgáltatás a nőkre, ha vétkesnek találták – általában korbácsütést ítélt. A korbácsolást a nők lemeztelenített felsőtestére, a hátára mérték ki. A pendelyt (női alsószoknya) valószínűleg azért húzták le róla, azaz vették zálogba, hogy ne szökhessen meg.

4./ „1840. őszén Hatalyák György és Hacsavecz István gyerekek (21 évesek voltak ekkor) a hegyi szőlőkből szőlőt loptak. Személyenként 12 pálcaütés kiméretett.”

5./ Ugyanekkor két duhajkodó legényre Fülöp Mátyásra és Hegedűs Györgyre, mivel Tresó György háza tetejét megrongálták, egy-egy forint bírságot és 10-10 pálcaütést mértek ki.

6./ „Varinyi Ignác a kölcsönadott pénzt nem adta vissza, hanem amikor kérték tőle részeg fővel Tresó Józsefnét megverte. Az előjáróság által vétkes tette megbíráltatott, és 12 pálcaütéssel megfenyítették.”^[15]

7./ Hadobás János 57 éves markazi lakost 1840-ben a domoszlói búcsún agyonverték. A domoszlóiak azzal védekeztek, hogy Hadobás erőszakoskodott, meg fenyegetőzött. A vizsgálat során véleményt kértek Hadobásról, a markazi előjáróságtól is. Itt azt írták róla, hogy „... zsvány, tolvaj, tisztátlan, vérengző, sokszor volt börtönben. Vagyonát eltékozolta, idősebb korban alkalmatlankodott, borért, kosztért fenyegetődzött.”^[16]

8./ „Ifj. Szekrényes János rossz erkölcsű, lopó, verekedő fiú, Neuman József uradalmi erdőkerülő feleségével a helység szélén lévő keresztfánál Gyöngyösről hazajövet alkalmával találkozott, csúnya szavakkal pénzt követelt, nyakánál fogva földhöz vágta, fejét kővel verte, kést fogott rá, ruháját leszaggatta, pénzét elszedte, megfenyegette, ha kiabálni mer, megöli. A hazafelé tartó uradalmi kocsisok jelentették, elfogás után vasraverették. A fiához hasonló gonosz anya a vasat róla titkon levetvén megszöktette. Éjjelkor az apja padlásán lévő szalonát lehordta. Az apja löccsel minden oldalról végigverte. Eszméletlenül Gyöngyösre vitték.”^[17]

1842. január 15-e fekete napja volt a markazi csendháborítóknak. E napon 16 ügyben hoztak ítéletet, ami azt is mutatja, hogy esetenként az előjáróság ítélezési napokat tartott. E napon került a falusi igazságszolgáltatás elé Kucsera László, Hadobás Pál, és Tresó György is, mert több pincét feltörtek, bort loptak és részegen összeverekedtek. Ezért személyenként 12 pálcaütéssel fenyítették meg őket.^[18] Az alábbi vádiratot és ítéletet szó szerint idézzük:

„Január 15-én Hegedűs György domoszlói lakos által Gerhát János bevádoltatott, hogy még a múlt évi markazi búcsú alkalmával feleségével hazafelé mentek, káromkodván

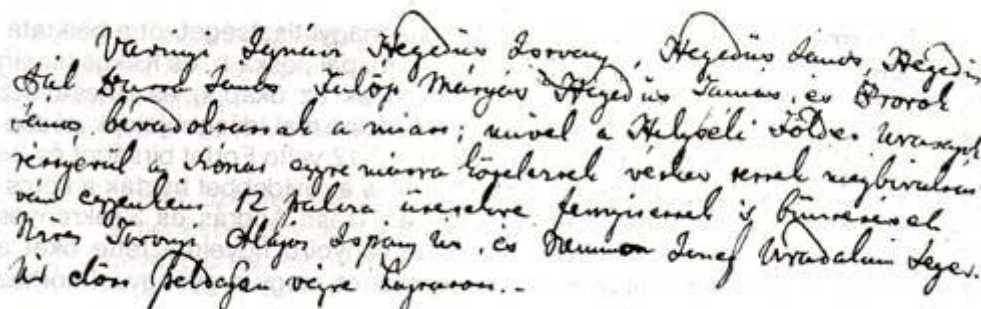
kővel meghajigálta, mely cselekedetért megítéltetvén 12 pálcaütésekkel a helyszínen kimérve megfenyítetett, emelett a megtámadott részére 5 váltó Forint ítéltetett.”^[19]

Sztupka János birsalmalopásért 24 palcát, ugyanezért Szekrényes András 12 palcát kapott. (Szekrényes András azonos a későbbi 48-as honvéddel. A pálca „kimérésekor” 13 éves volt.) Kovács János, Barta János, Fülöp Mátyás fenekére cserlopásért 12-12 palcát mértek ki. (A cserfa kérgét a nyersbőr kikészítésére használták) Sztruhár Miklóst káromkodásért 12 pálcaütésre és 2 váltó Forintnak a templom kasszájába való befizetésére ítélték. Érdekes az ítéleteknél, hogy amikor istenkáromlás, káromkodás a vallási érzületet sértő ügyekben pénzbüntetést szabtak ki, azt a templom pénztárába kell befizetni. (Az Isten káromlásáért kiszabott büntetés sokat szelídült a XVI-XVIII. századtól, amikor még e vétségért a nyelvét vágták ki a bűnösnek.) A fentebb megjelölt ítélkezési napon hozták az alábbi határozatot is:

„Titkai András által bevádoltatott Kiss László kovács, mivel ötöt Kiss két társával éjnek idején házához csalogatta és ott csúful megverték.

Reávalósulván a ravaszra, hogy Titkait megverték Ő lett legyen az oka: 8,- Forint pénzbeli és 12 pálca testi büntetésre ítéltetett, mely helyben kiméretett.”^[20]

Az túloldali, az eredetiről készített fénymásolaton megnevezett 8 legény uraság rétjéről szénát lopott, ezért az ispán és a jáger (erdész) jelenlétében pálcaütés mindegyikükre példásan kiméretett. A hadnagynak példásan, teljes erővel kellett a palcával ütni, mert ha silány osztotta a porciót, őt húzták a deresre, hogy megtanulja a pontos kimérést.

The image shows a handwritten document in Hungarian. The text is written in a cursive script. It mentions names like 'Vasvári János', 'Hegedűs János', 'Hegedűs János', 'Hegedűs János', 'Hegedűs János', 'Hegedűs János', 'Hegedűs János', 'Hegedűs János'. It also mentions '12 pácára' and '12 pácára'. The text is somewhat difficult to read due to the cursive script.

9. Szénát lopó 8 fő (fénymásolat).

Amikor egy-egy ítélkezési napon „a falu füstyin” (azaz a falu szeme láttára) 16-18 főnek is kiosztották a palcákat, a hadnagy segítségére voltak más községbeli hadnagyok, esetenként uradalmi „fogdmegek”.

A férfiakat deresre, gerendára kötözték s a hadnagy a falu kíváncsian mosolygó, esetenként kacagó gyülekezete előtt szolgáltatta az igazságot.

Volt, akinek a kimért 24 pálcaütés után vérrel itatódott át a gatyája. A falu figyelte, hogy a deresre húzott milyen kemény legény. Jajgat-e, vagy csak csikorgatja a fogát.

Ez időben terjedt el: „Nem az a legény aki adja, hanem az, aki állja.”

Az ítélkezési napokat és a palcázás idejét előre kihirdették, hogy nevelési és elrettentési célból azt minél többen láthassák. Nem csoda, hogy a falu rosszai vicsorítva tekintettek a gyaloghadnagra. Bosszúból, de gyakran virtusságból is belekötöttek, főként a kocsmában. Ilyen esetről tudósít egy 1842. évi ügyirat is, melyet a következőkben szó szerint idézünk:

„Tekintetes Sebész úr! A legközelebb múlt vasárnap Szekrényes István C.T. Heves Vármegye Gyaloghadnagya, egyszersmind lakosunk a jórend fenntartása tekintetéből elment a korcsmába, azért, hogy az ottani takarodó harangszó után mulató fiataltságot és muzikusokat kitiltaná. A fiatalok, kik különben igen szépen mulattak, hajlottak

parancsolatjára, s már majd mind hazakészültek Ezekkel mind tovább is beszélgetett egy Helybéli lakosunk, nevezetesen Ifj. Szekrényes Jánosnak fia, dühödtt gyűlöletéből és elszánt gonosz akarásból egy kb.: 6 fontos kővel fülénél fogva orozva úgy megcsapta, ami Sebész úrnak vizsgálataként tapasztalhatni fog, mely ütés annyival inkább veszedelmesnek látszik, mivel vak ütés, és füléből vér matéria folyik, és ha Isten őrizzen az ütés előbb esett volna, nevezetesen hadnagy nem világított volna.”^[21] (Azaz már nem élne.)

A hadnagy súlyos sebéből felgyógyult és még 1845-ig viselte tisztségét. 1843-ban

Hadobás Mihály és Ifj. Hatalyák György szintén a kocsmába verték fejbe Szekrényes hadnagyot.

1845-ben már Ferenc Ignác viselte a gyaloghadnagyi tisztséget, őt a beiktatása után néhány nappal később Hadobás Mátyás (Kispál Jóska b. és Kukus István b. nagyapja),

Hadobás János (Hadobás Kálmánnak az ükapja) és Hacsavec István (a Spanga, Flóri és a Nagy Hacsavec családok mai idősebbjeinek dédapja) verték meg. Nevezettek ezért személyenként 12-12 váltó Forint bírságot és 2 pálcaütést kaptak^[22]

Esetenként más előjárók is a rövidebbet húzták a korcsmai rendcsinálás során.

Például: 1843. tavaszán Tresó András és Szekrényes József a kocsmában dorbézolt.

Zaja József törvénybíró figyelmeztette őket rend betartására. Erre úgy fejbe verték a törvénybírót, hogy a gyöngyösi kórház sebészetére kellett bevenni.^[23]

A súlyos sérülésekkel járó verekedéseknél is nagyobb bűnnek tekintették ez időben a terménynek dézsmálás nélküli hazavitelét. Ilyen eset volt többek között 1842. őszén, amiről a következő sorok maradtak fenn:

„Jelentés Főszolgabíró Úrnak!

Gosztonyi Pál földbirtokosúrnak! Vármegyei Törvényszéknek!

Íffjú Tresó György, Hatalyák György és Berkes Mihály a kukoricát a határból dézsmálás nélkül hazavitték”^[24]

A terménynek dézsmálás nélküli hazavitele azért keltett riadalmat, mert az a földesúri jogrendszerrel való szembezárlást, lázadást jelentett. A termény jogtalan hazavitelével kapcsolatos vizsgálatot a vármegyei törvényszék folytatta le. Az eredménye nem ismeretes. 1840. nyarán Ferenc János csuri földjén Szekrényes István gyaloghadnagy kicsépeletlen, lopott búzáat talált. Az előjáróság az előbbihez hasonló, riadt hangú levélben jelentette az esetet főszolgabírónak, földbirtokosnak, és a törvényszéknek. Az előjáróságnak és a gyaloghadnagynak igen sok gondot okoztak az állat főként a lólopások. A vármegye minden évben 150-200 ellopott lovat köröztetett. A lovak főként szervezett lótolvaj bandák kezén tűntek el, akik kapcsolatban álltak az alföldi betyárokkal. A lopott lovak jelentős hányada a Balkánra, a töröl hadsereghez került. A betyárok által szervezett lótolvajok tevékenysége több községre kiterjedt. Egy ilyen lótolvaj banda lepleződött le 1808-ban, amikor egyetlen éjszakán a környékbéli falvakból 10 lovat loptak el. Az egyik lovat megtalálták Visontán nemes Bene Gáspárnál. Ez „beköpte” a társait is: nemes Fehér Andrást, Samu Jánost és Varga Györgyöt Visontáról, nemes Holló János és nemes Kiss Benedek Andrást Detkről. Néhányan Saárról és Kisköréről is a banda tagjai voltak. A leleplezett tolvaj banda kapcsolatban állt egy Bogár nevezetű híres betyárral, aki ekkor Egerben a vármegye börtönében ült. A lótolvajok a környékbéli falvakból, többek között Markazról is Igen sok paripát megugrattak^[25] Bár a visontai és detki nemesekből álló lótolvaj bandát felszámolták, a lólopások a múlt század első felében évről évre állandósultak. A lebukott csoportok helyett mindig újak szerveződtek. Az

újabb bandák szervezői is általában az elszegényedett nemesek soraiból kerültek ki. Az 1843. évi 32. sz. körözés szerint a Markazon lakó Tresó Mártonynak (ezután maradt fenn a Martin ragadványnév), augusztus 14-re virradóra a határból két lovát ellopták. A megyei körözhvény tudatja, hogy:

„1844. szeptember 26-án Kovács János és Tresó András csikója eltűnt a ménesből egy detki ember kezén. Az Visontára vitte egy Borcván nevezetűhöz, de ott nyoma veszett.”^[26]

Az 1845. évi 18. sz. körözés szerint Csuri János „világos pej csődör csikója 1845. szeptember 25-én elszalasztatott.”

Bár a tolvajbandák főként a csikókat „szalasztották meg”, azonban a lovak mellett mindenféle más állatot és baromfit is ugrasztottak. „*Ismeretlen juhásztolvaj bojtárjával a nem lakhatom háztól 62 birkát elhajtott.*” írták az egyik jelentésben.^[27] (A nem lakhatom ház, illetve tanya a Homokok alatt a hajdani országút mentén a nyigedi kúttól keletre a domb gerincén volt.) „*Az erdőről 4 db sertések 1844. júniusban elorosztattak*” – írták egy másik jelentésben.^[28]

Telmircs. Heves. és buló Szokolaj egy. Megjelölés
lebekre, öccsökre, Marlon Kelyszi labosa B. Bara
lován indúl Megyerre sőt Kelysre folgi Jansen
Kelysre Holcs 20 tá viradóra ugyan csak innen Kelys-
guntul Mopararon lovainak / mellyekt egyike piy par-
pa 7 Ely lo a bal crumbja mellydon B1 belleg vagon
surre. — Maika felere kamra P Ely lo a bal crumbja *
belleg vagon, a jobb fulebül hirt vire / hirsive vejen.
Emel fogva min egy jara felir, meiseben mulariaban
s viffa joreben an Alletol fadeg borogran ne vorkelso.
sevel. — Hircsebb calra neve hiasararon e jelen ura.
20 levele Kelyszi Hir, perocnyu alom. — Doln Marlon
szu Hle 1859. Felisebb Greso Daur Biro, Ado ebb Hso.
bas balu Biro. e seyyro

10. *Barta István utazólevele (fénymásolat).*

Az ellopott lovak, vagy egyéb jószágok gazdái faluról-falura járva keresőé állataikat. Ritkán volt olyan szerencsénk, hogy meg is találták A lovat keresőt a gyakori ellenőrzések miatt utazólevéllel látták el. A 10. sz. fénymásolat Barta István utazóleveléről készült. A vármegyei körözüvények iratai között gyakran található „*a családjukat hűtlenül elhagyó férfiak*” körözülevelei is. A család elhagyása évszázadokon át főbenjáró bűn volt, mely fölött a megyei törvényszék ítélkezett. A XVI. és XVII. században a családot elhagyó férfiakra halálbüntetést is ki lehetett szabni. Mivel ez időben a válás lehetetlen volt, a férfiak gyakran elszöktek az asszony és családjuk elől, és az ország távoli részén újra megnősültek. Volt olyan is, akit szökése után 10 évvel később találtak meg és ítéltek el. Gyakran találtak a pásztorok, kerülők stb. az erdőn, legelőn vagy a faluban, de még a templomban is pólyás, vagy éppen hogy menni tudó kisgyermeket. A talált gyermekeket az előljáróság vette pártfogásba. Néhány talált gyermek történetével a „*Születések, keresztelők*” című részben ismerkedünk meg. A kor erkölcsi szabályainak betartása fontos feladata volt az előljáróságnak Az 1844. évi 24. sz. jelentés szerint:

„Horváth István felesége házában éjjeli dorbézolás történt, ahol némelyek Szűz Anya meztelen táncoltak”

Nem ismerjük, hogy milyen büntetést szabott ki az előjáróság a meztelenül táncoló szemérmetlen menyecskékre. Azt viszont tudjuk, hogy a XVI-XVII. században hasonló vétségekért a nőket boszorkánysággal vádolták, és gyakran máglyára küldték. Később a XVIII. században a kicsapongó menyecskéket a templom előtt szégyenfához kötötték, vagy szégyenkalitkába zárták, ahol vasárnap délelőtt a egész falu gúnyolhatta, köpködhette őket. A XIX. század 40-es éveiben tovább szelídültek a büntetések, ekkor már „csak” megkorbácsolás járt a meztelenül való táncolásért. A házasságtörés vétségébe esett asszonyt az előbbi századokban megkövezték (Földbe ásták, hogy csak a feje volt ki, az összecsisztított és felheccelt nagyobb asszonycsoportok addig dobálták követ, amíg a fejét szét nem verték. Innen a közmondás, „Az dobja rám az első követ...”)

Egyes afrikai és ázsiai, országokban (pl.: Pakisztánban) még napjainkban is dívik a megkövezés. A törvények szelídülése során a múlt század első felében a házasságtörő nők a megyei börtönbe kerültek, a bujálkodó férfiak pedig megpálcázást és pénzbüntetést kaptak, amelyet gúnyosan „bikapénznek” neveztek. A falusi igazságszolgáltatáshoz tartozott az állatok, vagy személyek által okozott károk felmérése és megtérítése. Az esküdtek gyakran végeztek kárbecsléseket a határban, de a falu belterületén is. Például, 1842. július 13-án bár Baldácsy Antal nyigedi majorsági földjén az ott lakó cselédek szárnyasai és sertései az árpába 5.- Forint, a zabba 10.- Forint kárt okoztak. A kárbecslők: Tresó Mártony és Hacsavetz János 1-1.- Forintot kaptak, Murchia Mihály pedig a becslevél megírásáért 2.- Ft 70 krajcárt számolt fel. (Egy kaszáló napi napszáma 25 krajcár volt.)^[29] A tilosból behajtott marhák után darabonként 20 krajcár volt a büntetés, amelynek felét a behajtást foganatosító kerülő kapta meg. Viszont ha a kerülő nem hajtotta nem hajtotta be a tilosban talált állatot, ő kapott 12 pálcát a hátsó felére és 1.- Ft pénzbüntetést. A községek közötti határviták, peres ügyek, esetenként tömegverekedések is, gondot okoztak a falusi igazságszolgáltatásnak. Ezek közül idekiváncozik egy kirívó példa: 1839. május 25-én a markazi – domoszlói és a detki hármashatár csatlakozásánál, a „Gyurka verése” dűlőnél a detki kurtanemesek (Holló, Szabó, Dér, Kisbenedek, stb.) a maguk köré gyűjtött jobbágylegényekkel és egy szabadságos katonával együtt mintegy 18-an, lóháton megtámadták a kukoricában dolgozó markazlakat. A támadás során sokan megsérültek. A markaziak közül 4 főt olyan súlyos sérülés ért, hogy a gyöngyösi ispotályba kellett őket beszállítani. Hasonlóan támadták meg a detki kurtanercesek fenegyerekei 1840. tavaszán a domoszlói, 1842-ben az ugrai és ludasi, a következő években a vécsi, karácsondi, és fügedi jobbágyokat is. A főszolgabíró tehetetlen volt a verekedő detki nemes úrfiakkal szemben. A nemes vármegye pedig nem zabolázta meg a féktelen „kivagyokiságból” garázdálkodókat, akik még hosszú évek során rémisztgették minden Detkkel szomszédos falu lakosságát.^[30] (Csak az 1848-49-es utolsó nemesi felkeléskor szaladtak haza fejvesztve a kassai csatából, ahogy majd a későbbiekben olvasni fogjuk.) Több korabeli írat foglalkozik az orvvadászok elleni intézkedésekkel. Például 1841-ben Süveges András, Hegedűs András és Hegedűs János állt orvvadászattal és tiltott fegyverviseléssel vádoltan az előjáróság előtt. Puskáikat elszedték, őket pedig a megyei tömlöcbe vitték.^[31] Az iratokból a mai kutató úgy ítélheti meg, hogy még az igazságszolgáltatásnál is több gondot okozott a korabeli falu előjáróságának a hadiadó beszédese, az újoncok kiállítása, és felszerelése.

Katonai ügyek a múlt század első felében Obsitosok

Markazi katonákra vonatkozó iratokkal, valamint az egyházi anyakönyvekben való bejegyzésekkel az 1750-es évektől kezdődően lehet találkozni. Peres ügyekben, illetve a községi előjáróság irataiban a XIX. század elejétől sűrűsödnek a katonai vonatkozású forrásanyagok. Az anyakönyvi bejegyzés szerint 1755. januárjában temették el a 20 éves Kocsis György katonát. Az 1768-as bejegyzés Tóth János obsitos feleségének temetését tünteti fel. 1775-ben Kucsera János katona esküdött hűséget a feleségül vett Szedlák Máriának. Reitter János obsitos 1798. január 24-én 86 éves korában halt meg Markazon. A XVIII. század negyvenes éveitől egymásba folytak az állandósult háborúk. A Habsburg tartományok birtoklásáért 1741-1748. között folyt az örökösödési háború, 1756-tól 1763-ig a hétéves Osztrák-Porosz (Burkus), 1761-től a Gács országi (Halics, Lengyelország felosztása) majd 1790-ben kiújult a törökök elleni hadjárat. 1792-től a forradalmi Franciaország elleni villongások fogyasztották a katonákat.

A XVII-XVIII. században érvényes hadiszabályok szerint háború esetén a haderő egy részét a mágnások, birtokuk arányában állították ki, még a Róbert Károly idején hozott, illetve Zsigmond 1435. évi Honvédelmi törvénye alapján.^[32] A XVIII. században a Markazt is birtokló földesurak – a Nyáry vagyon örökösei – 19 katona kiállítására és felszerelésére voltak kötelezettek. E katonákat is toborozták, többségük a falusi zsellérek soraiból került ki. A mágnások által kiállított katonákon kívül a vármegye is kötelezve volt újoncállításra. A nemes vármegye által felajánlott, illetve a császári hadsereg toborzói által verbuvált katonák zömében szintén zsellérfiúk voltak. A francia forradalom, a Napóleon elleni hadjárat céljára a falvak külön is ajánlottak fel újoncokat, a főurak és vármegye által kiállított létszámon felül.^[33]

A Napóleon elleni hadjáratok és a „Szent Szövetség” időszakából a következő markazi katonákról tudunk

Tresó András juhász (1779-1844) neje: Hacsavecz Erzsébet.

Kovács András csizmadia meghalt: 1836-ban.

Lipták András (1771-1839), Lipták Mihály (1783-1839) neje: Bukovi Mária.

Kucsera József (1793-1837), Murchia András (1787-1843). A markazi volt nótárius

Murchia Mihálynak az apja, neje: Benyó Borbála volt. Machala János (1783-1843) neje: Lajtner Katalin. Ferenc József, több adat nem ismert róla.

Vitéz Márton kb.: 1770-ben született, nem tért haza, özvegye Szeverényi Anna 1842-ben halt meg. Gerhát Imre (1790-1830), Marcsek András (1816-1847). Kucsera

József, neje Ferenc Mária (1815-1892.)

A felsoroltakon kívül még néhány tucat kb.: 60 fő markazi vett részt a Napóleon elleni hadjáratokban, ill. katonáskodott az azt követő években, akiknek nevét nem ismerjük, s nagyrészüket az utókor számára ismeretlenül és örökre elnyelték a háborúk. A XIX. század 30-40-es éveiből több olyan irat maradt fenn, melynek, alapján betekintést nyerhetünk a falu katonaállítási rendszerébe.

Az 1840-es években a falunak esztendőnként 4-6 fő újoncot kellett kiállítani a

10 éves katonai szolgálatra. A lakosság száma ekkor 800-900 fő között mozgott. 1841-ben 18 fő vett részt a kötelező katonai sorozáson. A sorra kerülők 19-22 évesek voltak, s közülük 10 fő nő, illetve családos. A falunak 6 újoncot kellett ez évben kiállítania. Minden 3 fő

besorozott közül egynek kellett bevonulnia, s hogy ki legyen az, aki bevonul, sorshúzással döntötték el. Ha a sorsot kihúzottak nem akartak bevonulni, helyettest fogadhattak.

1841-ben a sorshúzás alapján Hadobás György 22 éves, Szekrényes József

22 éves, Tresó György 19 éves, Hatalyák György 21 éves, Kucsera József 20 éves és Vitéz Ádám 21 éves újoncnak kellett volna bevonulniuk. Ténylegesen pedig az alábbiak rukkoltak be:

1./ Tresó József 29 éves. Önként vállalta, hogy öccse (György) helyett – aki nős volt – bevonul.

2./ Szekrényes György 20 éves. Szintén önként vállalta, hogy családos bátyja (Jóska) helyett katonának áll.

3./ Belkovics Máté 19 éves. Nőtlen. Pénzért helyettesként fogadták fel.

4./ Székely György 24 éves. Detki származású. Szintén pénzért helyettesnek fogadták meg.

5./ Kunyecski József 18 éves. Nőtlen, pesti lakos. Pénzért fogadták helyettesítő katonának

6./ Ifj. Prorok János 24 éves markazi lakos. Szintén pénzért helyettesként vállalta a katonaságot.

Amint a névsorból látható, a bevonultakból egyetlen egy személy sem volt azonos a sorsoláson kihúzottakkal. A sorsot húzottak közül kettő helyett a testvére ment el, négyen pedig maguk helyett pénzért helyettest fogadtak és az vonult be. A helyettesfogadást a községi előjáróság szerződésben rögzítette. A Megyei Levéltárban több markazi újonc helyettesi szerződése is fennmaradt. Ezek közül egyet betű szerint ismertetünk.

„Alulírottak aggyuk tudtára Mindeneknek és Mindenkinek, hogy helyiségünkől állítandó újoncok helyett megfogadgyuk Nagyságos Taródy Bertalan úr fundusán Istenben boldogult Belkovics János és Marokházi Anna szülöktől származott 19 éves Mártony fiút önkéntes és erőltetés nélküli helyettesnek 120, mondom Százhusz váltó Forinton, melyből váltó Forintok általunk megnyugtázott része fizetve lévén, a többi hátramaradott summa pedig biztos helyre 8 % pro contra (kamatra) kiadás végett mindt készpénz letartoztatva lészen azon esetben ha katonáskodása alkalmas ... 10 évi kamatjával is gondoskodni és visszajövele alkalmával kezéhez szolgáltatni magunkat és mint ily fontos tárgyban a követendő eljárókat és egész lakosokat lekötelezzük. Adván magunkról a jelen kötelező levelünket neveink alá vonyasávaal és Helység pecsétjével megerősítve. Március 22., 1841. Ifj. Tresó János bíró x, Gerhát János törvénybíró x, Hegedűs Tamás x, Hacsavec János x, Barta István x, Hatalyák Mátyás x, Hegedűs János x, Tresó Mártony x, Tresó József x, Szekrényes István x, hitesek Kovács András x templombíró Murchia jegyző.”

A kötelezvényt a falu egész előjárósága, de még a templombíró is ellátta keze vonásával, ami a katonaaállítás igen fontos voltára utal. A többi bevonultakkal is hasonló megállapodást kötött az előjáróság. Az újoncfogadás összege a katonai szolgálatot vállaló és a falusi tisztségviselők között alkudozás tárgya volt. Szekrényes Györggyel, aki önként ment a bátyja helyett, 160.- Forintban állapodtak meg, amíg Belkovics Máté 120.- Ft-ot alkudott ki.

A község által kiállított újoncokat a falu költségén kellett felszerelni. Például: 1841-ben az újoncok felszerelendőek voltak:

„Fehér gyalog sapka, világoskék szegélyek, belül vászon bélésen annó 1841. Rézcsat, rajta 18-dik Compánie

12 db fehér gylcs kapca ... stb.”^[35]

A fenti. 6 markazi újonc 1841. április elején vonult be a 34-es számú Vilmos főherceg nevét viselő gyalogos ezredhez, amelynek hadfogadó parancsnoksága Egerben székel, alegységeit pedig Egertől Sarudig a községekbe szállásolták. Amint a fentiekből kitűnik, mind a 6 bevonuló önként vállalta a szolgálatot. Közülük 3 fő királyhű ember volt. Az osztrák hadat sem lehetett volna fegyelmezni ha minden katonáját erőszakkal fogják meg. A fegyelmet nem tűrők az első, adandó alkalommal megszöktek. 1841. április 21-én báró Orczy Lőrinc juhászai a markazi várvölgyén két szökött újoncot kergettek, mert dézsmálták a bárányokat. Azok menekülésük közben elhánták a felszerelésüket és a sapkájukat. Az eldobált felszerelések vizsgálatánál megállapították, hogy azok azonosak a markazi újoncoknak kiadottakkal. A szököttek neve ekkor még nem volt ismert.^[36] Három és fél hónappal később 1841. szeptember 3-án Prorok János szökött katonát elfogták és a vármegye börtönébe zárták. Onnan 1842. augusztusában újra megszökött. Újabb elfogatása után az ezredparancsnokság 24,- Ft kárpótlási igényt akart vele szemben érvényesíteni. A markazi előjáróság a következő jellemzést adta Prorokról:

„Egész életében szolga volt. Se háza, se szőleje. Felesége nyomorúsággal küszködő Sztruhár Katalin két neveletlen gyermekkel. Hatályák György, Kucsera József és Vitéz Ádám fogadták, kik a pénzt Feleségének részint átadták.”

Prorokot hadbírószám elé állították és tömlőcre ítélték. 1844. április 2-án a katonai tömlőben elhalálozott. A róla szóló jelentés azt is megállapítja, hogy *„családja, de az egész falu lakói is igen nagy szegénységben, éhínségben tengődnek”*

Mi lett a sorsa a többieknek, akik Prorokkal együtt vonultak be? Szekrényes György és Kunyecski József 1844-ben még katonák voltak. Ez évben parancsnokságuk útján pénzüik után érdeklődtek a markazi előjáróságnál. Kunyecski József nevével ezt követően többet nem lehet találkozni. Szekrényes György pedig 1851. augusztus 28-án 31 éves korában hirtelen elhunyt. Tresó József a 10 évi katonai szolgálatot letöltve hazakerült. Székely György Prorokkal együtt szökött meg, a további sorsa ismeretlen. Belkovics Márton szintén nem került elő. Tehát a 6 bevonult közül csak kettő jelentkezett 10 évvel később a letétbe helyezett pénzéért. Ha részletesebben megvizsgáljuk az 1841-es évet megelőzően, vagy az azt követő években bevonultak további sorsát, ugyancsak az a valószínűsíthető, hogy a bevonultak csak mintegy egyharmada került vissza a katonaságtól. A vizsgált időszakban bevonultak 10 éves szolgálati idejük alatt indult az olaszországi hadjárat, forrongások voltak Ausztriában, Csehországban, Galíciában, Bukovinában, betetőzéseként pedig az 1848-49-es magyarországi forradalom és szabadságharc. 1836-tól, általában 10 évre vonultak be katonának. Az 1836-os évektől visszafelé menve még 25 év volt a szolgálati idő. Csak a negyedszázados katonaidő letöltése után adták ki az elbocsátó-leszerelő levelet: az obsitot.

Markazon az 1840-es években mintegy 10-12 kiszolgált – invalldinus – katona; azaz obsitos élt. A kiszolgált – obsitos – saját személyére nézve adómentességet (fejadó) élvezett. Viszont a faluban a volt katonák általában minden adó- és földesúri szolgáltatás alól igyekeztek kivonni magukat. Ezért gyakran civakodtak az előjárósággal és az adófizető lakossággal. Másrészt, mint *„világot járt emberek”* saját koruk falvainak legfelvilágosultabb elemeit alkották. Egy részük a feudalizmus felszámolása érdekében izgatott főként a kocsmában. A rokkant, elaggott obsitost napi 3 krajcár (aki háborús érdeméért arany medalliont (kitüntetés) kapott – ezért újabb 5 krajcár) kegydíj illette meg. (Összehasonlításképpen egy kaszázó ember napszáma: 20-25 krajcár volt.) Bár az 1840-es években hivatalosan 10 év volt a szolgálati idő, mégis gyakran előfordult, hogy az idő lejártá után sem engedték haza a katonát. Külön kellett kérvényezni a bevonult leszereltetését. Például:

„Nagy Méltóságos Fő Hadi Kormány Szék!

Alól irottak mély alázatossággal esedezünk és egyszersmind hiteles bizonytságot teszünk arról, hogy Fülöp Miklós az úgy-nevezett Báró Bakonyi 33-ik számú gyalog ezredben mint köz-vitéz több évektől fogva szolgálván, és a legközelebbi szuperartirozás minekutána már ... házi körének gyámolítására valamint rá eső háza, szölleje gyarapítására és itthon létele felette szükséges volna. Mire nézve óhajtvá haza váró hivei esdekléssel könyörgésünket egybe kapcsolván esedezünk hogy fent említett Fülöp Miklós közvitézt örökös opsittal haza bocsájtani méltóztatna. Alázatos esedezésünket és hiteles bizonyságunkat, amidőn fennt irtak bizonyítására s teljesen hitelére a jelen ... irományunkba neveik alá vonásával s a Helység hiteles pecsétjének reá nyomásával megerősitenénk legmélyebb tisztelettel maradunk Fő Hadi Kormánynak alázatos Szolgája Markaz Helység név szerént Ifj. Tresó János bíró x, Gerhát János t.bíró x, Hacsavecz János esküdt x, Mursich hites jegyző.”^[38]

Hasonló tartalmú és hangvételű levélben könyörgött az előljáróság egy évvel előbb Fülöp Lőrinc ügyében is:

„... aki a Hercegh Eszterházi 32-dik gyalogezredben 10 éves katonaidejét híven leszolgálta, s öreg édesanyja ápolására örökös opsittal leszerelni esedezünk.”

Fülöp Lőrincet 1841-ben leszerelték de rokkantan, kegydíj nélkül. Ezért 1842-ben az előljáróság Fülöp Lőrinc obsitos ügyében újra a Hadi Kormányshékhöz fordult:

„... több mint tíz évig volt katona. Most beteg, de kisgyermekai vannak. Esedezve kérjük méltóztatná napi 3 krajcár díjjal megvigasztalni.”^[39]

A katona ha nőtlenként vonult be, csak a parancsnokságának az engedélyével nősülhetett meg. Az engedélyt viszont igen nehezen – csak kivételes esetekben – több évi kérvényezés után adták meg. Sztruhár Antal 1837-ben 21 éves korában vonult be, itthon hagyva 19 éves eljegyzett mátkáját Gruntik Máriát. A parancsnokság csak 5 évi szolgálat letelte után, amikor Sztruhár Antal már rokkanttá vált, de még nem szerelt le, – 1842-ben engedélyezte a nősülését. Ezt megelőzően véleményt kértek mindkettőjük vagyoni helyzetéről. Az előljáróság a véleményezést a következőkben adta meg:

„Sztruhár Antalnak egy rossz ház jussa van. Semmi más vagyona. Mátkája Gruntik Mária becsületes, szorgalmas szülöktől származik, kik után egy ház, jó munkában lévő szülő háramul.”^[40] A kérelemhez csatolni kellett a leendő feleség nyilatkozatát: *„Ha meghal a férje, lemond a 3 pengő krajcár tartásdíjról.”* Sztruhár Antal 1851. január 15-én 35 éves korában halt meg. Öt három évvel később követte felesége Gruntik Mária is.

A fentiekhez hozzá kell annyit tenni: az obsitosok általában rövidebb életűek voltak, mint a falu többi lakói. Ma már nehezen deríthető ki, hogy min mentek keresztül a 25 éves, illetve később a 10 éves katonai szolgálati idejük alatt. Azon túl, hogy a katonai összecsapások sok emberáldozattal jártak, éhínség, fagyoskodás, állandó háborús stresszhatás, a hadak hű kísérői: a járványok tizedelték őket. A hazakerülteknek zöme, egész életére rokkant, nyomorék maradt. Az osztrák császári sas évszázadokon át tömegével nyelte el a saját katonafiai is. A sereget apasztotta – amellet, hogy sokan meghaltak a katonai szolgálat teljesítése közben – a tömeges szökés. Korabeli iratok szerint a Mátra tele volt szökött, bujdosó katonákkal. A fentebb említett Prorok Jánoson kívül több esetben fogtak el a falu közigazgatási területén bujkáló katonákat. Pl.: 1842. június 13-án Markazon fogták el Cseres Mihály és Töltési Antal közvitézeket, akik Feldebrőről szöktek meg. Megbilincselve vitték őket Markazról a gyöngyösi katonai hatósághoz. További sorsuk ismeretlen. A katonaszökevényeket gyakran halálra ítélték, jobbik esetben néhány évi vasban töltendő rabságra vetették. Ez időben a vármegyeház börtönének golgotája előtt 10 év alatt 20 embert

akasztottak fel. Ezek közül 12 fő szökött katona volt. A katonaszökevények elfogásáért 24.-Ft-ot fizettek a bírónak, illetve az elfogónak vagy a feljelentőnek (Összehasonlításképpen egy jó fejőstehen ára 80.- Ft volt.) A falu azon túl, hogy évente 4-6 katonát fogadott fel, s azokat ruházattal is ellátta – viselte a hadsereg fenntartásából reá háruló terheket, melyet hadiadó és verbunk adó címen vetettek ki. Az 1840-es években esztendőnként 1014 váltó forint hadiadó és 58 váltó forint verbunk adót hajtottak be a lakosságon. Ennek értéke 14 jól tejlő tehén árával volt azonos. A sok mindenféle kötelezettség mellett ez is erősen nyomta a jobbágygazdaságokat. Behajtását pedig csak a legerőszakosabb módszerekkel tudták biztosítani. A hadiadó, a verbunkpénz, a katonaság részére történő beszolgáltatás és a katona állításnál a falu életében változást csak az 1848-as események majd az új haderőtörvények hoztak. E változásokkal a későbbi fejezetekben foglalkozunk.

Iskolai ügyek. Népoktatás

A markazi iskola meglétéről a legrégebbi híradás 1746-ból maradt az utókorra. Korabeli feljegyzés szerint az iskolamester Bucsányi Pál arról panaszkodott, hogy a szülők nehezen engedik gyermekeiket az iskolába járni. Ezt követően 60 évvel később 1810-ben az egyházi vizitáció a következőket állapította meg:

„A nép... gyermekeit nehezen küldi az iskolába... iskolaépület nincs, a tanulók a kántor lakására, annak szobájába járnak. De csak 15 gyerek fér be ebbe a szobába. A kántorlak egy szobás. A kántor – egyben iskolamester és jegyző: Bánótczy János 54 éves. Évi jövedelme kb.: 100 Forint. Ezt szerződés szabályozza. Segédtanítója van, az tanít. Ő maga jegyzői és kántori teendőket látja el. Jelenleg a segédtanítói állás nincs betöltve. A szülők az iskolatartással kapcsolatos terhekből csak annyit vállalnak, hogy padokat és táblát állítottak a kántor szobába, s télen e helység fűtésére naponta 1 db fát adnak gyermekük kezébe. Jelenleg a 6-12 éves gyermekek száma 82, de csak 13-an járnak iskolába.”^[41]

Az iskolai oktatás korszerűsítése érdekében 1806-tól folyamatosan a falvakban új oktatási rendet vezettek be. Szigorítani próbálták a gyermekek iskolába járását és a hitoktatás mellett az írás-olvasás és számolás megtanítása, illetve megtanulása volt a fő cél. Az új iskolai oktatásra való „ráállásáról” az előjáróság 1810-ben a következő határozatot hozta:

„Alább írtak Markaz nevezetű tekintetes nemes Heves Vármegyében helyezettett Helységnek Bírái és Esküttyei adjuk tudtul mindeneknek akiknek illik, hogy mi Helységünkben a Felső Királyi Rendelések Szerint Felállítandó úgynevezett

Irivialis Oskola iránt a következőkre reá állottunk:

1.go Helységünk könyül állás (helyzetére) és tehetségére való nézve a Kántor egy-szersmind Nótárius léssen, úgy mint azon által, hogy egy kis mestert tartani köteles léssen.

2.go Esztendőbeli jövedelme fog lenni – a./ Kész pénzben 18, azaz tizennyolc Rhénes forint. b./ 3 kila őszi és Anyi tavaszi vetés, melynek minden munkáját az

Helység meg fogja tenni. c./ Minden házaspárként egy mérő búza s négy garas, az özvegyektől pedig félt mérő buza két garas. d./ Deputátumául négy itze Vaj és Három Szekér Széna. e./ Három öl Fa.

f.1 A stolábul be vehet vagy 6,00 Rhénes forintot. g./ A gyermekek tanításátul 8 kila buza, 8 Forint.

3.go Valamint azon házat, melyben mind a kántornak lakása, mint pedig az Iskola vagyona az Helység építette, úgy annak Konzervatóriáját, és annyival inkább magára vállalja, hogy evégre Gróf Hunyady József Eő Nagyságától 50 Rhénes forintot nyert.

4.go Az Oskolának fűtésre minden abban járandó gyermek naponként egy darab fát hozni tartozik. Végtére -

5.go Ugyancsak belső eszközeit ugymint Székeket, és táblát az Helység meg fogja Szerezni. Melynek nagyobb elhitése és állandóságára, adtuk ezen levelünket.

Sigutum Markaz 15 április 1810

Feő Bíró Hadobás János x keze vonása.

Törvény Bíró Bartha András x keze vonása.

Esküdt Szekrényes András x keze vonása.^[42]

A fenti kötelezettségvállaló levélben említett, és 1810-ben felújításra előírányzott iskola az udvarral együtt 18 négyszögöles területen feküdt. A mai Záprelek portáján az Idősek Napközi otthonának bejáró útja mellett a Fő úttal párhuzamosan helyezkedett el. Romjait 1934-35-ben bontották le. A ma élő idősebbek még emlékeznek erre a régi iskolára, amelyben 180 évig koptatták a padokat az egymást váltó markazi nebulók. Az 1810-es felújítás után az iskola továbbra is egyszobás maradt. E szobában lakott a kantor-nótárius iskolamester, valamint a kismester (segédtanító). Továbbra is a lakás egyetlen szobájában folyt a 10-15 gyermek tanítása. Az iskolaépület a jobbágyházakhoz hasonlóan kezdetben zsúptetős volt. Az 1840-es, majd az 1870-es években ismételt felújították, és zsindellyel fedték be. A korabeli feljegyzések – többek között Tessedik Sámuelnek „A Parasztok állapotáról...” írott könyve – az akkori iskolákat a tömlöchöz hasonlítja, melyben a szűk helyen szorosan ülő gyermekekből „bűdösség, tisztatlanság füstölög”. A gyerekek hetekig nem mosakodtak. Egész nyáron mosatlan, mezítelen lábbal jártak. A tanteremben együtt volt a legkisebb a legnagyobbval. Egymást nem hagyták tanulni. Az iskola tavasztól ősziig üres volt, mert szükség volt a legkisebbek munkájára is. A gyermekek az istállóban, az istálló padlásán, vagy a kazalban aludtak. „Tanulatlan, elvadult, szilaj ifjakká válnak” – ezt írták a korabeli iskolákról és az odajáró gyermekekről a korabeli tudósok. De csak minden hatodik gyermek ment el néha az iskolába. Vajon milyenek lehettek a többiek, akik a „kismesternek” nevezett tanítót soha nem is látták? Mostoha soruk volt. Az agyukat nem csiszolták, de nem voltak buták! A korabeli gyermekek mást tudtak, mint a mai korban felnőttek. A 6-7 éves gyermek befogta a lovat, etette a tehenet, sertést, stb. A 9-10 éves gyermek fejni is tudott, értett a vetéshez, kaszáláshoz, a vadontermű gyümölcsökhöz, ismerte a gyógyfüvet, és így tovább. A 10-12 éves gyermek is nagy fizikai erővel bírt. Sok olyat tudtak, amit a mai gyermek nem tud, és fordítva: sok mindent nem ismertek, amivel a mai gyermekek foglalkoznak. A markazi iskolamesterek 1846-ig azonosak voltak a „hites jegyzővel”. Neveiket a falu előljáróságának ismertetésénél már felsoroltuk. Járandóságuk – amit a községből kaptak – 1846-ig alig változott. 1840-ben az előbbieken már említett Murchiai Mihály nótárius iskolamester arról panaszkodott az egyházi vizitátoroknak, hogy évi jövedelme (a nótárius, kantor és iskolamesterség után együttesen) évi 100.- váltó Forint, amelynek nagy része természetbeni párber, de a búzának amit a lakóktól kap 1/3-ad része gaz.^[43] Amikor 1846-ban Murchia Mihály „szerencsétlenül leadott lövés” következtében elhunyt, a jegyzői és a kántortanítói feladatokat különválasztották. Az előljáróság pályázatot hirdetett a kántortanítói állás betöltésére, s ekkor már lényegesen magasabb javadalmazást ígértek, mint amit előbb adtak. A pályázati hirdetmény szerint ez időben az alábbi tantárgyak oktatása folyt:

„Vallás és erkölcsstan, olvasás és írás, számvetés fő szabályai, természetrajz és természettan ellemi nyelven. Tanítás reggel 9-től 12 óráig.

A kánor-tanító kap 380.- Forint pénzt, Szabad-lak és konyhakert, „temetési és egyéb díjak, minden növendéktől délelőtt és délután egy hasáb fa.

Magyar és német nyelv tudás, valamint orgonázás.”^[44]

A pályázatban feltüntetett 380.- Forintos javadalmazásból kellett az iskolamesternek gondoskodni az iskola fenntartásáról, takarításáról, és ebből kellett fizetnie a segédtanítót is. A fenti pályázatra Krájlovics Mihály egri kántortanító nyerte el az állást. Ebben valószínűleg szerepe volt annak is, hogy Krájlovics a szerencsétlenül járt Murchia jegyző apósa volt, és a falusiak már a pályázat elnyerése előtt ismerték. Ezzel is segítették a nehéz helyzetbe került családot a három árva felnevelésében. Krájlovics Mihály kántortanítóval egyidejűleg költözött a faluba a másik veje Demeter Mátyás szücs-mester is. (A Demeterek ezen ágazata fiú utód nélkül halt ki.) A ma Markazon élő Demeterek a szücs-mester testvérének a leszármazottai. Krájlovics Mihály kántortanító 1847-ben elhunyt. Őt követte ugyanebben az állásban Dappák István énekesz (ekkor a kántortanítót énekesznek nevezték), aki 1851-ben, 50 éves korában hunyt el. 1852-ben 22 éves korában érkezett Zsolnáról Markazra kántortanítónak Diabács János, a ma élő idősebb generáció által ismert Dlabács Bertalan kántor-tanító nagyapja. A tanítók a múlt század végéig a felvidéki falvakból, illetve városokból – tehát szlovák nyelvterületről – kerültek a faluba. A szlovák nyelvet anyanyelvi szinten ismerték. A szlovák mellett követelmény volt még velük szemben egészen 1867-ig a német nyelv ismerete. A falusi iskolában is próbálkoztak a német nyelv tanításával, de kevés sikerrel, sőt a többi tantárgy megtanulásánál se sok előrehaladás történt az 1746-tól 1868-ig eltelt 122 év alatt. 1852-ben a római katolikus elemi iskolák összeírásánál a következőket jegyezték le:

„Ellemi I. osztály. Építette és fenntartja a község. Jelenleg igen elhanyagolt állapotban van. A tanterem felszerelése egészen hiányzik, semmivel sem lévén ellátva 2 rossz padon kívül, a segédtanítónak is lakhelyéül szolgál.... A 6-12 éves gyermekek száma 137, ezek közül iskolába jár télen 48, nyáron 32. Tantárgyak: Hittan, írás, olvasás, számolás, éneklés. A kántor tanító maga helyett segédtanítót alkalmaz a tanítás elvégzésére, a segédjét maga látja el élelemmel és lakhellyel.”^[45]

Más okiratok arról tudósítanak bennünket, hogy télen azért nem jártak a gyermekek iskolába, mert nem volt lábbeli és ruházat, kora tavasztól pedig már a 7-8 éves gyermekeket is munkára fogták. Az iskolába járó gyermekek sem sokra jutottak a tanulásban. A múlt század hatvanas éveinek közepéig egyetlen olyan markazit sem találunk a fellelhető iratok között, akik írni, olvasni tudtak volna, de még a nevüket sem tudták leírni. Nevüket mindenütt csak kereszt alakú kézvonásukkal írták le, azaz kézvonásukkal hitelesítették az okmányokat. Az 1850-es évek közepén megindult úrbérrendezési pereknél a képviselői meghatalmazást minden volt telkes jobbágnak és házas zsellérnek kézjeggyével kellett ellátnia. Az aláírás helyén mindenütt csak keresztvonást találunk. A környező községekben is hasonló volt a helyzet. A kézvonással ellátott meghatalmazás fénymásolatát a tagosítási perek ismertetésénél mutatjuk be. Az iskolai oktatásban ők és dédapáink, illetve nagyapáink tanulásában csak az 1868. évi népoktatási törvény végrehajtása során figyelhető meg lassú javulás, előrehaladás. (Erről majd a későbbi fejezetekben írunk.)

Egyházi élet

Mint ismeretes a gyászos emlékü mohácsi csatavesztést követő zűrzavaros időkben a környékbeli falvak egyházi intézményeit a portyázó szpáhi csapatok feldúlták. A papok is elmenekültek. A környéken csak Gyöngyösön maradt meg néhány ferencesrendi barát és 4-5 pap. A falvakban az egyházi szertartásokat, kereszteleseket, esküvőket, temetéseket a Gyöngyösről kijáró kolduló barátok, illetve a falvakban működő protestáns prédikátorok végezték el. A gyöngyösi plébánián az egyházi anyakönyveket 1654-től vezették. Ez időben Gyöngyösön anyakönyvezték a Domoszló–Detk–Karácsond–Vámosgyörk–Réde–Tarján–Bene által határolt körzetbe tartozó római katolikus vallású hívőket. A katolikus egyház 1692-ben szervezte meg a saári egyházkerületet. Ehhez a kerülethez tartozott Domoszló, Vécs, Markazpuszta, Detk, Ugra, Halmaj és Bene. A hajdani egyházi anyakönyvek az abasári plébánián is viszonylag jó állapotban fennmaradtak. A domoszlói körzeti plébániát 1718-ban szervezték újjá. A templomtornya a török időket átvészelte. A leomlott templomhajót és a parókiát – az egyházi vizitáció megállapításai szerint – 1718-ban hevenyészetten, fából fonott és sárral tapasztott fallal, nádtetővel építették fel. 20 évvel később 1738-39-ben az előbb ideiglenesen felépített templomot és parókiát szilárd anyagból, időt állóan készítették el.^[46] 1718-tól 1752-ig a domoszlói plébániához tartozott Kisnána, Tarnaszentmária, és Vécs is. Markaz 1787-ig szintén a domoszlói plébániának a filiája volt, ezt követően önállósult. Az első domoszlói pap Mercz János 35 évig állt az 5 községből szervezett plébánia élén. Őt követte 1753-1759. között Sárosi Mátyás, majd 1759-1780-ig Matyasovszki András. 1780. júniusában vette át a körzet plébániáját Zsigmondovics József. A markazi egyházi ügyeket Zsigmondovics 1787. augusztusáig – a különválásig – intézte. A domoszlói, vécsi és kisanai egyházi ügyeket viszont haláláig -1814-ig. vezette. A Zsigmondovics által vezetett egyházi anyakönyveket vizsgálva feltűnik, hogy gyakran (esetenként fél éven keresztül) nincs egyetlen születés, házasság, vagy haláleset sem bevezetve. Az anyakönyvbe nagy hézagok, kihagyások vannak, valószínűsíthetően az utólagos bejegyzés biztosítására, ami sohasem történt meg.

Az egri egyházmegye történetében megtaláljuk a hanyagság magyarázatát. Az egyházmegyei történetben elmondják, hogy Zsigmondovics a domoszlói plébániát jelentős adósságba verte. A parókiát szatócs-üzlettel alakította át. A betyárokkal ivott, kártyázott és kupeckedett. A sok minden mellett uzsora ügyletekkel is foglalkozott.

Hanyag munkájáért többször figyelmeztették, többek között 1810-ben Fisher egri érsek a plébánia elvesztésével is megfenyegette.

A betyár cimboraság vége az lett, hogy 1814. június 15-én „*éjjel 11 órakor rátörtek, borzalmasan megcsonkítva legyilkolták, utána holttestét a parókia ablakán kidobták a mély, szakadékos kertbe.*”^[47]

Markaz első plébánosa Németh Tóbiás 1787 nyarán vette át hivatalát s 1798. október

28-án 60 éves korában elhalálozott. Őt követte 1798-1802. között Mágócsi László, majd Fűzik Flórián, aki 1815. december 29-én 64 évesen halt meg.

Utána Rozner János 26 évig 1816-tól 1841-ig 70 éves koráig vezette a markazi plébániát. Őt követően Bechk János, 1852-től Mracskó Antal, 1855. október 24-től

Erős Gedeon, majd pedig 1872. július 6-tól 1882. augusztus 8-ig, Kollár Béla viselte a papi tisztséget.

1882. augusztus 8-án Osvát Ferenc kapta meg a plébániát, halála után 1894. november

17-én Meskó Balázst, majd 1909-ben Melkó Györgyöt nevezték ki. Melkó György plébános 1913. július 13-án hunyt el, és 1913. november 28-án a ma élő idősebbek által is ismert „Főúrnak” titulált Kiss Jánost nevezték ki lelkésznek.

A markazi plébánosok zömében a vagyontalan kisnemesek fiaiból – esetenként jobbágyszülők gyermekeiből – kerültek ki. Valamennyien beszélték a szlovák nyelvet, azaz nagyrészüket felvidéki tót falvakban született. (Homonna, Kistapolca, stb.) Az egyház szigorú fegyelmet követelt papjaitól és minden egyházfitól. Gyakoriak voltak az egyházi vizitációk (ellenőrzések). Az esetleges mulasztásokért figyelmeztetéseket, büntetéseket osztottak, s ha az sem használt, akkor leváltás következett. Ugyanakkor az egyház keretében a pap biztos védelmet kapott. Személye szent és sérthetetlen volt. A hívők részéről istenített misztikum lengte körül. Lelkipásztori feladataik mellett egészségügyi felvilágosítást, de gyakran a gyógyítást is ők végezték. Elősegítették a termelési tapasztalatok átadását, új növényi kultúrák meghonosítását. E munkájukkal az egyetemes emberi haladást szolgálták, és a falvak fejlődését segítették elő. A II. fejezetben néhány sorban már foglalkoztunk a markazi régi templom építésével, melyet a lakosság 1753-ban, más források szerint pedig 1757-ben ideiglenesen, hevenyészten készített el. A templom építéséről az 1810. június 16-i egyházi vizitáció a következőket írta:

„A templom majdnem a falu közepén, magasabb, száraz és tűzbiztos helyen fekszik. A temető nem a templom körül, hanem a falutól északra terül el s miután a régebbi már betelt, ezt az újat 1803-ban szakasztották ki a határból. A templom kőből épült, de falai gyengék mert azok köveit építéskor malter hiányában csak sárral tapasztották össze. A templom teteje zsindelyes, ennek közepén emelkedik a fatorony, két öl (kb.: 3,7 méter) magas, vöröstre mázolja, benne egy 50 font súlyú kisharang. A tetőn kereszt nincs. Van egy különálló harangláb is fából, ebben van a nagyharang. A templomot a falu lakói építették de hirtelen, hevenyészett munkával tákolták össze, ezért elülső részét a szelek megbontották itt csak a fundamentumok épek. Úgy mondják 1753-ban építették – A templom hossza 7 öl, szélessége 2,5 öl. Karzata fából van és szűkös. 4 faoszlopon nyugszik innét nyílik a feljáró a kis toronyba. Az evangéliumi oldalon régi szószék fából, ebbe a feljáró lépcső a templom belsejéből nyílik. Van keresztút, továbbá egyetlen oltár lépcső nélkül, az oltárkép: Szent László magyar király képe. A sekrestye az evangéliumi oldalon van, boltozott, száraz, világos helyiség. A templom padozata: nyers, faragatlan kő. Padok vannak”^[48]

11. Régi templom és plébánia.

A templomot az 1753-57-es építését követően többször kijavították és felújították. Többek között 1824-ben Rozner János plébános 24 Rhénus (Rajnai) Forint kölcsönt vett fel a javításra. Legnagyobb javítási munkákat 1838-ban végezték el a templomon. Az 1838-as átalakításkor az addigi fatornyot téglával cserélték le, a tetőzetet pedig bádoggal fedték be. Az átépítés Szarvas Ferenc egri építőmester tervei szerint és az ő kivitelezésében történt meg. A tetőzetet Králik Ferenc és Hertmann Leopold egri építőmester készítette el. Az építés 4.310,- Váltó forintba került. (Összehasonlításképpen: egy jobbágyház értéke 100-300.- forint között alakult ez időben.) A templom renoválásához, felújításához 1838-ban is, mint minden esetben előbb és ezt követően a fuvarokat és a segédmunkát a lakosság ingyen, azaz közmunkában biztosította.^[49] Az 1838-39-es – a templom minden részére kiterjedő – nagy felújítás és átalakítás során nyerte el a régi markazi templom azt az alakzatot, amelyre még vagy 5-6 nagyon idős ma élő markazi emlékszik. E templomot ábrázolja az 1904-ben készült 11. sz. fénykép.

1853-54-ben 1350 ezüst forinton ismét felújították a templomot. Az akkori összeírás szerint a templomon 6 db kis rostélyos ablak volt. A papnak a templom fűtéséhez 6 öl fát biztosítottak, de azt csak néha fűtötték 1875-76-ban, majd a századforduló táján ismételten igyekeztek rendbe szedni a dűledező épületet. Az első beköltözők által hevenyészetten épített templom 155 évig dacolt az idővel, míg végül 1906. június 24-én reggel 7.30 h-kor nagy dőrével porfelhőbe burkolózva önmagától összeomlott. Az összeomlott romokat mutatja a 12. sz. kép. Az Egri Érseki Levéltár iratai között megtalálhatók a régi templom-leltárak is. A legrégebbi 1810-ből való. A leltárak áttanulmányozása során valószínűsíthető, hogy a még régebbi – a török idők kezdetén elpusztult – markazi templom felszereléséből nem maradt fenn és nem került át semmi az újabb – az 1753-57. között épült – templomba. Ezt a következtetést csak megerősíti az a tény, hogy a hajdani falu templom; már 200 év óta romokban hevert, amikor az újabbat az első beköltözők építeni kezdték. A markazi parokiát 1784-ben építették és a plébánia 1784-ben vált el Domoszlótól.

A régi parokiát is több esetben átépítették, illetve felújították, amíg 1965-bei végleg lebontották és helyette teljesen újat építettek.

A régi parokia felújításával kapcsolatban kisebb kihagyásokkal idézem az alábbi könyörgő levelet.

„Nagy Méltóságú Nagyságos Fő

Tisztelendő Nagy Szentatyai ....

Esztelenciájához, az Egri Fő

Anyaszentegyház Érsekjéhez, Lelki pásztorunkhoz, Atyánkhoz, s pártfogónkhoz, mélységes alázatossággal nyújtjuk ezen eskedő leveleinket.

Minekután 1817-ik esztendei

Mindenszentek napján

Anyaszentegyházunknak megtekintése alkalmatosságával.”

12. Az összeomlott templom

„Kegyelmes Excelenciád azt parancsolni kegyesen méltóztatott volna, hogy a parókija házunkat romlásából fel hozzuk és egészből ujítsuk fel, különben lelki pásztor nélkül kellek maradnunk mi azonnal magunk között össze szedett kölcséggel hozzája fogtunk és valamint felső részét egészben be zsindeleztük úgy annak folyosóját megújítottuk, annyira helyre hoztuk, hogy azt ennek utána lelki-pásztorunk sok esztendőig nyugodalmasan lakhattya ... nagy fájdalomra lenne helyiségünknek Domoszlóhoz kapcsoltatni ... Ezért kegyelmes Exelenciádnak, mint lelki jó pásztorunknak atyai színe elébe járulván kezeinek s lábainak csókolása között mélységes tetemes kötelezettségünket ... tekintetbe vévén minékünk helyben ... lelki pásztort rendelni kegyesen méltóztatson. ... Vagyunk Kegyelmes Exelenciád legalázatosabb szolgálói, lelki juhjai. Markazi lakosok közönségesen.”^[50]

A levél hangvétele, könyörgése nem egyedi jelenség. Hasonló könyörgéssel írták leveleiket a vármegyének, a földesúrnak vagy a helytartó tanácsnak is. Az sem meglepő, hogy levelükben az érsek „... kezeinek, lábainak csókolása” le van írva, mert ha az érsek a hívők között megjelent, a valóságban is megcsókolták a lábát. Ez egyébként az érseken kívül a grófoknak, báróknak, vagy a helytartó tanács méltóságos urainak is kijárt, ha megjelentek a falu jobbágy lakossága előtt. Ezen főméltóságok lábait két térdre ereszkedve kellett a falu minden jobbágyának egymás után sorba megcsókolnia. Az egyházi levelezés, anyakönyvezés stb. latin nyelven folyt. Ha azonban olyan levelet küldtek, amely a hívők vagy a falu lakói nevében kért, vagy könyörgött valamiért, azt az 1700-as évek végétől kezdődően már magyarul írták. A válasz az egyházmegyétől latinul érkezett, melyet a helyi pap fordított le a híveknek érthető tót, majd később magyar nyelvre. A plébánosok gyakran indítottak keresztállítási akciókat a hívők között. Különösen jeleskedett 1802-1815. között Fűzik Flórián plébános. Az ő instrukciói alapján emelték a régi domoszlói út melletti keresztet is, amely a mai futballpálya északi részén, a szőlőket övező gát mellett állott s romjait az 1970-es

években bontották szét.^[51] Mivel e keresztnek felállítására a Füzik Flórián plébános által szövegezett fogadalom történetileg és nyelvtanilag is érdekes, azt fénymásolatban közöljük a 13. sz. alatt. A három Zaja testvér egy régi családi tragédia emlékére emeltette a keresztet. Ugyanis 1765. május 6-án Zaja András 3 fia, a 13 éves János, a 9 éves Mártony, és az 5 éves Mátyás halt meg egyidejűleg. Ők a keresztállító Zaják testvérei voltak. Velük együtt érte az ismeretlen tragédia Hegedűs Miklós (Tatárka) 9 éves Mátyás fiát is. Hogy mi történt – mi okozta a 4 gyermek halálát – az most már örökre megfejthetetlen titok marad. Ide kívánczik az is, hogy a keresztállító 3 Zaja testvér a ma élő idősebb Zaja nevűeknek a szépapáik voltak. Az eltelt 175 év alatt a keresztállításkor tett fogadalom teljesen feledésbe merült. A ma élő legidősebb Zaják, akik a keresztállítók leszármazottainak a 6. generációját alkotják az elődeik által fogadott és utódaikra hagyott kötelezettségekről semmit nem tudnak. Az egymást váltó generációk között valahol a fogadalom átadásának láncolata megszakadt. 1806. május 3-án emeltette a Saári út melletti fakesztet a 84 éves Domoszlói Apolló az 1774-ben 58 éves korában elhunyt férje Tóth István emlékére.

88 88

Alább iratik adgyuk mutata mindeneknél a.
 Híltnek illik, hogy mi. Flakha Zs. lakos három Testvérek egy
 mint: Zaja József, Zaja János, és Zaja Mártony általunk felt-
 állítaton Heő keresztnek, mely a Domoszlói út mellett nagyon
 feltadására életünkig magunknak le kötelezzük halálunk
 után pedig a gyermekeinket, és önéinket mint egy örökösen meg-
 adgyuk, hogy ha azon Heő kereszt valami hibát szenvedne vagyun-
 rognatna tette munkánk, vagy sokára le állna, azt azonnal rendbe ve-
 gyék, és feltadását, amelynek erősebb bizonyosságát adgyuk a.
 Zeneletünk mellett kézeink kereszténységünknek. Signatum
 Flakha Zs. Flay 1806

Zaja József + Keze Vona.
 Zaja János + Keze Vona.
 Zaja Mártony + Keze Vona.

Heő Dics. Zenevényes György

Coram me Datre Floriano Füzik Capellano
 Locati Flakha Zs. Flay

VI. FEJEZET

A népek tavasza és Markaz

Jobbágyszabadítás és polgári átalakulás

Az 1770-71-ben végrehajtott Mária Terézia féle úrbérrendezést követő néhány évtized alatt a haladást képviselő közvélemény előtt egyre világosabbá vált, hogy az ország gazdasági, társadalmi szerkezetében olyan alapvető változásokra van szükség, melyet összefoglalóan polgári átalakulásnak neveznek. Az 1825-1848. közötti ún. reformkori országgyűlések viharos vitáinak egyik fő témája a jobbágyszabadítás volt. A reformot követelő képviselők nyomására született meg az 1836. évi VIII. tc., amely lehetővé tette, hogy a jobbágyszabadon megegyezzen, melynek alapján meghatározott összeg lefizetése ellenében akár egyes jobbágyszabadok akár közösségek örök időkre megváltásuk hűbéri szolgáltatásaikat. Ezt nevezték örök váltságnak. Az 1836. évi törvényekre hivatkozva a domoszlói jobbágyszabadok 1837-ben kérték a tagosítás és az örök váltság végrehajtását.^[1] A markazi jobbágyszabadok éber figyelemmel kísérték a domoszlói egyezkedést, annál is inkább, mert földesuraik azonosak voltak és a szomszéd községben megegyezés alapul szolgálhatott volna a markazi örök váltságnak is. Viszont a domoszlói örök váltság ügye 11 évig tartó tárgyalás, vita és pereskedés után sem jutott előbbre. A földesúri tisztviselők és fiskálisaik húzták, halasztották a megegyezést. E végtelenül lassan mozgó kerekeket csak az 1848-as forradalmi események lendítették gyorsabb forgásra.

1848-49-es évek eseményei és a Markaziak

Az 1848. március 15-i pesti események híre néhány nap alatt eljutott Gyöngyösre, onnan pedig gyorsan szétfutott a környező községekbe. A falvakban április elején a hálaadó vasárnapi miséken hirdették ki a forradalom győzelmét. A pesti események hírére a környéki falvak népéhez hasonlóan a markaziak is megtagadták a földesúri szolgáltatások további teljesítését, de fegyelmezettek maradtak és a földesúri kezelésben lévő majorsági birtokokat nem támadták meg. Az 1848. áprilisában, illetve júniusában hozott törvények megteremtették a jogi alapját a polgári átalakulásnak. A IX. tc. kimondotta a robot és dézsma megszüntetését, s az úrbéri eredetű jobbágyszabadok a volt jobbágyszabadok örök tulajdonába adását. A földesurak kárpótlását az 1848. évi törvények állami adósságnak ismerték el, melyet 20 év alatti törlesztéssel kívántak rendezni. Ugyancsak megszüntették az egyháznak fizetett tizedet, s kárpótlásként pénzbeli támogatást irányoztak elő a vallási intézmények részére. (XIII. tc.) Az országgyűlés a jobbágyszabadokhoz nem tartozó, földesúri tulajdonú képező dézsmás szőlők ügyében nem hozott döntést. A földesúri majorsági kezelésben lévő földesurak a jobbágyszabadok és zsellérek által telepített szőlőnél a rendelkezések továbbra is megengedték a dézsmaadását. Ennek ellenére a dézsma leadását 1848-ban a markaziak megtagadták. A forradalom bukása után a földesurak a korábban le nem adott dézsmát is visszamenőleg beszédtek Markazon a szőlők után dézsma csak 1865-ben a szőlők megváltása ügyében kötött megegyezést követően szűnt meg, amelyre a későbbiekben még visszatérünk. Az 1848-as márciusi események után a kormány egyik fő feladatának tekintette a forradalmi rend fenntartását. Ennek érdekében az Országgyűlés az 1848. évi III. tc-ben intézkedett a Nemzetőrség felállításáról. E törvény értelmében minden olyan egyén, aki féltelki állomány nagyságú, vagy ettől több ingatlannal, vagy 1000 pengő forintot felüli évi jövedelemmel rendelkezett 20 évtől 50 éves korig a nemzetőrségben fegyveres szolgálatra volt kötelezett, ugyanakkor mentesült a sorkatonai

szolgálat alól.^[2] A március 15-i események során megindult nemzetőr zászlóaljak szervezéséhez gyorsan felzárkóztak a gyöngyösiak is. Március 28-án már 600 főből állt a gyöngyösi nemzetőr század.^[3] Markazon 1848 tavaszán körülbelül 40 olyan személy élt, akik az 1848-as III. tc. alapján nemzetőr szolgálatra voltak kötelezhetők. Nem ismerjük, hogy a markaziak miként viszonyultak a Nemzetőrséghez, de azt több korabeli iratból is ismerjük, hogy a mátraaljai falvak telkes gazdái igen húzódoztak a szolgálattól.^[4] Korabeli tudósítások szerint a nagy dologidő miatt a falusi nemzetőrök csak vasárnap gyakorlatoztak. A még szervezés alatt álló, kiképzetlen Heves-megyei nemzetőrség már 1848. augusztus közepén nehéz hadipróba elé került. A márciusi eseményeket követően gyorsan végigszaladt az országon a háború tüzes szekere és a peremvidékeken körbe felgyújtotta a nemzetiségiek által lakott területeket. A délvidéki megyék már júniusban segítséget kértek a császári kamarilla által fellázított rácok elleni védelemhez. Heves megye közgyűlése 1848. július 15-én határozatot hozott arról, hogy 3000 önként jelentkező nemzetőrrel július 31-én 6 hétre a délvidék megsegítésére táborba szállnak. Mivel a nemzetőrök közül nem volt elegendő önként jelentkező, a bevonulási kvótát falvakra bontották le. Július 22-től megindult a nemzetőrök között a sorshúzás amely eldöntötte, hogy ki vonul be. A községekre bontott kvóta alapján Markazról körülbelül 10 fő – eddig név szerint még nem ismert – egyén szállt táborba a Heves-megyei Nemzetőrség első zászlóaljával.^[5] A mozgósított nemzetőrök – közöttük a markaziak – augusztus 3-án érkeztek meg Szolnokra. Az itteni táborban folyt a fegyverek, felszerelések felvételezése, kiegészítése. Szolnokon augusztus 1-6. között a kincstári raktárból a következő fegyvereket vették át a Heves-megyeiek:

Zsoldos Sándor szds. I. szd. részére	187 kasza
Véges László és Martonfi Lajos 2. szd. r.	424 kasza
Losonci Lajos 3. szd. részére	182 kasza és 50 db dzsida
Dobai István szds. 4. szd. részére	260 kasza
Dobrándi Gyula 5. szd. részére	200 kasza
Keglevics Gyula 6. szd. részére	271 kasza

Ezen kívül Balázs István százados a zászlóalja részére átvett 49 db lándzsát, Nagy István bíró 18 nyeles kaszát, Almási Sándor pedig 14 db puskát. Amint a fenti fegyver felvételezésből látható, a 3000 fős Heves-megyei Nemzetőr Zászlóalj Szolnokon 1865 db fegyvert, – nagyrészt kiegyenesített nyeles-kaszát – vételezett.^[6] A nemzetőrséggel sok közigazgatási tisztségviselőt, falusi bírót és jegyzőt is táborba szállásra kényszerített az a közhangulat, hogy „vagy mindenki, vagy senki”.^[7] A mozgósítási intézkedés azt írta elő, hogy ruházatuk olyan legyen, „... mint azt a tájék földnépe viseli ...”. Az egyöntetűséget biztosítani „... egy főveggel, melynek elejére nemzetiszínű rózsza, és egy fehér toll legyen alkalmazva...”.^[8]

Az egyforma főveggel való ellátást nem tudták megoldani. Augusztus 14-én a délvidékre vonultak már arról írtak, hogy „... a fehér karszalag a nemzetőrök megkülönböztető jelzése, de mivel mindenki (rácok is) fehér ingbe vannak, a jelzés nem látható...”. Ugyanekkor írta a verbácsi táborból Csík Imre tüzérfőhadnagy, hogy

„... a nemzetőrök több mint a fele paraszt. A paraszt nemzetőrök mezítláb, s csaknem teljesen csupaszon járnak...”.^[9]

Augusztus 9-én a Gyöngyös-környéki Nemzetőrségnek lélektani felkészültségük fokozása céljából bemutatták Verbászon a fő lázadó (előbb magyarokat gyilkoló) rácok megkínzását, és akasztását. Augusztus 17-én a Heves megyeiek Lenkei őrnagy nemzetőr zászlóalj parancsnok vezetésével lefegyverezték a pirosi rácokat, akiktől 35 db kaszát, 35 db vasvillát, 18 db fejszét, 7 db horgot, 1 db ásót és 1 db szecskavágót szedtek el.^[10]

Augusztus 26-28-án a nemzetőrök visszaverték a pátriarchák által Szent háborúra buzdított ráczok Jarek elleni támadását, viszont 29-én már feladták állásaikat. Szeptember elsején a heves megyeiek kinyilvánították, hogy letelt a vállalt 6 heti szolgálati idő, (a valóságban a vállalt 45 nappal szemben, csak 22 napig tartózkodtak a lángba borult Délvidéken) szeptember 6-án már itthon voltak, anélkül, hogy küldetésüknek bármilyen eredménye lett volna. A Heves-megyei Nemzetőrök II. zászlóalját – közöttük a markaziak újabb 10 fős csoportját – 1848. október 23-án ugyancsak sorshúzás alapján mozgósították és Füzesabonyba vonták őket össze.^[11] A III. zászlóaljat december 19-én indították útnak Kassa körzetébe, – az Észak hágókon 8.000 fős hadsereggel betört – Schlick osztrák tábornok ellen. 1848. december 26-án indult el Egerből az 1200 főből álló Heves megyei Önkéntes Lovasezred, melyet Gróf Vartensleben Gusztáv Heves megyei polgárokból, nemesekből, ügyvédekből (un.: urfiakból), szervezett meg. Olyanokból, akik túl kényelmesek voltak a gyalogos nemzetőri szolgálatra.^[12] A győri csata óta haldokló nemesi felkelés utolsó szusszanásaként felvonuló lovas ezreddel Detkről, Visontáról, Saárról, Domoszlóról, Markazról vagy 35 nyalkán kiöltözött nemes indult a Felvidékre. Nemsokára vitézi próba elé kerültek – 1849. január 4-én a kassai csatában ütköztek össze a császári lovassággal, és az első ágyúlövésre azonnal futásnak eredtek. A futásban menedéket kereső nemesi lovass csapatot a teljes megsemmisüléstől csak a 26. Honvéd zászlóalj és a Lengyel légio bátor fellépése mentette meg.^[13] Az 1849. január 4-i kassai csatáról írt jelentésekben találkozhatunk a hadikronikákban először a Heves megyeiekből szervezett, 26. Honvéd zászlóaljjal. A zászlóalj szervezésének előzményéhez tartozik, hogy a Magyar Kormány 1848. tavaszán a Nemzetőrség megalakításával egyidejűleg megkezdte a honvéd zászlóaljak felállítását is. Az 1. és 2. Honvéd Zászlóalj önként jelentkezőkből Pesten alakult, de toborzási körzete kiterjedt többek között Heves megyéig. Így valószínűsíthető, hogy soraiba bekerültek markaziak is. Az 1848. májusában alakult Kassai 9. Honvéd zászlóaljba (amely vitézségével később kiérdemelte a „Vörössapkás” elnevezést) 267 Heves megyei önkéntest irányítottak. A kassai és szegedi honvéd zászlóaljat tekintették 1848-49-ben a legjobb katonai alakulatnak. Méltán felsorakozott a szabadságharc legvitézebb egységeihez a Heves megyei 26-os Honvéd Zászlóalj is. Mivel a markaziak és a környékbeli falvak honvédeknek a nagy része e zászlóaljban harcolt, illő, hogy hadi útját kicsit részletesebben is ismertessük. A 26. Honvéd Zászlóalj az 1848. szeptember 27-i kormányhatározat alapján alakult meg. Alakulásának előzménye volt, hogy Kossuth az országgyűlés 1848. július 11-i ülésén a honvédek védelmére 200.000 újoncot kért, s ebből 40.000 azonnali bevonulásra, s ugyanennyit kért előkészíteni a következő behívásokra.^[14]

Az új honvédelmi törvény a honvédségnél a szolgálati időt 4 évre szállította le. A fél telekkel vagy ettől nagyobb tulajdonnal rendelkezők, valamint az egyedüli fiúk mentesültek a katonai szolgálat alól. A helyettes állítását, mely oly gyakori volt az előbbi évtizedekben, megszüntették.^[15] Bár egyes vidékeken sok önkéntes jelentkező volt, nyilvánvalóvá vált, hogy a 200.000 újoncot csak a községekre lebontott katonaállítási kötelezettséggel lehetett biztosítani. 1848. szeptemberében megindult a kötelező újoncozás. Minden 127 lakos után két katona kiállítására kötelezték az előjáróságokat.^[16] Markaznak ekkor megközelítően 900 lakosa volt, ennek arányában 14 újonc kiállításáról kellett gondoskodnia. Az 1848. szeptemberi sorozás a 19 évesekre terjedt ki. A besorozottak közül továbbra is sorshúzással döntötték el, hogy ki vonul be. 1848. októberében a környékbeli községek újoncainak nagyrésze a markazlakkal együtt – a 26. Honvéd Zászlóalj állományába került.^[17] A 26. zászlóalj egri székhellyel alakult meg. Szervezését Kajdán százados vezetésével egy tiszticsoport végezte. Később Kajdán százados 1849. márciusáig a zászlóalj parancsnokhelyettesi feladatát látta el.^[18] A zászlóalj hadszíntérre vonulásakor Andrassy János őrnagyot nevezték ki parancsnokká. Andrassy őrnagy 1848. december 18-án orosz

egészségi állapotára hivatkozva lemondott. Ezt követően Beöthy György őrnagy vette át a parancsnokságot és ellátta azt a világosi fegyverletételig.^[19] Elsődlegesen Beöthy őrnagy érdeme, hogy a 26-os zászlóalj a Szabadságharc egyik legjobb honvéd alakulatává kovácsolódott. A zászlóalj tisztikarát alkotta 1 őrnagy, 6 százados, 1 hadsegéd, 6 főhadnagy, 1 hadbíró, 11 alhadnagy, 1 számvevő, 1 főorvos, és egy alorvos.^[20] A zászlóalj tisztikarából név szerint ismert a már előbb említettekén kívül: Pataki százados, Bossányi Ferdinánd százados, Dombrády László százados, Szőke Vencel százados, Majzik Bódog százados, Fert Antal főhadnagy, Andrassy Jenő főhadnagy, Grím Károly főhadnagy, Langosi Ferenc hadnagy, Tsuk Fülöp hadnagy zászlóaljorvos, Apáhyi Sándor zászlóaljhadbíró, Németi Lajos és, Juhász Sámuel számvevőtiszt.^[21] A zászlóaljban – hasonlóan, mint az egész honvéd seregben is – hiány volt a tisztekből. Ennek pótlására a kormányzat és hadseregvezetés többek között a rátermett őrmestereket léptette elő. A 26-os zászlóaljnál 2 ilyen esetről tudunk 1849 májusában Varga Gedeont és Balog Jánost őrmesterből alhadnaggyá léptették Valószínű, hogy a zászlóalj 11 alhadnagyának nagyrésze szintén őrmesterből lépett a tisztek sorába.^[22] A zászlóalj szabályozott létszáma – harci állománya – 1200 fő volt. 1848. december 9-én, amikor a zászlóalj Egerből elvonult Miskolc térségébe – a hadműveleti területre – még nem volt teljesen feltöltve. A zászlóalj 925 fő harciállománnyal vonult ki Egerből. A zászlóalj „harc állománya” a teljes feltöltöttséget csak február elején érte el. A nem harci állományhoz tartozott két markotányos nő fogattal, 10 ács, 12 dobos és trombitás, az ellátószervek, és 50 db ló.^[23] A zászlóalj 1-2. százada kiskupakos puskával, 3-4. százada gyutacsos, 5-6. százada kovács fegyverrel volt felszerelve. A zászlóalj igénye szerint naponta 6 öl tűzifa, 50 font só, 9 mázsa hús, és 14 akkó (7 hl) bor kellett – kenyéren és liszten kívül – az ellátáshoz.^[24] Nem valószínű, hogy az igényelt élelmet maradék nélkül megkapták volna, hiszen a honvéd sereg állandó élelmiszerhiánnyal küzdött. Az éhínség volt a leghűségesebb társuk. A hadszíntéri mozgásuk területén a falvak egymás után tagadták meg élelmezésüket, arra hivatkozva, hogy nekik sincs mit enni. A zászlóalj január 4-én – Schlick tábornok császári csapataival harcolva – a Kassa melletti Bárca falu határában folyó Kermes patak hídjánál esett át a tűzkeresztségen. Amikor az osztrák sereg támadására a nemzetőrök és a nemesi lovasezred futásnak eredt, a 26. zászlóalj és a Lengyel Légió 20 méterről tüzet nyitott a császári lovasokra, és szuronnal fordult velük szembe. E vitézi próbán a zászlóalj jelesre vizsgázott.^[25] Az 1849. február 26-27-i kápolnai csatában a 26. zászlóalj a Klapka parancsnoksága alatti I. hadtest kötelékében Dessewffy Arisztid által vezetett dandárhoz tartozott. Verpelét térségében a siroki völgyet és a Verpelét-Domoszlói utat zárták le. Domoszlón Harcbiztosítási Őrsöt állítottak fel. A Markaz alatti régi országúton úton négy század osztrák vadász vonult fel Verpelét irányába, akik harcba keveredtek a Domoszlón felállított honvéd harcbiztosító őrsrel.^[26] A kápolnai csatát követően a 26-osokat Szolnok térségében csoportosították. Március 20-án Kajdan százados azt jelentette, hogy a zászlóaljat Cibakházán beszállásolta, de az ott lévő sok csapat pihentetésüket zavarta. Egy-egy háznál 50-60 katonát szállásoltak el. A kazlakba, istállókba, de még az ólakba is katonákat szállásoltak. A szolnoki csatát követően a Heves megyei honvédek részt vettek a tavaszi hadjárat ütközet-sorozatában, melynek főbb állomásai Szolnok után Tábióbitske, Gödöllő, Vác, Nagysalló, Komárom, és végül a budai vár. A Komárom környéki harcokban különösen kitüntette magát a zászlóalj. Április 26-án hajnali 2 órai ókor a Dippold dandár – köztük a 26-osok – átkelt a Dunán, a komáromi sáncok kiverte az ellenséget, és reggel 8 órakor már Ó-Szőny is birtokába került. Erről írta Klapka György emlékirataiban, hogy a helyzetet „... a Beöthy őrnagy alatt előnyomult 26. zászlóalj vitézsége menti meg ... mely – jól alkalmazott sortűzzel szembefordulással viasszaszorítja az ellenséges lovasságot – ”^[27]

A Szőny körüli harcokban a zászlóaljból 38-an estek el a csatatéren, 6 súlyos sebesült pedig néhány nappal később halt bele sérülésébe.^[28] Május 4-én a zászlóalj már Buda vára alatt táborozott. Május 21-én döntő jelentőségű rohammal a honvédség Buda várát visszafoglalta. A

26. zászlóalj várat a legnehezebb részén a Gellérthegy felé néző rondelláknál ostromolta meg. A tavaszi hadjárat sorozatos ütközetek és budavár bevételével jelentős veszteséget okozott a zászlóaljnak. Az utolsó – általunk ismert – létszámkimutatás május 17-ről van keltezve. E szerint a zászlóalj harci állományában volt:

„... 28 tiszt, 11 őrmester, 3 zászlós, 71 tizedes, 593 közhonvéd. Összesen 711 fő. Szabályozott létszám: 1200 fő.”^[29]

A fenti jelentésből az derül ki, hogy a zászlóalj a december 9-i harcban indulás és a május 17-i várostrom közötti időben halottakban és súlyos sebesültekben 489 főt veszített. E jelentésben még nem szerepel a Budavári harcok utolsó négy napján és a vár elfoglalásával szenvedett veszteség. Méltán tűzte ki a budai harcok után Görgey Artúr főparancsnok a zászlóalj hadilobogójára a harci érdemrendet azzal a szavakkal, hogy *„... a zászlóalj minden katonája megérdemelné a kitüntetést, de mivel minden katonának ne adhatok, azt a 26-osok havizászlajára tűzöm.”^[30]*

A 26-os honvédeken és a már felsorolt Nemzetőr és Honvéd zászlóaljak kívül a régi császári hadsereg seregredeinek hazai földön állomásozó és a honvéd seregbe beolvasztott zászlóaljaiban is harcoltak a környékbeli községekből és Markazról is olyanok, akik már évekkel előbb vonultak be. A legtöbben a 60. Vasa gyalogezredben, illetve annak Honvéd zászlóaljja szervezett alakulatát szolgálták. Az ezred 4. és 5. századának névsorában ismerősen csengő nevekkkel találkozunk: Sztankó József, Kurilla Mihály, Kozák György, Lipták Győr Vankó Lőrinc, Szteperka András, stb. Valószínűleg a többi századokban is – melyekről eddig névsor nem került elő – voltak markaziak, illetve környékeliek.^[31] A budai várostrom után a császárfürdőben kezelt sebesültek nevei között találjuk a 44. zászlóaljból Bokk Józsefet lágyéklövessel.^[32] A pesti szvetanai laktanyában feküdt Galó Márton huszár és Vankó János 23. zászlóaljbeli honvéd.^[33] A felsoroltak – nevükből következtetve – éppúgy lehettek domoszlóiak mint markaziak. A szabadságharcot után 18 évvel az 1867-es évben igazolt honvédek közül Szteperka János közhonvéd, Tiszóczki János huszárorrmester, Kudlik József huszártizedes és Bukovi Mátyás őrmesterről sem tudjuk biztosan, hogy markazi vagy domoszlói illetőségű volt-e.^[34] Akikről viszont biztosra tudjuk, hogy markazi származásúak voltak, a következők:

Szekrényes András	közhonvéd,
Hegedűs János	„
Hegedűs György	„
LiptákAndrás	„
Tresó Leopold	„
Hacsavetz István	„
Kukus János	„
Hajlinger János	huszár,
Zaja János	közhonvéd

A domoszlói honvédek közül az előbb felsoroltakon kívül ismert még Bánszki Ignác gyalogos közlegény, Murányi Illés, Potócki Antal, Paulenka Máté, Bokk Imre, Hajlinger Antal, Bordás Demeter, Pejko Mihály gyalogos, Németh Gáspár gyalogos és Sztankó Gergely gyalogos neve. Domoszlón az 1849-es tavaszi hadjárat idején szükségkórházat létesítettek. Az itt kezelték közül a következők haltak meg: Lukács Dávid 19 éves helvét vallású közvitéz 1849. május 7-én, Vardal Gábor 20 éves helvét vallású közvitéz május 9-én, Dejcson Mihály 40 éves őrmester május 16-án és Komáromi Pál 35 éves őrmester május 29-én. A sebesülésébe belehalt 4 honvéd nem domoszlói illetékeségű volt. Ugyancsak Domoszlón halt bele sebeibe 1849. szeptember 1-én a helyi születésű Szeverényi Mátyás közvitéz.^[35] A világosi

fegyverletétel híré a környékbeli falvakban először a hazatérő markazi, domoszlói, kispánai honvédek hozták meg. Erről a kortárs szemtanú Ethel Sebők László a következőket írta:

„ megtört kebellet hallgattuk a különböző harctéri tudósításokat, míg végre 30 tót honvéd jött, kik néhány óráig pihentek városunkban (Gyöngyösön) és elmondták, a világosi fegyverletételt.”^[36]

E 30 tót honvéd számszerűen is azonos lehetett az életben maradt, vagy súlyosan meg nem rokkant és a világosi mezőig eljutott markazi, domoszlói, kispánai honvédekkel. Hogy először ezek értek haza, és egy csoportban jöttek, annak legvalószínűbb magyarázata: őket a cári hadsereg nem adta át az osztrákoknak és így nem kerültek a sarkadi fogolytáborba, mint a többi honvéd. Feltehető, hogy a rokon nyelven meg tudták magukat értetni az oroszokkal, akik elbocsátó oltalom levéllel hazaengedték őket. A sarkadi fogolytáborba került honvédek besorozták az osztrák haderőbe, és az olaszországi hadszíntérre vezényelték, de aki csak tehette, megszökött. Egykori leírások szerint a Mátra erdőség tele volt bújdosó honvédekkel. Haynau 1849. szeptember 1-jén kiadott parancsa értelmében:

„.... Magyarország különféle vidékein kóborló honvédek ... befogandók, katonákká besorolandók, ... s kellő kíséret mellett Grácba szállítandók”^[37]

A környékbeli falvak volt honvédeit – akiket előbb nem fogtak el – 1850. februárjában Egerszóláton sorozták. Az első sorozáskor 250, a második sorozás alkalmával pedig 285 honvéd szökött meg, akikről körözést adtak ki. Domoszlóról 8 fő, Markazról pedig 2 személy szerepel a sorozás elől megszökött volt honvédek körözüvényén. E körözüvényről tudjuk, hogy Tresó Leopold 20 éves, alacsony fekete hajú, kék szemű, beszédében akadozó; Lipták András pedig ugyancsak 20 éves, magas, gömbölyű arcú, kék szemű volt.^[38] Tresó Leopold és Lipták András további sorsa nem ismert, valószínűleg végül az olasz hadszíntérre vezényelt valamelyik büntető században végezték életüket. Haynau ugyancsak elrendelte a rokkant honvédek felülvizsgálatát, mivel azok megokolása szerint „közbotrányosan koldulnak”. Koldulásukat megtiltották és kilátásba helyezték részükre csekély rokkantsági kegydíj megállapítását.

A megyei közgyűlésen a múlt század utolsó évtizedében többször is felmerült, hogy „.... a haza hős fiait, az 1848-as honvédek idős korukra koldusbotra jutottak.” Végül amikor az 1890-es években – egy kis összegű (mai pénzben számolva két napi nap számmal felérő) havi járadékot állapítottak meg részükre a volt honvédek közül már kevesen éltek. Markazon a volt honvédek közül Szekrényes András élt a legtovább. 1915. március 14-én 86 éves korában hunyt el és 16-án temették. Március 15-én a templomi mise után az egész falu lakossága az öreg honvédnek – lakása udvarán – felállított ravatala elé vonult, végső tiszteletadásra s ott emlékeztek meg az 1848-as eseményekről is.^[39] A markazi 1848-as honvédek közül csak egyről, Szekrényes Andrásról (1829-1915) sikerült fényképet találnunk. A fénykép kb. 1901-ben készült amikor az öreg honvéd már 72 éves volt. A fényképezés kedvéért még egyszer felöltötte honvéd egyenruháját, és „kihúzta magát”. Felesége – Horváth Mária – mezőkövesdi volt. Ruházata az ottani korabeli divatot tükrözi.

15. Szekrényes honvéd

A „Villogóba” fogott föld Jobbágyokból telkes gazdák (1853-1875.)

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc eseményei és szerencsétlen kimenetele nem tette lehetővé a jobbágyfelszabadító törvények végrehajtását. Az osztrák császári ház és a mellé felsorakozott magyar uralkodó osztály azonban nem tudta magát függetleníteni az egész Európában végbemenő korszerűsítési intézkedésektől. Ferenc József császár 1853. március 12-i pátensében (nyílt parancs) intézkedett a jobbágyfelszabadítással összefüggő úrbérrendezés végrehajtásáról. Az 1854. január 16.-i újabb császári pátens a jobbágyfelszabadítás következtében birtokuk – és így jövedelemforrásuk egy részét elvesztett – földesurak kártalanítását írta elő. Az előbbieken már rámutattunk, hogy az 1848. évi IX. tc. a földesurak kártalanításául 20 évi jobbágyszolgáltatás értékét állapította meg. Az 1854 évi császári pátens az államadósságként elismert földesúri követeléseket 40 év alatt kisorsolásra kerülő járadékkötvényekkel rendezte.^[40] Ennek fedezetére az úrbéri eredetű telkekre külön földmegváltási adót vetettek ki, tehát a földesurak kártalanítását a volt jobbágyok a megemelt adóval fizették meg. Az úrbérrendezést szabályozó császári parancs kihirdetése után az egész országban elkülönítési és tagosítási egyezkedések és perek indultak a földesurak és a falvak képviselői között. Korabeli szóhasználat: „... a földet villogóba fogták...” azaz pereskedtek rajta. A markazi jobbágyok és földesurak képviselői között az egyezkedések 1856-ban indultak meg. A markazi telkesgazdák és zsellérek az előjáróságot bízták meg az érdekeik képviselésével. A mellékelt fénymásolt „meghatalmazás”-on a perben érintett markaziak valamennyien nevük után keresztet tettek. A volt jobbágyok és zsellérek között ez időben még egy sem volt olyan, aki a nevét le tudta volna írni.

Meghatalmazás

Melynek eszéjénél fogva alól írott Markazi lakosok az egész Károlyi nevűben
 úgy a földes, mint a telkes birtokokról az 1853. évi
 Martius 2^{án} kiadott cs. kir. rendelet parancsát 18^{án} képezt a határ
 szabályozási, és elhárítási perbe előforduló nehézségek, és kérdések
 tárgyában, valamint az úgy barátságos egyezség útján elrendelt
 levelezésben felmerülő kérdéseket megfolytani, vagy viszály eloszlatni, ügye-
 ket salasztani, a tárgyalásokat folytatni, egyáltalán minden elhárítá-
 sra mint jog ügyeinkben saját belátásuk szerint, szükség esetén, és ha ve-
 rosnak látszandónak, csemmel megbírnak egyezni, és mindenkorra felhata-
 lósavazni Károlyi Endre, József urat, Károlyi Pál bíró, Bartu
 István, Juhász Antal, Károlyi János, Károlyi János, Károlyi
 János, és Károlyi János lakos társaságát.
 Mivel is hiátusok jelen meghatalmazás levélünkkel
 Károlyi Markazi October 11^{én} 1857.

Simon Bajtó János
 János János
 János János

Károlyi János st. X. vez.
 Károlyi Pál st. X. vez.
 Károlyi János st. X. vez.
 Károlyi János st. X. vez.
 János Károlyi János st. X. vez.
 János János st. X. vez.
 János János st. X. vez.
 János János st. X. vez.
 János János st. X. vez.
 János János st. X. vez.
 János János st. X. vez.
 János János st. X. vez.
 János János st. X. vez.
 János János st. X. vez.

16. Meghatalmazások (fénymásolat).

Az 1856-ban elkezdődött egyezkedések, pereskedések és viták után 9 évvel később 1865-ben jutottak el odáig, hogy az alispáni hivatal ítéletet hirdetett markazi tagosításra. Az alispáni bíróság ítélete ellen báró Baldácsy Antal fellebbezéssel élt azzal az indokkal, hogy Markaz kincse a kaszáló rét, ő pedig abból keveset kapott. A csigatempóra kapcsolt szócséplő gépezeten újabb 9 év után jutott át a markazi úrbérrendezés ügye. Végül a földek elkülönítése, a tagosított földek birtokba adása az 1848-as jobbágyszabadítási törvények elfogadása után 27 év múlva 1875-ben megtörtént.^[41] 1848-tól 1875-ig a hivatalos iratokban a volt jobbágyság „földes” vagy „telkes” elnevezéssel vannak lejegyezve. Az 1875-ös per lezárása után „telkesgazda” az elnevezésük. A zsellérek a jobbágyság időszakában és utána is azonos „zsellér”

elnevezéssel szerepeltek egészen 1945-ig. (A zsellér tótul „pecjar” azaz gyalogos, az iratokban esetenként hasonló megnevezéssel szerepelnek. Az 1853-1875. közötti úrbérrendezés során 54 telkesgazda, 79 házaspár zsellér (ezeknek házuk és szülejük volt) és 41 teljesen vagyontalan házatlan zsellér családdá tagolódott a falu mezőgazdasági népessége. Az 54 telkesgazda közül:

50 kateszteri holdas	1	fő	- (Barta István)
30 „	1	fő	-(Tresó Pál)
27 „	5	fő	- (Skoda, Hadobás, Tresó Ferenc, Szekrényes)
20 „	2	fő	
17 „	2	fő	
14 „	21	fő	
8 „	3	fő	
7 „	17	fő	
4 „	2	fő	
Összesen:	54	fő	

A tagosítás végrehajtása, a földek birtokbaadása után gyors tulajdonjogi átrendeződés ment végbe. A telkes gazdák jelentős hányada földjének egy részét eladta. A birtokátrendeződésekkel, a földek adás-vételének felgyorsulásával krónikánk következő, II. kötetében fogunk részletesebben foglalkozni.

Az előbbi részben írtunk arról, hogy a markazi úrbérrendezés során 1854-től 1875-ig, 21 évig tartó per keletkezett.

Vajon min „villogtak” a fiskálisok ilyen hosszú ideig?

Ezt az alábbiakban csak főbb vonásaiban tudjuk áttekinteni.

A szántóföld és rét tagosítása

A tagosítás végrehajtása előtt a markazi határ 25 dűlőre volt felosztva. Ebből az első a beltelkeket magában foglaló dűlő volt. A beltelkekre a tagosítás nem terjedt ki. Ugyancsak nem terjedt ki a rendezés a „Keskenyeknek” nevezett paskomi dűlőre, melyet még az 1770-71. évi tagosításnál a határ más részeiből kiszorított zsellérek kaptak meg. Nem érintette a tagosítás a plágai, veresharaszti és öreghegyi dézsmás szőlőket sem. A tagosítási eljárás során a földesúri majorsági földeket mérték ki először. Ezek kis eltéréssel ott maradtak, ahol az 1771-es rendezés után az uradalmi birtokok és tanyák kialakultak. Az uradalmi földek általában a legjobbak voltak, hiszen – mint ahogyan már az előbbi részben rámutattunk – az 1700-as évek utolsó harmadában alakult majorságok részére a legjobb szántókat vették el a jobbágyoktól. (Alsótanya, Nyiged, Tag, Ubocsok stb.) Az 1850-75 közötti egyezkedés során sikerült a földesuraknak a legjobb földek mellett a legjobb réteknek a megszerzése is. (Gosztonyi rét, pusztatemplom, Ubocsok alatti, Bárórét, stb.) A pereskedés során merült fel az is, hogy a markazi telkesek 359 kishold (1200 öles) földdel többet használnak, mint amennyi a Mária Terézia idején megállapított szabályok szerint részükre járna. A szaporodás a tüskés, bozótos földek irtásából, azoknak művelhetővé tételéből adódott. A földesurak a per során a telkesektől azt követelték, hogy a többletet – az ún. maradványföldeket – vagy adják át a részükre, vagy pedig váltsák meg. A falusiak viszont arra hivatkoztak, hogy az irtásföldekbe

sok munkát és verítéket öltek, s azt a régi szabályok szerint tehermentesen használhatták, és el is adhatták. Az úrbéri törvényszék kötelezte a markaziakat, a 350 kishold írtás eredetű maradványföldnek a megváltására. A megváltást magyar holdanként 12 korabeli forintban állapították meg, és annak visszamenőleg 25 évre (1848-tól) számított 5 %-os kamatát is fizetni kellett. A 25 évre kiszámított kamat lényegesen magasabb volt mint a megváltás összege. Ennek következtében egy hold megváltása 29,60 korabeli forintba került. (10 évvel később a szabadforgalmú földek kataszteri holdját 40 Ft-ért adták-vették.) A maradványföld megváltási összegének az alapja ugyancsak a reá jutó 20 évi jobbágyszolgáltatás értéke volt. E számítás alapján megközelítő pontossággal ki lehet deríteni a földesurak részére nyújtott összes kárpótlás nagyságát. A kárpótlás egy telek után 500.- korabeli Forintot tett ki, amelyhez hozzájött még a maradványföld megváltása 25 évi kamatával együtt. A volt jobbágyok egy-egy teleknagyságú birtok után (39 kisholdnak felelt meg) 12.- Ft körüli összegű földmegváltási pótdót fizettek évente a pénzügyi hatóságokon keresztül hajdani földesuraiknak. A zsellérek a 300 öl belsőség és a paskomi „Keskények” után a telkesekhez hasonló elvek szerint fizették a megváltási pótdót. A számítás alapja az volt, hogy 8 zsellérgazdaság azonos egy egész telekkel. Az 1854-ben keletkezett jog alapján a következő földesurak kapták kárpótlásként és az írtáseredetű maradványföld megváltásáért az alábbi térítést.

	Megváltott telki állomány	Zsellér gazdaság	Kárpótlási összeg	Maradvány- föld megváltás	összesen
báró Baldácsy Antal	71/4	21	4580	2293.18	6873.18 Ft
Gosztonyi Jánosné Pál	7	20	4800	2529.85	7326.85 Ft
Agárdy Mihály	11/4	4	820	268.88	1088.68
Greskovics Ferenc	I		468	600.89	1068.89 Ft
Ocskay Ignác	2	7	1350	505.95	1855.95 Ft
gróf Szapáry József	4214	17	3100	2629.56	5749.56 Ft
Mindösszesen	26	79		10350.20	27105.20 Ft ^[42]

A markazi volt jobbágyok és zsellérek szántóföldjeik, rétjeik és egyéb úrbéri terheik megváltásáért több mint 27.000 korabeli Forintot fizettek volt földesuraiknak. A szőlő megváltása a fenti kárpótlási összegben nem szerepel. (Összehasonlításképp: ez időben a napszám 40-50 krajcár volt.) A földesurakkal való megegyezést, illetve a vitát lezáró jogerős bírói döntést követő tagosítás során sok gondot, problémát okozott a gazdák földjeinek a kimérése. Mint már rámutattunk, a tagosítás előtt a falu szántóföldjei 15, a rétek pedig 3 táblában helyezkedtek el. Egy-egy telkesgazda minden táblából használt egy reá jutó szalagot. Ennek következtében szántóföldje, rétje 18 darabra aprózódott fel. (A korabeli földkönyv alapján megállapítható, hogy egy-egy féltelkes gazdának egy dűlőben legtöbb 2800 négyszögöl, a legkisebb darab pedig 155 négyszögöl volt, a negyedtelkeseknek pedig ennek a fele. A tagosítás során a gazdák azt szerették volna, ha mindenki a szántó részét, illetve a kaszálóját együtt, egy tagban kapja meg. Az egyezkedés során rövidesen kiderült, hogy ez nem lehetséges. A földek és a rétek annyira különböznek egymástól (pl.: a Baksa, Humnyiszka, stb.), hogy az egyik gazda nagyon jól, a másik pedig igen rosszul járt volna. Ezért végül úgy döntöttek, hogy a zsellérek maradnak továbbra is változatlanul a paskomi „Keskényekbe” a telkes gazdák pedig három darabban kapják meg a földjüket és rétjüket, hogy minden gazdának jusson a jobb és rosszabb területekből is. E szabály alól kivételt képezett azoknak a földje, akik a jobbágyszabadításkor ajándékként kapták meg földjüket a majorsági földből, mint pl.: Hadobás János aki a gróf Szapáryak birtokán kerülő volt, s amikor állása megszűnt egy telek nagyságú birtokot kapott. Testvére Hadobás József, aki 1,1/8-ad telek jelentős részét a pereskedés után vásárolta meg, Szekrényes Márton, aki szintén egész telket kapott a

Gosztonyiaktól ajándékba. Tresó Pál az örökölt földjén felül még 5/8-ad nagyságú telket vásárolt a villongások idején, Juhász Antal, Juhász Ferenc és Juhász Jánosné földjük egy részét szintén ekkor szerezték Erlich Farkas 3/4 nagyságú telket, Zilai Ferenc, Gerhát János több hold földet vett, végül Deli Ferenc, a markazi telkes gazdától 40 hold földet vásárolt meg az úrbérrendezési perek idején. Ugyancsak az egytagúak közé, azaz „kivételesek közé” sorolták a községi tisztviselőket, akik betöltött állásuk után illetményföldet kaptak Külön kijelölték a jegyző, tanító, kántor, a pap, és a harangozó földjét. Az illetményföldön kívül Búzás István markazi jegyzőnek a megváltott marad-ványföldekből a telkesek ajándékként adtak 9 és fél kataszteri hold területet. Ez az ajándékadomány alapozta meg a Búzás-féle nyigedi birtokot, melyre később tanyát építettek. A gazdák gyakorlókert céljára egy telek nagyságú földet ajándékoztak az iskolának A fentiek alapján alakult ki a gazdák között a ma élő idősebbek által még ismert meghatározás – az „egytagosak” és „háromtagosak”.

Legelő- és erdőrendezés

A földesúri és paraszti legelő elkülönítésénél az egyezkedés során azt vették alapul, hogy a falusiak a jobbágyfelszabadítás előtt hány darab juh egyenértékre átszámított állatot legeltettek. A falusiak összes legelő állatállományát 3800 db birka egyenértékére számították át. Úgy foglaltak állást, hogy egy-egy kis hold legelő átlagban 10 birkát tud eltartani. E számítás alapján a telkesek, zsellérek és kivételesek részére 380 kishold legelőt mértek ki. Hasonló számítási módszerrel különítették el egymástól a gazdák a zsellérek legelőit is. Az uradalmi legelők, valamint a telkes gazdák és a zsellérek legelőinek határvonalán végig nagy körakásokat emeltek, melyet minden évben fehérre meszeltek, hogy messziről is jól lehessen látni ha az egyik fél csordája átmegy a másik legelőjére. Ettől kezdve a gazdák és zsellérek a legeltetésről külön tárgyaltak, külön fogadták a pásztorokat és külön legeltetési bizottságuk volt. Az ekkor kialakult legelőhasználat az 1945-ös földreformig 70 éven keresztül maradt fenn. A Nyigedben lévő báró Baldácsy tanyájáról a vár völgyi és a Hegyes alatti legelőre való kihajtás céljából széles csapást létesítettek Ez az ún. Felső majoron keresztül vezetett a Tatármező szélén a Vár-völgyéig. Az erdők rendezésével kapcsolatban felmerült problémák vizsgálatához szükséges, hogy történelmileg mintegy évszázadot visszaugorva vizsgáljuk meg a jobbágyok erdőhasználati jogát. Az 1784-es katonai célokra készített térképről leolvasható, hogy az időben „a Kiserdő” még lenyúlt a Hátra-patak vonaláig. Az Irtáskút és a Nagyrét ligetes legelő és kaszáló volt. A Hegyesalja már akkor is meg volt kopaszodva, egyes okiratok szerint a falusiak vagdosták ki a fákat, majd a kecskék tönkretették. A falu nyugati részén az erdő a Paskomokig, illetve csörgői dűlő aljáig ért. A markaziak letelepedésük után még megkötöttség nélkül használhatták az erdőt, tűzifa szükségletükön kívül épületfát is vághattak. Sőt sok famegmunkáló ember szekeret, ólakat, taligát és egyéb használati eszközöket készített s azt a Tisza vonaláig árusította. Nagyobb erdőirtásokról az 1780-as évektől kezdve van tudomásunk. Az egyik 1790-ben kelt peres irat a következőkről tudósít bennünket:

„Alábbi irattal, ugymint Markaz és Domoszló helybéli lakosok, adjuk tudtára Mindeneknek... hogy az alatt a négy esztendő alatt, ameddig ... báró Hunyady né jószágát Bulyánovits és Lázár volt árendás urak bírták, tapasztaltuk ezt: 1./ mind domoszlai, mind az markazi nagy makktermő erőkben tetszések szerént az árendás urak a válogatott szép fákat levágni maguk parancsolták.

2. számtalan öl fákat azon erdőkből eladattak, azon felül sok százezer sindeleket faragtattak, melyeket már Alatkára, Tarródy uram jószágába már az Bánátusba, már másüvé elhordattak, úgy épületnek való fát is, mindenüvé, az jószágon kívül is vitettek.
3./ a legszebb bálvánfákat, nagy számuakat a Mátrában lerontottak, azon végre, hogy

az Bánátusba vitessenek. Megvizsgálván azon erdőket, mostan azon időhöz képest, midőn az volt árendás urak kezekhez vették, 50.000.- forintoknál is több kár van azon erdőkben, mert egy darab erdőt ki is irtottak az árendás urak és szőlőknek kiadták. Ezen felül onnanand is nagy pusztítását ítéljük az erdőknek, mivel az árendás uraknak jó serény, vigyázó kerülőjük, akiket jól fizetett volna, nem volt, úgyhogy a szomszéd lakosok is sok tetemes károkat tettek azon erdőkben. A fának pusztítása végett a Makktermés is igen megkissebbedett.

Kelt Saáron, 1790. szeptember 9-én.

Aláírás: két domoszlói és négy markazi lakos aláírása keresztvonással. Takács Márton domoszlói jegyző sk névaláírása. P.H.”^[43]

A fenti panaszok alapján a megyei ítélőszék a szerződést felbontotta és erdő visszakerült báró Hunyadiné használatába. Ez időtől lehet találkozni a jobbágyok fahasználatának korlátozásával, valamint az erdő védelmével. Az 1790. évi erdőtörvény meghatározta, hogy a kivágott erdő helyére újat kell telepíteni. 1807-ben a domoszlói jobbágyok részére a következőkben kivonatossan közölt szabályokat állítottak fel az urasági, illetve a közös erdő használatára.

„A négy linea domoszlai közös erdeje megtilalmaztatik, minden utasítástól védelmeztetik ... mivel az domoszlai lakosoknak kelleik urbáriális tűzre való fát adni az iránt az rendeltetik, hogy minden héten pénteki napon minden jobbágy maga szükségére egy szekér fát vihet a közös erdőkből, onnan ahol nekik kimuttattatik ... a gyalogjobbágyoknak, vagyis házas zselléreknek, kiknek ígás marhájuk nincsen az faizás egyhétben kétszer engedtetik meg, úgymint kedden és pénteken... A Haller – vagyis Hunyady részen – lévő jobbágyok az urbáriális tűzellő fát fogják kapni úgy pénteki napon, az Hunyady uraság erdőiből, az négy linea-béli jobbágyok pedig a négy lienea-béli erdőkből. Aki falopásban találtatik, légyen az bármely uraság embere, először fog fizetni 3 Forintot, 12 pálczaütésekkel fog büntetődni és fája elfog koboztatni. Ha másodszor falopásban találtatik, fog fizetni 6 Forintot és 20 kemény pálcákkal fog szenvedni, fája pedig konfiskáltatik Ha harmadszor falopásban találtatik, fog fizetni 12 Ft-os, és 30 pácákat fog kapni... Aki az felvigyázó kerülőknek erőszakosan fejszéekkel és más vérengző eszközökkel ellentállana, az olyan adattason fel és fog az egri tömlőtzen küldtetni ... a felvigyázó ispán uraknak hatalom adatik, hogy a falopókon és erdőpusztítókon az itt megírt büntetéseket minden sérelem nélkül, légyen akármely uraság embere a bűnös, azon megvehessék és exekválhassák”^[44]

Mivel a markazi földesurak, illetve erdőbirtokosok azonosak voltak a domoszlóiakkal, az ott kötött egyezség vonatkozott a markaziakra is. Határoztak arról is, hogy a meglévő 3 markazi erdőkerülőn (Smid József, Szeingár György, Darók Márton) kívül még egyet beállítanak. Az erdőkerülők fontosságát mutatja, hogy sem 1807-ben, sem pedig a későbbi évtizedekben a markaziak soraiból nem állítottak be ... valamennyien, és minden esetben idegen helyről kerültek e beosztásba. Falopásokkal, erdei cser (cserfa héja, melyet bőr kikészítéséhez használtak) lopásokkal, orvvadászattal az elmúlt században keletkezett iratokban is gyakran lehet találkozni. Érdekesen, több generáción át öröklődő szabálynak – később pedig szokásnak – tekinthetjük, hogy az 1807-ben megállapított rend szerint a zsellérek keddi és pénteki napon háton való fa hordása a jobbágyfelszabadítás után is egészen az 1950-es évek elejéig fennmaradt. A jobbágyok és a zsellérek fahordási jogukért a földesurak részére külön munka végzésére voltak kötelezettek. Az ígával rendelkező jobbágy évente egy öl fát volt köteles 4 km-es távolságra fuvarozni, minden két zsellér pedig egy öl fát az erdőn kivágni a földesúri szükségletek kielégítésére. Ezt nevezték ölfá vágásnak évszázadokon keresztül.

Összeállítás a majorsági erdő járandóságairól.

Nagyszék	Majorsági erdő birtok	Szélespallag		Hátrapataktól		Majorsági erdőbirtok
		terület	terület	terület	terület	
		m ²	öl	m ²	öl	m ²
1. Nádudvari János	104695	10 115	35 237	46 112	1067 036	
2. Gárdonyi János	139152	1 292	12 112	13 115	125 716	
3. Pál János	525982	4 889	47 211	52 115	475 067	
4. Nádudvari János	17399	0 161	3 543	3 709	13 890	
5. Nádudvari János	17399	0 161	3 543	3 709	13 890	
6. Gárdonyi János	74 659	0 695	3 561	4 263	70 536	
7. Pál János	187 167	1 716	10 705	12 993	174 929	
8. Nádudvari János	37 221	0 318	1 789	2 112	35 219	
9. Nádudvari János	237 221	2 209	10 268	12 962	234 910	
Összes	2303 105	21 669	125 011	199 610	2184 118	

1874. évi. 14. sz. 1873. évi. 10. sz. kimutatás. Készítette: Kőrösi

17. Erdő felosztás

A jobbágyfelszabadítást követő 1845-75. közötti úrbérrendezés során a zsellér és jobbágy erdőjárandóságnál az előbbi jogokat vették alapul. Az alispáni bíróság ítélete szerint a telkesek az előbbi időszakban évi 39, kiskerekű (kétkerekű) kocsi gallyfát kaphattak. Ez egy telek után évente 13 öl fa járandóságot tett ki. Ebből azonban levonták a szolgáltatás értékét (a földesúr részére az 1 öl fának a leszállítását), illetve a zsellér favágást. Így egy telekhez évente 9 öl fa járandóságot állapítottak meg. Az 54 gazdát és 79 házas zsellért, valamint a kivételeseket 39 egész telekbirtok nagyságnak vették. Ennek alapján az összes évi fajárandóságot 342 m³-ben határozták meg. A vágási fordulót 40 évre számították, s egy kishold erdő vágási fa hozamát 65 m³-re becsülték. A számítások alapján 266.599 öl (166 kateszteri hold) nagyságú erdőt ítélték meg a falusiak részére. A volt jobbágyok és zsellérek erdőit a Szélespallag fölött, a Hátra-pataktól keletre, az ún. Kiserdőből, a Várhegy déli oldalán és a Hegyes hegy keleti oldalán mérték ki. Itt is tettenérhető, hogy a jobbágyokat becsapták. A földesúri erdészek ismerték az erdők várható fahozamát, a vágási fordulókat, a falusiak pedig nem. A volt jobbágyoknak kimért erdők nem 40 hanem 120 év alatt váltak vágáséretté. A holdankénti fahozam pedig lényegesen alatta maradt a számítottaknak. A kinyerhető famennyiség évente csak a fele lett annak, mint amit az erdő elkülönítési tárgyalásokon számításra vettek. Az uradalmi és falusi területek elkülönítése után a markazi erdők 91 %-a – (a leggyorsabban növvő és a legnagyobb fatömeget adó szálások) – az uradalmak kezén maradtak. Az alábbi korabeli kimutatás az uradalmi erdők területi nagyságát mutatja: Az uradalmi és falusi erdők kijelölését követően elkülönítették a zsellér és telkesgazdák erdőit is. A zsellérek kapták meg a legrosszabb erdőket a várhegy oldalán. A falusiak részére elkülönített területet zsellér, illetve közbirtokossági erdő megnevezéssel használták egészen az 1940-es évek végéig, amikor azokat is beolvasztották az állami erdőgazdaságba.

Dézmás szőlők megváltása

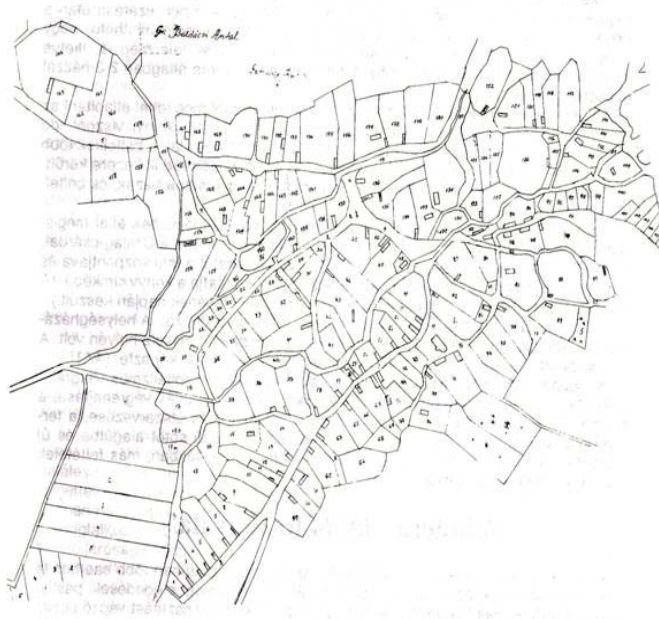
Az előbbi fejezetekben részletesen foglalkoztunk a jobbágyfelszabadítás előtti időszak szőlőtermesztésével. Rámutattunk, hogy a szőlők nem tartoztak a jobbágytelkekhez. Az uradalmi (majorsági) földeken külön megállapodás szerinti dézsma leadása ellenében a jobbágyok, zsellérek, de gyakran a falusi és földesura tisztartók vagy városi tisztviselők is

telepítettek 1848-ban a Markaz határában lévő szőlőterület elérte a 125 kataszteri holdat. Ismeretes, hogy az 1848. évi júniusi jobbágyszabadítási törvények a földesúri majorsági földeken telepített szőlők dézsmájának megszüntetésével nem foglalkoztak. Ennek rendezését polgári, jogi kérdésnek tekintették és a földesúr, valamint a használó közötti megegyezésre bízták. A markazi szőlőket használó jobbágyok, zsellérek, tisztviselők, és a földesúri megbízottak között az ültetvények megváltásával kapcsolatos megegyezés 1886-ban jött létre. A tárgyalásokon a szőlő megváltási árának kimunkálásánál minden szőlőhasználónál megállapították az egyévi átlagos dézsma és hegyvám értékét. A megváltás összegét az egy évi dézsma és hegyvám húszszorosában állapították meg. Így a megváltás összege személyenként igen eltérő volt. Például a Gosztonyiak jussán lévő területen Potocki János, Potocki István és Potocki Antal 2800 négyszögöl szőlő után 77,20.- Forint alapmegváltást (kamatok nélkül) fizetett. Ugyanakkor Tóth István 2050 négyszögöl ültetvény után 104,56.- Ft-tal lett leterhelve. A szőlő alapmegváltása katasztrális holdanként átlagban 84,5.- Ft volt. Az alapösszeget 44 év alatt kellett törleszteni, de erre felszámolták a 44 évi kamatot is, melynek esedékes részét a törlesztéssel egyidejűleg kellett fizetni. Az alapmegváltás után fizetendő kamat egy kataszteri hold szőlő után átlagban 136.- Ft összeget, tehát az alaptőkéénél lényegesen magasabb terhet jelentett.^[45] A falu határában lévő összes dézsmás szőlő megváltásáért 44 évi kamattal együtt 27.580.- Forintot fizettek dédapáink a földesurak részére. E szőlőket a telekkönyvben még a századforduló után is megváltásköteles terheléssel kezelték. A terhelés telekkönyvi törlése csak 1911-ben történt meg.^[46] A megváltást fizetni kellett annak ellenére is, hogy az 1885-86-os filoxéra a szőlőket az utolsó tőkéig kipusztította. A szántóföldi kultúra termesztésére igen gyenge szőlőföldeken termelt búza, kukorica, stb. teljes termékének értéke alig fedezte a megváltás törlesztését. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az 1800-as évek második felét Markaz 250 éves fennállásának legnehezebb időszakaként ismerjük.

Markaz 250 éves történetének legsötétebb évtizedei

Az 1850-es évek második felétől a kapitalizmus térhódítása országosan felgyorsult. Érzékelhető volt ez Markaz környékén is. 1852-ben megkezdődött a Budapest-Miskolci vasútvonal kiépítése. Ennek földmunkáin markaziak is dolgoztak 1870. január 9-én adták át a miskolci vasúti fővonalat a forgalomnak. Két hónappal később 1870. március 19-én begördült az első vonat a gyöngyösi vasútállomásra. Dédapáink Ludasra és Gyöngyösre jártak megnézni a „vasparipát”. Lefeküdtek a vasúti töltésre, hogy hátha onnan meglátják a füstösnek nevezett mozdonyba zárt lovak lábát, melyek a szerelvényt húzzák. 1865. szeptember 15-én Gyöngyösön megnyílt a távirda, és megkezdtek a távírvonalak kiépítését a közeli falvakba. 1867-ben megalakult a Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesület, melynek elnökéül Téven Zsigmondot, titkárának pedig Grösner Jenőt választották. Két évtizeddel később mind a két személy jelentős gazdasági szerephez jutott Markaz életében. Az 1860-as években megkezdte működését a gyöngyösi téglagyár és a Barna-féle gőzmalom. Gyöngyösön sorra jöttek létre a kisebb gazdasági egyesületek, kereskedelmi vállalkozások, rész vénytársaságok. 1878-ban megalakult a Megyei Bíróság és a Gyöngyösi Járásbíróság, s ezzel az alispáni hivataltól az igazságszolgáltatás egyes részei leváltak. Sorolhatnánk tovább a kibontakozó kapitalizmus gazdasági szerveződéseit, intézményeit, és jogalkotását, de az előbbieket csak példának hoztuk fel, annak érzékeltetésére, hogy Markazon ez időben az országos és a környékbeli fejlődéssel ellentétes tendenciák érvényesültek. A faluban az életfeltételek évről évre rosszabbodtak. A hosszan elnyúló pereskedés következtében mindenki bizonytalan volt abban, hogy a bekövetkező tagosítás után hol fogja majd a földjét megkapni. Ezért a használatában lévőket elhanyagolta. Az 1848-tól 1875-ig eltelt 27 éven keresztül a trágját nem

hordták ki a földekre. Az udvarokban ház magasságú trágyahalmok halmozódtak fel, bennük és körülöttük a legyek milliárdjai, az egerek és patkányok tízezrei tanyáztak. A trágyalé ellepte az udvarokat és beszivárgott a kutakba is. Mindezeknek súlyos egészségügyi következményei is lettek, mellyel a következő fejezetben, a kolera markazi áldozatairól szóló részbe foglalkozunk. A földek elhanyagolása, a szőlők állagának leromlása, a termés mennyiségének nagymértvű csökkenéséhez vezetett. A kalászos gabona az 1848 előtti időszakban a vetőmag négyszeresét termette meg. A „villongások” idején ez visszaesett háromszoros magtermésre. Mintegy 20 kataszteri hold szőlő műveletlenül maradt. A termelés visszaesés súlyos éhínséget, sőt éhhalált vont maga után. Voltak olyan évek, amikor árpakukorica-, zab-, és fakéreg örleményből sütötték a kenyeret. Jókai Mór a „Szerellem bolondjai” c. könyvében írt az 1863. évi nagy szárazságot követő éhínségről. Az éhínséget a markaziak is végigélték. Az 1800-as évek második felében több olyan év is volt, hogy az Alföldről borért cserébe konkoly maggal kevert ocsús búzát hoztak, de abból sem jutott elég. A liszt örleménybe került konkoly mérgező és attól az egész falu megbetegedett. A rosszabbodó higiéniai viszonyok és a gyenge táplálkozás következtében legyengült szervezetet a betegségek könnyebben megtámadták. Majdnem minden évben kiütött valamilyen járványos betegség. Négyszer is megjelent a faluban a kolera „öldöklő angyala”. A gyermekhalandóság növekedése, az átlagos életkor csökkenése miatt a falu lakóinak a száma annak ellenére is fogyatkozott, hogy vagy 20 új család telepedett le s csak 4-5 család költözött el. Tíz év alatt 66 fővel fogyatkozott a lakosság. A falu lakóépületeinek szaporodása majdnem teljes mértékben megszűnt. Az adó- és közigazgatási összeírások és a fennmaradt térképek alapján megállapítható, hogy az 1749-től 1849-ig eltelt 100 év alatt évente átlagban 2-3 új házzal gazdagodott a község, átlagosan két régebbi házat bontottak le és építettek a helyére újat.

18. Az 1858. évi beltelki térkép kisebbített másolata.

Tájékozódásul: A mai községháza a 63 számmal jelölt beltelekre 1875 után került. 1875-ig a helységháza a 70-es számmal jelölt telken, a későbbi kántoriskola helyén állt. A 47-es telket 1846-ban, Kovács József halála után vette meg Erlich. A 48-as telken az úrbéri községi kocsmá volt. Ennek helyére építtette Erlich a „Csillagot”. A 83 sz. be/telek Marokházi Andrásról Skoda János tulajdonába került.

Az 1849-1875. közötti időből fennmaradt térképeket összehasonlítva kiszűrhető, hogy ez időben 27 év alatt csak 4-5 új ház épült. Az alábbiakban közölt 1858. évi térképről az is leolvasható, hogy az akkor még eredetileg 1200 négyszögöles beltelkek nagyrésze nem aprózódott fel. A 300 négyszögöles, vagy ettől kisebb zsellértelkek az utcák végén, vagy az újonnan e célból alakított falurészekben, mint a Krakó – illetőleg a gazdák telkei közé ékelődött, vízfolyások által szabdalt, kisebb területeken helyezkedtek el. A két évtizeddel későbbi 1886-os községi beltelki térkép (melyet a II. kötetben fogunk majd közreadni), már tükrözi, hogy az 1875-ig tartó per lezárása után a beltelkeknél is gyors felaprózódás ment végbe. Egyben végigkövethető, hogy felgyorsult a régi házak lecserélése. 1875. körül a házak fele még fa, illetve sövényfonatú volt. 1875. után a régiek felújításán túl évente átlagban 2-3 házzal szaporodott a község. Az 1858. évi beltelki térképhez készült nyilvántartásból meg lehet állapítani az akkori tulajdonost is. Ezek felsorolása hosszadalmas lenne. Annyi viszont ide kívánczik, hogy 1875-től 1990-ig, a napjainkig eltelt 115 év alatt a beltelkek több mint 50 %-a gazdát cserélt, azaz más családi nevet viselő utódok kezére került. Az 1875-öt követő években az elaprózódás mellett felgyorsult a házak, és beltelki ingatlanok adás-vétele is. Az 1860-70-es években alakult ki a falunak a ma élő idősebbek által megismert képe. Az 1860-as évek közepén Erlich Miksa felépíttette a Csillag-csárdát, amely az 1940-es évek végéig több mint 70 éven keresztül a falu központjává és fő szórakozó helyévé formálódott. A Csillag-kocsmát mutatja a könyv címképe. (A fénykép 1911. június 18-án jelenlegi templom felszentelésének napján készült.) 1870-75. között építették fel a jelenlegi helyén a község-házát. A helységházának nevezett közigazgatási központ 1875-ig a későbbi kántoriskola helyén volt. A mai községházának a helye 1875-ig Potocki János tulajdonát képezte.^[47] A jobbágyság haldoklásának utórezgései, a félféudális kapitalizmus világrajövetelének szülési kínjai Markazon 27 évig tartottak. A tagosítás végrehajtása, a földnek a telkesgazdák tulajdonába adása, a közigazgatás átszervezése, a termelési eredmények javulása, némi fényt vetített a hosszú sötét alagútba és új fejezetet nyitott a község történetében. 1875 után új felállásban, más feltételek között rajtoltak a falu gazdái.

A kolera „öldöklő angyala”

E nevet a múlt században adták öseink e rettegett, a faluban több esetben is pusztító járválynak. Az elmúlt századok során tömeges megbetegedések, pestis, himlő, tífusz, vérhas tizedelte a lakosságot. Az utolsó nagy pusztítást végző pestis járvány 1739-42. között dühöngött. A sorozatos járványok, főként a háborúk következményei voltak. Általában a Balkánról indultak pusztító útjukra, és minden nagyobb hadjárat után átkerestek magyar területekre is. Az 1738-42 évi „fekete döghalál” Heves megyében 6.000 ember életébe került. Markaz ekkor még nem települt be. Azokat a helységeket viszont, ahol ez időben a később Markazra költözők éltek, a pestis megtizedelte. Ennek következtében a később letelepült falu lakóinak már volt némi ismerete a pestis járványról, de a koleráról mit sem tudtak. Az ázsiai kolerának nevezett járvány először 1831-ben jelentkezett. Indiából, a Gangesz völgyéből indult el pusztító útjára. Megjelenése óriási riadalmat keltett az egész lakosság és az egészségügyi szervek körében. Indiából a Fekete-tenger medencéjén át gyorsan elérte a Kárpátokat, majd az erdélyi sóbányák vidékét. Máramaros térségéből a tutajosok rövid időn belül széthordták a Tisza vidékén, onnan pedig a kompokon átkelő utasok, a tutajokról fát, deszkát, sőt szállító fuvarosok vitték tovább a felső megyékbe, majd az egész országba. A mi vidékünkre a járvány a poroszlói kompátkelő helyről, és tiszaparti sóraktárakból került. Ez időben a Tiszapart a hajók és tutajosok fontos kikötője, és kirakodóhelye volt. A partokon sok tízezer mázsa só befogadását biztosító raktárak sorakoztak. Itt működött a több megyét és Pestet ellátó sóhivatal. A rengeteg sófuvaros és fakereskedő, hajós, tutajos, napokig várakozott, amíg sorra

került. A poroszlóiak az 1800-as évben keltezett panaszlevelükben írták, hogy határukban napról-napra 5-6000 db igavonó állat tartózkodik, és azok mindent felfalnak. Érthető, hogy a környéken először e nagy forgalmú helyen jelent meg a kolera. Innen 2-3 nap alatt a Mátra alá ért. Július 10-én, a környéken Detken volt az első kolerában meghalt áldozat. Ezt követően július 17-én egyetlen napon Visontán a betegség 16 halálos áldozatot szedett. A következő napokon már Saáron, majd Domoszlón dühöngött. Markazon az első kolerás haláleset 1831. július 31-én volt, amikor a 73 éves nemes Juhász Antalné esett a betegség áldozatául. Őt követte néhány nap múlva az 53 éves Ferenc nevű és két fiatalabb leszármazottja. Markazon az 1831-es évben 30 fő hunyt el a járványban. A környező községekben súlyosabb helyzet alakult ki. Domoszlón 130, Visontán pedig 83 főt temettek el a járvány áldozataiként. Az 1849-es járvány, amelyet a Paskievics nagyherceg parancsnoksága alatt hazánkat elárasztó orosz sereg terjesztett, lényegében Markazt elkerülte, mindössze 3 áldozata volt. Annál több áldozatot szedett Saáron, Detken és Visontán. Ugyancsak elkerülte a falut az 1853-54-ben pusztító járvány is. Annál iszonyúbb mértékben dühöngött Markazon az 1855-ben kitört újabb fertőzés. E járvány első kolerás halálesete 1855. július 4-én történt, amikor a lőrinci sóhivatal raktárából sót szállító Hadobás András fuvaros hunyt el. A legtöbb haláleset július 16-án és 20-án volt, amikor egy-egy napon hat-hat áldozatot temettek. Ez évben 135 fő betegedett meg, s közülük 66-an meg is haltak. Többen meghaltak azok közül is, akik a kolerások elkülönítésével, vagy ápolásával foglalkoztak. Ekkor halt meg többek között Hacsaveczen János pusztabíró aki az előjáróság megbízása alapján a megbetegedettek felkutatásával foglalkozott. Vele együtt hunyt el családjának még másik 5 tagja is.

Igen sok családi tragédiát okozott e szörnyű betegség. Például július 10-én meghalt Ferenc József 45 éves gazda, majd a következő napokban 43 éves felesége Potocki Klára, és 10 éves Anna nevezetű lányuk. Testvéreik közül Ferenc János 46 éves, Ferenc András 30 éves, és ennek 27 éves felesége Szabados Erzsébet. Lényegében a családból minden napra jutott egy-egy haláleset. Az 1855. évi járvány a környező falvak közül Markazon volt a legsúlyosabb. Itt az akkori 871 főt kitevő lakosságnak a 8 %-a, Domoszló 1667 lakójának 4 %-a, Saár 1749 fős és Visonta 829 fős lakosságának az 1-1 %-a hunyt el. Az 1864-es járvány Markazt csak kis mértékben érintette s 4 fő áldozatot szedett. A kolera „öldöklő angyala” 1873-ban újra megjelent a faluban. Július 9-én elsőként Kovács István (Zemen, Gyurkó, Mócár, Kovácsjanó, Gyuri ágazat ma élő legidősebbjeinek a dédapja) hunyt el. Nevezett az ózdi vaskohászatból fuvarosként lovaskocsival Pestre szállította a vasat. Ez időben a vasút még nem volt Ózdig kiépítve. Egy ilyen fuvar alkalmával szedte fel a fertőzést. Az 1873-as járványnál a legtöbb halott augusztus 8-án volt, amikor 3 főt temettek. Összesen e nyáron 60 megbetegedettből 22-en haltak meg. Ez évben Markazon kisebb méretű volt a fertőzés, mint a környékbeli falvakban. Visontán ekkor 130 fő, a korabeli lakosság 15 %-a hunyt el kolerás megbetegedés következtében. Az 1873. évi járvány megszűntével Markazon lezárult a 42 évig tartó kolerás időszak, de a tőle való rettegetés még sok évtizedig fennmaradt. A járványos korszak megszűnésében lényeges szerepe volt annak, hogy az életfeltételek ha lassan is, de javultak, az egészségügy is sokat fejlődött. Az orvostársadalom és a lakosság is jobban megismerte a betegség természetét és az ellene való védekezés módszereit. Az 1831-től 1873-ig tartó évtizedekben a kolera azért is végzett oly nagy pusztítást, mert az orvosok sem voltak tisztában a betegség természetével. Idő kellett amíg megismerték, hogy a kórokozó főleg a szájon át jut a szervezetbe, és az emberi ürülékkel szennyezett ivóvízzel terjed tovább. A kórokozó a bél lúgos közegében szaporodva bénítja az agyat, állandó hasmenés, hányás, a szervezet kiszáradása és lehűlése következtében rövid időn belül beállhat a halál. A gyomorsav bántalomban szenvedőket a betegség nem támadta meg, mert a savas közegben a kórokozó elpusztult. Aki sok savanyú, megecetesedett bort ivott, azt a kolera elkerülte. Az egészségügyi tisztaságot, ecetes vízben való kézmosást és savas ételek, italok fogyasztását szorgalmazták. A betegeket 1831-ben a régi iskolában különítették el, majd létrehozták a

Krakóban a „Kolerásnak” nevezett járványkórházat 5 betegre méretezett helyiséggel. A járványban elhunytak részére a „Kolerás” elkülönítő mellett járványtemetőt jelöltek ki. Felkérték az egyházat, hogy az elhunytakért misét ne tartsanak, ne harangozzanak, kerüljék a temetések szervezését, mert a tömegben a járvány gyorsabban terjed. A megbetegedettek gyógyítását nehezítette az is, hogy a lakosság nem akarta betartani a járvány megelőzését, illetve annak továbbterjedése megakadályozását célzó szabályokat. A lakosság általános véleménye volt, hogy az urak a dézsma és a földviták miatt megmérgezték a parasztokat. E hangulat talaján tört ki az észak-keleti megyékben az 1831-es koleralázadás. Hozzáink legközelebb Verpeléten és Jobbágyiban volt „ribillió”. Bár e mozgalom Markazt nem érte el, a falu hangulata itt is forrpontig izzott. A kiosztott gyógyszereket nem akarták bevenni, mert azt az „urak mérgeinek” tekintették. E vélemény szerint az urak a kutakat is megmérgezték „A mérgezett kutak vizétől hálnak meg.” A betegek elbújtak, nehogy beadják részükre a gyógyszert. Félték attól is, hogy a kolerás elkülönítőbe viszik őket. Elbújtak a padlásra, a kazlakba, a bozótosokba. Többen a rejtőzködési helyükön haltak meg. Akit a krakói „Kolerásba” vittek, félig meddig már annak a gondolatától is meghalt, hogy onnan többé nincs visszaút. Pedig még lehetett remény. A Markazt érintő 4 kolerajárványban megbetegedettek 60 %-a felgyógyult és visszatért az életbe. Az elkülönítő „Kolerásban” másvilági hangulat uralkodott. Hozták mindig az új betegeket és temették az elhunytakat. Az 5 főre méretezett helyiségben 15-20 fő is összezsúfolódott, a legegységibb higiénia is nélkülözve. A „Kolerás” kórházat és a falut vasvillával felfegyverzett falusiak őrizték, hogy engedély nélkül „se ki, se be” ne mehessen senki. A Kolerás ápolói közül csak egyet ismerünk név szerint: az 1882-ben elhunyt Takács Jánost, a ma élő legidősebb Takács ágazat dédapját, akire ráragadt és utódainál tovább öröklődött a „kolerás” utónév. A krakói temetőbe egy előre megásott sírba temették az 1-2 nap alatt elhunyt 2-6 halottat. Egy ilyen sír került elő 1848-ban a kolerás temető szélén Fehér Györgyénél pince ásása során. Az előkerült sírban 2 méter mélységben 2 halott volt, fölöttük 20 cm-es földtakaró után újabb 2 halott majd a 20 cm-es földtakarón még egy újabb maradvány feküdt. A járványtemetőben 120-130 markazi áldozat alussza örök álmát. Hosszadalmas lenne neveiket felsorolni. Minden, a faluban régebben élő markazi családnak nyugszik itt valamilyen rokoni fokozatú elődje. Temetésükkor nem szólt értük a harang, sírjaik fölött nem gyújtottak gyertyát. Még egy fejfa se őrizte emléküket. A „kolerást” afféle elátkozott helynek tekintették sok emberi generáción keresztül, melynek még a környékét is messze el kellett kerülni.^[48] Azóta 161 év telt el az első kolerás járványtól az 120 év az utolsótól. Legegységibb amit a ma élő utódok részéről megtehetünk, hogy e néhány sorban gyűjtsük meg a megemlékezés gyertyáit elfeledett sírjaik fölött.

VII. FEJEZET

Őseink szokásaiból

Őseink szokásait, azok tovább élését, változásait főbb jegyeikben a fennmaradt írásos anyagból, a régi könyvekből, útleírásokból, anyakönyvekből és a régi öregek, (akik az 1930-as években voltak 75-80 évesek) emlékezetben tartott elbeszéléseiből nyomon lehet követni. A szokások leírásánál nem törekedhettünk a teljességre. Csak arra vállalkozhattunk, hogy a legfontosabbnak tartott eseményekről nyújtsunk vázlatos képet. Az egyik fontos a ma emberét is érdeklő kérdés, hogy meddig tartották őseink a kapcsolatot az előbbi származási helyükön maradt rokonaikkal, és visszajártak-e oda.

Kapcsolattartás a felvidéki régi származási helyen maradt rokonokkal

A Markazra került szlovák családok nagyobbik részénél nem mutatható ki, hogy 1742. után a letelepedésüket követően tartották volna a kapcsolatot az előbbi származási helyeken maradt rokonaikkal. Ez bizonyos fokig érthető is, ha figyelembe vesszük, hogy egy jelentős részük már a betelepedést megelőzően generációkkal előbb elszakadt a felvidéki rokonaiktól. (A Halmajról jövők 1696., a domoszlóiak ugyanez időtől, a kishánaiak 1715-től, stb.) Néhány családnál viszont kimutatható, hogy még a beköltözést követően 100 éven keresztül kapcsolatot tartottak Felvidéken maradt rokonaikkal. A nagy távolság ellenére a dédunokák (harmadfokozatú testvérek) egy része még meglátogatta egymást. E rokoni kapcsolattartás megegyezik a mai korunkban a XX. század második felében a markazi és környékbeli falvak rokoni kapcsolattartásával. Ma is megfigyelhető, hogy a dédunokatestvérek még ismerik az összekötő rokoni szálakat, viszont egy generációval később már a 4. fokozatú testvérek (ükunokák) között a közös származás tudata teljesen a feledés homályába merül. Megkönnyíti ükapáink és szépapáink rokoni kapcsolattartási szokásainak megismerését, hogy néhány utazó levelük ránk maradt. A markazi előljáróságtól 1839-ben Kovács János kapott utazólevelet, amely Rimaszombat környékére volt érvényes. Két kocsival és négy lóval ment rokoni látogatásra. Az utazólevélben fel volt sorolva a lovak minden tulajdonsága, a besütött bélyegzése, (nyilvánvalóan a lólopások miatti hatósági ellenőrzés céljából). De hogy kik utaztak a két kocsin, az hiányzik róla.

Valószínűleg Kovács János nem egyedül utazott. Ez időben a markazlak 10-15 fős csoportokban utaztak a Felvidéken maradt rokonokhoz.^[1]

1840. szeptemberében Titkai András kapta az alábbi utazólevelet.

„Titkai András molnármester a Zólyom megyei Tót-Lupcsán helységbe, mint kulcséra földjére utazik, ottani atyafiai meglátogatására, sok odavaló, hazájukba visszautazó lakosokkal hol kocsival, hol gyalog.”^[2]

Ez esetben valószínűleg csak 1 kocsi ment a csoporttal, amire egyidejűleg nem fértek fel valamennyien, s felváltva az utazók egyik része a járművön ült, másik része gyalog ment. A sok odavaló hazautazók a markazi rokonok meglátogatása céljából tehették meg e hosszú utat és Titkai Andrással tértek haza. 1841-ben Szekrényes György kapott utazólevelet, mellyel Nyitra vármegyében rokoni látogatásra indult.^[18] Az utazólevélben a megyén kívül semmiféle helyiség nincs megjelölve. Ez alapján csak annyit tudunk, hogy Szekrényesék rokonai valahol a Nyitra völgyében laktak. 1842-ben Fülöp Miklós indult utazó levéllel Lévára „... atyafiainak

megkeresésére, illetve meglátogatására.”^[3] Nyilvánvalóan a rokoni látogatások gyakoribbak voltak, és több családra terjedtek ki, mint amit a fellelhető néhány utazólevél elénk tár. Egyrészt az utazólevelek mennyiségének csak kis töredéke maradhatott fenn a megyei Levéltárban, másrészt sokan útrakelhetek anélkül is, hogy az előjáróságtól igazolást kértek volna, illetve egy-egy utazólevéllel 10-15-en is útra keltek^[4] A zsellérek zöme gyalog vágott neki a Nyitra vagy Vág-völgyi, illetve Rimaszombat vidéki rokonlátogatásnak. A mai kor elkényelmesedett emberei számára nehezen hihető, hogy a Nyitra vagy Vág völgyéig tartó utat 2-3 nap alatt legyalogolták. Pedig még a két világháború közötti időben is előfordult, hogy summások Mezőhegyesről, Kiskunhalasról, vagy Fejér megyéből néhány nap alatt oda vissza gyalog megjárták a Markazig vezető utat. Az abasári csempészek az 1930-as években egy-egy éjszaka felmentek a Losonc környéki falvakba a másik éjszaka pedig onnan visszajöttek, úgy, hogy odafele is 30-35 kg-os csempészárut cipeltek és visszafelé is. A markaziak legtovább a kapcsolatot a Késmárk fölötti Kamionka nevű településsel tartották, ahonnan az első betelepülők között is érkeztek hospesek és 100 évvel később a drótárok is onnan települtek át.^[5] A házassági kapcsolatokról legtöbb adatunk a Salgótarján melletti Marokházáról maradt fenn. Az első, Marokházáról származó leánnyal kötött házasság, ami az anyakönyv alapján beazonosítható 1761-ben volt, amikor Tresó György markazi lakos esküdött Prorok Évával. Ezt követően 1779-ben Simányok György esküdött örök hűséget a Marokházi Prorok Annának. Ugyancsak Marokházáról hozott feleséget 1808-ban Szekrényes Pál, Prorok Annának a személyében. 1811-ben Hadobás György vette feleségül Marokházáról Prorok Katalint. 1813-ban ugyanonnan választott asszonyt Hadobás János, aki Prorok Máriát vette feleségül. 1825-ben egy újabb Hadobás János szintén Prorok lányt hozott Markazra. Az utolsó – általunk ismert – Marokházáról származó leánnyal kötött házasság 1842-ben volt, amikor Hatalyák József (Bildeg) oltár elé vezette Prorok Veronikát. Veronika a századforduló után halt meg, s az 1980-as években az idősebb markazi lakosok még emlékeztek rá. Érdekes, hogy a Marokházáról hozott – általunk ismert – menyasszonyok valamennyien a Prorok családból kerültek ki és zömében a Hadobás család választott innen feleséget. Ennek a magyarázata, hogy a Prorok nemzedék igen népes, sok ágazatra szakadt családokból állt – 130-140 évvel korábban – (az 1600-as évek utolsó negyedében) a Hadobás ágazat is e családból sarjadt ki. Az 1700-as évek elején még a később Hadobásnak nevezettek szintén Prorok vezetéknévet viseltek. A mintegy 150 évig fennálló kölcsönös beházasodások során a Hadobás és Prorok család rokoni kötelékei többször és ismétlődően felújultak. A marokháziakkal kötött kölcsönös házasságok száma lényegesen magasabb lehetett, mint amit a fentebb leírt néhány eset tanúsít. A régmúlt időkben az anyakönyvekben nem mindig vezették be a házasultak származási helyét, és a tekintetben csak véletlen, hogy a fenti néhány esetről tudomásunk van. Másrészt a Marokházáról származó menyasszonyok nagyrésze otthon esküdött és a markazi anyakönyvbe nem került bejegyzésre. Nyilvánvalóan nemcsak Marokházáról hoztak Markazra menyasszonyt, hanem oda is vittek, bár ennek nyomát nem találtuk. Ma már sem a markaziak, sem a marokháziak nem tudnak a régi 100-250 évvel ezelőtti kölcsönös kapcsolatokról. E kapcsolatokból az idő rostáján csak annyi jutott át, hogy napjainkban Marokházán a gyerekeket ijesztgetik: „Jók legyetek, mert ha rosszkodtok elvisznek Markazába...” Azt viszont, hogy hol van „Markazába”, azaz, hogy hol van Markaz, azt a ma élő marokházi felnőttek sem tudják. Nem tudják, azt sem, hogy az ijesztgetés, összefügg a hajdanában messzire vitt menyasszony siratásával. A felvidéki helyekre való ide-oda mozgás az 1800-as években is tovább tartott. 1842-ben Potocki József Selmezbányáról hozott feleséget, Likker Júlia személyében. 1861-ben a Késmárk feletti Kamionkáról származó Skvara János (a neve tepertőt jelent) vándor drótos feleségül vette a 20 éves Hegedűs Erzsébetet. Ezt követően Skvara Mihály, aki ugyancsak drótos volt, 27 éves korában feleségül vette Tresó Erzsébetet. A Felvidékről, Zsolnáról érkezett 1868-ban Dlabács János kántor-tanító, a mai idősök által ismert kántor nagyapja. Kecskés István (akikre a Finta név

ragadt) 1870-ben érkezett az Árva megyei Veszela településről. Szabó János 34 éves juhász 1850-ben Magyaránorból jött, s a felső majorban juhászként dolgozott. Lukács Pál 1830-ban Sziléziából érkezett, s Markazon megnősült. Utódai már csak ragadványnéven élnek. Ugyancsak a Felvidékről érkezett Erlich Miksa. Az elmúlt évszázadban több tanító, énekes, kántor, és pap szintén felvidéki településekről jött, mivel állásuk betöltésénél követelmény volt a tót nyelv ismerete.

Az 1800-as években a felvidéki falvakon kívül a szomszédos településekről is érkeztek olyan új beköltözők, akik néhány generációval előbb kerültek el a felvidéki falvakból. Skoda János 1697-ben Körmöcről érkezett Domoszlóra. Utóda Skoda József 1817-ben esküdött a markazi Kovács Annával s ekkor költözött a faluba Halász János (előbbi neve Ribár). 1872-ben költözött Domoszlóról a nyigedi tanyára. Novák János tanító 1870-ben a Zemplén megyei Köröm faluból érkezett. Már a markaziak 1742. évi beköltözését követően megjelentek a faluban azok a vándor mesterek, akik még a felvidéki lakhelyeiken kötöttek ismeretséget ősainkkal. E vándormesterek Markazt a felvidéki lakhelyük és az alföldi részek közötti átmeneti bázisként, második otthonukként használták. A faluban mindig tartózkodott 3-4 vándor; drótos, ablakos, lakatos, kovács, esernyős, fafaragó, javítómolnár, ács, asztalos, kerékgyártó, vándorkádár, stb. Néhányan közülük Markazon haltak meg. Például 1878-ban Kiszela Ferenc vándorkerékgyártó, akinek állandó lakása Prága városában volt. 1869-ben itt temették el Csirinyi János vándor ácsot, aki állandó lakhelyéről a Vág fölötti Csepcesin faluból járt Markazra. Nemcsak a felvidéki vándor mesterek és világot látni és tanulni vágyó segédek jöttek, hanem markazi mesterek is mentek ősük földjére. Például a markazi előljáróság 1840. július 8-án kiadott ajánló levelével Majercsik János 20 éves molnársegéd 2 évig tanulmányozta a felvidéki vízimalmokat. Kimutathatóan a rokoni kapcsolatok általánosságban 100 évig tartottak. A dédunokáknál (harmadik fokozatú testvéreknél) még élt a rokonság tudata. Az ezt követő generáció viszont már elfelejtette. A markazi és a Felvidéken maradt rokonság közötti származástudat és az ebből eredő kapcsolattartás a múlt század 40-es, 50-es éveiben fokozatosan feledésbe merült.

Őseink udvarlási és házassági szokásairól

A betelepülés óta eltelt 250 év alatt 10-12 egymást követő emberi generáció gombolyította le „rofkáján” életének fonalát. Minden generáció az életkörülményei által kialakult nemzeti és rokoni körbe illeszkedve élte mindennapi életét. Az 1742-es betelepüléskor a Markazra érkezők túlnyomó része 6-8 rokoni csoportosuláshoz tartozott. (Testvérek, unokatestvérek, sógorok) Vándorútjukat visszafelé követve időben és térben, egy-egy rokoni csoportosulás együtt jelent meg, együtt élt, mozgott, keresett magának mindig új letelepedési helyet befogadó földesurat. A csoportosulás házasság előtt álló fiataljai rendszerint az ismeretségi körükből választották ki életpárjukat. Ismerkedésre lehetőséget nyújtott az együtt végzett munka, az uradalmi aratás, a magánháznál vagy a kocsmában szervezett táncvigadalom, a rokoni és szomszédi együttlét. Őseinket az összeírások vígkedélyű, táncszerető emberekként örökítették meg.

Markaz, Domoszló, Kiszána, Vécse egyházi anyakönyveiben 1775-től kezdődően vezették be a házasságok évkorát. Néhány évvel később már az ifjú pár szüleinek a nevét is feltüntették. Mind a 4 községre jellemző, hogy a házasságok 5-6 %-a unokatestvér, 32-35 %-a, másodunokatestvér, és mintegy másik 30-35 %-uk harmadunokatestvér. Jellemző, hogy mintegy másfél évszázadon át egy-egy rokoni csoportosulás fiataljai ugyanabból a körből választottak asszonyaként, vagy adták férjhez a lányukat. A családból férjhezmenő lány unokája, vagy dédunokája ifjú asszonyként eltérő vezetéknevet viselt az előbbi családjába. Az összes házasságnak mintegy 25 %-nál nem mutatható ki rokonság. Az egy

nemzetségből valók házasságát a legtöbb nép szokása, joga, vallása tiltja. Nálunk a tilalom az unokatestvérekig (II. fokú testvér) terjed. Unokatestvérek egybekeléséhez az elmúlt századokban az egri érsek írásbeli engedélyére volt szükség. Ilyen engedélyt ritkán kértek és még ritkábban adtak, de Markazon három-négy évenként egy-egy ilyen eset előfordult. 1795-ig a házasságkötéshez a földesúr engedélyére volt szükség. E jogot a falut felügyelő ispán gyakorolta. Nem tudunk olyan esetről, hogy az engedélyt megtagadták volna. Őseink udvarlási szokásairól keveset tudunk. Néhány tanúkihallgatási jegyzőkönyv, kérvény, vagy katonák ügyében írt bizonyáglevelekből ismerjük, hogy már a markaziak beköltözésének idejében is volt eljegyzés. Ismerték a mátkaságot. Az előbbi részben ismertettük a markazi előljáróság könyörgő levelét, melyben Sztruhár Antal katona leszereltetését kérték. Ebből kiderült, hogy mátkája, Gruntik Mária már 5 év óta hűségesen várta haza vőlegényét. De tudunk olyan esetről is, hogy a mátká 40 évig várta haza a Mária Terézia idején Burkus (német) fogságba esett vőlegényét. 1780-tól a fiatal pároknál az eljegyzés és a háromszori hirdetés kötelező volt. Ezzel az elhamarkodottan kötött házasságokat próbálták csökkenteni, időt adva a fiataloknak, hogy egymást jobban megismerjék, lehetőséget arra, hogy a falu lakói esetleg kifogást emelhessenek a házasság ellen, s időt engedjen az egyházi esketés ceremóniális előkészítésére.^[6] Őseinknél nem volt szokásos a korai házasságkötés, ami a múlt századokban a Markaztól kissé távolabb lévő, zömében magyarok által lakott falvakban általános volt. Bél Mátyás – a már többször idézett 1730-35. közötti útján a környékbeli magyar települések házassági szokásairól írta:

„Szép hajadon leányt 15 éven felül ritkán látni: amelyik lány szeretni való, már 12 éves korában is elviszik. Amelyik lány 16 éves koráig nem megy férjhez, azt legényhez nem való, vénlánynak tartják”^[7]

Más források hasonlóan írnak arról, hogy a fiúkat már 16-18 éves korukban igyekeznek megházasítani, nehogy a kocsmákban megromoljanak, a leányok 12-14 éves korukban férjhez mennek. Markazra a fentiek nem jellemzők. Ennek érzékeltetésére egy átlagos év házassági adatait mutatjuk be.

1776-ban a következő évkorúak kötöttek Markazon házasságot:

1. Fűrési Mihály 26 éves markazi és Sztrunga Éva 17 éves markazi lakos; (Sedulyák)
2. Paraszt Mihály 20 éves markazi és Sinka Helén 18 éves markazi lakos;
3. Babincz Mihály 20 éves domoszlói és Oravec Mária 18 éves markazi lakos;
4. Tokár János 21 éves markazi és Sztár Anna 18 éves markazi lakos;
5. Tót András 45 éves visontai és néhai Sztrunga Jakab Sópia nevű felesége, 40 éves markazi lakos;
6. Kuzbely Pál (Marokházi) 19 éves markazi, és Kozicska Erzsébet 17 éves domoszlai lakos.
7. Ferencsik Márton 19 éves markazi és Domoszlói Mária 18 éves markazi lakos.

Az anyakönyvek alapján az állapítható meg, hogy a férfiak általában 19-23 év között, a lányok pedig 17-20 éves korukban kötöttek házasságot. A markazi lányok 17 éves korukon aluli férjhez menése csak a múlt század vége felé jött divatba. Egy-két esetben azonban előbb is előfordult korai házasság. Markazon a legfiatalabb korban 1806-ban kötöttek házasságot, amikor Pisák András 16 éves fiú egy 15 éves lányt vett feleségül. A korai egybekelésnél lényegesen gyakrabban lehet találkozni az idős korban kötött házasságokkal. Ezek közül az általunk ismert legidősebbek: 1758-ban Fülep Mihály 84 éves férfinak esküdtött örök hűséget a 91 éves Sztruhár Zsófia. 1793-ban Gyetván János 90 éves jobbágygazda vezette oltár elé az 54 éves Gerhát Máriát. A viszonylagosan rövid életkor következtében gyakran maradt

özvegyen a férj vagy a feleség. Ennél fogva gyakori volt az újabb, az idős korban kötött házasság. Nem ment ritkaságszámba az, hogy 3-4-szer kötöttek házasságot olyanok, akiknek előbbi hitvesük elhunyt. Például a múlt század derekán élt Hadobás József 3 feleségét temette el, és negyedszer is megnősült. Gyakori volt, hogy a fiatalon megözvegyült férfi, elhunyt feleségének a hugát vette el, illetve az özvegyen maradt asszony az elhunyt férjének nőtlén testvéréhez ment ismételten férjhez. Nem volt ritka jelenség 12-16 éves korkülönbség. A 18-20 éves korában teherbe esett leány rendszerint az 50-60 éves özvegy férfihez ment feleségül, mivel „pettyes” előélete miatt jobb partira nem számíthatott. Az 1867-es kiegyezést követően hatályba lépett honvédelmi törvény előírásai szerint a katonaköteles korban lévők csak akkor nősülhettek, ha háromszori egymást követő sorozáson alkalmatlannak találták őket, vagy pedig mint „egyes fiút” a katonai szolgálat alól felmentették. A felmentettnak a főszolgabíró írásban adta meg a nősülési engedélyt. Akit katonának alkalmasnak találtak, csak akkor nősültetett meg, ha 3 évi katonai szolgálatból egyet már letöltött.

A katonakötelesek zömükben még a bevonulásuk előtt eljegyezték mátkáikat. Az eljegyzett lányok egy évig várták amíg választottjuk szabadságra jön és megtarthatják a lakodalmat. A markaziak a múlt század második felében a 60. (Vása) gyalogezredben, valamint a

12. a 13. és 14. huszárezredben szolgáltak. A fenti ezredek kiképző zászlóaljai (ahová az újoncok bevonultak) a Prága melletti Kutenbergben, a galíciai Krakkóban és Lenbergben voltak Egy év után kapták az első szabadságukat, és a nősülési engedélyüket. 1870-ben találkozunk az első szabadságos egyenruhás csoporttal, amikor 9 esküvő pár közül 4 esetben katona a vőlegény. Ez évben esküdött Hadobás József 24 éves Vasa ezredbeli katona, (Hadobás Kálmán nagyapjának a testvére) valamint a Hevesen állomásozó 1869-ben felállított 49. számú honvéd zászlóaljból Tresó Antal, akinek utódai ma is viselik a honvéd ragadványnevet. Az 1870-ben esküdött 4 szabadságos katonán kívül négy idős és egy olyan fiatal pár kötött házasságot, akik „egyes fiúként” felmentettek a katonai szolgálat alól. 1872-ben a 17 esküvő párból 12 esetben, 1874-ben 11 házasultból 8 esetben a vőlegény szabadságos katona volt. Hasonlóan alakultak az arányok a következő évtizedekben is. A katonák egyenruhában esküdtek és büszkék voltak katona mivoltukra. Különösen büszkék voltak a honvéd zászlóalj katonái az elnevezésükre, és a közös hadsereg uniformisától eltérő magyaros egyenruhájukra. Az elmúlt 250-300 év alatt lényegesen megváltozott az esküvők megtartásának az időpontja. Az 1600-as évek második felében, – amikortól adatokkal rendelkezünk – a legtöbb lakodalom májusban volt. Az ősrégi pásztor társadalomban a legkedvezőbb idő a lakodalmakra a május hónap volt, amikor az állatok elletésén már túl jutottak a dús legelőn pedig még kevés gonddal járt az állatok legeltetése. Az 1700-as évek első felétől folyamatosan október, majd később az 1800-as évek elejétől november hónapra és a farsangi időkre tolódtak át a fiatalok lakodalmai. Az idők a vizsgálható 3 évszázad alatt bármely hónapban megesküdtek Az esküvőket általában szombati napokon tartották Az 1600-as évek derekától az 1800-as évek elejéig egy faluban 1-1 szombati napon legfeljebb 3 pár esküdött. Az 1830-as évek elején jött divatba, hogy a fiatalok lakodalmát egy ugyanazon szombatra tették Egy-egy ilyen szombati napon Markazon 10-15, esetenként 20 fiatal pár esküdött meg. pl.:

1837-ben november 27-én szombaton: 11 fiatal pár esküdött;

1838-ban november 26-án szombaton: 22 fiatal pár,

1844-ben november 24-én szombaton: 18 fiatal pár fogadott örök hűséget,

1877-ben november 28-án szombaton pedig 17 fiatal párt adtak össze.

Az összes fiatal egy napon való esketése az elmúlt évszázad végéig, mintegy 60 éven keresztül volt divatban. Amikor a faluban egyidejűleg 22 fiatal pár esküdött, az egész falu

apraja nagyja lagzizott, de legalább annyi rokon jött el a szomszédos községekből is, mint ahány lakója Markaznak volt. Valóságos népünnepély. Nem ismerjük, hogy egyszerre mentek-e be a templomba az összes házasságot kötők, vagy pedig egymás után külön-külön. A házassági tanúk az 1600-as évek derekától (amióta nyomon követhetők) az 1830-as évekig, a keresztpák (komák) soraiból kerültek ki. Ők a fő patronánsok, s mint násznagyok, fontos szerepet töltöttek be a fiatalok összehozásában, lánykérésben, a lakodalom ceremóniális részében és a fiataloknak az élet útján való elindításában. Amikor az 1830-as években egyazon napra helyezték az összes fiatal pár esketését, a házassági tanúk a falu előljáróságának (esküdtjeinek) soraiból kerültek ki. Ez időszakban a házassági tanú és a násznagyi funkció elvált egymástól. Őseink házassági szokásainak kutatásához tanúként hallgathatjuk meg Tessedik Sámuel, aki 1780-tól Szarvas város református papja volt. Szarvas az 1700-as évek elején hasonló szokásoknak hódoló tótokkal települt be, mint Markaz. Sokan Domoszlóról költöztek oda. Gyakori az azonos vezetéknev Domoszlón, Markazon és Szarvason.

Tessedik Sámuel „A parasztok állapotjáról...” szülő könyvében írta:

„A lakodalmak 3-4-5 napig tartottak a vagyonos jobbágyoknál. Korhelykedtek Távoli atyafi, akit nem hívtak megharagudott. 4-6-10 akó bort is megittak ... sok gyerek, keresztelő, lagzi, sok gazdát tönkre tett.”^[8]

Nincs adatunk, de talán sokat nem tévedünk, ha a fentieket nem csak szarvasi, de a markazi, és domoszlói szlovákok rossz szokásaként is említjük. Ehhez hadd tegyük hozzá, hogy a saári, detki és visontai magyarok is hasonló divatnál hódoltak. Az egyház igyekezett a gazdákat kifosztó nagy lakodalmak ellen fellépni 1770-től pedig a prédikációikban egyenesen tilalmazták a hosszúra nyúló dínom-dánom korhelyeskedéseket. A lakodalmak fő itala a bor volt. A sör csak a múlt század közepén ritka különlegességgént tűnik fel a markazi lakodalmakban. Érdekességgé kell megemlítenünk, hogy az elmúlt évszázad közepén a tejeskávét, az almát, és a diót ritkaságszámba menő ünnepi étékként tálalták lagzikban. Őseink Markazra költözésétől kezdve a zenészek hozzá tartoztak a lakodalmi vigasságokhoz. Az első évtizedekben még Rimaszombat környékéről is lejártak cigányzenészek Markazra. Amíg a lagzis időszak tartott, addig a faluban is laktak^[9] A menyasszonyi hozomány a tárgyalt másfél évszázad alatt mai szemmel nézve még a gazdagabb családoknál is igencsak szegényes volt. Egy a falusi asztalos által készített nyoszolya, asztal, két szék, egy vagy két pelyhes „nagydunyha”, fejpárna, néhány darab háziszőttos lepedő, törülköző. Ezen felül a menyecske alsó és felső ruházata. (vászonegy, vászonegy, stb.)

Az egész menyasszonyi hozomány elfért egy frigyládanak nevezett tulipános ládában.

Az ifjú pár a lakodalomból éjfél után az istállóba vagy a szénával terített padlásra, esetleg valamelyik rokonukhoz ment s hajnalban visszatértek.

A házasság egy életre szólt, a sírig tartott. Az egyház szerint a házasságok az égben kötöttek. „Akiket Isten összead, ember el nem választhatja.” Bármilyen rossz volt a házasság, tűrniük kellett. Esetleg megszöktek, ami főben járó bűn volt. Az ifjú pár általában a férj házában lakott, ahol gyakran egy szobában 10-15 személy élt együtt.

Az egybekelésük után a munka mellett életüket lekötötte a születések, keresztelek és temetések állandóan ismétlődő folyamata.

Születések, keresztelők

A markazi születéseket 1751-től kezdődően lehet folyamatosan nyomon követni az 1787-ig Domoszlón, ezt követően pedig Markazon vezetett egyházi anyakönyvek alapján. Az előbbi időkből az 1664-től Gyöngyösön, 1692-től pedig Saáron vezetett anyakönyvekben lehet ritka esetekben markazi családokhoz kapcsolódó születést bejegyzésekkel találkozni. Az anyakönyveken kívül az egyházi vizitációk, peresügyek, árvasági iratanyagok között lehet még születésekkel összefüggő adatmorzsákat fellelni. Markazon az 1700-as évek második felében évente 25-40 gyermek született, de voltak kiugróan magas gyermekáldást hozó évek is. Például 1760-ban 39, 1772-ben 52, 1784-ben 49 és 1786-ban pedig 57 gyermek jött a világra. A falunak 1750 és 1800 közötti fél évszázad alatt átlagosan 600 fős lakossága volt. Ugyanakkor évente átlagosan 37 gyermek született. Ez a lakosság számához viszonyítva 6,1 %-os születési rátának felel meg. Összehasonlításképp, mintha ma 1992-ben Markaz 1924 lakójának évente 117 gyermeke születne. A 200 évvel ezelőtti időszakban egy-egy nőre átlagban 5 szülés jutott.

Mivel a házasságok körülbelül 20 %-a meddő volt, a ténylegesen szülő nők átlagban 6 gyermeknek adtak életet. (1991-ben a fejlődő országokban egy nőre 4,6 gyermek jutott.) Volt olyan asszony is (Például Kutlik Éva), aki 1760 és 1785 között 16 esetben szült, de egyetlen gyermeke sem maradt életben. Az 1800-as és 1850-es évek között a falunak átlagosan 830 lakosa volt. Évente átlagban 44 gyermek jött a világra, amely 5,3 %-os születési rátának és egy-egy szülő nőre 5,6 fős gyermekáldásnak felelt meg. Ebben a fél évszázadban 1802-ben 59, 1825-ben 51, és 1840-ben 52 újszülött jött a világra. Az 1850 és 1875 közötti 25 évben a falu átlagos lélekszáma 900 fő volt, míg az újszülöttek átlaga évente 50 gyermek. A születési ráta a lakosság számának 4,5 %-a, egy-egy szülő nőre pedig 5,5 gyermek jutott. E negyedszázad legbővebb gyermekszaporulatát az 1862-es és az 1872-es, valamint az 1875-ös év hozta, mint a három évben egyformán 69 születéssel. A nők 16 éves koruktól 45 éves korukig szültek. Markazon a tárgyalt időszak alatt 16 évesnél fiatalabb korban szülő nővel az iratokban nem lehet találkozni. Gyakoribb viszont az idős korban való szülés. A 42-43 év közötti szülésnél az esetek 50 %-ban az anya és a gyermeke, vagy közvetlenül szüléskor, vagy azt követően rövid időn belül meghalt. Az 1750-1875. közötti 125 év alatt kb.: 20 olyan eset volt, amikor 44 éves, vagy attól idősebb korban lévő nő szült. Az anya és gyermeke minden esetben meghalt. A legidősebb korban szülő markazi nő – akiről tudunk – Matula Mártonné volt, aki 1770-ben 54 éves korában halt bele a szülésbe. A vizsgált 125 éves időszak alatt két esetben találkoztunk hármasszüléssel. 1764. december 16-án Paulik Jánosné, Juris Éva, 1779-ben pedig Vitéz Mártonné Dudás Erzsébet hozott világra hármasszületeket. Mindkét esetben az összes újszülött életképtelennek bizonyult. A kettős szülés gyakoribb volt.

A gyermekek 2-3 a származott kettős szülésből, s ezek 1/3-a maradt életben. (Az egyes születésű gyermekeknek is a 60 %-a 10 éves koruk előtt elhunyt.) Markazon 1765-ben Rosács Mária hajadon esetében van az első házasságon kívüli születés az anyakönyvben „igaz atyja nincs” bejegyzéssel leírva. Az ezt megelőző időszakokban is a történelem folyamán végig voltak házasságon kívül született gyermekek Domoszlón a Fagan név már az 1550. évi török összeírásban is szerepel. E szó házasságon kívül születettet, azaz „fattyút” jelent. Markazon az 1765-ös első bejegyzést követően minden évben egy-két-három törvénytelen gyermek született. Például 1852-ben 2 lány, 1853-ban 1, 1854-ben pedig 3 hajadon szült. Az összes gyermekek 3-4 %-a „törvénytelen ágyban” született, ahogy a korabeli beírás tartalmazza. Az anyakönyvi bejegyzéseknél az „igaz atya nincs” ... a „törvénytelen ágyba született” ... „Isten áldása nélkül fogant” ... „Ismeretlen atyától származik”... „fattyú”, stb, neveket használtak – A leányfejjel szülők általában cseléd és szolgálóleányok, igen ritka esetben cigánylányok voltak. (Markazon ez időben is csak egy cigánycsalád élt.)

A nyigedi báró Baldácsy tanyán szolgálók közül minden évben volt egy, vagy esetleg kettő megesett. Például 1852-ben a nyigedi tanyán egyszerre két cselédlány, Kollár Katalin és Máj Rozália esett teherbe. Hasonlóan a Tarjánka völgyi Kopéli tanyán szolgáló lányok közül majd minden évben volt „törvénytelen” szülés. Esetenként a Baksai dűlőben lévő Balázs féle tanyából is kerültek ki leányfejjel szülő szolgálók. A gyöngyösi szőlősgazdáknál, ügyvédeknel, földesúri tisztartóknál szolgáló lányok közül 2-3 évenként fordult elő, hogy „igaz atya” nélküli gyermeket szültek. Már Mikes Kelemen is arról írt a nénjéhez küldött leveleiben, hogy az 1600-as évek utolsó negyedében a birtokos nemesek fiai a kiszolgáltatott zsellér, cselédlányoknál tanulták a szerelmet. Az uradalmi birtokokon főként az ispánok, krasznárok éltek vissza a cselédlányokkal szemben hatalmukkal. A törvénytelen gyermekeket az anyjuk vezetéknevén nevezték el, s egy-két generáció után feledésbe merült, hogy az apai vonalon vezetett származási, öröklési láncolatba „fekete petty” került. A megesett lányok egész életükre megbélyegezve az idős, 50-60-65 éves férfiakhoz mehettek férjhez. A szülés általában otthon, a rokonok segítségével történt. Gyakori volt, hogy a gyöngyösi sokadalomban (vásárban) résztvevő asszony útközben szülte meg gyermekét. A kukoricában, búzakeresztnél, a réten, szénaboglyában való szülés többször előfordult. Olyan esetek is voltak hogy az erdőre fáért, vagy gombázni menő asszony a kötényébe vitte haza újszülöttjét. A falusi szüléseknél képzett segítő nem volt. Általában a javasasszonyok segítettek. Még a múlt század közepén is csak a járásokban, illetve a városokban működött egy-két orvos. A markazi iratokban bábával csak 1836-tól kezdődően lehet találkozni. A gyermeket születésük után általában két nappal később vitték a templomba megkeresztelni. Ahol életképtelen gyermek született és várható volt a halála, kihívták a papot és a szülés után, azonnal megkeresztelték, hogy ne pogányként kerüljön a másvilágra. Keresztszülőnek általában a rokon fiatal házasokat vagy serdülőket választották. Fiatalabb testvért, vagy annak gyermekét. Gazdagabb jobbágyoknál előfordult, hogy az uraság tisztartóját (ispánt) kérték fel a keresztapaság vállalására. Az 1700-as években keresztelők mintegy harmadában, három vagy négy keresztszülőt jegyeztek az anyakönyvbe. Ennek az ellenkezője jött divatba az 1800-as évek első negyedében, amikor gyakran csak egy – az újszülöttet keresztvíz alá tartó volt a keresztszülő. A keresztszülők a szülők után a legfontosabb személyek voltak a gyermekek életében. Ők vállaltak védnökséget a gyermek felnevelésére, arra az esetre, ha a szülőkkel valami baj történne. Az esetek többségében kölcsönösségen alapult a keresztszülőség. Az így létrejött komasági viszony a testvéri kötelékeknél is egy fokozattal fontosabb volt.

A szülők korai halála következtében az elmúlt századokban a gyermekek kb.: 20 %-a teljesen árván, (amikor mindkét szülő hiányzott) másik 20 %-a félárván nőtt fel. A mindkét szülőjét elvesztő gyermekeket a keresztszülők nevelték fel. Sok olyan eset fordult elő, mint a Kovács Istvánéké. 1871-ben 42 éves korában, gyermekszülésben meghalt Kovács Istvánné, Marokházi Verona. Két évvel később 1873-ban, kolerában elhunyt Kovács István. Az utánuk maradt 4 árvát – köztük Kovács Annát – Záprel István és neje Kovács Mária segítette felnevelni. Az 1880-as években viszont elhunyt Záprel István és neje, s az utánuk maradt kiskorú árvát Záprel János (Melegvízi) Kovács Anna vette gondjaiba. A markazi keresztnevadási divat az 1700-as években a felvidéki szokásokat követte. A leggyakoribb férfi nevek Mihály, Mátyás, András, Urbán, János, Pál, György, Márton, Jakab, Tamás, Gergely, Lőrinc. Az István, József, Sándor, Ferenc név csak az 1800-as évek elejétől, a Zoltán, Gyula, Béla, László, Kálmán név pedig, csak a múlt század 70-es éveitől jelenik meg a markazi anyakönyvekben. Gyakori, hogy az egymást követő négy-öt generáció egy-egy férfi tagja ugyanazt a keresztnevet kapta. Például Tresó Márton (Martinus) 1743-ban gyermekként került Markazra. Ezt követően a Márton nevet még négy egymást követő generációs leszármazottja kapta meg. A múlt század közepén élt Záprel Tamás, őt követően 5 generáción keresztül fennmaradt a Tamás keresztnev. (Ma keresztnevként és ragadványnévként is használják ugyanabban a családban.) A nőknél Markazon az 1700-as évek leggyakoribb nevek az Ursula,

Borbála, Dorottya, Mária, Katalin, Éva, Ilona, Erzsébet. A múlt század elején jelent meg az Anna, Rozália, Klára, Margit, Veron, Ágnes keresztnév. A később oly gyakori Irén, Piroska, Rózsi, Gizella, Irma csak a múlt század vége felé jött divatba.

A keresztnévadások a beköltözést követő évtizedekben főként a férfiaknál eltértek a környékbeli falvaktól és csak a múlt század elejétől igazodtak a Gyöngyös környéki divathoz. A kettős szüléseknél ha az újszülöttek külön neműek voltak, akkor általában Ádámnak és Évának keresztelték őket. Ha egyneműek voltak, az egyik közülük Ádám, vagy ha lányok voltak egyikük az Éva nevet kapta. Az elmúlt századokban Markazon minden 2-3 évben egyszer előfordult, hogy az erdőszélén, a legelőn, réten, vagy a kukoricásban elhagyott kisgyermeket találtak. Például 1810-ben Ferenc Márton kerülő az erdő szélén néhány hetes gyermeket talált. Feleségével Tresó Judittal nevükre vették és Ferenc Évának kereszteltették. Felnevelték és Tresó Györgyhöz férjhez adták. A talált gyermek ükanyja lett a ma élő igen népes Tresó nemzetség jelentős hányadának. 1843-ban a Tatármező szélén a juhászok 2 évesnek becsült kisgyermeket találtak. Mivel csak tótul tudott, elnevezték Tót Mihálynak. A Tatárpusztán lakó juhászok felnevelték. 1866-ban Potocki Máriát vette feleségül. Egy leány utódja maradt. (A ma Markazon lakó Tót család nem az ő leszármazottja.) A talált gyermekek jelentős részét igencsak találóan nevezték el: „Árva Franciska”, „Talált Éva”, „Jövevény Ádám”, „Csordás Mátyás” (a falusi csordás találta a legelőn), Erdei Mihály (erdőn találták), stb. Az 1700-as években, amikor még szabad névváltoztatás volt az „Igaz atya nélkül született” gyermekek is érdekes és találós neveket kaptak Például: „Törvénytelen Anna”, „Nemvárt Urbán”, „Fattyú Lőrinc”, stb. Több esetben lehet találkozni azzal, hogy a kereszteltet nem jegyezték be az anyakönyvbe. Ezek száma 1750 és 1875 között mintegy 300 főre tehető. A XVIII. században gyakran, 1820-ig már ritkábban, 1820 után pedig csak elvétve fordul elő, hogy elfelejtették beírni az anyakönyvbe. Hogy miből lehet ezt megállapítani? Az anyakönyvekbe hónapokig nem történt bejegyzés. Az utólagos bejegyzéseknek (ami soha nem történ meg) hézagok, kihagyások vannak. Egyes nevek, melyek a házassági és halotti anyakönyvben szerepelnek, a születésiben nem, és fordítva. Későbbi anyakönyvezés. Például az 1836-ban született Záprel Antal 1858-ban 22 éves korában nősült. Ekkor derült ki, hogy megkeresztelték ugyan de az anyakönyvbe nem került bejegyzésre. Többnek a nevét a sorozás alkalmával nem találták, stb. Mindezen hiányosságok ellenére a fennmaradt egyházi anyakönyvek nyújtják az elmúlt századok egyik legbiztosabb adatszolgáltatását a családtörténet, a házasság, a születés, a halálozás és a temetési szokást kutatásához.

Betegségek. Halál. Temetés.

Őseink Markazra való települését követő időszakban a legrettegettebb betegség a pestis, majd 1831-től a kolera volt. A kolera nevű betegséggel az előbbi részben már foglalkoztunk. A pestisen és a kolerán kívül igen sok más betegség is tizedelte a lakosságot. Az 1742-től 1875-ig tárgyalt időszakban a születések valamint az elhunytak száma is igen magas volt. Hosszú lenne minden esztendőzt felsorolni, ezért csak azoknak az éveknek egy részét vizsgáljuk, amikor a lakosság számához viszonyítva a legtöbb haláleset fordult elő.

Évek	Lakosság	Születések	Összes halálozás	10 éven aluliak	70 éven felüliek
1770	560	34	48	39	3
1777	600	36	50	39	2
1780	620	45	31	25	4
1795	760	30	34	31	
1803	730	27	51	43	1
1812	750	51	53	45	1
1815	783	36	38	30	1
1822	805	40	51	36	1
1826	790	47	55	38	3
1831	795	30	59	26	4
1841	910	43	53	43	5
1849	904	41	47	22	3
1853	880	35	53	32	2
1855	860	44	86	34	4
1863	840	47	47	30	2
1866	870	40	40	24	2
1873	930	54	83	32	8
1874	930	41	95	55	3
1875	910	69	53	22	1
1876	900	47	43	30	1
1878	880	58	46	27	3
1883	885	56	66	42	2

A fenti néhány év születési és halálozási statisztikája azt érzékelteti, hogy sok olyan év volt, amikor a 10 éven aluli elhunyt gyermekek száma megközelítette vagy túl is haladta az újszülöttekét. Sűrűsödnek ezek az évek a jobbágyfelszabadítást követő három évtizedben, melyet a falu 250 éves fennállásának legnehezebb időszakaként ismerjük. Mi volt – a már ismertett kolerán kívül – a nagy halandóság oka? A gyermekek közül legtöbbször márciusban és áprilisban haltak meg. A télen legyengült gyermekeket sújtó járvány gyakran több falura is kiterjedt. Például 1770. áprilisában Markazon 27 gyermek Domoszlón pedig közel a duplája halt meg. Ez időben a

halál okait még nem jelölték, így nem tudjuk, milyen természetű járvány pusztított. A gyermekekre nézve a másik igen veszélyes időszak a június és augusztus volt. Az örökké éhes gyermekek ették a fertőzött ételmaradékokat, a zöld gyümölcsöt, itták a különféle kórokozókkal telített vizet, vérhas, sárgaságot vagy egyéb halálos betegséget kaptak. Például 1863-ban 16 gyermek halt meg vérhasban. 1866-ban 8 gyermek pestisben. A vérhas a tárgyal 125 év alatt több áldozatot szedett, mint a kolera. Hasonlóan gyakran szedte a gyermekek közül az „adót” a himlő, amely évszázadokon át a gyerekek legrettegettebb betegségeként ismert. Nincs módunk arra, hogy a tárgyal időszak alatt előforduló minden halál okát részletezzük, Csak néhányat sorolunk fel ugyanazzal a megnevezéssel, ahogy a tárgyal korban azt leírták: Vérhas, tifusz, pecsét, pestis, tüdővész, (a halottak 8 %-a) heptike, tüdőgyulladás, tüdőlob, vérfolyás, kőbetegség (vesekő), köszvény, bélhurut, vízibetegség, helyi nyavalya (epilepszia), gutaütés (agytrombózis), pokolvar, bélpoklosság, Szent Antal tüze, torokgyík, sárgaság, sínylődés, szívgörcs, megszakadás, tályog, köhögés, guga, rák, vérmérgezés, és így sorolhatnánk tovább. Egyes családoknál generációról generációra a bibliai „hetediziglenhez” hasonlóan kimutatható olyan betegségek jelentkezése, melyeknél a hajlamot, vagy a betegséget öröklődőnek lehet tekinteni. Az öröklődő, vagy járványos betegségen kívül egyedi jellegű halálesetek különféle változatai fordultak elő. Markazon a villámcsapás átlagban minden 15-16. évben okozott halálesetet, kb.: fele-fele arányban a határban, illetve a faluban tartózkodóknál. Gyakoriak voltak a balesetekből bekövetkezett halálesetek. Az előbbi fejezetekben írtunk a három Zaja gyermek és Hegedűs Miklós fiának 1765. május havában történt halálos balesetéről. Ezen kívül helyhiány miatt csak néhány balesetet említünk. 1872. októberében Fülöp János 40 éves favágóra az erdőn a szekér ráment.

Ebben az időben vágták a Mária kép és a lótemető közötti erdőt. Gyakori volt, hogy a kivágott erdei fa sújtotta halálra az ott dolgozót. 1872. szeptember 14-én Hegedűs János 19 éves zsellért a cséplőgép összetörte. 1875-ben Potocki Mátyás 15 éves gyermekén a lovaskocsi átment. Gugancsik Pál 14 éves csikósbojtár a tűz mellett elaludt és megégett. Hegedűs András 39 éves zsellér 1873. december 9-én emelés közben megszakadt és meghalt. Verekedésekből adódó halálesetek 10-15 évenként fordultak elő. Például 1873. január 3-án Paulenka Lukács 44 éves vincellért a kocsmában agyonütötték. 1874. december 10-én Kovács István 20 éves zsellérfiút pajtásai játékból néhány szál vesszővel fejbeütötték és azonnal meghalt. Zaja István 20 éves fiú az egri 60-as ezred katonája 1869. szeptember 7-én Lengyelországban (Krakkóban) meghalt, ott is temették el. Hatalyák Anna 34 éves asszonyt férje Juhász Antal annyira megverte, hogy sérüléseibe belehalt. Juhász Antal vadsága miatt kapta a „vloksi” (emberevő farkas) ragadványnevet. Hatalyák Anna volt az első személy Markazon, akit felboncoltak. Lehetne hosszan folytatni a halállal végződő balesetek felsorolását. Lórúgás, fáról leesés, kútba esés, mustgáz, homokbánya beszakadás, leforrázás, stb. Évente 2-3 esetben fordult elő olyan hirtelen halál, amikor az utolsó kenetet nem tudták feladni. Ezek zöme szívgörcs, illetve halálos kimenetelű baleset volt. Öngyilkosságra utaló anyakönyvi bejegyzéssel elsőként 1881. május 12-én lehet találkozni, amikor Koritár Antalné született Hadobás Teréz felakasztott magát. Őt követte 1887. május 5-én Barta János 66 éves gazda, aki részegen akasztotta fel magát. Ez évben még két Barta leány halt bele az iszákosságba. A múlt század derekán Barta István volt a falu leggazdagabb embere. Utódain2 egy része elkényeztetődött és lezüllött. Ez nem ment ritkaságszámba a gazda körében. A tárgyal 125 év alatt vagy 10 olyan esetről tudunk, amikor az egymás követő leszármazott három-négy szorgalmas jobbágygazda Igen jelentős vagyont halmozott fel, majd követte őket egy elkényeztetett generáció, akik a jólétben lezüllöttek és eltékoztak őseik szerzeményeit. Sűrűn előfordult a szülés közbeni, vagy azt követően a gyermekágyi láz következtében beállott halál. Minden évben 1-2 anya hunyt így el. Voltak olyan esetek hogy amikor a gyermek megszületett már egyik szülője sem élt. Az apa a gyermek megszületése előtt halt meg, az anyja pedig szülés közben. Gyakori 2 olyan eset, amikor a szülésben meghalt anyát követte az egész családja. Például 1779. február 6-án gyermekszülésben meghalt Bulya Pál 30 éves felesége Koritár Éva. Egy héttel később 32 évesen meghalt Bulya Pál,

február 18-án elhunyt 8 éves Pál fiuk, augusztus 7-én pedig követte őket a 6 éves Éva leányuk. 1781. április 4-én gyermekágyi lázban elhunyt Gerhát Ádám Anna nevű 38 éves felesége. Április 14-én 4 éves Anna lánya, június 14-én a 2 hónapos Ádám fiú, augusztus 28-án a két éves András nevű gyermek, végül egy év múlva követte családját a halálba a 40 éves apa, Gerhát Ádám is. 1856. november 11-én 4 éves korában gyermekágyi lázban elhunyt Marokházi Józsefné Turnai Barbara. Vele együtt meghalt az 1 hetes Éva leánya, majd a 2 éves János fia és végül követte őket a férj is. Hosszasan lehetne sorolni a hasonló családi tragédiákat. Általános, hogy az anya halála után követi őt a kiskorú gyermekeinek nagyobbik része, és néhány hónap, vagy egy év múlva a férj. Ritka eset, hogy az özvegyen maradt férfi fel is tudta volna nevelni kiskorú gyermekeit.

Temetések

Hithű katolikus őseink a halált Isten akaratának tulajdonították. Ha az áldozat összeesett, nem mozgott, leheletét nem érzékelték, siettek minél előbb eltemetni. A török időkben a temetési szertartásokat a Gyöngyösön lakó 4-5 kolduló barát, illetve a falvakat járó protestáns prédikátorok végezték. A halottakat a falusi elöljáróság és a rokonok vizsgálták meg. Ahogy a körzeti, majd a falusi plébániák életre keltek a halottat a falusi pap is megsejmelte.

Már az 1600-as években is vita folyt arról, hogy helyes-e az azonnali temetés, hiszen az ájulást, a tetszhalált a tényleges haláltól alig lehetett megkülönböztetni. A vita során felmerült az a gyanú, hogy sok tetszhalottat élve eltemetnek. Mária Terézia 1769-ben szigorú rendeletet adott ki arról, hogy a megholtat 48 óráig odahaza felravatalozva kell tartani, esélyt adva, hogy a tetszhalott ez idő alatt életjelt adjon. Az 1700-as és az 1800-as években Angliában, Franciaországban, Belgiumba végrehajtott élesztgetési kísérletek azt mutatták, hogy a halottnak vélt egyének 2 %-át felélesztették. Az is előfordult, hogy a tetszhalott 4 nap múlva „támadt” fel. Az 1850-es évek elején Pesten Bay József táblabíró kriptáját felnyitották, és a kriptaajtó üregének szegletében találták meg maradványait. Megállapították, hogy a 48 órás várakozási idő letelte után is Bay Józsefet tetszhalottként, élve temették el. A nyugat-európai felélesztési tapasztalatok és a hazai példák alapján azt kell feltételeznünk, hogy az eltemetettek 1-2 %-a tetszhalott volt. Az élve való eltemetés lehetőségének csökkentése céljából a múlt század közepétől szorgalmazták a halottkém beállítását. 1876-tól rendelet írta elő, hogy hatósági halottkém igazolása nélkül senkit nem lehet eltemetni. Markazon a halottkémek a harangozók soraiból kerültek ki. Igen kevés tudással és gyakorlati tapasztalattal rendelkeztek. Nem nyújtottak kellő biztonságot a tetszhalottként való eltemetés kizárására. A halottat odahaza (saját házában) ravatalozták fel. A sajnálkozás fő jeleinek a sírást, jajgatást, a hisztérikus jajveszékeltést tekintették. A jobbmódúaknál siratóasszonyt vagy asszonyokat fogadtak. Ezek jajveszékelve sorolták fel az elhunyt érdemeit és a családot ért nagy veszteséget. A temetésen a pap latinul mondta el a szertartást, a kántor pedig a családtól és ismerősektől való búcsúztatást magyar nyelven. (A beköltözést követő első évtizedekben tótul.) Az iratok alapján az valószínűsíthető, hogy a tárgyalt 125 év alatt két esetben fordult elő, hogy a férj halálát követően a feleség szívgyörcsöt kapott és meghalt. Egyidejűleg feküdt a ravatalon a férj és feleség. Három olyan esetről tudunk amikor a feleség a férje temetésekor annak sírjánál halt meg. Például 1873-ban Szabados Tamás temetésekor felesége Hegedűs Magdolna 65 éves asszony. A temetési menet a temető felé is és utána visszafelé is halottat vitt. A sír mélységét a Mária Terézia féle rendelkezések egy ölben határozták meg. Arra fákereztet tűztek. A múlt század utolsó harmadában farkasmályi kőből, illetve vörösmarti vörös kőből faragott kőkereszteket kezdtek felállítani. A meg nem keresztelt más vallásúakat, vagy csavargó bűnözőket, öngyilkosokat a temető árkában, illetve a markazi temető vízmosásos gátjába helyezték. Az 1970-es évek elején épített ravatalozó alapjainak ásásakor felszínre került csontok valószínűsíthetően az 1700-as évek protestáns és görögkeleti vallásúak maradványai voltak.

Amióta a falusi temetésekkel kapcsolatos írásbeli anyag fellelhető – az 1600-as évek végétől – szokásban volt a temetés utáni halotti tor.

E téren is igyekeztek őseink egymásra „licitálni” és az évtizedek múlásával egyre népesebb összejöveteleket rendeztek. Az 1709 évi pestis járvány idején Saáron és Domoszlón is előfordult, hogy a halotti toron résztvevők egy része néhány nappal később meghalt. A kolerás járványnál szigorú intézkedésekkel a temetési összejöveteleket elkerülték. Az egyház ellenezte a nagy halotti torokat. 1770-től pedig egyenesen tiltották – A tilalmak ellenére, ha kisebb mértékben is, de lényegében az 1950-es évekig a halotti tor szokása fennmaradt. A „Jobbágytelkek öröklése és adás-vétele” c. résznél foglalkoztunk azzal, hogy 1838-ban elhunyt Kovács József féltelkes jobbágy, aki után 4 árva gyermek maradt. Az árvákra hagyott pénzből Hegedűs János árvagyám az alábbi elszámolást készítette: Ifi. Kovács József árvái elszámolása:

Eladott javak (temetéskor)

Két ló 44.- Ft

Egy szekér széna 13,30 Ft

Együtt: 57,30 Ft

Ebből kifizetve a temetési költség:

Solymosi embernek adódott

5,50 Ft

Temetési borra

8 Ft

Zsírra-,45

sóra

-,38

20 t.t. sóért 2,00

halra

-160

vajra-,15

Lepedőre

2,00

Deszkaért 3,45

pelenkára

2,16

Tisztelendő úrnak 2,30

Kántornak

3,00

Menyecskeének 8,30

Harangozónak

1,90

Tisztelendő úrnak 5,00

Lakónak adósságba 4,40

50.0 Ft 28 krajcár^[10]

A mai kor embere ha nem is mindent ért meg az elszámolásból, de az kiolvassa belőle, hogy a temetés az akkori szokásokhoz viszonyítva, igen költséges volt. (Két ló és egy szekér széna ára.) A temetés után igen dús halotti tort rendeztek, ahol 8.- Ft értékű bort (kb.: 1 hektolitert) ittak meg. Az elmúlt századokban igen sok gyermek maradt árván. Az 1840-es években Markazon a 43 jobbágycsaládból 48 teljesen árva, vagy félárva gyermek kerül ki. Az árva gyermekek hagyatékát a temetés után az előjáróság azonnal felleltározta nehogy az elhunyt rokonai azt széthordják. A gyermekekre maradt vagyon kezelése az árvagyámra volt bízva. Az elmúlt század derekán vagy 30 évig, Hegedűs János látta el e tisztséget, ezért utódjait még ma is „gyám” ragadvány néven ismerik.

Elterjedt nézet, hogy őseink hosszú életűek voltak. Vajon igaz-e ez? Erre egyértelműen nemmel kell felelni. A néhány oldallal előbb közölt születési és halálozási táblázatból is kiolvasható, hogy az elhaltak kis hányada – 8-9 %a érte el vagy lépte túl a 70. életévét. Tehát csak minden 11-12. ember számíthatott arra, hogy az akkor igen idős kornak számító 70 évet elérje. A 90. életévét az 1880-ig eltelt mintegy 130 év alatt 200 megszületettből átlagban csak 1 fő lépte túl. Általános jelenségnek kell tartani, hogy az elmúlt századok idősei saját maguk sem tudták, hogy hány évesek. Gyermekeik, vagy unokáik akik az idős egyén halálesetét bejelentették, nemhogy az életkorát, de gyakran még a nevét sem tudták. (Az elhalt nagyszülő keresztnévét igen gyakran másként diktálta be bejelentő gyermek vagy unoka, mint ahogy ténylegesen hívták) A halott

bejelentett életkora (és ezt írták be az anyakönyvbe) gyakran 15-20 évvel is eltért valóságtól. Több olyan eset is előfordult, hogy a 100 évesnek anyakönyvezett „csak” 80 éves volt. Tényleges korukat születésük idejének visszakeresése, vagy közvetett adatok alapján (feleség, gyermekei születése, dézsmabeírások, stb.) lehet most utólag megállapítani.

A 100 évet 1880-ig, ténylegesen az elmúlt 130 évben minden 6 fő lépte túl. 1000 megszületett közül egynek volt esélye arra, hogy több mint 100 évig éljen. A 100 éves kort Markazon a következők érték el: Domoszlai András meghalt 1757-ben; Varinyi Jánosné, Mária asszony 1788-ban 109 éves korában; Zaja Tamás 1831-ben 102 éves; Csató Dorottya 1831-ben 105 éves, Hadobás Katalin 1833-ban 100 éves; és Lipták Antal 1845-ben 101 éves korában hunyt el. Az idős korúak (a 75 éven felüliek) között igen sok volt a koldus. A koldulásból élő idős emberek jelentős része túl élte gyermekeit de még az unokáit is. Nem volt aki törődött volna velük. A halotti anyakönyvben minden három-négy évben van olyan beírás, hogy az elhunyt koldus volt. Bár néhány ember hosszú ideig élt, az átlagos életkor az elmúlt századokban igen alacsony szinten állandósult. A tárgyalt időszak 125-130 éve alatt az átlagos életkor 19,5 év volt. A közel másfél évszázad alatt alig változott. Az átlagos életkort jelentős mértékben az határozta meg, hogy a másfél évszázados időszak alatt a gyermekek 58,5 százaléka 10 éves kora előtt meghalt. Több olyan eset is előfordult, hogy a plébános nem a halottat, hanem a bejelentőt írta be a halotti anyakönyvbe. Az adatok gyűjtése során a gyöngyösi Szent Bertalan templom plébánosa elmondta, hogy életének első temetésekor ő is a bejelentést tevőt anyakönyvezte halottként. Megkérdezte a bejelentőt, hogyan hívják a halottat. A bejelentő a kérdést félreértve a saját adatait diktálta be a halotté helyett. A tévedés egy év múlva derült ki. A krónikához szükséges adatgyűjtés során a temetőben összetalálkoztam néhány markazi férfival. Egyikük megjegyezte: „... itt még többen laknak mint a faluban...” Ehhez én hozzátettem : „...hatszor annyian vannak a holtak falvában. Bent a községben 2000 személy él, itt a temetőben pedig 12000 ember nyugszik.” Az itt „pihenők” közül mintegy 350 fő az olyan, akit temetéskor „elfelejtettek” anyakönyvezni, másik mintegy 300-350 fő a temető árkába került szintén anyakönyvezés nélkül, mint más vallású (protestáns, református, szombatista,) vagy öngyilkos, kitagadott bűnöző stb.

A markazi „holtak falujában” nyugvó 12000 ember nagyobbik részének sírját már belepte, a ma még gondozott sírokat pedig egy idő után benövi a fű. Síremlékeiket az enyészet szétmálasztja. Nevüket az idő homálya kitörli az új generációk tudatából. Őrizzék maradványaikat a markazi temető sírhalmai, emléküket pedig e könyvnek a lapjai.^[11]

A markazi szlovákok magyarrá válásának folyamata

Az 1787. évi népszámlálás adatai szerint Magyarország akkori területén élt lakosság valamelyest meghaladta a 8 millió főt, s ebből a magyarság a korabeli statisztikusok becslése szerint 3,2 milliót, az összlakosság 40 %-át tette ki.^[12] Mintegy 50 évvel később, a reformkorban végrehajtott népszámláláson alapuló statisztika az ország akkori területén élő népességnek 39,6 %-ára becsülte a magyarok számát. A népszámlálásnál a magyarul beszélőket, így a markaziakat, domoszlókat és kishánaiakat is magyaroknak számították. A veresmartiakat, akik az 1787-ben végrehajtott népszámláláskor még nem jutottak el a kétnyelvűségig, azaz a zömük még nem tudott magyarul, ennél fogva tótoknak írták őket össze.^[13] Az 1790-91. évi országgyűlés után – ahol először kaptak hangot a magyar nyelvi követelések, főként pedig 1836-tól a reformkorban a nemzetiségi kérdésben is egy sor intézkedés látott napvilágot. A nemzetiségek elmagyarosodása, asszimilációja a polgárosodás és a nemzetté válás folyamataként gyorsult fel. E folyamat során a XVIII. század végétől ötvenéves időszak alatt több mint fél millió szlovák vált magyarrá.^[14] A magyarországi szlovákok döntő többsége falun lakó paraszt volt, ahol a hagyományok őrzése, a szokásokhoz való ragaszkodás a legerősebben élt, s a régi nyelv használata is legtovább fennmaradt. Az utókorra maradt írásos anyagok, az iskolai és egyházi összeírások és a ma élő idős

falusiak emlékei alapján a markazi szlovákok elmagyarosodásának folyamata nyomon követhető. A magyarosodási törekvések első jelei 240-250 évvel ezelőtt abban mutatkoztak meg, hogy a beköltözők egy része magyar nevet vett fel, vagy előbbi szlovák nevének megfelelő magyar névváltozatot használt. Például: Szlobodni helyett Szabados. Felkelti a figyelmünket, hogy a beköltözők második és az ezt követő generációinál új név felvétele, névmagyarosítás már nem történik, tovább viselik évszázadokon át régi tót nevüket. Az újabb névmagyarosítási hullám csak a XIX. és XX. század fordulóján indult meg és tart még napjainkban is. Az első generációs telepesei nagy része – mint azt már előbb bemutatottuk – még nem beszélt a magyar nyelvet. A második generáció már eljutott a kétnyelvűség állapotába, de anyanyelvként továbbra is a tótot használta.

A markazi iskolában az 1760-as évekig két tantárgy volt: a biblia és a magyarul való beszélés megtanulása. Ez utóbbi az 1760-as években már nem szerepelt az iskolai tantárgyak között. A tantárgyváltozás csak azért válhatott lehetővé, mert a gyermekek már ekkorra a szülői környezetben megtanulták a magyar nyelvet. A markaziak a kétnyelvűség állapotában megmaradtak egészen a XX. század elejéig és egymás között szívesebben beszéltek tótul mint magyarul. A múlt század első felében a markazi, domoszlói, kisházi szlovákok érzelmeikben is elmagyarosodtak, magukévá tették a reformkor haladó hazafias eszméit, s az 1848-49-es forradalmi szabadságharcban politikailag Kossuth táborához tartoztak, fiaikat pedig a honvédseregbe küldték. Joggal írhatta 1851-ben Fényes Elek, hogy:

„Markaz elmagyarosodott tót falu Heves vármegyében, a Mátra hegye alatt.”^[15]

Ethei Sebők László pedig 1880-ban, amikor Gyöngyös és környékének történetéről írt, a következőket vetette papírra:

„Vidékünkön még a markazi, domoszlói, nánai, jó tótok is versenyeznek a kompolti és debrői derék svábokkal a magyar nyelv helyes használatában.”^[16]

Ethei írásából – bár dicsérőleg ír a tótok és svábok magyar nyelv ismeretéről – kicseng, hogy még nem beszéltek úgy, mint a magyarok. Tehát ha magyarul beszéltek is a tótul nem értőkkel, beszédjük alapján meg tudták azt állapítani, hogy nem magyarok. Egyébként a beszédjükön kívül a ruházatukról is meg lehetett különböztetni a magyarokat, tótokat, svábokat. Lényegében az 1950-es évekig (a konfekció ipar elöretöréséig) majdnem minden faluban más-más „divat”, népviselet alakult ki. Erről nemcsak azt lehetett megállapítani, hogy ki a magyar és melyik a sváb, rác, vagy tót, de még azt is, hogy melyik községbe való. Más viseletük volt a saári magyaroknak, mint a fügedieknek, de eltért egymástól a markazi, domoszlói vagy nánai tótok viselete is. A falu elmagyarosodása a múlt század második felében főként a kiegyezés után, a kapitalizmus térhódításával gyorsult fel. A jobbágyfelszabadítást követően a markazi lakosságnak mintegy 70 %-a zsellérré, és teljesen nincstelen mezőgazdasági bér munkássá vált, akik az ország minden részében summás és arató munkásként a nagybirtokokon keresték megélhetőségüket. Sokan a vasutak építéséhez és a budapesti városi építkezésekhez jártak dolgozni. Az általános hadkötelezettség bevezetésével a fiatal férfiak zöme néhány évre az Osztrák Magyar Monarchia hazai vagy külföldi helyőrségeiben teljesített katonai szolgálatot, ahol más nyelvi közegbe került. Az előbbi zárt falusi közösség tagjai a summás élet, a vasúti és városi építkezések, a katonai szolgálat során bekerültek a kapitalizmus sodró áradatába, s ennek hatására folyamatosan az egész falu nyelvében, szokásában, kultúrájában, érzéseiben is átalakult, teljesen magyarrá vált. Az átalakulás, a magyarrá válás folyamatának érzékeltetésére írom le saját tapasztalataimat, megfigyeléseimet. Az 1930-as évek elején nagyanyám (aki 1859-ben született) és a vele hasonló korú falubeliek egymás között mindig tótul beszéltek. Az imádságokat és a szenténekeket egy részét is tót nyelven mondták el. Az akkori öregek ha velünk gyermekekkel (akik már nem tudtunk tótul) beszéltek, a magyar szavak közé – főként a tárgyak megnevezésénél – szlovák szavakat keverték. Amikor mi – gyermekek – mosolyogtunk a számunkra furcsa beszéden, az

idősek többször próbáltak az általuk beszélt nyelvre tanítani bennünket, s elmondták, hogy ők előbb tudtak tótul mint magyarul. A gyermekkorunk idején élő öregek elbeszéléseiből arra lehet következtetni, hogy az ő anyanyelvük még szlovák volt, és egymás között szívesebben beszéltek tótul mint magyarul. A múlt század 50-60-as éveiben született falusiak nagyobbik fele analfabéta volt. Könyvet, újságot, stb. még nem tudtak olvasni. Az írni, olvasni tudók kisebbik része is csak a bibliát és az anyakönyvet, esetleg a kalendáriumot forgatta a kezében. Az őket követő, a múlt század nyolcvanas, kilencvenes éveiben született generáció már az egymás közötti beszélgetésben is elsősorban a magyar nyelvet használta, de még kétnyelvűek voltak. Szavukat magyarról tótra mindig akkor váltották át, ha azt akarták, hogy a gyerekek, vagy az ott lévő idegenek ne értsék meg azt, hogy ők egymás között miről beszélnek. E generációnak a döntő többsége már le tudta írni a nevét, el tudták olvasni az újságot és a könyvet, bár azt ritkán vették a kezükbe. A XX. század első évtizedében született – részben még ma is élő – újabb nemzedék közül már csak ritkán akadt olyan, aki értette és beszélt a szlovák nyelvet. Ma (1992-ben pedig a községben csak néhány 70 év körüli, vagy attól idősebb olyan egyén él, aki még őrzi, ismeri őseink nyelvét. A domoszlói szlovákok egy generációval (20-25 ével) tovább beszéltek a tót nyelvet, mint a markaziak, a kishánaiak pedig csak napjainkban kezdik „elfelejteni”. 1934-35-36-ban a Markazhoz tartozó Grüssner-féle szőlő birtokon több hasonló korú markazi gyermekkel együtt dolgoztunk a domoszlói és kishánai 9-12 éves fiúkkal. A hasonló korú markazi gyerekek már nem értették a tót nyelvet, a domoszlóiak a magyar közé néha szlovák szavakat keverték, de összefüggően nem tudtak tótul beszélni. A kishánaiak viszont maguk között még mindig tótul beszéltek. Amikor velünk társalogtak, és azt akarták, hogy mi ne értsük, hogy ők miről beszélnek, mindig átváltottak a tót nyelvre. Ha évre szabott határvonalat próbálnánk keresni a kétnyelvűség megszűnésének – a tót nyelv „elfelejtésének” – idejéről, azt lehetne mondanunk, hogy a markaziaknál a századforduló után, a domoszlóiaknál az 1920-as, 1940-es évek között, a kishánaiaknál pedig az 1950-es évek után születettek között már csak elvétve akadt, aki ismerte és beszélt őseink nyelvét.

A veresmarti szlovákok az erősebben ható magyar környezetben gyorsabban asszimilálódtak, mint a markazi, domoszlói és kishánai tótok. A pálosveresmartiak az 1787-es népszámlálás idején még magyarul nem tudtak, tehát még a kétnyelvűség állapotáig sem jutottak el. Később bekerülve a benei posztóagyusz táló kálókba, majd a városi építőipar sodrásába, – két- három generáció után – múlt század közepére már teljesen magyarrá váltak, elfeledték régi nyelvüket még tót származásukat is. Büszkéek lettek magyarságukra. A nemzetté válás folyamatában 250 év távlatában vizsgálva a magyarság ugyanúgy, mint más nemzetek is, sokféle népelemből nemzetiségből kovácsolódtak össze. Tótokból magyarok lettek, magyarokból szlovákok, és így tovább. A folyamat ma is tart. A volt hazánkfia, akiknek elődei sok generáción keresztül magyarok voltak nem tud magyarul, akinek az ősei hetedízíglén szlovákok voltak nem ismeri a tót nyelvet. Állandó helycserék mentek és mennek végbe napjainkban is. Magyarból szlovák, szerb, román stb. lett és fordítva. Ma már a Markazon, Domoszlón, Kishánán, Pálosvörösmarton lakó tótok leszármazottainak zöme – főként a fiatalok – nem is tudja, hogy elődeik szlovákok voltak. Eredetükre fátylat borított az idő múlása, az egymást váltó generációknak a beolvasztó hatása. Markazon már lassan csak – a maiak által – érthetetlen nehezen megfejtendő családi és ragadványnevek őrzik, hogy két és fél évszázaddal ezelőtt őseink a Felvidékről ideköltözött szlovákok voltak, és a Mátra védett ölen találták meg új hazájukat. E szép tájat, a Mátraalját őseik földjének tekintik, akiknek utódai minden tekintetben, nyelvükben, érzelmükben, szokásaikban magyarokká váltak és sorsukat összekötik az ország, a haza boldogulásával.

Forrásmunkák, jegyzetek

I. fejezet

- 1./ A népvándorlás idejéből származó bizonyító anyagoknál az egri „Dobó István” és a gyöngyösi „Mátra” Múzeum leletanyagát és kiadványait s az ókor és korai középkor történeti irodalmát használtam fel.
- 2./ Pásztor József: Heves megye Várai 10. oldal
- 3./ Tálasi István: Kiskunság 15. oldal
- 4./ Tordy Lajos: A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII-XV. században 105. oldal
- 5./ III. Béla király Névtelen jegyzőjének könyve a Magyarok tetteiről 35. oldal
- 6./ Kovács Béla: A Gyöngyöspatai vár ásatásai. Archeológiai Értesítő 1974. II. 235-243. oldal
- 7./ Vajai Szabolcs: Géza Nagyfejedelem és családja. Székesfehérvár évszázadai. 100. oldal utáni melléklet
- 8./ Kovács Béla: A Gyöngyöspatai vár ásatásai (Lásd 7. pont) + Adatok Feldebrő történetéhez. Művészeti Értesítő 1968. 124-125. oldal.
- 9./ Balássi Ferenc: Heves megye története I. 176 oldal
- 10./ Maksai Ferenc: A középkori magyar falu településrendje 31. oldal
- 11./ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára 407. oldal
- 12./ Kovács Béla: Visonta középkori története. Fejezetek Visonta történetéből. 9-10. oldal
- 13./ Ethei Sebők László: Gyöngyös és vidéke története 36. oldal
- 14./ Fodor László: Előzetes jelentés a markazi pusztatemplom feltárásáról („Dobó István” Vármúzeum Évkönyve XXI. kötet)
- 15./ A pusztatemplomról készült fénykép és a templom alaprajza a fenti „Előzetes jelentésből ...” került átvezetésre
- 16./ Kovács Béla: Visonta középkori története. Fejezetek Visonta történetéből 10. oldal
- 17./ Ethei Sebők László: Gyöngyös és vidéke története 37. oldal
- 18./ Ortvai Tivadar: Magyarország egyházi földbejárása a XIV. század elején 180. oldal
- 19./ Ethei Sebők László: Gyöngyös és vidéke története 75. oldal
- 20./ Brovski Samu: Heves vármegye 55. oldal
- 21./ Szederkényi Nándor: Heves megye története II.
- 22./ Heves-Külsőszolnok Vármegye 1548. évi dézsmajegyzéke. 123. oldal.
- 23./ Szederkényi Nándor: Heves megye története II.
- 24./ Fekete Lajos: A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása 73. oldal
- 25./ Ugyanott: 73 oldal
- 26./ Ugyanott: 73 oldal

- 27./ Magyar Országos Levéltár Diplomatikai gyűjtemény 513. oldal
- 28./ Kovács Béla: Adatok Feldebrő történetéhez Művészeti értesítő 1968. 124-125. oldal
- 29./ Kovács Béla: Visonta középkori története. Fejezetek Visonta történetéből 10. oldal
- 30./ Hazai okmánytár. VI. 64: 7.
- 31./ Vencel Gusztáv. Árpádkori új okmánytár. VIII. 69.
- 32./ Szentpéteri Imre: Az Árpádkori királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 1803. sz.
- 33./ Anjou-kori okmánytár VII. 59-62. oldal
- 34./ Pásztor József: Heves megyei várai 37-38 oldal
- 35./ Balázsy Ferenc: Heves megye története I. 280. oldal
- 36./ Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Gyűjtemény 22011-12.
- 37./ Szederkényi Nándor: Heves megye története II. 103. oldal
- 38./ Enyingi Török Ferenc István fiának ajánlotta Bornemissza Péter az 1578-ban megjelent „Ördögi kísérletek” c. – a kor babonáit és „ördögi” bortányait bemutató könyvet
- 39./ Dr. Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig 354. oldal
- 40./ Balássy Ferenc: Adatok III. k 41-42. oldal
- 41./ Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája 124. oldal
- 42./ Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája 45-48. oldal
- 43./ Hóman – Szekfű: Magyarország története II. 587. III. 15. oldal
- 44./ Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája 83. oldal
- 45./ Etthei Sebők László: Gyöngyös és vidéke története 120. oldal
- 46./ Ugyanott 122. oldal
- 47./ Veranosics Antal összes munkái II. 24-25.
- 48./ Szederkényi Nándor: Heves megye története II. 103. oldal
- 49./ Dezséri Bochó László: Gyöngyös város a török hódoltság idejében 25. oldal
- 50./ Fekete Lajos: A hatvani szandzsák 1550. évi adóösszeírása 73. o.
- 51./ N. Kiss István: 16. századbeli dézsmajegyzékek 73. oldal Szederkényi Nándor: Heves megye története II. 332.
- 52./ Etthei Sebők László: Gyöngyös és vidéke története
- 53./ Ugyanott 129. oldal
- 54./ Dezséri Bochó László: Gyöngyös város a török hódoltság idejében 38, 57. oldal
- 55./ Boravszki Samu: Heves vármegye 55. oldal Dezséri Bochó László: Gyöngyös város a török hódoltság idejében 38. oldal
- 56./ Országos Levéltár Dézsmajegyzékek É. 150. Heves 1582.
- 57./ Etthei Sebők László: Gyöngyös és Vidéke története 155. oldal Nagy Gyula: Képek Gyöngyössolymos életéből 82. oldal
- 58./ Nagy József: Eger története 107. oldal Szederkényi Nándor: Heves megye története il. 279. oldal

- 59./ Dr Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig 17. oldal
- 60./ Török történetírók II. k Fordította Karácson Imre 113-114..
- 61./ Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-64. II. 123. oldal
- 62./ Forráshely: Hadobás István (kukus) szül. 1886. Tresó József (honvéd) szül. 1896. Kovács Ferenc (gyuri) szül: 1896. volt markazi lakosok
- 63./ N.Kiss István 16. századi dézsmajegyzékek 73, 277, 527 lap és a többi fenti községekre vonatkozó adatok
- 64./Csorba Csaba: Esztergom hadi krónikája 131. oldal
- 65./ Szederkényi Nándor: Heves megye története III. 243. oldal
- 66./ Heves megyei ismertető adattár 223. oldal
- 67./ Szederkényi Nándor: Heves megye története Ili. 440. oldal
- 68./ Morányi József: Szülőföldünk Észak-Magyarország I. 66-67. old.
- 69./ Szederkényi Nándor: Heves megye története III. 120. oldal
- 70./ Heves megyei Levéltár Közgyűlési iratok 1683. 29. sz.
- 71./ Heves megyei Levéltár Közgyűlési iratok 1707. 19.sz.

II. fejezet

- 1./ Szederkényi Nándor Heves megye története IV. 31. oldal
- 2./ Ugyanott 73. oldal
- 3./ Dr Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig 32. oldal
- 4./ Fekete Lajos: A hatvani szándzsák 1550. évi adóösszeírása
- 5./ Dezséri Bochó László: Gyöngyös város a török hódoltság idején. 80. oldal
- 6./ Országos Levéltár Filmtár Regesta decimarum 9694 doboz
- 7./ Megyei Levéltár XVIII. századi jobbágyösszeírások 173-50 (27-30) rakszám Gyöngyös és az érintett községek anyakönyvei Dr. Soós Imre: Heves megye benépesülése a török hódoltság után
- 8./ Bél Mátyás: Heves megye ismertetése 1730-1735.
- 9./ Ethei Sebők László: Gyöngyös és vidéke története. 152. oldal.

A Jelzett lapszámon Ethei által közöltekhez hozzá kell fűzni, hogy Gyöngyösön nem 1634-től, hanem 1654-től vezetik az anyakönyveket, tehát az anyakönyvből készített és közölt névsor 1654. és 1670. között Gyöngyösön és környékén lakókat rögzíti. Ez időben: Gyöngyösön anyakönyvezték a város lakóin kívül az orosz, solymosi, benei, saári, domoszlói, visontai és detki katolikus vallásúakat is. A gyöngyösi anyakönyvekbe az időben még az illetőségi helyet nem tüntették fel. Csak a dézsmajegyzékek, adóösszeírások és az 1692-től Saáron vezetett anyakönyv adatainak összehasonlítása alapján lehet megállapítani ki hol lakott. Másrészt az 1654-től Gyöngyösön vezetett anyakönyv a XVII. század derekáról jelentősen több nevet tartalmaz mint amit Ethei közöl. A nehezen kiolvasható vagy olvashatatlan, ill. értelmezhetetlen neveket – főként a szlovákokat – nem közölte.

- 10./ Dr Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig 222. oldal.
Soós a halmaji betelepülés kezdetét 1697-re keltezi, viszont az anyakönyvben 1695-től kezdődően vannak halmaji lakosok feltüntetve.
- 11./ Országos Levéltár Heves megye dicái 1696. évi portaösszeírás
- 12./ A Gyöngyösön és 1692-től Saáron vezetett anyakönyvek, valamint a jobbágyösszeírások alapján
- 13./ Megyei Levéltár 1720. Nro. 51. szám
- 14./ 1744. Polgári perek 244. Nyáry per
- 15./ Országos Levéltár 1720. évi országos összeírás. Domoszlón 1718-tól vezetett anyakönyv.
- 16./ Leskó József: Adatok az Egri Egyházmegye történetéhez 304. o.
- 17./ Megyei Levéltár 145-32-1695. szám
- 18./ Megyei Levéltár 1701-1718. Polgári perek 177. szám
- 19./ Bél Mátyás: Heves megye ismertetése 1730-1735. 99. oldal
- 20./ Egri érseki gazdasági levéltár 788. 21. / Megyei Levéltár Taxás összeírások 628-629. sz.
- 22./ Megyei Levéltár Megyei közgyűlési jkv 1742. május 7. 361. lap
- 23./ Dr. Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig 222. oldal
- 24./ Megyei Levéltár: Taxás összeírások 629.sz.
- 25./ Az első letelepedésekkel kapcsolatos adatokat a fentebb már idézett Megyei közgyűlési jegyzőkönyvekből, a Taxás összeírásokból, a Saáron, Gyöngyösön, Domoszlón vezetett anyakönyvekből szedtem össze. Felhasználtam a korabeli dézsmajegyzékeket, Illa Bálint: Gömör megye c. könyvét stb. A ma is élő vezeték ill. a XVIII.- századból származó, de ma is meglévő ragadványneveket saját helyi ismereteim alapján azonosítottam.
- 26./ Megyei Levéltár: közgyűlési jkv 431/1743. lap
- 27./ A helynevek Vályi András: Magyarországnak leírása c. Györfi György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza c. Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában c., Ortai Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. században a pápai tizedjegyzék alapján c. könyvekből, az érintett megyék megyetörténeti anyagából, a XVIII. sz.-i térképekről stb. A személynevek a Csehszlovákiával és Kárpátukrajnával kapcsolatos ismertetésekből, útleírásokból, a napi lapokban megjelent nevekből az érintett megyék telefonkönyveiből, a markazi betelepülők irataiból, anyakönyvekből, stb. kerültek kigyűjtésre.28./ Élet és tudomány 1964. 19. sz.
- 29./ Illa Bálint: Gömör megyei története 374-376. oldal

III. fejezet

- 1./ A Markazt 1600-tól 1875-ig birtokló családok egymást követő generációit az alábbi források alapján gyűjtöttem össze:
- Hóman – Szekfű : Magyarország története – Nagy Iván: Magyarország családjai – Orosz Ernő: Heves és volt Külsőszolnok Egyesített vármegyék nemes családjai
  - Boranszki Samu: Gömör-Kishont megye története Heves megye története
  - Szederkényi Nándor: Heves megye története
  - Balási Ferenc: Heves megye története

- Ethei Sebők László: Gyöngyös és vidéke története
- Dezséri Bachó László: Gyöngyös város a török hódoltság idején – Nemesi összeírások 1754. országos összeírás 1755/260. sz. – Országos Levéltár: Orczi It. Kd. 67. pag. 41/1811. – Megyei Levéltár: Közgyűlési iratok 1673/265.sz. 1770/159. sz. 1790/555. sz. 1796/? 42.
- Megyei Levéltár: Polgári perek 1701-1718. Nyári örökösök pere 1744/244. sz. Nyári család örököseinek pere 1793-1838. Markaz birtokosainak arányosítási pere
- Megyei Levéltár: Markaz 1771. évi úrbérrendezési iratai. IV-I/h. csomag. Markaz 1852-1875. közötti úrbérrendezési iratai. VII-1/a. 158. sz.
- Saár-Domoszló-Visonta 1771. évi és 1853-1867. közötti úrbérrendezési iratai
- Gyöngyös 1654-től, Saáron 1692-től, Domoszlón 1718-tól, Markazon 1787-től vezetett anyakönyvek
- 2./ Közli Dr. Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig 255. oldal
- 3./ Megyei Levéltár: Közgyűlési iratok 1770/159. sz.
- 4./ Megyei Levéltár: Adóösszeírások 1742-90. IV.7/b-5. csomag.
- 5./ Bél Mátyás: Heves Megye ismertetése 1730-1735.
- 6./ Megyei Levéltár: Adóösszeírások 1742-583. számú összeírás.
- 7./ Dr. Soós Imre: Idézett mű 37. oldal
- 8./ Boroczki Samu: Gömör-Kishont megye története 524. oldal
- 9./ Szederkényi Nándor: Heves megye története IV. 236. oldal
- 10./ Bél Mátyás: Heves megye Ismertetése 1730-1735., 35. oldal
- 11./ Egri érseki levéltár: Canonica Visitatio 1746.
- 12./ Ugyanott: 1767.
- 13./ Egri érseki levéltár: Markazi egyházlátogatási jegyzőkönyvek 352.1.ragszám.
- 14./ Bél Mátyás: Idézett mű 37. oldal
- 15./ Egri érseki levéltár: Canonica Visitatio 1767.
- 16./ Illa Bálint: Idézett mű 350 oldal
- 17./ Bakó Ferenc: Visonta településtörténete 39. oldal
- 18./ Dr. Soós Imre: Idézett mű 38. oldal
- 19./ Megyei Levéltár: Adóösszeírások 1740-90. IV/7-5. csomag
- 20./ Megyei közgyűlési jegyzőkönyv 1322. lap
- 21./ Dr. Soós Imre: Idézett mű 50. oldal
- 22./ Szederkényi Nándor: Heves megye története IV. 272. oldal
- 23./ Megyei Levéltár: IV-1/13 Markaz úrbérrendezési iratai 1771.
- 24./ Ugyanott.
- 25./ Ugyanott. Markaz község úrbéri tabellája 1771.

- 26./ Megyei Levéltár: Közgyűlési jegyzőkönyv 1759. 13. sz.
27./ Megyei Levéltár: Markaz 1771. évi úrbéri tabellája IV-1113

IV fejezet

- 1./ Megyei Levéltár: 1827. évi regnicolaris összeírás
2./ A markazi nemesi családok kutatásánál azonos forrásmunkákra támaszkodtam, mint a III. fejezet 1./ pontja alatt felsorolt birtoklástörténetnél. A
A 3./ és 4./ sz. jegyzetnél a 2./ pontban felsorolt forrásmunkákon túl a domoszlói és markazi anyakönyveket, adóösszeírásokat az úrbérrendezési iratanyagokat, az 1854-1875. között folyó perek anyagait használtam fel.
5./ Megyei Levéltár: 1827. évi regnicolaris összeírás
6./ Megyei Levéltár: Letétek 2011. szám a 7.18.19.1 és
10./ számú jegyzetnél lásd a Megyei Levéltár V-253-13-15. sz. alatt nyilvántartott markazi önkormányzati anyagokat.
11./ Megyei Levéltár: Közgyűlési iratok 1790/555. szám.
12./ Megyei Levéltár:- V-253-13-15. sz/1838-46.
13./ Ugyanott.
A 14./ és 15./jegyzetnél a forrásmunka ugyanott található.
16./ Dr. Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig 245. oldal.
A 17./ 18./ 19./ 20./ 21./ és 22./ sorszámú jegyzet forrásanyaga a markazi önkormányzatnak a Megyei Levéltárban őrzött V-253-13-15/1838-46. szám alatti iratai között található

V. fejezet

- 1./ Dr. Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig 418. oldal
2./ Ugyanott 8. oldal
3./ Megyei Levéltár V-253/13-15/1843-3.sz.
4./ Ugyanott 1843-52. sz.
5./ 1850-62.sz.
6./ 1842-57. sz.
7./ 1850-43. sz.
8./ 1842-54. sz.
9./ 1840-133. sz.
10./ 1842-65. sz.
11./ 1845-11. sz.
12./ Dr. Soós Imre: Idézett mű 29. oldal
13./ Megyei Levéltár V-253/13-15/1840-101.sz.,
14./ Ugyanott 1840 86.sz.
15./1840-112. sz.
16.1840-78. sz.
17./1841-132. sz.

- 18./1841-191. sz.
19./1841-192. sz.
20./1841-193. sz.
21./1842-7.h6 30.
22./1845.5. sz.
23./ 1843-23.sz.
24./1842-19. sz.
25./ Visonta története 342. oldal
26./ Megyei Levéltár V253/13-15/1844-30.sz.
27./ Ugyanott 1843-41.sz.
28./ 1844-12. sz.
29./ 1842-49. sz.
30./ 1839-40-42. sz.
31./ 1841-135. sz.
32./ Csorba Csaba: Esztergom hadikronikája 35. oldal
33./ Megyei Levéltár közgyűlési iratok 1814-6.sz.
34./ Megyei Levéltár V.-253/13-15/1841-148.sz.
35./ Ugyanott 1841-146.sz.
36./ 1841-157.sz.
37./ 1842-87. sz.
A 38./ 39./ és 40./ szám alatti okmányok a Megyei Levéltár V-253-13-15 1838-46.sz. alatt
találhatók
41./ Egri Érseki Levéltár 3521.rsz.
42./ Ugyanott
43./ Egri Érseki Levéltár Chanonica vizitáció 1840.
44./ Megyei Levéltár V-253-13-15/1946.sz.
45./ Egri Érseki Levéltár. Egyházi iskolák összeírása 1852.
46./ Egri Érseki Levéltár Chanonica vizitáció 1810.
47./ Kabos Kandra: Adatok az egri egyházmegye történetéből.
48./ Egri Érseki Levéltár 3521.rsz.
49./ Ugyanott
50./ Ugyanott 969.rsz.
51./ Ugyanott 3521.rsz.
52./ 53./ 54./ ugyanott a 3521. rsz. alatt.

VI. fejezet

- 1./ Megyei Levéltár: Domoszló Urbéri tagosítási iratai
- 2./ Berkó István: az 1848-49. Szabadságharc hadkiegészítése HK. 1957-I-2.sz.
- 3./ Urbán Aladár: A Nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848. nyarán 27. oldal
- 4./ Ugyanott 152. oldal
- 5./ Ugyanott 159. oldal
- 6./ Hadtörténelmi levéltár 52-b-9/I-II/1848. sz.
- 7./ Ugyanott 52-b-917-11.sz.11848. sz.
- 8./ Urbán: idézett mű 187. oldal
- 9./ Hadtörténelmi Levéltár 52-b-4/4/1848. sz.
- 10./ Ugyanott 52-b-9/14/1848. sz.
- 11./ Kolocsovsky Lajos: Heves vármegye részvétele az 1848-49-es szabadságharcban (Kézirat az Egri Dobó István Múzeumban)
- 12./ Hadtörténelmi Levéltár 6/479-1848. sz.
- 13./ Gracza György: Az 1848-49-i Magyar Szabadságharc története III. 367.oldal
- 14./ Ugyanott II. 43. oldal
- 15./ Berkó: idézett mű
- 16./ Urbán: idézett mű 185. oldal
- 17./ Ugyanott 265. oldal
- 18./ Hadtörténelmi Levéltár 23/198/1849. sz.
- 19./ Ugyanott 6/17611848. sz.
- 20./ Ugyanott 28/303/1849. sz.
- 21./ Hadtörténelmi Levéltár 23/198/1849-es szám + 176. sz.
- 22./ Ugyanott 231198/1849-es szám
- 23./ Ugyanott 303/1849. szám
- 24./ A zászlóalj ellátásához igényelt hús, mely a 6/575 szám alatt van nyilvántartva, fejenként közel egy kg volt. Egyéb iratokból is az állapítható meg, többek között az 1552-es egri várostromnál is (hogyan őseink igen nagy adagokban fogyasztották a húst.) 1848-49-ben a 26-os honvédzászlóalj részére igényelt napi több mint 7 hl borból egy főre átlagban 8-9 dl jutott, Klapka, Görgei, stb. emlékirataiból, és más korabeli iratból is kiolvasható, hogy a honvédek (ugyanúgy a nemzetőrök) Ittak a csaták előtt és az ütközetek után is.
- 25./ Gracza György: az idézett mű 367. oldal
- 26./ Borus József: Dembinszki fővezérsége és a kápolnai csata 223. oldal
- 27./ Klapka György: Emlékeimből 256. oldal
- 28./ Hadtörténelmi levéltár 27/2/1849. sz.
- 29./ Ugyanott 28/303/1849. sz.

- 30./ Dezséri Bachó László: Gyöngyös város 1848-49-ben. 106. oldal
- 31./ Hadtörténeti Levéltár 14/154 14/159/1849-27. csomag
- 32./ I. Ugyanott 31 /35-1849. sz.
- 33./ Ugyanott 30/446-1849.sz.
- 34./ Heves megyei Levéltár IV-104/4. Igazolt Heves megyei Honvédek
- 35./ Ugyanott Markaz V-253/13-15/1850-101. sz. Érseki levéltár Markazi és Domoszlói halotti anyakönyvek
- 36./ Etthei Sebők László: Gyöngyös és vidéke története. 275. oldal
- 37./ Gracza György: idézett mű V. 1258. oldal
- 38./ Megyei Levéltár V-253/13-15/1850-15. sz.
- 39./ Markazi Halotti anyakönyvi bejegyzés. A résztvevők elbeszélése
- 40./ Dr. Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig 58. oldal
- 41./ Megyei Levéltár VII-I/ a-158.sz .
- 42./ Ugyanott
- 43./ Megyei Levéltár Közgyűlési iratok 1790:555.sz.
- 44./ Megyei Levéltár Domoszló tagosítási iratai
- 45./ Megyei Levéltár VII-1/a-158.sz.
- 46./ Gyöngyös Járási Földhivatal telekkönyvi iratai
- 47./ Markaz község legnehezebb évtizedeinek az anyagához Etthei Sebők László: Gyöngyös és környékének a története. Markaz 1853-1875. között folyó Urbér-tagosítási perének az anyagát a Megyei Levéltárban őrzött 1856. év térképet, a markazi és környékbeli községek anyakönyvi bejegyzéseit, Tanulmányok Gyöngyösről című könyvet és az 1950-es évek elején élt legidősebb falusi emberek visszaemlékezéseit használtam fel. Az 1853-75. közötti időszakban a markazi beltelkekről több térkép is készült e térképeket összehasonlítva az 1846. évi közigazgatási térképpel, megállapítható, hogy mely beltelken építettek új házakat a jelzett időben.
- 48./ A kolera és „öldöklő angyala” című résznél a történelmi statisztikai füzetekben megjelent az 1855. évi kolerajárvány Magyarországon c. tanulmányt, az 1874. évi statisztikai évkönyvet, Lukács Ágnes az 1831-32. évi magyarországi kolerajárvány néhány jellegzetessége című tanulmányt, Szederkényi Nándor: Heves megye története című művének a kolerajárvánnyal kapcsolatos részét; Dr. Soós Imre: Heves megye községei 1867-ig című könyvét, Etthei Sebők László: Gyöngyös és környékének története, a markazi, domoszlói, sári, visontai és gyöngyösi anyakönyvek korabeli feljegyzéseit használtam fel. Az 1873. évi kolerajárványt gyermekkorban végig élő, az 1950-es évek elején 80 éven felüli idős emberek visszaemlékezéseit is felhasználtam.

VII. fejezet

- A VII. fejezet 1./, 2./ és 3./ számmal jelölt okmányoknál a Megyei Levéltár V-253-13-15-1830-as számú iratanyagait használtam fel. A
- 4./ számmal jelzett pontnál a Markazi Önkormányzat múlt századbeli iratai között találhatók használható anyagok A dézsmajegyzékek, adóösszeírások, és az anyakönyvi bejegyzések szintén tartalmazznak adatokat a felvidéki falvak és Markaznak a kapcsolatára. Az
- 5./ számmal jelölt pontnál ugyancsak a Megyei Levéltárban őrzött markazi önkormányzati anyagokat használtam fel.
- 6./ Tessedik Sámuel: A parasztok állapotáról Magyarországon
- 7./ Bél Mátyás: Heves megye ismertetése 1730-1775. között 34. oldal
- 8./ Tessedik Sámuel: Idézett mű 168. oldal
- 9./ Megyei Levéltár: Markaz önkormányzati anyagai
- 10./ Kovács József temetésével kapcsolatos árvagyámi elszámolás a Megyei Levéltár Markazzal összefüggő anyagában található
- 11./ A VII. fejezet anyagánál az alábbi tanulmányokat használtam fel: – Dávid Zoltán az 1738. évi pestisjárvány pusztítása
- Tormai Károly: Adatok az Élet és Halálozási arányok staisztikájához.
  - Cheizer Kornél: Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye
  - Keleti Károly: Magyarország népesedési mozgalma 1864.73-ban és a kolera – Egri érseki levéltár: Egyházi vizitációk Levelezések, jelentések, kérelmek – Megyei Levéltár: A Markazi Önkormányzat V-253. sz. alatt nyilvántartott határozatai, jelentései és egyéb ügyiratai
  - Markazi, sári, domoszlói, visontai, gyöngyösi anyakönyvek anyakönyvi bejegyzései.
- 12./ Halász Péter: Magyarosodás a XIX. században
- 13./ Szederkényi Nándor: Heves megye története
- 14./ Dr. Arató Endre: Magyarosodási törekvések a XIX. sz. elején
- 15./ Fényes Elek Magyarország geográfiai szótára III. kötet 69. oldal
- 16./ Etthei Sebők László: Gyöngyös és vidéke története 5. oldal